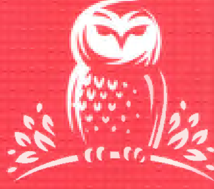
HUKUK ÜZERİNE

ADALET, KAMU DÜZENİ, DEVLETİN GELİRLERİ VE SİLAHLI GÜÇLER

ADAM SMITH

ÇEVİRİ: AHMET CELİLOĞLU

felsefe

2. BASKI

HUKUK ÜZERİNE

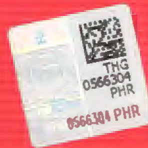
ADAM SMITH

Modern iktisadın kurucusu, ahlâk felsefecisi, İskoç Aydınlanması'nın önemli figürü Adam Smith, iktisat alanında *Milletlerin Zenginliği*; ahlâk alanında ise *Ahlâki Duygular Kuramı* eserleri ile biliniyor. Oysa bu eserlerin her biri, Smith'in sosyal bilimlerin hemen her alanına temas eden bir perspektife sahip olduğunu ortaya koyuyor.

Smith'in her iki kitapta da, münhasır bir hukuk eseri yayımlama veya en azından yayımlamış olduğu kitapların sonraki baskılarında bir hukuk bölümü ekleme arzusundan söz ettiğini; ancak bu arzuyu gerçekleştiremediğini biliyoruz. Smith'in Glasgow Üniversitesi'nde verdiği derslerin kayıtlarının titiz bir araştırmayla yazarın diğer eserleri ve notlarda gönderme yapılan tarihi olayların doğruluğu ile karşılaştırılması sonucunda ortaya çıkan bu eser *Milletlerin Zenginliği*'ni açıklamakla kalmıyor; ahlâk felsefesi dersinin üçüncü ve dördüncü bölümlerini oluşturuyor ve *Ahlâki Duygular Kuramı*'nın son sayfasında gelecekte yapmayı planladığını söylediği "hukuk ve yönetimin genel prensiplerinin açıklamasının" veya "hukukun tarihinin" de taslakları olarak karşımıza çıkıyor.

ISBN : 978-605-9460-44-6

45₺

pinhanyayincilik.com
/pinhanyayincilik
/pinhankitap

Adam Smith

Hukuk Üzerine

PİNHAN YAYINCILIK
Litros Yolu, Fatih San. Sitesi No: 12/214-215
Topkapı/Zeytinburnu İstanbul
Tel: (0212) 259 27 60 Faks: (0212) 565 16 74
www.pinhanyayincilik.com
info@pinhanyayincilik.com
Sertifika No: 20913

Kaynak metin: Adam Smith, *Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms, delivered in the University of Glasgow, by Adam Smith. Reported by a Student in 1763 and edited with an Introduction and notes, by Edwin Cannan* (Oxford: Clarendon Press, 1869)

Birinci Basım: Şubat 2018

Genel Yayın Yönetmeni: Mahmut Sever
Kapak Tasarımı: Mahmut Sever
Dizgi: Özlem Sümbül

Teknik Hazırlık, Baskı ve Cilt:
Yaylacık Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Litros Yolu Fatih San. Sitesi No: 12/197-203
Topkapı-İstanbul Tel: (0212) 567 80 03
Sertifika No: 11931

Pinhan Yayıncılık: 159 Hukuk Dizisi: 2

ISBN: 978-605-9460-44-6

Hukuk Üzerine

ADAM SMITH

Adalet, Kamu Düzeni, Devletin Gelirleri ve Silahlı Güçler üzerine Adam Smith'in 1763 yılında Glasgow Üniversitesi'nde verdiği ve bir öğrencisinin aktardığı dersler

Edwin Cannan tarafından düzenlenip, bir giriş ve notlarla zenginleştirilmiş baskı

Çeviri: Ahmet Celiloğlu
Çeviri Editörü: Kasım Akbaş

İçindekiler

GİRİŞ

KISIM I: ADALET

KISIM II: KAMU DÜZENİ

KISIM III: DEVLETİN GELİRLERİ

KISIM IV: SİLAHLI GÜÇLER

KISIM V: MİLLETLERARASI YASALAR

Önsöz

Elinizdeki el yazmalarının geçmişi ve bunları düzenlerken izlemiş olduğum ilkeler, Giriş kısmında ele alınmıştır.

Burada yalnızca, Bay *Thomas Raleigh*'e minnettarlığımı ifade etmek isterim. Ben bu işe başladığımda, Bay *Raleigh* Oxford'da İngiliz Hukuku öğretim görevlisi ve üniversite yayınevi temsilcisi idi. Kendisi şu anda Kraliyet Danışma Konseyi Yargı Komitesi'nde arşiv sorumlusu olarak görev yapmaktadır. Metinleri okuyup bozulmuş veya açıklanmaya muhtaç olduğunu düşündüğü pasajlar hakkındaki görüşlerini paylaşmanın yanı sıra, kendisine zaman zaman yönelttiğim hukuk sorularını sonsuz bir sabırla cevapladı. Özenli olmaya can atan bir editör dışında herhangi biri bu soruları saçma bulabilirdi. Ancak, kendisinden aldığım bilgileri nasıl kullandığımı görme imkânına herhangi bir şekilde sahip olmadığı için, notlarda ortaya çıkacak hiçbir şeyden ötürü, kendilerine danıştığım Bay *Serjeant Hawkins* ya da diğer hukuk otoritelerinden daha fazla sorumluluğu olmadığının da anlaşılmasını isterim.

Edwin Cannan
Oxford, Ağustos 1896

Editörün Giriş Notu

Bölüm 1: Ders Notlarının Hikâyesi

"Bay Smith'in Glasgow'da öğretim üyesiyken verdiği derslerin notlarının hiçbir kısmı, *Theory Moral Sentiments* [Ahlâki Duygular Kuramı] ve *Wealth of Nations* [Milletlerin Zenginliği] kitapları içerisinde kendisinin yayımladıkları dışında, korunamamıştır." Bu ifade, Dugald Stewart'ın *Edinburg Kraliyet Cemiyeti*'nde 1793 yılı başlarında yaptığı 'Adam Smith'in Hayatı ve Eserlerinin Değerlendirmesi' başlıklı konuşmadan alınmıştır. Stewart, bu konuşmanın Cemiyet'in zabıtları içerisinde 1794 yılında basılmasına izin verdi.[1] 1795[2] ve 1811[3] yılında bir değişiklik olmadan bu zabıtlar yeniden basıldı. Yüzyıldan biraz uzun bir süre boyunca bu yargı sorgulanmadan kaldı. Adam Smith'in ders notlarına ilişkin olarak bu yargı, şüphesiz ki doğruydu.

Adam Smith, 1973 Nisanı'nda Londra'ya seyahat hazırlığındayken, edebi vâsii kıldığı Hume'a bir mektup yazarak, hayatını kaybetmesi halinde belgelerine ne yapılması gerektiğine dair talimatlar vermişti. Yanında götürdükleri, yani Milletlerin Zenginliği'nin el yazmaları dışında yayın-

---

[1] Cilt iii, Bölüm i, s. 61.

[2] Dr. Adam Smith'in geç dönem felsefi meseleleri hakkındaki makalelere ek olarak, Dugald Stewart, "Account of the Life and Writings of the Author [Adam Smith]", *F.R.S.E.*, s. xv.

[3] Dr. William Robertson ve Dr. Thomas Reid tarafından Edinburgh Kraliyet Cemiyeti'nde yapılan "Biographical Memoirs of Adam Smith, LL.D. [Dr. Adam Smith'in Hatıratı]" başlıklı konuşma. Ek notlarla birlikte bir ciltte toplanmıştır, s. 12.

lanmaya değer bir şey yoktu. Belki, çalışma masasında bulunacak, astronomik sistemlerin tarihi hakkında yazılmış parçalar "yazılmaya niyet edilen bir eserin ham halinin" parçaları olarak basılabilirdi. Mektup, şöyle devam ediyordu: "O masada ya da yatak odasındaki çalışma masasının cam kapaklı dolabında bulacağın diğer yarım yamalak evrakı, yine aynı yerde bulacağın on sekiz kadar ince defteri incelemeksizin yok etmeni arzu ediyorum." On dört yıl sonra, yine Londra'ya yapacağı bir geziyi planlarken "el yazmalarının akıbetini emanet ettiği dostlarına, kendi ölümü halinde, derslerine dair notları yok etmelerini" tembih ediyor, "geri kalan el yazmaları ile ilgili, ne istiyorlarsa yapabileceklerini" söylüyordu. Temmuz 1790'da, ölümünden on veya on dört gün önce "[A]rkadaşlarına yine aynı konudan bahsetti. Arkadaşları, onun bu arzusunu yerine getirecekleri hususunda Smith'i temin ederek içinin rahat olmasını istediler. Bunun üzerine Smith rahatladı. Ancak birkaç gün sonra kaygısının tamamen geçmediğini hissederek arkadaşlarından birine ciltleri derhal imha etmesi için ısrar etti. Bu arzusu istediği gibi yerine gelince öyle büyük bir ferahlama hissetti ki o akşam arkadaşlarını alışıldık rahatlığıyla kabul edebildi". Ancak âdeti olduğunun aksine onlarla oturamadı ve akşam yemeğinden önce istirahata çekilirken "Bu toplantıyı başka bir zamana ertelememiz gerektiğini düşünüyorum" sözleriyle arkadaşlarıyla vedalaştı.[4]

Bu hikâyeyi aktaran Dr. James Hutton, Dr. Joseph Black ile birlikte, Adam Smith'in el yazmalarını ortadan kaldırmakla görevlendirdiği iki kişiden biriydi.[5] Hutton'un dikkatli bir şekilde "iki kişiden biri" olduğunu belirtmesi ve özne belirtmeyen "bu iş yapıldı" ifadesi, pek çok okuyu-

---

[4] Dugald Stewart, *Transactions of the Royal Society of Edinburgh* içinde, cilt iii, bölüm i s. 131; *Adam Smith's Essays* içinde, s. lxxxviii; *Biographical Memoirs* içinde, s. 109.

[5] Bkz. *Essays*, ss. iii-iv; Adam Smith'in vasiyeti, *Catalogue of Adam Smith's Library*, ss. xvi-xvii.

cuya belgeleri bizzat imha edenin Hutton olduğunu düşündürtebilir. Ne var ki o yemekte bulunanlardan Mackenzie'nin Samuel Rogers'e bu işi yapanın Black olduğunu söylediği rivayet ediliyor. Daha önce yüzlerce sayfalık el yazısı belgeyi yakmaya teşebbüs etmiş hiç kimse, dermansız haldeki Adam Smith'in o temmuz sabahında ateşin başında otururken bile bu işi kendi elleriyle yapmaya çalışmaktan kaytarmasına şaşırmayacaktır. Ancak anlatılana göre, Smith o sabah arkadaşları kendisini ziyarete geldiğinde yataktaydı ve Hume'a yazılan mektupta adı geçen "ince defterler" on yedi yıl önce Kirkcaldy'de olduğu gibi hâlâ yatak odasındaki bir çalışma masasının "cam kapaklı dolabında"ydı. Bu yüzden de onun görüş alanındaydı. Fakat o akşamki canlılığının öncesinde çok hasta olduğu için onlara uzanabilir durumda değildi. Bu şartlar altında ziyaretçilerinden el yazmalarını dolaptan alıp, yatak odasına kendi gözlerinin önünde veya başka bir yerde imha etmelerini istemesinden daha doğal bir şey yoktu.

Böylece el yazmaları yok oldu. Üç nesil, Dugal Stewart'ın, Smith'in tüm derslerini ya da çoğunu bizzat dinlediği anlaşılan[6] John Millar'dan edindiği kayıtlarla yetinmek zorunda kaldı:

"Bu üniversiteye ilk olarak mantık profesörü olarak atanan Bay Smith, kısa zamanda seleflerinin izlediği müfredatı büyük ölçüde terk etmenin gerekliliğini fark etti. Öğrencilerinin dikkatini mantık ve metafizikten daha ilginç ve kullanışlı çalışmalara yönlendirdi. Bu doğrultuda, ilk olarak insan zihninin kabiliyetleri üzerine genel bir çerçeveyi aktardı. Sonra, bir zamanlar kültür dünyasında evrensel bir ilgiye mazhar olan yapay bir muhakeme metoduyla ilişkili merakı yüceltmek için gerekli antik mantığı genişçe açıkladı. Bunun ardından ise geriye kalan tüm zamanını retorik sistemi ile *belles lettres* [söz sanatları]'e hasretti...

---

[6] Bkz. Historical View of the English Government, s. 528 ve Rae, Life of Adam Smith, ss. 43-53.

Bay Smith, mantık profesörlüğüne atanmasından yaklaşık bir yıl sonra Ahlâk Felsefesi dersi için görevlendirildi. Onun bu konudaki dersleri dört bölümden oluşuyordu. İlk bölüm olan Tabii İlahiyat'ta, varoluşun kanıtlarını ve Tanrı'nın niteliklerini, ayrıca dinin dayandığı insan zihninin prensiplerini inceliyordu. İkinci kısım yalnızca Etik'i kapsıyordu ve daha sonra *Ahlâki Duygular Kuramı*'nda yer verdiği belli başlı doktrinleri içeriyordu. Üçüncü bölümde ise ahlâkın kesin ve yanlışsız kurallar açısından hassasiyete sahip *adalet*le ilgili olan kısmını daha genişçe ele alıyordu. Bu sayede tam ve teferruatlı bir açıklamaya muvaffak olabiliyordu.

Bu konuda Montesquieu tarafından ortaya atılmış gibi görülen planı takip etti: Kamusal ve özel alanın her ikisinde, en kaba çağlardan en rafinesine kadar hukuk sisteminin tedrici ilerlemesinin izini sürmeye çalışma; geçinmeyi ve servet birikimini etkileyerek yasalarda ve devlet yönetiminde paralel gelişmelere ya da değişikliklere yol açan becerilere dikkat çekme. Smith, emeğinin bu önemli kısmının ürünlerini kamuoyuyla da paylaşma niyetindeydi fakat *Ahlâki Duygular Kuramı*'nın sonuç kısmında da bahsettiği bu niyetini gerçekleştirecek kadar yaşayamadı.

Derslerinin son kısmında, *adalet* prensibine değil *menfaat* prensibine dayanan ve devletin zenginliklerini, gücünü ve refahını artırmak üzere tasarlanmış siyasi düzenlemeleri inceledi. Bu zaviyeden bakarak ticareti finans, kilise ve orduyla ilgili siyasi kurumları değerlendirdi. Bu konular üzerine aktardığı şeyler, daha sonra '*Milletlerin Zenginliğinin Sebepleri ve Doğası Hakkında Bir Araştırma*' başlığı altında yayımlattığı çalışmasının özünü de içeriyordu".

Adam Smith'in retorik, *belles lettres* ve tabii ilahiyat hakkındaki derslerinin tam metnine sahip olmak, tamamen biyografik bir bakış açısıyla bakılacak olursa, şüphesiz ki son derece ilginç olurdu. Ancak bunların tarihi bir önemi yoktur. Bu dersler mükemmel olsalar bile, bunlar kendi zamanlarında geniş bir etki oluşturma fırsatı bulamadılar. Elbette ki, kaleme alındıktan yüz elli yıl sonra da insan dü-

şüncesi veya eylemleri üzerinde daha fazla etkili olacaklarını beklemek beyhudedir. Her nesle belli bir bakış açısından seslenmek gerekir ve 1763'te ikna edici olabilen iddialar, 1896'da tam anlamıyla sığ görünecektir. Bir süre kaybolduktan veya unutulduktan sonra yeniden ortaya çıkarak etkili olan bazı klasiklerin olabileceği bilinmektedir. Ne var ki yakından bakıldığında her zaman görülecektir ki bu etki gerçekte bu eserlerin yorumlayıcıları ya da eleştirmenlerine, hatta kimi durumlarda çevirmenlerine aittir.

Adam Smith'in Ahlâk Felsefesi derslerinin etik hakkındaki ikinci kısmı ise ne tarihçiler ne de biyografi yazarları için büyük bir önem taşıyor. Millar'ın bu bölüm hakkındaki '*Ahlâki Duyguların Kuramı*'ndaki doktrinleri içerdiği yönündeki yargısı hakkında şüpheye düşmek için bir sebep yok. Smith, bu çalışmasını 1759'da üniversitedeki öğretim üyeliği devam ederken bastırtmıştı ve buraya atandıktan yalnızca yedi yıl sonra ders notlarının basılmasının üniversite hocası ya da onun işlediği konu bakımından tarihe kayda değer bir katkı yapma ihtimali zayıftı.

Ancak Ahlâk Felsefesi dersinin üçüncü ve dördüncü kısımları bambaşka bir öneme sahiptir. *Milletlerin Zenginliği*'nin politikaya etkisi öyle büyüktür ki, siyaset bilimi tarihine eğilen her araştırmacı, bu üçüncü bölüme ulaşamadığı için esef etmelidir. Zira Adam Smith bu kısımda "Kamusal ve özel alanın her ikisinde, en kaba çağlardan en rafinesine kadar hukuk sisteminin tedrici ilerlemesinin izini sürmeye çalışmış; geçinmeyi ve servet birikimini etkileyerek yasalarda ve devlet yönetiminde paralel gelişmelere ya da değişikliklere yol açan becerilere dikkat çekmişti." Derslerin dördüncü kısmı, yayınlanmış bir kitabın temellerini oluşturması hasebiyle ikinci kısmı andırıyordu. Ancak bu kitap, yani *Milletlerin Zenginliği*, *Ahlâki Duygular*'dan kıyas kabul etmeyecek şekilde çok daha büyük bir öneme sahipti ve Smith ders vermeyi bıraktıktan on iki yıl sonra yayımlanmıştı. Bu dönemin önemli bir kısmını Fransız *Économistes* (İktisatçılar) ile fikir alış verişi ve araştırmayla

geçirdiği biliniyor. Dolayısıyla ders notlarının, eğer ulaşılabilselerdi, daha sonra halkın beğenisine de sunulan belli iktisadi fikirlerin onları dünyaya en çok duyuran adamın zihninde nasıl geliştiklerini gösterebileceğine inanmak için yeterli sebep vardır.

Kimse ders notlarının son iki bölümünün tarihi değerine karşı benden daha fazla hassas olamaz ancak şimdi yayınlanan bu el yazmalarının keşfedilmesiyle ilgili olarak hiçbir övgüyü hak etmiyorum. 21 Nisan 1895 günü, *Oxford Magazine*'nin edebiyat editörüne Adam Smith'le ilgili bazı yorumlardan söz ederken, daha önce tanışmadığım Avukat Charles C. Maconochie de hazır bulunuyordu. Bu esnada Bay Maconochie, elinde Adam Smith'in, ilgi çekebileceğini düşündüğü, hukuk felsefesi üzerine olan derslerinin notları olan el yazmaları bulunduğunu söyledi.

Elinizdeki kitapta kopyalanan bu el yazması, 22,5'e 19 cm boyutlarında ve yaklaşık 4 cm kalınlığında bir kitap formundadır. Tatminkâr bir cildi var. Ancak cildin yüzleri yapraklardan tamamen ayrılmıştır. Yüzyıllık kitaplarda kullanım değil yaş nedeniyle bu duruma sık rastlanıyor. Arka kapakta, yaldızla yapılmış bir şekil ve kırmızı bir etiket üzerine yine yaldızla yazılmış (iki satıra yayılmış halde) *JURIS PRUDENCE* yazısı bulunmaktadır. 192 yapraktan oluşuyor; bunlardan ikisi, başka bir kâğıttan olan ara kapak. Ön ile arka kapaklara da aynı kâğıt yapıştırılmış. Geri kalan yapraklar homojen bir karakter gösteriyor; filigranlı "L. V. Gerrevink".

Defter yapraklarının her iki yüzlerine de yazı yazılmış; yazılar önceden çizilmiş ve kenarlarda iki cm. kadar boşluk bırakan dört kırmızı çizgiyle tayin edilmiş dikdörtgen alanlarla sınırlanmıştır. Ara kapağın dışında kitabın sonunda üç ve başında iki boş sayfa daha bulunmaktadır.

Kâğıtların önce yazılıp sonra mı bir araya getirildiğini, yoksa boş bir deftere yazılıp mı ciltlendiğini veya baştan beri mevcut şeklinde mi olduğunu anlamak için hiçbir emare bulunmuyor.

Yazım, el yazısı ve kâğıt analizleri de üzerinde yazan 1766 tarihinden şüphelenmek için bir neden ortaya koymuyor. *Bodleian* Kütüphanesi'nden Bay Falconer Madan, bu tarihi görmeden yaptığı tahlilin sonucunda bu el yazısının 18. yüzyılın ikinci çeyreğine ait olabileceğini belirtiyor. Glasgow Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan ve Bangor Psikoposu Dr. Pearce'nin Professör Rosse'ye yazdığı 20 Haziran 1751 tarihli mektup, *L. V. Gerrevink* kâğıtlarının en azından on beş yıl önce bile kullanıldığını gösteriyor.

Ön kapağın iç tarafında tepeye yakın kısımda oldukça ince bir kalemle ve iri harflerle "J. A. Maconochie, 1811" ibaresi yazılmış. Ortada ise aynı imza çok hoş bir kalemle, bu kez tarihsiz olarak, acımasız bir bıçak darbesiyle koparılmış bir etiketten geriye kalanlar üzerine yazılmış. Ayrıca Bay C. C. Maconochie'nin 1876 tarihli imzası da burada bulunuyor. İlk boş yaprağın iç tarafında sol üste el yazmasının kendisi kadar solmuş bir mürekkeple '½' işareti konulmuş.

Bay Maconochie, el yazmasının kendisine nasıl ulaştığının hikâyesini aşağıya aldığım yazıda aktarıyor:

65 NORTHUMBERLAND STREET,
EDINBURGH,
12 Haziran 1896

Sevgili Bay Cannan,

Çok üzgünüm ama Adam Smith'in elyazmalarının büyük amcam James Allan Maconochie'nin eline geçtiği kaynağın izini sürmekte başarısız oldum. Tarihlere veya diğer verilere bakarak amcamın mı, ilk Lord *Meadowbank* olan babasının[7] mı, yoksa bu unvanı taşıyan ikinci isim olan kardeşinin[8] mi

---

[7] Allan Maconochie, 1748'te doğmuş; 1770'te baroya kaydolmuş; 1779'da Edinburgh Üniversitesi'nde Kamu Hukuku profesörü olmuş; 1796'da Lord Meadowbank sıfatıyla mahkeme üyesi olmuş ve 1816'da ölmüştür.

[8] Alexander Maconochie, Allan Maconochie'nın 1777 doğumlu en büyük oğludur. 1799'da baroya kaydolmuş; 1813'te başsavcı, 1816'da kraliyet

bu notları alıp daha sonra kopyaladığını anlamak mümkün değil. Kitabın bir açık artırmada ya da başka bir yerde satın alındığını düşünme eğilimindeyim. Çünkü *Meadowbank* Hanesi'nde yaptığım araştırmada el yazmalarının kapağındaki etiketin bir kopyasını bulamadım.

Bir avukat ve *Orkney* Şerifi olan *James Allan Maconochie*, 1845 yılında bekâr olarak hayata gözlerini kapadı. Kitaplarının pek çoğu halen, son yüz otuz yılda sahipleri arasında iki hâkim ve Glasgow Üniversitesi'nden bir hukuk fakültesi profesörü[9] başta olmak üzere adli işlerle uğraşan pek çok kişinin bulunması nedeniyle doğal olarak çok sayıda hukuk kitabının bulunduğu *Meadowbank*'ta duruyor. Bazıları kocaman olan bu çok sayıdaki kitap zaman zaman yığınlar halinde tavan arasında istif ediliyordu. 1876 yılında, baro tarafından çağırılmadan çok kısa bir süre önce, bu kitaplardan kullanışlı olabileceğini düşündüklerimi götürme izni aldım. Diğer kitaplarla birlikte mezkûr el yazmalarını da aldım ve o tarihten beri bana aitler.

En derin saygılarımla,
CHARLES C. MACONOCHIE

Bu el yazmalarının orijinal notlar değil aslına sadık bir kopya olduğunun birkaç belirtisi var: İlk olarak, başlık sayfasına atılan tarih "MDCCLXVI (1766)" ancak Adam Smith, Ocak 1764'te öğretim üyeliğinden ayrılmıştı. İkincisi, el yazmaları temiz ve düzgün karakterlerle yazılmış, neredeyse hiç kısaltma kullanılmamış. Üçüncü olarak ise metindeki kimi hatalar yanlış duymaktan değil yanlış okumaktan kaynaklanmış.

Kopyayı yazan kişiyle orijinal notları alan kişinin farklı kişiler olduğunun ispatı ise orijinal notların sahibinin ehil

---

vekili olmuş; 1819'da Lord Meadowbank sıfatıyla mahkeme üyesi olmuş; 1854'te Welwood soy ismini almış ve 1861'de ölmüştür.

[9] Allan Alexander Maconochie-Welwood, Alexander Maconochie'nin 1806 doğumlu, en büyük oğludur. 1829'da baroya kaydolmuş; 1842'de Glasgow Üniversitesi'nde Medeni Hukuk Profesörü olmuş ve 1885'te ölmüştür.

ve kültürlü olmasına rağmen kopyanın genel olarak yazdıklarını anlamayan birinin işi olması. Örneğin, bir yerde bağlama göre açıkça '*one*' yazılması gerekirken '*me*' yazılmış. Başka yerlerde ise anlamdan bağımsız olarak '*shop*', '*ship*' ile; '*corn*', '*coin*' ile yer değiştirmiş. Kopyalayıcı, sık sık cümleleri ve paragrafları yanlış yerlerden bölerek ortaya anlamsız ifadeler çıkmasına sebep olmuş. Dahası, detaylı ve şahsiyetten yoksun el yazısı, akademik bir dersi yeni tamamlayan genç bir öğrenciden ziyade olgun yıllarındaki profesyonel bir müstensihe ait görünüyor.

Müstensihin asıl nüshadan mı yoksa ders notlarının sahibinin yaptığı bir kopyadan mı kopyaladığını ise kesin olarak belirlemenin imkânı yok gibi görünüyor. El yazması boyunca kopyalayıcının, asıl metinle kopya metnin sayfaları arasında tutarlılık olması için özen gösterdiğinin emareleri görülüyor. El yazısı zaman zaman sayfa sonuna doğru sıklaşıyor ya da bollaşıyor. Yazıcı, sayfayı doldurmakta başarılı olamadığı zamanlarda son satırı kısmen boş bırakmakta tereddüt göstermiyor. Örneğin, s. 134'ün son iki ve 135'in ilk satırları şu şekilde yazılmış:

"Fesh edilmiş olması daha iyi bir fırsat, çünkü
Tek bir kişi kanun yapıcıdır
Ve yasa ona uzanamayacak ya da ..... zayıflatamayacak......"

ve s. 223'ün son iki satırı ile 224'ün ilk satırı şöyle görünüyor:

"servetin hem antik hem de
Modern zamanlardaki gelişimi
Etkileme sebepleri gösterilecek ya da......"

Sayfalardaki yazı miktarları oldukça değişken. Örneğin s. 104'te, basılı kitapta yirmi beş satıra tekabül eden yirmi altı satır varken s. 106'da on dokuz basılı satıra denk gelen yirmi satır yazı bulunuyor. Bu denli büyük bir eşitsizlik, orijinal notların sayfalandırılışının takip edildiği ihtimalini

gösteriyor ve asıl nüshaya ait bir indeksin yokluğunda bu güçlükle yapılabilirdi. Öyleyse, kendi notlarının sadık bir kopyasını yapması muhtemel bir öğrencinin, kopyadan önce indeksi yapmış olması ihtimal dâhilinde görünmüyor. Dolayısıyla müstensihin doğrudan orijinal nüshadan kopyaladığı sonucuna varabiliriz. Ancak, kısaltmalarla dolu herhangi bir müsveddenin, pek de kültürlü olmayan bir müstensihin çok daha fazla hata yapmadan yeniden çoğaltmasına imkân vermeyeceği de düşünülebilir.

Aslına sadık kopyanın çıkarılmasının ardından orijinal ders notları muhtemelen ortadan kaldırılmıştır. Eğer bu el yazması o notlardan doğrudan kopyalandıysa, her zaman emsalsiz kalacaktır. Fakat her halükarda kuvvetle muhtemeldir ki aynı anda birden fazla kopya mevcuttu. "O günlerde popüler bir profesörün derslerinin, öğrencilerinin notlarından çıkarılmış el yazması kopyaları sıklıkla kitapçılarda satışa sunuluyordu. Örneğin, Blair'in retorik dersleri bu şekilde yıllarca dolaşımda kalmıştı".[10] Ancak muhtemelen kopyaların sayısı pek fazla değildi zira böyle olsaydı, Adam Smith'in kendisi ya da yazınsal varisleri bunun farkında olurlardı. El yazmalarının Adam Smith'in ölümünden önce yakılmasının hikâyesi kesin olarak gösteriyor ki, bu üç kişiden hiçbiri böyle bir ihtimalden kaygılanmamıştı.

Adam Smith, Glasgow Üniversitesi'nde Ahlâk Felsefesi Profesörü olarak 1752'den Aralık 1763'e, bir ihtimal 1764'ün ilk günlerine kadar ders verdi.[11] El yazmasındaki kanıtlar, bu notların bu dönemin sonundaki derslere ait olduğunu gösteriyor. Yedi Yıl Savaşları'na yönelik sıklıkla yapılan "son savaş" şeklindeki referanslar, en erken 1762-3 akademik yılı başlarını işaret ediyor. Bu dönemde barış müzakereleri devam ederken derslerin 3 Kasım 1762'de

---

[10] Rae, *Life of Adam Smith*, s. 64. Bkz. *Lectures on Rhetoric and Belies Letters*'a Blair'in yazdığı önsöz, 1783.

[11] Rae, *Life of Adam Smith*, ss. 46, 169.

imzalanan *Fontainebleau* Antlaşması'ndan sonra olduğu neredeyse kesin. Bu kanıt, barış yapıldıktan sonra notların sahibinin ya da müstensihin "devam eden savaş" tabirini "son savaş" ifadesiyle değiştirmiş olabileceği gerekçesiyle reddedilebilir. 182. sayfada zikredilen buğday fiyatlarıyla Şubat 1763'te gazetelerde bahsedilen buğday fiyatları arasındaki benzerlik ise üzerine hüküm inşa etmek için çok zayıf olduğu gerekçesiyle haklı şekilde delil kabul edilmeyebilir. Bu durumda, 1760 ya da 1761 yılını işaret eden "eski bir devlet bakanı bir yılda yirmi üç milyon topladı." ifadesini ya da Nisan 1760'a kadar çözüme kavuşmayan *Litchfield* hapishanesindeki mahkûmların fidyeyle kurtarılması meselesinden bahsedilmesini baz almak gerekir. Bu durumda, notların alındığı dersler ya Adam Smith'in ayrılmasından önceki 1763-4 akademik döneminde ya da 1762-63 döneminde yapılmış olabilir. 1761-62'den önce yapılmadıkları neredeyse kesinken 1760-61'den önce yapılmadığı konusunda hiçbir şüphe yok.

Bu baskıda, el yazmasının noktalama işaretleri tamamen görmezden gelindi, imlâ modernize edildi ve bölüm başlıkları eklendi. Orijinal noktalama işaretlerine uyulmuş olsaydı el yazması tuhaf bir hal alırdı. Şayet imlâ sadece "arkaik" olsaydı, elbette ki olduğu gibi muhafaza etmek doğru olurdu. Ancak arkaik olduğundan çok daha fazla şekilde, 18. yüzyılın ortalarında yaygın olan esnek standartlara göre dahi, değişken ve tutarsızdı. Adam Smith'in kendisinin 1763'te yazdığı gibi yazmak, gerçekleştirilmesinin imkânsız olduğu kısa sürede ortaya çıkan mükemmellik hedefiydi. Yeni başlıklar ve bölümler eklenmediği takdirde çalışma, sıkıcı bir şekilde uzun bloklardan ibaret olacaktı ve ani konu değişiklikleri nedeniyle okuyucu yolunu bulmakta zorlanacaktı. Mümkün olduğu kadarıyla, yeni başlıklar metinde geçen kelimeler kullanılarak oluşturuldu ve *Ahlâki Duygular* ile *Milletlerin Zenginliği*'ndeki başlıklar model alındı. Yeni eklenen başlıklar, köşeli parantezlerle el yazmasında mevcut başlıklardan ayrıştırıldı.

El yazmalarının tadil edilmelerine teşebbüs edilmedi, derslerdeki hatalar ise pek az düzeltildi. Fakat yalnızca müstensihin yazım hataları hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde görüldüğünde okuyuşun aksamaması için tashih edildi. Ancak buna benzer her durumda olduğu üzere, baskıda çıkartılan veya değiştirilen her kelime not düşüldü. Eklenen kelimeler köşeli parantezle belirtildi.

Dipnotlar, bütünüyle açıklayıcı ve tarihseldir. Okuyucuların metni anlaması, el yazmalarının doğruluğunu değerlendirmesi ve onları Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği*'ndeki düşüncelerinin gelişimini inceleyen otoritelerle kıyaslaması amaçlarına matuflar. Metni, iktisat teorileri üzerine düşüncelerinin dile getirilmesi için bir fırsat olarak görmeye yönelik olan ve *Milletlerin Zenginliği*'ni inceleyen yorumcuların da genelde direnemediği eğilime karşı durmak için büyük gayret sarf edildi.

Adam Smith'in her vakada hangi belirli kaynağı ne derecede kullanmış olabileceği ihtimalini tahmin etmek çok vakit alacaktı. Bu yüzden kural olarak, onun erken dönem yazarlardan muhtemelen kullandığı pasajlarla neredeyse kesin olarak kullandığı pasajlar, benzer şekilde yorum olmadan alıntılandı ya da bunlara işaret edildi.

Pratik zorlukların engel olduğu birkaç vaka dışında, erken dönem yazarlara referans verilirken her çalışmanın Adam Smith'in 1763'te kullanmış olması en muhtemel olan baskısı dikkate alındı. *Milletlerin Zenginliği*'ne (M.Z. olarak kısaltılmıştır) yapılan bölüm ve sayfa referanslarında Thorold Rogers'in Oxford Üniversitesi Yayınları'ndan çıkan 1880 tarihli ikinci baskısı kullanıldı [Türkçe atıflar için İş Bankası Kültür Yayınları'ndan çıkan 2006 tarihli Haldun Bayrı çevirisi kullanıldı –ç.n.].

Bölüm 2: Ders Notlarının Değeri

Bir üniversite öğrencisinin tuttuğu ders notlarından ibaret bir kaydın yayımlanmasının doğru olup olmadığı konusunda şüpheler oluşabilir. Bir üniversite hocası, en yozlaştırılamaz fikirlerinin öğrencilerinin zihinlerine ve defterlerine geçerken büyük ölçüde aşındığını fark eder. Ama son tahlilde, antik dönemin birçok büyük öğretmeninin fikirleri, onları dinleyen müritlerinin yazdıklarından başka bir şekilde bize ulaşabilmiş değildir. Şayet bu yolla bize ulaşmış olan her şeyi reddedecek olsaydık, felsefe ve dinde çok büyük boşluklarla yüz yüze kalırdık. Mevcut vakada biliyoruz ki notları tutan mürit hem güvenilir hem de kültürlü. Çalışmasının doğruluğunu test etmek için pek çok yönteme sahibiz ve gördük ki eser, stenografinin avantajlarına sahip modern bir raportörü kıskandıracak şekilde en çetin sınamalardan geçebildi. Burada örnek vermeyi gereksiz buluyorum. *Milletlerin Zenginliği*'ne yönelik yüz referanstan ve dört yüz kadar diğer referanslardan birkaçını inceleme zahmetine katlanacak bir okur, bu konuda kolayca ikna olacaktır.

Bu kayıtların tatmin edici oldukları teslim edildikten sonra, bir başka itiraz bunların yayınlanmasının Adam Smith'in hatırasına bir saygısızlık olduğu hususu üzerinden yapılabilir. Bu, onun son istediğinden bir sapmadır; eğer Black ve Hutton dürüst bir şekilde bu dileklere riayet etmeselerdi, buna yeterince esef etmesek bile onları kınamaya meyyal olurduk. Ancak Adam Smith'in kendisi bile üzerinden yüz yıldan fazla bir vakit geçtikten sonra isteklerinin görmezden gelinmesine o kadar da sert karşı çıkmazdı. Yakın arkadaşları Black ve Hutton'a bile ölümünden hemen sonra el yazmalarını yok etme yönündeki ye-

minlerini tutacakları konusunda güvenmiyordu. Ayrıca otuz yıl önce Glasgow'daki öğrencilerine şunu öğretmişti: "Ölene saygı, yalnızca anıları hafızalarda tazeyken söz konusu olabilir; mülklerin sonsuza dek yönetilmesi iktidarı açıkça abestir".

Dahası, eğer çalışmalarına yöneltilen eleştirilerden haberdar olsaydı, muhtemeldir ki ders notlarının yayınlanmasına yönelik tüm itirazlarını geri çekerdi.

Du Pont de Nemours, aceleci yorumunda *Milletlerin Zenginliği* hakkında şöyle demektedir: "İki kalın ciltlik saygıdeğer fakat sıkıcı bu eserdeki doğru olan her şey, Turgot'un *Reflexions on the Formation and Distribution of Riches* [Zenginliğin Oluşumu ve Bölüşümü Üzerine Düşünceler] kitabında bulunuyor. Adam Smith tarafından eklenen her şey yanlış değilse bile kusurludur".[12] Daha sonra, bu çıkışından ötürü pişmanlığını dile getirerek İngilizceyi yeteri kadar bilmemesi sebebiyle Smith'in çalışmalarını gereği kadar takdir edemediğini itiraf etmişti. Fakat çok yakın bir zamana kadar, otorite yazarlar, *Milletlerin Zenginliği*'nin Turgot'un *Düşünceler*'ine çok şey borçlu olduğu görüşünü sıklıkla dile getiriyordu. Du Pont'un bilgili ve ehil biyografi yazarı, 1888 gibi geç bir tarihte bile Adam Smith'in fizyokratlardan ve "özellikle de Turgot"nun çalışmalarından alıntı yapmayı "es geçtiğini" söyleyebiliyordu.[13]

Özellikle, Adam Smith'in Turgot'ya olan borcunu ifade etmediği suçlamasının aslında hiçbir temeli yok. Borçlu olduğunu belirtmediği kesinlikle doğru, peki belirtecek bir şey var mıydı? Turgot'nun kitabı 1766 yılında yazılmasına rağmen *Milletlerin Zenginliği*'nden yalnızca altı yıl önce ve

---

[12] "Tout ce qu'il y a de vrai dans ce livre estimable, mais pénible à lire, en deux gros volumes in-4, se trouve dans les Réflexions de Turgot sur la formation et la distribution des richesses; tout ce qu'Adam Smith y a ajouté manque d'exactitude et même de fondement". Aktaran Schelle, *Du Pont de Nemours et l'Ecole physiocratique*, 1888, s. 159.

[13] *Ibid.*

sadece *Ephemerides du Citoyen* dergisinde yayımlanmıştı.[14] 1776'da Edinburgh'daki Avukatlar Kütüphanesi'nde bulunmadığı[15] ve Dr. James Bonar tarafından kataloglanan Adam Smith'in kitapları arasında da yer almadığı[16] için, adı geçen eserden göründüğü kadar çok yararlandığını düşünmek için yeterince sebep yok. Kitabın içinden deliller ise mümkün olan en zayıf özellikte. Böyle bir durumda genel doktrinler arasındaki benzerliklere vurgu yapmak çocukça olacaktır. Birbirlerinin çalışmaları hakkında bilgisi olamayacak dönemdaş yazarların yazdıkları arasında böyle benzerlikler her zaman bulunabilir. Bu tesadüfler belki de basitçe diğer her şeyde olduğu gibi edebiyatta da aynı etkilerin aynı neticeleri vermesiyle açıklanabilir. Aynı kitapları okuyup aynı olayları gözlemleyen iki adamın bunun sonucu olarak aynı argümanları kullanıp aynı sonuçlara varmalarında şaşırtıcı hiçbir şey yoktur. Daha kesin bir şeye ihtiyaç vardır ve *Milletlerin Zenginliği*'ndeki hangi pasajların *Düşünceler*'den nasıl etkilendiğini göstermeye yönelik ciddi bir teşebbüs ise henüz ortaya konmamıştır.[17]

Bu tür mitler kolay yok olmuyor. Şayet ders notları hâlâ bilinmiyor olsaydı, Adam Smith'in *Düşünceler*'den ileri derece yararlandığı ifadesi muhtemelen en az elli yıl boyunca daha ders kitabından ders kitabına geçerek tekrar tekrar kullanılacaktı. Fakat şimdi görebiliyoruz ki, *Düşünceler* ile

---

[14] Schelle, *Journal des Économistes* içinde "Pourquoi les 'Reflexions' de Turgot ne sont-elles pas exactement connues?", Temmuz 1888, ss. 3-5.

[15] Catalogue of the Library of the Faculty of Advocates, Edinburgh, Bölüm ii, 1776.

[16] Catalogue of Adam Smith's Library, 1894.

[17] Gerçekten Prof. Thorold Rogers, kendisinin edite ettiği *Milletlerin Zenginliği*'ne yazdığı önsözde, "Birinci Kitap'ta âdeta Turgot'nun el yazmalarının alt başlıkları ve iddialarıymış gibi görünen pasajlar bulunduğunu söyleyerek" Birinci Kitap notlarında, Turgot'ya yedi kez referans verir. Bunlardan birinde, metin, Turgot'dan alıntılanan pasajla uzaktan benzerlik taşır fakat erken dönem İngiliz yazarları ile çok daha yakın olduğu anlaşılan benzerlikler aşağıda verilmiştir. Diğer altı durumda ise, metin ile verilen referans arasında en küçük bir benzerlik bile bulunmaz.

ders notları arasındaki benzerlik, *Düşünceler* ile *Milletlerin Zenginliği* arasındaki benzerlik kadar yakın. Hâlbuki Adam Smith'in ders vermeyi bıraktığı tarihte *Düşünceler* henüz yazılmamıştı bile. Hatta Smith ile Turgot'nun görüşüp sohbet ettikleri nazara alınacak olursa, intihal bulma heveslileri Smith'in Turgot'dan değil Turgot'nun Smith'ten çaldığını göstermenin peşine düşebilir.

Ders notlarının içeriğinde, *Milletlerin Zenginliği* hakkında, Turgot mitini tamamen sona erdirmek için gerekenden çok daha fazla veri var. Notlar, eserin tedrici olarak nasıl inşa edildiğini takip edebilmemize ve yazarın İngiliz kaynaklarından ne çıkardığını, Fransız kaynaklarından ne ürettiğini ayırt etmemize imkân sağlıyor.

Diğer pek çok şeyde olduğu gibi profesörlerin çalışmalarında da bir çeşit soya çekim gözlemlenebiliyor. Bir profesör nadiren o makamdaki selefinin bizzat öğrencisi oluyor. Çünkü insan daha alt düzey bir makamda çalışırken ve kimsenin kendi memleketinde peygamber olamayacağı sözünde de ifade edildiği üzere gerekli şekilde onurlandırılmazken, ustası ölür veya emekli olur ve onun yerine orta yaş kuşağından ve muhtemelen ortalama görüşlere sahip biri geçer. Bu daha alt düzey makamda çalışan kişi, kendisinden henüz eski zamanların erdemleri belirsizleşen ve zayıflıkları veya tuhaflıkları rahatsız edici veya iğrenç değil de eğlendirici gelen "eski okulları" için hissedilen genel ve tesadüfî saygıyı görmeyi hak etmeyen, yaşlı ama yeterince yaşlı olmayanlar için duyduğu biraz küçümseyici duyguyu hisseder. Bu yüzden de Adam Smith'in çalışmalarında, Glasgow'da 1729'dan 1746'ya kadar Ahlâk Felsefesi profesörü olarak görev yapan Francis Hutcheson'un izlerine bakmak gerekir. Gerçi Hutcheson bu göreve arka arkaya gelen profesörlerin seçkin bir üyesi değildi ve bir öğretmen olarak sıra dışı kabiliyet ve özgünlüğe de sahip değildi. Fakat Smith, kendisini ona karşı borçlu hissetmiş ve onun için övücü sözler kullanmıştı.[18]

---

[18] Rae, *The Life of Adam Smith*, ss. 13-14 ve 411.

Hutcheson, 1745'te *Philosophiae moralis institutio compendiaria libris III. ethics et iurisprudentiae naturalis elementa continens* başlıklı Latince küçük bir kitap yayımladı. 1747 yılında yayımına onay verdiği kitabın başlığı Etiğin Unsurları ve Doğal Hukuku da İçeren Üç Kitapla Ahlâk Felsefesine Kısa Bir Giriş idi. Buradan yola çıkarak Smith'in on yedi yaşında Oxford'da uzun bir süre kalmak için ayrılmasından önce Glasgow'daki derslerde ne öğrendiğini tatminkâr bir doğrulukla kestirebiliriz. 'Üniversitelerdeki öğrencilere' sözleriyle başlayan ve eserin ön sözünü teşkil eden hitabenin girişi şu şekildeydi:

"Felsefe, antik düşünürler arasında yaygın olarak *rasyonel ya da mantıki, doğal* ve *ahlâki* olarak sınıflandırılıyordu. Ahlâk felsefeleri şu kısımları ihtiva ediyordu: daha ciddi ele alınan, erdemin doğasını öğretip içsel eğilimleri düzene koyan *Etik* ile *Doğa Hukuku* bilgisi. Bunlardan ikincisi, 1.özel haklar doktrini veya doğal özgürlükte edinilen yasalar 2. İktisat veya bir ailenin çeşitli mensuplarının yasaları ya da hakları ve 3. Siyaset, yani sivil hükümetin çeşitli planlarının sunulması ve devletlerin diğerlerine karşı hakları."

Üç kitap, sırasıyla şu şekilde isimlendirilmişti: 'Etiğin Unsurları', 'Doğa Hukukunun Unsurları' (Latince'de *Iurisprudentia privata*), 'İktisadın ve Siyasetin Kaideleri'. Smith'in derslerinin daha sonra büyüyerek *Ahlâki Duygular Kuramı*'na dönüşen kısmı açıkça Kitap I ile; *Adalet*'in üçüncü kısmı olarak ele aldığı 'Özel Hukuk', Kitap II ile örtüşüyor; *Adalet*'in ilk iki kısmı olan 'İç Hukuk' ve 'Kamu Hukuku' da Kitap III ile örtüşüyor. Adam Smith, hukuki hususiyetleri incelerken yaklaşım olarak Hutcheson'dan çok farklı bir yol izliyor ancak iki yazarın ele aldığı ana konular genel itibarıyla aynı görünüyor. Hutchenson'un eserinde Kavimler Hukuku (*The Law of Nations*), Kitap II'nin 'Verilen Hasardan Doğan Haklar ve Savaş Hukuku' başlıklı xv. bölümü ile Kitap III'ün 'Savaş Hukuku' ve 'An-

laşmalar, Sefirler ve Devletlerin Tamamen Dağılması' başlıklı son iki bölümüne dağılmıştır. Smith'in 'Devlet geliri' ve 'Silahlı güçler' bölümlerinin Hutcheson'da hiçbir muadili bulunmazken bu, 'Kamu Düzeni' bölümü için de hemen hemen geçerlidir. Hutcheson'un Kitap II'sindeki (12. bölüm) 'Mülklerin Değerleri ya da Fiyatları Hakkında' başlıklı kısa bölümde, yüksek ve düşük fiyatların sebepleri ile iyi paranın nitelikleri tartışılmıştır.

Milletlerin Zenginliği'nin köklerinin bulunabilmesi muhtemel bölüm ise budur. Hutcheson, bu bölümün yazılmasında basit şekilde Pufendorf'u izlemiş ve müteakip bölümler olan 'Yeminler ve Vaadler' ve 'Farklı Mukavele Çeşitleri' ile bu bölümün bağlantılarını kurmamıştır. Bu sebeple Adam Smith, derslerine başladığı zaman tüm içeriği yeni bir başlığa, yani 'Kamu Düzeni'ne taşımanın mantıki düzenlemede bir iyileşme olabileceğini düşünmüş olabilir. Zira 'Kamu Düzeni [*Police*]' sözcüğünün o dönemde anlaşıldığı şekliyle fiyatların düzenlenmesini ve paranın devlet tarafından icadını, bu başlık altında incelemiştir. Ancak ders vermeye devam ettiği süre boyunca yıldan yıla servet [*opulence*] ve zenginliği [*wealth*] oluşturanın ne olduğu sorusunun değerlendirilmesine yönelik iki tarz nedeniyle bu yaklaşımdan uzaklaşmıştır. Smith, her iki düzenlemenin doğal fiyatlara müdahale ederek bolluğu ya da zenginliği azalttığını fark etmiş olabilir. Ayrıca, kimi aşırı merkantilistlerin samimiyetle inandığının, hepsinin bir dereceye kadar açıkça ya da örtülü şekilde varsaydığının aksine; bir ulusun yalnızca para stokuna yapılacak eklemelerin onun refahını artırmadığını da anlamış olabilir. Bu meselenin önemi dikkate alındığında, Smith, sırf kendi genel şemasının simetrisi nedeniyle, konuyu ilkesel olarak ele alınması gereken yere yerleştirmekten ve kamu düzeninin parçası olarak düşünülemeyecek meselelerle aynı başlık altında ele alacak biri değildir.

O veya bu şekilde 'Kamu Düzeni'nin ikinci ve kayda değer tek kısmı, mevcut şeklini alıyor. Bu bölümde ilk olarak,

insanoğlunun maddi arzularının yanı sıra "büyük dava" [*The Great Cause*; on üçüncü yüzyılda İskoç hanedanlığında saltanatın nasıl sürdürüleceğine dair çıkan tartışma –ç.n.] ve insanları medeni toplumlarda medeni olmayanlara göre daha mutmain kılan iş bölümü gibi konular hakkında tartışmalar (§§1-6) yer alıyor. Smith ikinci olarak, fiyatlar ve paraya dair geleneksel bir inceleme (§§7,8) ile paranın tek başına servete sebep olduğu anlayışının çeşitli sonuçlarını (§§9-13), faiz(§§14) ve mübadelenin (§§15) doğal sonuçlarını ele alıyor. Üçüncü olarak ise, servetin beklendiği kadar hızlı artmayışının sebepleri üzerine bir teze yer veriyor (§§16). Son olarak ise (iş bölümünün etkilerinin sonucu olarak servetin en önemli sebebi durumundaki) geleneksel ticaretin etkilerini tasvir ediyor(§§17). Genel planın üçüncü bölümü olan 'Devletin Gelirleri' dahi, servetin yavaş artmasının sebeplerinden birisi olarak yansıtılıyor. 'Hukuk sistemi' bölümünün 'Kamu Düzeni' ile ilgili kısmı böylece, güvenlik ve sağlık hizmetlerine sade bir değininin olduğu küçük bir kısmı istisna tutulacak olursa, 'Milletlerin Zenginliğinin Mahiyeti ve Nedenleri Hakkında Bir Araştırma' şeklini alıyor.

Şayet *Milletlerin Zenginliği* ile ders notlarındaki 'Kamu Düzeni', 'Devletin Gelirleri' ve 'Silahlı Güçler' bölümlerinin içerikleri karşılaştırılırsa, aralarındaki yakın ilişki gözlemlenebilir. *Milletlerin Zenginliği*'nin ilk kitabının iş bölümü hakkındaki ilk üç bölümü, ders notlarında §§3-6'daki 'Ucuzluk ya da Bolluk' bölümüyle irtibatlıdır. Para hakkındaki iv. bölüm, §§8 ile; fiyatlar hakkındaki v, vi ve vii. bölümler §§7 ile ilişkilidir. Kitap II'deki verilen borç stoku hakkındaki vi. bölüm ile §§14 arasında ilişki vardır. Farklı milletlerde servetin farklı gelişimleri üzerine olan Kitap III, temelde §§16 ile aynı konuyu anlatır. Kitap IV'teki Merkantilizm hakkındaki ilk sekiz bölüm, §§9-12 ile aynı konudan bahsetmektedir. Devletin gelirleri hakkındaki Kitap V, ders notlarındaki Bölüm III ile irtibatlı olup 'Silahlı Güçler' başlıklı Bölüm VI'ü de büyük oranda içermektedir.

İlk olarak ders notları açısından eksiklere bakacak olursak, §§1,2, 13, 15 ve 'Ucuzluk ya da Bolluk' başlıklı §§17'nin eksik olduğunu görüyoruz. İlk iki bölümün *Milletlerin Zenginliği*'ne neden alınmadığını izah etmek kolay değil. Siyasi iktisada başlangıç olarak bir tüketim teorisi arayanlar için bu durum üzüntü verici olacaktır. §§13'ün alınmayışının sebebini bizzat Adam Smith açıklıyor. Mississippi şemasının Bay Du Verney tarafından 'etraflı, apaçık, gayet düzenli ve özgünlük içerisinde' açıklandığını, bu konuya bir şekilde yer vermenin gereksiz olduğunu belirtiyor.[19] Üniversitedeki dersine mükemmel şekilde uygun düşen Duverney'in çalışmasının sade bir özetini, harika bir kitap için ise uygun bulmuyor. Mübadele (§§15) şüphesiz ki fazla basit olduğu için elenirken, geleneksel ticaretin etkilerinden bahseden §§17'ye, büyük kısmı itibarıyla Kitap V'teki i. bölüm - ii. makale olan 'Gençlerin Eğitimine Yönelik Kuruluşların Maliyeti' başlığı altında işlendiği için kitapta özel bir yer ayrılmamış.

Meseleye *Milletlerin Zenginliği* açısından bakıldığında ise hemen ilk anda göze çarpan şey şudur: Kitap IV'ün *Économistes*'in (Fizyokratların) sistemi hakkındaki ix'uncu bölümünün yanı sıra, Kitap I'in viii'inci bölümünün, aynı kitabın kârlar üzerine x'uncu bölümü ve kiralama üzerine xi'inci bölümü de henüz ortada görünmemektedir. Daha derinlemesine bir tetkik, bölüm viii ve ix ile bölüm x'un büyük kısmında işlenen ana fikirlere ve verilen pek çok örneğe, ders notlarının fiyatlarla ilgili kısmında değinildiğini ortaya koyuyor. Ancak *Milletlerin Zenginliği*'nde ileri sürülen dağılım şemasına dair bir iz notlarda bulunmuyor. 'Mal Mevcudunun Doğası, Birikimi ve İstihdamı Hakkında' başlıklı Kitap II'nin ana gövdesi de ortada görünmüyor. Ders notlarında sermaye hakkında hiçbir şey bulun-

---

[19] *Wealth of Nations [W. of N.]*, kitap ii, bölüm ii, birinci cilt, s. 318 [Türkçesi: *Milletletin Zenginliği (MZ)*, Çev.: Haldun Derin, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s. 343.]

mazken mal mevcudundan ise şöyle böyle söz ediliyor. *Milletlerin Zenginliği*'nde hayati bir yeri olan ve Kitap II'nin büyük ölçüde kendisine tahsis edildiği verimli ve verimsiz iş gücünden de hiç bahsedilmiyor.

Adam Smith, Fransa'ya gittiğinde, "büyük irfan ve maharet sahibi birkaç kişi" ile karşılaşıyor. Bu kişilerin liderlerinin özenle hazırlanmış ve "üç çeşit gider ile bunların kaynakları, gelişimleri, dağılımları, etkileri, yeniden üretilmelerini; birbirleriyle, nüfusla, tarımla, imalatla, ticaretle ve halkın genel servetiyle ilişkilerini" içeren bir tablo hazırladığını aktarıyor. Bu tabloya, büyük önem veren grup, tabloyu Adam Smith'e mümkün olan her yolla açıklamaya çalışıyor. Tabloya göre giderler; üretken giderler, gelirlerin giderleri ve neticesiz giderler olarak sınıflandırılıyor. Ancak gelirin giderleri, hemen hemen aynı anda diğer iki sınıfa bölünüyor. Üretken giderler, tarımdaki yıllık gelişmelere tekabül ederken neticesiz giderler ise diğer endüstrilerdeki yıllık gelişmeleri ifade ediyor. Tablonun en altındaki *Reproduit totale*'de ise neticesiz giderler katılmadan üretken giderler ve operasyonlar toplanarak hesaplanıyor. Çıkan değer de üç sınıf arasında dağıtılıyor: Üretici sınıf, üretmeyen sınıf ve toprak sahipleri.

Bugün bu tablo bizim için zikzaklı çizgilerle arapsaçına dönmüş haliyle, neredeyse bir çocuk oyununa benzemektedir ve tablonun *British Economic Association* tarafından yakın zamanda yapılan yeniden basımı[20] çok az ilgi uyandırmıştır. Buna rağmen bir yıllık üretimin toplam sonuçlarını şümullü bir şekilde vermeye yönelik girişimi düşünülecek olursa söz konusu tablonun iktisat teorisinde büyük bir ilerlemeye işaret ettiği görülebilir. Nitekim Adam Smith gibi keskin bir zekâ, bu yöntemin değerini anında kavramıştı. Smith, tabloyu mevcut haliyle kabul etmek için hazır değildi ancak yazarının bakış açısını benimsemişti. Buna bağlı olarak da ders notlarında bulunmayan, belli bir

---

[20] François Quesnay, *Tableau Oeconomique*, 1894.

çeşit harcamanın harekete geçirdiği ve çeşitli geniş kategorilere 'dağıtılan' yıllık bir toplam hâsılat ortaya çıkaran muayyen bir iş gücü tanımı, *Milletlerin Zenginliği*'nde yer almıştı. Üretken iş gücünü harekete geçiren bu belli çeşit harcama, sermaye stokunun düzenlenmesiyle ayırt edilir. Sermaye stokunun düzenlenmesiyle harekete geçirilen tüm iş gücünün satılabilir nesneler üreteceği varsayılır ve yalnızca bu çeşit bir iş gücünün üretken olarak değerlendirilmesinin uygun olacağı savunulur. Bu yeni doktrin, 'Mal Mevcudunun Doğası, Birikimi ve İstihdamı Hakkında' başlıklı Kitap II'nin ana gövdesini oluşturur.

Şayet bu teoriye tamamıyla itibar edilmiş olsaydı, mantıksal olarak Kitap II'nin ilk başta yer alması gerekirdi. Giriş ve Plan'a bakılırsa, kişi başına düşen ortalama üretim "her bir ülkede iki şarta bağlı olarak değişme gösterecektir: Birincisi; emeğin harcanması esnasında gösterilen kabiliyet, maharetlilik ve muhakeme gücüdür. İkincisi ise işe yarar alanlarda istihdam edilen iş gücünün, bu şekilde istihdam edilmeyenlere oranıdır". Bu iki şart apaçık şekilde yanlış sırada verilmiştir. Nüfusun ne oranda faydalı işlerde istihdam edildiğini, insanların ne denli kabiliyetli ve maharetli şekilde çalıştığından önce ele almamız gerekirdi. "Faydalı ve üretken işçilerin sayısının, her yerde onları işe koşmak için harcanan sermaye stokuyla ve belli harcanma yöntemiyle orantılı olduğu" konusunda bize garanti verilir. Eğer durum böyleyse, bir iktisat kitabı, şüphesiz ki sermaye üzerine bir tartışmayla başlamalıdır. Fakat Adam Smith, derslerinde hâlihazırda konuyu ele almaya emeğin üretken güçlerini tartışarak başlamıştı. Aynı zamanda piyasadaki mal mevcudunu de emeğin harekete geçirilmesi için vazgeçilmez bir koşul olarak değil, "avcılık ve balıkçılık çağlarının ardından" "üretimin başlamasıyla" zaruri hale gelen bir şey olarak ele almıştır. Bunun olabilmesi için ise çok uzun zamanlar geçmesi gerekmiştir. Eğer iş bölümü üzerine olan kendi harikulade incelemesini ikinci sıraya atmış olsaydı bu, akla ziyan bir tercih olurdu. Bu sebep-

le, mezkûr tablo görünümünün, üretken emeğin miktarının takip edilmesindeki fonksiyonu sebebiyle benimsenmesine rağmen, sermayenin Kitap II'de ele alınmasına şaşırmamak gerekir.[21]

Şu, her zaman açık olmuştur: Dağılım problemine, *Milletlerin Zenginliği*'nin birinci kitabının başlığında değinilmesine rağmen[22], "Adam Smith'in dağılım teorisi, kitabın temel konularından biri olmak yerine fiyatlar üzerine olan bölümün ortasında ancak bir ilave veya fiyatlar hakkındaki doktrininin bir sonucu olarak yer bulmuştur".[23] Bu uygunsuz durumu izah etmek suretiyle, "kitabın, Adam Smith fizyokratlarla tanışmadan evvel de her halükarda hemen hemen eksiksiz bir halde ortaya çıkabileceğini" varsaymak mümkündü. Ayrıca, Adam Smith, bu tanışma gerçekleştiğinde, "fiyatlar hakkındaki teorisi ile ücret, kâr ve rant hakkındaki gözlemlerinin, fizyokratların 'dağılım' olarak isimlendirdiği oldukça iyi bir teoriyi teşkil ettiğini de düşünmüş olmalıydı. Böylece, kitabın mezkûr başlığı koyup tüm üretimin parçalara ayrılıp ücretler, kâr ve rant olarak dağıtılması hakkındaki pasajı konunun arasına sokmaya yönelecekti".[24] Bu varsayımın önemli derecede doğru olduğunu artık gösterebiliyoruz. İş bölümü hakkındaki tezler, para, fiyatlar ve farklı işlere verilen farklı ücretlerin; mevcut formlarına çok yakın bir şekilde Adam Smith Fransa'ya gitmeden önce mevcut olduklarını açık şekilde görüyoruz. Öte yandan, dağılım şeması, tamamen eksiktir. Smith'in dağılım şeması fikrinin gerekliliğini fizyokratlardan aldığı ve onlarınkinden oldukça farklı olan kendi şemasını mevcut fiyatlar teorisine eklediği ortadadır.

---

[21] Kitap II'ye Giriş'te eski ve yeni bakış açısı birleştirilmeye çalışılmıştır.

[22] "Emeğin Üretici Güçlerini Geliştiren Nedenler ile Emek Ürününün Türlü Halk Tabakaları Arasındaki Doğal Dağılışının Bağlı Olduğu Düzen Üzerine".

[23] Cannan, *History of the Theories of Production and Distribution in English Political Economy from 1776 to 1848*, 1893, s. 186.

[24] *Ibid.*, s. 188.

Böylece ders notları, *Milletlerin Zenginliği*'nin terkibini aydınlatmanın yanı sıra, Adam Smith'in yazmayı planladığı Adalet veya *Milletlerin Zenginliği*'nde ele alınmayan hukuk hakkındaki çalışmasının doğasıyla ilgili çok daha önemsiz ama yine de ilginç olan soruyu yanıtlamaya da hizmet ediyor.

Millar, Glasgow dersleri hakkında yukarıda alıntıladığımız parçada, Smith'in derslerinin üçüncü bölümü olan Adalet konusunun özünü, halka aktarma niyetinde olduğunu ve bu niyetinden *Ahlâki Duygular Kuramı*'nın sonuç kısmında bahsettiğini söylüyor. Altıncı baskıda, ilk baskıdakinin aynısı olan mezkûr pasaja bakacak olursak Adam Smith'in öncelikli olarak kazuistik yaklaşımı kınadığını, etik ve hukuku ahlâk felsefesinin iki kullanışlı parçası olarak nitelediğini görüyoruz. Smith, "Bütün pozitif hukuk sistemleri, o veya bu şekilde, doğal bir hukuk felsefesine veya belli adalet kurallarının listelenmesine yönelik mükemmel olmayan girişimler olarak görülebilir" ifadelerini kullanıyor. Ancak, tek tek saydığı çeşitli zorluklar nedeniyle, bu girişim asla tam anlamıyla başarılı olamıyor. "Hukukçuların farklı ülke kanunlarının farklı kusurları ve gelişmeleri hakkındaki akıl yürütmelerinin" "onları, doğru ifadesiyle, doğal hukuk kuramı veya sınırları belirleyip tüm milletlerin yasalarının temeli olacak bir genel prensipler sistemi kurma amacına yöneltmesi" beklenebilirdi. Ancak, "dünyada böyle genel bir sistemin düşünülmesi veya hukuk felsefesinin, hiçbir ülkenin belli kurumlarıyla ilişkili olmaksızın kendi başına ele alınması oldukça geç gerçekleşmiştir".

Adam Smith, "Öyle görünüyor ki Grotius, dünyaya sınırları belirleyip tüm milletlerin yasalarının temeli olacak bir genel prensipler sistemi benzeri bir şey sunmayı deneyen ilk kişiydi. Savaşın ve barışın yasaları hakkındaki eseri, tüm eksikliklerine rağmen, bugün muhtemelen bu konudaki en bütünlüklü çalışmadır. Başka bir incelemede, kanun ve yönetimin ge-

nel prensiplerinin bir listesi ile bunların farklı çağlarda ve toplumsal dönemlerde geçirdikleri farklı devrimsel değişiklikleri vereceğim. Yalnızca adaleti ilgilendirenleri değil, beraberinde kamu düzeni, devletin gelirleri, silahlı güçler ve yasalara konu olan her ne varsa hepsini. Bu yüzden de hukukun tarihine yönelik daha fazla detaya şimdi girmeyeceğim" ifadeleriyle sözlerini tamamlar.

Ahlâki Duygular Kuramı'nın 1790'da yayımlanan altıncı baskısının ön sözünde, "bir başka inceleme" ile ilgili vaadde bulunduğu pasajı alıntılayan Adam Smith şöyle der:

"*Milletlerin Zenginliğinin Mahiyeti ve Nedenleri Üzerine Bir Araştırma*'da, en azından kamu düzeni, devletin gelirleri ve silahlı güçleri ilgilendiren kısımları itibarıyla, bu sözümü kısmen yerine getirdim. Geriye, uzun süredir tasarladığım hukuk teorisi kaldı. Şimdiye kadar mevcut çalışmamı gözden geçirmeme engel olan aynı işler, beni bu tasarımı gerçekleştirmekten de alıkoydu".

Adam Smith'in, *Milletlerin Zenginliği*'nin yayımlanmasını; hukuk ve yönetimin genel prensiplerinin, bunların farklı çağlar boyunca geçirdikleri dönüşümlerin, kamu düzeni, gelirler ve silahlı güçlerle ilişkili olarak toplumsal dönemlerin genel bir açıklamasını yapmaya yönelik bir vaadin kısmen yerine getirilişi olarak görmesi, her zaman tuhaf görünmüştü. '*Police*'* sözcüğünün doğurduğu geniş anlam düşünüldüğünde dahi böyleydi. *Milletlerin Zenginliği*'nin "hukukun tarihinin" içine nasıl oturtulduğu da tümüyle açıklığa kavuşmuş değildi.

El yazmaları, tüm bu problemleri ortadan kaldırıyor. Buradaki ders notları, açık bir şekilde Millar'ın tasvir ettiği

---

* Burada 'kamu düzeni' olarak çevirmeye tercih ettiğimiz terimin 'polis', 'kolluk', 'güvenlik', 'zabıta', 'kanun uygulayıcı' gibi anlamlara geldiği de açıktır. İleride "Kamu Düzeni" başlığı altında yeniden açıklama yapılacaktır –ç.n.

ahlâk felsefesi dersinin üçüncü ve dördüncü bölümleridir. Notlar ayrıca, Adam Smith'in 1759'da *Ahlâki Duygular Kuramı*'nın son sayfasında gelecekte yapmayı planladığını söylediği '"hukuk ve yönetimin genel prensiplerinin açıklamasının" veya "hukukun tarihinin" de taslakları durumundadır. Birinci Kısım olan "Adalet", muhtemelen "Milletler Hukuku" başlıklı beşinci kısımla birlikte Millar'ın tüm dersin kapsamına yönelik açıklamasındaki üçüncü kısmı oluşturuyor. Ayrıca 1759'da bahsedilen "hukuk ve yönetimin adaletle ilgili olarak genel prensiplerinin açıklaması" ile 1790'da zikredilen "hukuk teorisini" de kapsıyor. "Kamu Düzeni", "Gelirler" ve "Silahlı Güçler" başlıklı ikinci, üçüncü ve dördüncü kısımlar ise Millar'ın tasvirindeki dördüncü kısma karşılık geliyor. *Milletlerin Zenginliği*'nin ilk taslağını teşkil etmeleri sayesinde bu kısımlar, Adam Smith'i kamu düzeni, gelirler ve silahlı güçlerle ilgili olan vaadini yerine getirdiğini söylemeye itmişti. Oysaki dersler hakkında bilgisi olmayan hiç kimse, *Milletlerin Zenginliği*'ni bu üç konuyu bu sırayla ele alan bir eser olarak tanımlamayacaktır.

Adam Smith'in adalet üzerine yapmayı tasarladığı çalışmada önemli bir ilerleme kaydettiğini söylemek pek mümkün görünmüyor. Mackenzie, şayet Rogers doğru aktarıyorsa, Black ve Hutton'un yaktığı el yazmalarının bu kitabın neredeyse tamamlanmış bir halini de içerdiğine inanıyor gibi görünüyor. Dediğine göre, o akşam Adam Smith, Dr. Black'in de yardımıyla "Hukuk hakkındaki el yazmalarının on altı bölümünü –Glasgow'daki derslerinden birinin tamamını ki, *Milletlerin Zenginliği*'nin bir parçasıdır-" kendisi gelemeden önce yakmıştı; "bunlar kendisi tarafından tashih edilmemişti ve genel olarak ölümünden sonra yayımlanabileceklerine dair bir kanıya sahipti". Ancak, bu cümlelere pek kulak asmamak gerekir zira Rogers'e göre Mackenzie, kardeşi olmayan Adam Smith'in "müşfik bir ağabey" olduğunu ve "mezkûr yemekten altı saat sonra öldüğünü" de söylemiştir. Oysa biz biliyoruz ki

Adam Smith o akşamdan sonra altı gün daha yaşamıştı.[25] *Milletlerin Zenginliği*'nin yayımlanmasının ardından Adam Smith, daha önce hiç olmadığı kadar oyalanacak şey bulmuş ve Gümrük İdaresi'ndeki sorumlulukları[26] da vaktinin bir bölümünü almış olmalıdır. Smith, Kasım 1785'te *Ahlâki Duygular*'ın yeni bir baskısından bahsettikten sonra şöyle yazmıştır: "Benzer şekilde iki büyük çalışma daha masamda bekliyor: Birisi, edebiyat, felsefe, şiir ve retoriğin tüm farklı dallarının ele alındığı bir Felsefe Tarihi; diğeri ise bir çeşit Hukuk ve İdare Tarihi ve Teorisi." Öyle görünüyor ki tüm enerjisini tek bir çalışmaya teksif etmekte başarısız olmuştu. Bu iki çalışma hakkında yalnızca şunu söyleyebiliyordu: "Her ikisi için de gereken malzeme büyük oranda toplandı ve ikisinin de belli kısımları tatminkâr bir düzene sokuldu." Yaşlılığın "hızla üzerine geldiğini" hissettiği[27] tembelliğine karşı "şiddetli bir şekilde mücadele ettiğine" inanabiliriz. Fakat kısa sürede ortaya çıkan sağlık sorunları, 1790'daki ölümünden önce daha fazla şey üretebileceği varsayımına olanak vermiyor. Bu yüzden de yarım kalan çalışmanın, Adalet hakkındaki derslerin *Milletlerin Zenginliği*'nde olmayan kısımlarından daha fazlasını içermesi pek muhtemel değildir. Artık okuyucu, bu kısımların neler olduğu konusunda bizzat kendisi hüküm verme şansına sahiptir.

---

[25] P.W. Clayden, *Early Life of Samuel Rogers*, s. 167.

[26] 1787'de düzenli bir memur olduğunu söylemektedir. Rae, *Life of Adam Smith*, s. 411.

[27] "Duke de la Rochefoucauld'a Mektup", ilk yayım yeri *Athenaerum*, 28 Aralık 1895 ve yeniden basım *Economic Journal*, Mart 1896, ss. 165-166.

JURIS PRUDENCE

or

Notes from the Lectures

on *Justice*, *Police*, *Revenue*, and *Arms*

delivered in the University of *Glasgow*

by

Adam Smith *Professor of Moral Philosophy.*

MDCCLXVI.

Hukuk Üzerine

ya da

***Adalet, Kamu Düzeni, Devletin Gelirleri* ve *Silahlı Güçler* üzerine *Glasgow* Üniversitesi'nde verilen Derslerin Notları**

Adam Smith *Ahlak Felsefesi Profesörü*

1766.

HUKUK*

GİRİŞ

[§ 1. 'Doğal Hukuk Bilgisi' Üzerine Çalışmalar]

Hukuk, tüm milletlerin sahip olduğu yasaların temelini oluşturması gereken genel prensipleri araştıran bilimdir. Öyle görünüyor ki [Hugo] Grotius, dünyaya muntazam bir doğal hukuk bilimi sistemine benzer bir çalışma sunmaya teşebbüs eden ilk kişiydi. *On the Laws of War and Peace* [Savaşın ve Barışın Yasaları Üzerine], tüm eksikliklerine

---

* *Jurisprudence* teriminin Türkçe'de tam karşılığını bulmak her zaman zor olmuştur. Zira terim Türkiye'nin dâhil olduğu Kıta Avrupası hukuk sisteminde değil, Anglo-Sakson hukuk sisteminde türetilmiştir. Söz konusu hukuk sisteminde hukuk, aklımıza gelen 'yasakoyucunun gerçekleştirdiği düzenlemeler sistematiği' çağrışımından ziyade, hukuk kuramı ve yargı içtihatları ile daha sıkı bir ilişki içerisindedir. Böylece içerisinde hukuk felsefesi, yargı içtihadı ve mevzuat da dâhil olmak üzere, hukuk alanının bilgisinden söz edilmek istendiğinde *jurisprudence* kavramı kullanılmaktadır. Kavram Türkçe'ye zaman zaman "hukuk bilimi", "hukuk felsefesi", "hukuk kuramı", "içtihat" vb. terimlerle karşılanarak çevrilmektedir. Ne var ki, Türkçe'de bu kullanımlar, birbirinden tümüyle farklı disiplinlere ve yaklaşımlara gönderme yapmaktadır. Bizim hukuk kültürümüzde, Hukuk Felsefesi'nin hukuk pratiği ile neredeyse hiç ilişkisi yoktur veya tersinden, içtihatların öğretildiği bir hukuk alanında adalet tartışmasına yer verilmez. Oysa Adam Smith'in kendi yaklaşımını ortaya koyduğu Anglo-Sakson hukuk kültüründe "Hukuk" dendiğinde hukuk kuramı, adalet tartışmaları ve hukuk pratiğinin hemhâl olduğu bir "hukuk bilgisi" anlaşılır. Bu nedenle *jurisprudence*'ı yalnızca "Hukuk", yer yer bir disiplin olarak hukuk şeklinde anlaşılmak üzere "hukuk bilimi", kısmen de özel bir yaklaşım ve teori kastedildiğini görerek "hukuk kuramı" olarak çevirdik –ç.n.

rağmen, bugün muhtemelen bu konudaki en bütünlüklü çalışmadır. Egemenler ve devletler hakkında bir çeşit kazuistik çalışma olan kitap, hangi durumlarda meşru bir şekilde savaşılabileceğini ve bu savaşın ne kadar ilerletilebileceğini tespit ediyor. Devletlerin, üzerlerinde ortak bir egemen olmaması ve birbirlerine karşı doğa durumunda bulunmaları sebebiyle, zararlarını telafi etmekte sahip oldukları yegâne yöntemin savaş olduğunu belirtiyor. Devletin, eğer adil bir hâkim bulunsaydı telafi edilebilecek bir zararın olduğunu tespit edebileceği her türlü durumda savaşın hukuki olduğu sonucuna varıyor. Bu da doğal olarak onu, devletlerin anayasaları ve kanunların prensiplerini; egemenlerin ve tebaalarının haklarını; suçların, sözleşmelerin, mülkiyetin ve yasalara konu olan her ne varsa onların doğalarını tahlil etmeye itiyor. Böylece, eserinin bu konu üzerine olan ilk iki kitabı, tam bir hukuk bilimi sistematiği teşkil ediyor.

Grotius'tan sonra bu konuda yazan ikinci isim ise Bay Hobbes idi. Kilise mensuplarından tam manasıyla tiksinmişti ve çağının bağnazlığı ona, I. Charles ve Cromwell zamanlarında İngiltere'de yaşanan çekişme ve iç savaşların sebebinin insanların vicdanlarının Kilise otoritesine boyun eğmesi olduğunu düşündürtmüştü. Hobbes, Kilise'nin aksine, insanların iyi ve kötü hakkındaki bilinçlerinin, sivil iktidara boyun eğdiği ve tek hakiki karar mercii olarak hâkimlerin temsil ettiği bir ahlâki sistem kurmaya çalıştı. Ona göre insanoğlu, sivil toplumun inşasından evvel savaş durumundaydı ve doğa durumunun zararlarından kaçınabilmek için tüm anlaşmazlıklar hakkında hüküm vermesi gereken ortak bir egemene itaat etmek üzere bir anlaşma yapmıştı. Hobbes'e göre o egemene itaat, onsuz hiçbir erdemin var olamayacağı ve bu nedenle erdemin temeli ve özü olan sivil hükümeti oluşturmuştu.

İlahiyatçılar, erdeme ilişkin bu habis öğretiye karşı çıkmakla kendilerini yükümlü hissettiler. Doğa durumunun bir savaş durumu olmadığını, aksine bu toplumun sivil

müesseseler olmadan da, çok ahenkli bir şekilde olmasa bile, varlığını sürdürebileceğini göstermeye çalışarak Hobbes'un öğretisine saldırdılar. Doğa durumundaki insanın, bedenine ve emeğinin ürünlerine sahip çıkmaya, sözleşmelerini ifa etmeye hakkı bulunduğunu göstermeye çalıştılar. Puffendorf, bu minvalde geniş bir eser kaleme aldı. Çalışmasının ilk kısmının yegâne amacı Hobbes'u çürütmekti ancak, doğa durumunda işlev görecek yasaların ya da devletin olmadığı bir ortamda mülkiyetin aktarımının nasıl olacağı konularını tartışmaktan kaçındı.

Bu konuda yazan bir sonraki kişi ise bir Prusyalı olan Baron de Cocceii oldu. Çalışmasını oluşturan beş bölümün büyük bir kısmı, özellikle de yasalardan bahseden bölümü oldukça zekice ve farklıydı. Son bölümde Cocceii, kimi Alman sistemlerinin izahını yapmıştı.[1]

Bunların dışında, bu konuda üretilmiş başka bir sistem bulunmamaktadır.

[§ 2. Konunun Tasnifi]

Hukuk kuramı, kanunların ve devlet yönetiminin genel prensiplerinin teorisidir. Hukukun dört ana konusu adalet, kamu düzeni, devletin gelirleri ve silahlı güçlerdir.

Adaletle murat edilen, zarara karşı korunmaktır ve bu, devletin temelidir.

---

[1] Ne Heinrich, Freiherr von Cocceii'nin ne de oğlu Samuel'in çalışmaları içerilmektedir. Atıf yapılan muhtemelen şu eserdir: *Henrici de Cocceii sacrae regiae maiestati borussicae quondam a consiliis secretioribus Grotius illustratus*, Wratislaviae, 1744, 1746, 1747 ve 1752 ile Samuel Freiherr von Cocceii tarafından, babasının ölümünden epey sonra yayımlanan *Samuelis L. B. de Cocceii summi regni borussici cancellarii ministri status intimi... Introductio ad Henrici L. B. de Cocceii Grotium illustratum*, Halae, 1748, 1 cilt folio. Bu yazarlardan herhahngi birinin eserleri *Edinburgh Advocates' Library 1776 Kataloğu*'nda yer almaz. Bunun tek istisnası of *Grotius illustratus* cilt iv'in Bonar, *Catalogue of Adam Smith's Library*'de yer alıyor olmasıdır. *Introductio*'da X ile XI. Tezler "bazı Alman sistemleri" ve hayli uzun olan XII. Tez de "yasaların işleyişi" ile ilgilidir.

Kamu düzeninden maksat ise ticaret mallarının ucuzluğu, kamu güvenliği ve temizliktir. Bu son iki maksat, bu tip bir ders için önemli bulunmayabilir. Biz, bu başlık altında, devletin servetini nazar-ı itibara alacağız.

Aynı şekilde, vaktini ve emeğini devlet işlerinde sarf eden kamu görevlilerinin de bunun karşılığını almaları gereklidir. Bu amaçla ve yönetim giderlerinin karşılanması için, çeşitli fonlar teşkil edilmelidir. Bu da bizi devlet gelirlerinin kökenine getirmektedir. Bu başlık altında ele alınacak mesele ise halktan vergiler ya da harçların toplanmasının araçlarıdır. Genel itibarıyla, halktan en hissettirmeden toplanacak gelirler tercih edilmelidir. Bunun akabinde Britanya'nın ve diğer Avrupalı ulusların kanunlarının ne ölçüde bu amaca matuf olarak tasarlandığı gösterilecektir.

Hükümet, kendisini dışarıdan gelen zararlara karşı koruyamadığı takdirde en iyi kamu düzeninde dahi güvenlik tesis edilemeyeceği için yasaların ilgilendiği dördüncü şey bu maksada yöneliktir. Bu başlık altında, çeşitli silahlı güçler ile avantajları ve dezavantajları; mevcut ordular ve milis güçlerinin hukuku gösterilecektir.

Nihayet, bağımsız bir toplumun bir diğerine yönelik talepleri, yabancıların sahip olduğu ayrıcalıklar ve savaşmanın meşru zemini olarak düşünülebilecek milletlerin yasaları ele alınacaktır.

KISIM I: ADALET

[GİRİŞ]

Adaletin nihai maksadı, zarar görmekten korunmaktır. Bir kişi, pek çok bakımdan zarara uğrayabilir:

Birincisi, bir fert olarak,

İkincisi, bir aile mensubu olarak,

Üçüncüsü, bir vatandaş olarak.

Bir fert olarak, kişinin bedeni, saygınlığı ya da mülkü zarar görebilir.

Bir aile mensubu olarak kişi; bir babayken, oğulken, koca ya da eşiyken, efendi veya hizmetçiyken, vesayet veya velayet altındayken zarara uğrayabilir. Vesayet altındaki çocuk kendi ayakları üzerinde durabilene kadar vesayet ve velayet de aile ilişkisi içerisinde telakki edilir.

Vatandaş olarak ise bir kamu görevlisi itaatsizlikten, bir vatandaş baskıdan zarar görür vs.

Bir fert olarak bedeni; evvela, yaralamayla, sakatlamayla, cinayetle ya da özgürlüğünün ihlal edilmesiyle zarara uğrar.

İkinci olarak ise saygınlığı, hırsızlıkla ya da haydutlukla suçlanıp hak etmediği şekilde hınç ya da cezaya maruz kalmasıyla, gerçek değerinin törpülenmesiyle, mesleki konumunun altında bir muameleye maruz bırakılarak zarar görür. Dünyayı, bir doktorun hastalarını tedavi etmek yerine öldürdüğüne ikna etmeye çalışırsak ve doktor bu sahte iddialarla mesleğini kaybederse, o doktorun karakteri zedelenir. Ancak eğer biz bir adama faziletleri nedeniyle hak ettiği tüm övgüyü vermezsek ona zarar vermiş olma-

yız. Sör Isaac Newton, Descartes'ten daha iyi bir filozof değildir dediğimizde ya da Bay Pope, zamanının herhangi sıradan bir şairinden iyi bir şair değildir dediğimizde Sör Isaac'a ya da Bay Pope'a zarar vermiş olmuyoruz. Bu ifadelerle onlara hak ettikleri tüm övgüyü vermiyoruz ama onları kendi mesleklerindeki sıradan kişilerin altında olmakla itham etmediğimiz için onlara zarar da vermiş olmuyoruz. Bir kimsenin bedenini ve saygınlığını koruma hakkı, doğal hakları veya medeni hukukçuların ifadesiyle *iura hominum naturalia* olarak isimlendirilir.

Üçüncü olarak, bir kişi sahip olduğu mülkleri üzerinden zarara uğrayabilir. Kişinin mülkleri üzerindeki hakları edinilmiş haklar veya *iura adventitia* olarak bilinir ve gerçek ile kişisel olmak üzere ikiye ayrılır.

Söz konusu mülk, gerçek bir nesne olduğu durumda *a quocumque possessore* olarak nitelenebilir ve kişinin onun üzerindeki hakkı mutlak haktır. Bu tip mülklere tüm mallar, evler ve ev eşyaları örnektir.

Kişisel haklar ise, örneğin, belli bir kişiden dava yoluyla kazanılabilen ancak *a quocumque possessore* olmayan haklardır. Bunlara örnek olarak tüm borç ve kontratlar, ödemeler ya da yalnızca bir kişiden talep edilebilecek işlerdir. Eğer ben bir at satın alsam ve satıcı da atı bana teslim etse, buna rağmen atı başka birine daha satsa, *a quocumque possessore* iddiasında bulunabilirim. Fakat at bana teslim edilmezse yalnızca satıcıyı şikâyet edebilirim.

Mutlak haklar dört çeşittir: Mülkiyet, irtifak hakları, rehinler, özel imtiyazlar.

Mülkiyet, sahip olduğumuz, herhangi bir şekilde kaybettiğimiz ya da çalınarak veya zorbalıkla bizden alındığı takdirde *a quocumque possessore* iddiasında bulunabileceğimiz her türden şeydir.

İrtifak hakları ise başkalarına ait mülkler üzerindeki yüklerdir. Bu haklar sayesinde benim arazimle anayol arasında uzanan bir araziden geçme özgürlüğüne sahip olurum ya da komşumun arazisinde sığırlar için pek çok su kay-

nağı varken benimkinde hiç yoksa benimkileri oraya sürme hakkım olur. Başkalarının mülkleri üzerindeki bu haklara irtifak hakları denir. Bu haklar ilk başta kişiseldi. Ancak birbirine sınırı olan araziler birkaç kişinin eline geçince bu hakları elde etmek için açılan pek çok davanın masrafları ve sebep olduğu problemler, yasa koyucuları bu hakları mutlak hak haline getirmeye ve *a quocumque possessore* olarak hak iddia edilebilir yapmaya itti. Sonraları mülkler, üzerlerindeki irtifak haklarıyla birlikte el değiştirdi.

Tüm rehin ve ipotek çeşitlerini içeren teminatlar, üzerinde hakkımız olan herhangi başka bir şeyin güvenliğini sağlar. Pek çok medeni milletin kanunları bu hakları mutlak haklar olarak değerlendirir ve bu şekilde hak iddia etme özgürlüğü tanır.

Özel imtiyazlar, bir kitapçının bir kitabı belli sayıda yıl boyunca satıp başka herhangi bir kimseye bu süre zarfında o kitabı satmanın yasak olması durumundaki haklardır. Bu haklar, medeni hukukun büyük bir kısmını oluşturmasına rağmen bunların çok az bir kısmı doğal haktır. Mesela, sivil hükümetin köklerinden bile önceki avcılık zamanlarında, eğer bir adam bir tavşanı bir süre boyunca takip ederse o tavşanı avlamak için özel ayrıcalık kazanırdı. Bu ayrıcalık sayesinde, başka herhangi birini yorulmamış bir tazı sürüsüyle o tavşanın peşine düşmekten men edebilirdi.

Bir mirasçı da kendisine kalan mirası alıp üzerindeki borçları ödemenin kendi çıkarına olup olmadığına karar vermeye çalışırken mirası başkasının zimmetine geçirmesine engel olmak için özel ayrıcalığa sahiptir.[1]

Kişisel haklar sözleşme, tazminat ve haksız fiil kaynaklı olmak üzere üç çeşittir.

Sözleşmenin temeli, vaadde bulunan kişinin söz verdiği kişide oluşturduğu mantıki beklentidir ve bu beklenti güç kullanarak da yerine getirilebilir.

---

[1] Gönderme Roma ve İskoç hukukunadır; İngiliz hukukuna değil.

Tazminat, birinin diğer bir başkasının işinde sebep olduğu sorun ve masrafı telafi etmesi zorunluluğudur. Eğer bir kişi yolda bir saat bulursa, bir ödül talep etmeye ve saatin sahibini bulmak için katlandığı masrafları talep etmeye hakkı doğar. Şayet bir adam bana bir miktar borç para verirse[2], yalnızca verdiği miktarı değil, bu paranın faizini de istemeye hakkı olur.

Haksız fiil, kasıttan ya da ağır ihmalden doğan zararların üzerine kuruludur. Bir kişi haksız fiilden doğan haklarını yalnızca belli bir kişiden talep edebilir.

Bu yedi çeşit hakkın mevzuları, bir kimsenin tüm mal varlığını teşkil eder.

Doğal hakların kökenleri hayli açıktır. Geçerli bir sebep bulunmadıkça bir kişinin bedenini zarardan ve hürriyetini kısıtlamalardan koruma hakkı hususunda kimsenin şüphesi yoktur. Ancak mülkiyet hakkı gibi edinilen haklar daha fazla açıklanmaya ihtiyaç duyar. Mülkiyet ve sivil yönetim çok sıkı şekilde birbirlerine bağlıdır. Mülkiyetin korunması ve sahip olmadaki eşitsizlik ilk olarak bu bağı oluşturmuş, mülkiyet hali her zaman yönetim biçimine göre çeşitlilik göstermiştir. Roma hukukçuları, yönetim hakkında düşünmekle işe başlar, daha sonra mülkiyet ve diğer hakları ele alırlar. Bu konuda yazan diğerleri[3] ise önce ikincisiyle başlayıp daha sonra aile ve sivil hükümeti ele alırlar. Bu metotlardan her ikisinin de kendine mahsus avantajları olsa da medeni kanun bunların hepsine müreccah görünmektedir.

---

[2] *Scil.* [Demek ki] "rızası olmaksızın" yani bir kişinin parasını bulur ve sahibine ulaşıncaya kadar saklarsam. Bkz. Hutcheson, *Introduction to Moral Philosophy*, 1747, s. 224.

[3] Örneğin, Hutcheson, *Introduction to Moral Philosophy*.

[AYRIM I.] KAMU HUKUKU

[§ 1. Yönetimin Doğuşundaki İlk Prensipler]

İnsanları sivil toplumu kurmaya iten iki prensip vardır. Biz bu prensipleri otorite ve yararlılık olarak isimlendiriyoruz. Her küçük toplumun veya cemiyetin başında, üstün yeteneklere sahip bir kimse olduğunu görüyoruz. Savaşçı bir toplumda bu kişi üstün beden kuvvetine sahip olurken kibar bir toplumdaki lider, üstün zihni kapasiteye sahip birisi oluyor. Yaşlı olmak ve uzun süre iktidarı elde tutmak da otoriteyi güçlendirmeye katkı yapıyor. Yaş, algılarımızda doğal olarak bilgelik ve tecrübeyle ilişkileniyor, iktidarda devamlılık ise bir çeşit onu kullanma hakkı veriyor. Zenginlik ise otorite bahşetmekte tüm bunlardan daha fazla katkı yapıyor. Bu, genelde bağımsız olan ve kendi emeklerine dayanan fakirlerin zenginlere herhangi bir bağımlılığından ileri gelmiyor. Fakirler, zenginlerden herhangi bir fayda ummasalar bile onlara saygı göstermek hususunda güçlü bir eğilime sahip oluyor. *The Theory of Sentiment* [Ahlâki Duygular Kuramı]'nda[4] da tam olarak açıklanan bu prensibe göre, bizden üsttekilere karşı duyduğumuz sempati, eşitlerimize ya da bizden aşağıdakilere duyduğumuz sempatiye galip geliyor: Onların mutlu hallerine hayran oluyor, bu atmosfere memnuniyetle giriyor, bunu daha da artırmak istiyoruz.[5]

---

[4] Glasgow Üniversitesi Ahlâk Felsefesi profesörü Adam Smith'in *The Theory of Sentiment* kitabı 1759'da tek bir cilt halinde 551 sayfa olarak yayımlanmıştır (bkz. John Rae, *Life of Adam Smith*, 1895, ss. 141-146). Bu edisyon, benzer şekilde 800'den fazla sayfaya sahip olan altıncı baskıdan (1790) daha sınırlı meseleye değinmektedir.

[5] *Moral Sentiments*, 1759, bölüm i, kısım 4, ii. ünite "Of the origin of ambition and of the distinction of ranks".

Güçlüler arasında bedenî ve zihinsel üstünlüklerin başkaları tarafından kıyaslanıp takdir edilmesi o kadar da kolay olmadığı için, tercihin zenginlerden yana yapılması yaygın olduğu kadar münasiptir de. Uzun dönemden bu yana zenginliğiyle öne çıkan eski bir ailenin daha fazla otoritesinin olması, buna delildir. Bir yeni zengin ise bu yargının dışındadır. Onun üzerimizdeki üstünlüğünü kıskanır ve kendimizin de zenginliğe onun kadar layık olduğumuzu düşünürüz.[6] Eğer bir adamın dedesinin çok fakir ve benim aileme bağımlı olduğunu duyarsam, bu adamın benim üzerinde bir konumda olmasına karşı büyük hınç duyarım ve onun otoritesini kabullenmeye pek hevesli olmam. Daha büyük yaşın, bedenî ve zihnî üstünlüklerin, kadim bir aileye mensubiyetin ve zenginliğin, bir kişiye diğeri üzerinde otorite sağlayan dört şey olduğu görülüyor.[7]

İnsanları kamu görevlilerine itaat etmeye iten ikinci prensip ise yararlılıktır. Herkes, toplumda adalet ve barışı korumak için bu prensibin gerekliliği hususunda hassastır. Sivil müesseseler sayesinde en fakirler, en zenginlerden haklarını alabilmektedir. Bu konuda belli durumlarda bozukluklar olsa bile -ki şüphesiz vardır- daha büyük kötülüklere engel olmak için kamu görevlilerine itaat ederiz. İnsanları itaate iten özel faydadan ziyade kamu yararıdır. Bazen, başkaldırmak benim çıkarıma olabilir ve yönetimin devrilmesini arzulayabilirim. Ne var ki başkalarının benden farklı düşündüğünü ve bana bu davamda yardımcı olmayacaklarını idrak ederim. Böylece yönetimin kararlarına boyun eğerim.

---

[6] "Bütün faziletine rağmen bu durum bir yeni zengin için geçerli değildir. Kıskançlık duygusu ona kalpten gelecek bir şekilde empati duymamızı engeller" *Moral Sentiments*, 1759, s. 86. "Yeni ortaya çıkan üstünlük her yerde, eskiden beri olan üstünlüğe göre daha az saygı görür" *W. of N.*, v. Kitap, bölüm i, kısım 2 cilt ii, s. 296.

[7] Bu dört unsur *W. of N.*, v. Kitap, bölüm i, kısım 2, cilt ii, ss. 294-296'da da ve daha ayrıntılı bir şekilde yer alır.

Eğer bir ülkede aynı yönetim uzun süredir işbaşındaysa, eğer uygun gelirlerle destekleniyorsa ve eğer aynı zamanda yönetim üstün yetenekli kişilerin elindeyse; otorite en mükemmel halindedir.

Her yönetimde bu her iki prensip de belli oranlarda bulunur. Fakat bir monarşide otorite prensibi hâkimken demokraside faydalılık prensibi hâkimdir. Karma bir yönetime sahip olan Britanya'da ise *Whig* ve *Tory** ismiyle uzun zaman önce şekillenen hizipler bu prensiplerden etkilenmiştir. *Whig*'ler yönetime faydalılığını ve avantajlarını dikkate alarak itaat ederken *Tory*'ler sanki yönetim ilahi bir kurummuşçasına, ona başkaldırmak bir çocuğun ebeveynlerine asilik etmesine benzer bir suçmuş gibi davranırlar. İnsanlar genelde doğal mizaçlarına göre bu prensiplerden birine uyarlar. Cüretkâr, cesur ve tez canlı birinde faydalılık prensibi baskınken barışçı ve rahat bir düşünce tarzı genelde üstlerine uysal bir boyun eğmeden hoşlanır.[8]

Bu ülkede kamu görevlilerine sadakatin temelinin toplumsal sözleşme olduğu yaygın bir doktrindir.[9] Ancak şimdi aktarılacak sebepler nedeniyle bunun böyle olmadığı görülecektir.

İlk olarak, orijinal bir sözleşme doktrini Büyük Britanya'ya özgüdür ama yönetim, bunun asla düşünülmediği yerlerde de hüküm sürmektedir, hatta ülkedeki insanların

---

* *Whig*'ler ve *Tory*'ler, 18. yüzyıl İngiliz parlamentosundaki iki ayrı sınıfsal kökene sahip politik duruşu ifade eder ve günümüze kadar uzanan siyasi gelenekler hâlâ bu isimlerle anılmaktadır. *Whig* (İrlandalı haydut) krallık karşısında bozguncu olduğu düşünülen burjuvaziye verilen addır. Günümüz İngiltere'sinde İşçi Partisi ve Liberaller bu geleneğin sürdürücüleridirler. *Tory* ise muhafazakâr anlamına gelmektedir ve anılan dönemde kilise ile krallık yanlılarını adlandırmakta kullanılmaktadır. Günümüzün muhafazakâr partisi de bu geleneği sürdürmektedir –ç.n.

[8] Hume, "Of the Parties of Great Britain", *ad init.* [başından itibaren], *Essays*, 1741, ss. 119 ve 120.

[9] Adam Smith'in üstadı Hutcheson bu öğreti konusunda ders vermektedir. Bkz. *Introduction to Moral Philosophy*, 1747, s. 285 ve *System of Moral Philosophy*, 1755, cilt ii, ss. 225 vd.

çoğunluğu için de bu hüküm geçerlidir.[10] Bir hamala ya da günlük işçiye neden kamu görevlilerine itaat ettiğini soracak olursanız, doğru olanın böyle davranmak olduğunu söyleyecektir. Başkalarını da böyle davranırken görmüştür, böyle davranmayı reddederse cezalandırılacaktır. Hatta böyle davranmamak Tanrı karşısında bir günah olacaktır. Fakat asla itaatinin temelini bir sözleşmenin oluşturduğuna dair bir şey duymazsınız.

İkinci olarak ise belli yönetim güçleri ilk başta belli koşullarda belli kimselere bırakıldığı zaman, o güçleri devredenlerin itaatinin bir sözleşmeye dayandığı söylenebilir. Ama onların soyundan gelenlerin sözleşmeyle hiçbir alakaları yoktur, onun farkında bile değillerdir, bu sebeple onunla sorumlu tutulamazlar. Gerçi, bir ülkede kalmaya devam ederek bir sözleşmeye zımnen razı olunacağı ve buna uymakla yükümlü olunacağı söylenebilir. Fakat burada kalmaktan nasıl kaçınılabilir? Burada doğup doğmamak konusunda kimse size bir şey sormadı. Burayı nasıl terk edebilirsiniz? Çoğu insan ne başka bir dil ne de ülke bilir. Fakirlerdir ve geçim derdi nedeniyle doğdukları yerden çok uzağa gitmemek zorundadırlar. Bu sebeple, güçlü bir itaat hissine sahip olsalar dahi, bir sözleşmeye rıza gösterdikleri söylenemez. İnsanların bir ülkede kalmaya devam ederek yönetime itaat etme konusunda bir sözleşmeye rıza gösterdiklerini söylemek, birisini bir gemiye götürüp sahilden bir miktar uzaklaştıktan sonra bu adamın gemide kalmaya devam etmesinin kaptana itaat etmek üzere bir sözleşmeyi kabul ettiğini gösterdiğini söylemekle tam olarak aynı şeydir.[11] Bir yükümlülüğün temeli asla in-

---

[10] "İran ve Çin'de, Fransa ve İspanya'da ve hatta Hollanda ve İngiltere'de, burada ifade edilen öğretinin özenli bir şekilde telkin edilmediği her yerde, bu ilişkiler daima rızamızdan bağımsız olarak düşünülmelidir". Hume, "Of the Original Contract", *Essays*, 1748, s. 293.

[11] Hiçbir yabancı dil veya yapacak bir şey bilmeyen, günlük kazancı ile yaşamaya çalışan zavallı bir köylünün veya zanaatkârın kendi ülkesini terk etme seçeneğine sahip olduğunu gerçekten ileri sürebilir miyiz? Öy-

sanın tamamen yabancısı olduğu bir prensip olamaz. İnsanlar, kafaları karışık bile olsa, dayandıkları prensip konusunda bir fikre sahip olmalıdır.

Orijinal sözleşme varsayımına geri dönecek olursak, bir devleti terk ederek artık ona tâbi olmayacağını ve ona karşı yükümlülüklerinden kurtulduğunu açıkça ilan etmiş olursun. Ancak her devlet kendi tebaaı üzerinde hak iddia ettiği için onları bu tip bir davranış için cezalandırır.[12] Bu yüzden onların bu ülkede yaşamalarını, bir sözleşmeye rıza göstermelerinin işareti olduğunu savunmak en büyük adaletsizliktir. Keza, eğer orijinal sözleşme diye bir şey varsa, bir ülkeyi diğerlerine tercih ederek buraya gelen yabancılar, buna rıza göstermenin en üst derecesini sergilemiş olur. Oysa devletler, yabancıların anavatanlarına yönelik olumlu bir yargılarından daima şüphe duyarlar. Yabancılar da asla özgür doğan vatandaşlar kadar bağlılık göstermezler.[13] İngiliz hukuku bu prensipten o kadar çok etkilenmiştir ki, bir yabancıya meclis tarafından vatandaşlık verilse bile hiçbir şekilde yönetimde yer alamaz. Ayrıca, eğer böyle bir sözleşmenin mevcut olduğunu varsayarsak, neden bir kişi kamu kurumlarına girdiği zaman devlet ondan sadakat yemini etmesini istemektedir? Şayet önceden razı gelinen bir sözleşme varsa niye bu yeminin yenilenmesi gerekmektedir? Sadakatsizlik etmek ya da vatan hainliği tüm milletlerde sözleşmeye uymamaya göre çok daha ağır bir suçtur ve daha şiddetli şekilde cezalandırılır. Sözleşmeyi ihlal durumunda, şartların yerine getirilmesi

---

leyse, uyurken bir tekne ile gemiye taşınmış kişinin de, burada kalmayı sürdürerek kaptanın egemenliğini kabul ettiğini ileri sürebiliriz". Hume, *Essays*, 1748, s. 299.

[12] Demek ki, göçmenliğe, tâbiyetten feragat eşlik eder. Hume, egemenin insansız bir alana yerleşenler üzerindeki haklarını dahi iddia etmeyi sürdürdüğünü fark etmiştir; *Essays*, 1748, s. 300.

[13] "Daha rızaya dayalı olsa da, bu kişinin tâbiyeti doğum yoluyla tâbiyet kazananlara kıyasla, ya daha az beklenti doğurur veya daha az sadıktır" Hume, *Essays*, 1748, s. 300.

dışında bir gereklilik bulunmaz. Demek ki ikisi farklı seviyede ihlallerdir. Daha yüksek seviyeli bir sözleşme daha düşük muamele göremez. Bu sebeplerle, sivil yönetime itaat etmenin nedeni sözleşme prensibi değil, daha önce de izah edildiği gibi otorite ve faydalılık prensipleridir.

[§ 2. Yönetimin Doğası ve Toplumun İlk Çağlarındaki Gelişimi]

Şimdi, yönetimin doğasını, çeşitli formlarını, hangi şartların onu doğurduğunu ve neyin sürdürdüğünü açıklamaya çalışacağız.

Yönetim şekilleri pek çoktur ve yanlış bir biçimde monarşik, aristokratik ve demokratik olarak üçe çeşide indirgenmemelidir. Bunlar pek çok şekilde birbiriyle karışmış olabilir ve biz genellikle yönetimi hangisi daha baskınsa onunla isimlendiririz.

Monarşik yönetimlerde, en üst iktidar ve otorite, dilediği gibi davranabilecek, barış veya savaş yapabilecek, vergi koyabilecek ve buna benzer yetkilere sahip tek bir kişiye devredilmiştir.

Aristokratik yönetimde ise en zenginlerden ya da belli ailelerden oluşan belli bir grup, devlet işlerini yürüten kamu görevlilerini seçme gücünü elinde tutar.

Demokratik idare, devlet işlerinin idaresinin halka ait olduğu yönetimdir.

Son iki form cumhuriyetçi olarak anılacak olursa yönetim şeklinin sınıflandırılması monarşik ve cumhuriyetçi şeklinde olur.

Yönetim hakkında düzgün fikirler edinebilmek için ilk formu incelemek ve diğer formların ondan nasıl doğduğunu gözlemlemek gerekir.

Avcı toplumda doğru düzgün bir yönetim yoktur.[14] Top-

---

[14] "İnsanın ilk halinde, demek ki avcı ve balıkçılıkta, idareye yer yoktur" Lord Kames, *Historical Law Tracts*, 1758, cilt i, s. 78. "Kesin olarak konuşmak gerekirse, onların [Amerika'nın asıl yerlilerinin] bir devleti veya

lum, aynı köyde yaşayıp aynı dili konuşan bağımsız birkaç aileden müteşekkildir ve bu aileler ortak güvenlikleri konusunda anlaşsalar bile biri diğeri üzerinde bir otoriteye sahip değildir. Herhangi bir ihlal durumunda tüm toplum meseleye müdahil olur, eğer mümkünse taraflar konuyu kendi aralarında çözer, eğer çözemezlerse suçu işleyen kişiyi toplumdan sürgün eder, öldürür ya da zarar görenin zararını tazmin ettirir.[15] Fakat alışıldık manada bir yönetim olmadığı için, aralarından bazıları daha fazla saygı görse bile toplumun tümünün onayı olmadan hiçbir şey yapamazlar.

Bu yüzden avcı toplumu mensupları gerçek anlamda bir yönetime sahip değildirler, doğa yasalarına göre yaşarlar.

Büyükbaş ve küçükbaş hayvan sürülerinin paylaşılması ilk kez servet eşitsizliğini meydana getirerek anladığımız şekliyle yönetimin ortaya çıkmasının ilk sebebi olmuştu.[16] Yönetimin gerçek varoluş sebebi zenginliği koruma ve zenginleri fakirlere karşı savunmak olduğu için, mülk ortaya çıkana kadar yönetimin mevcudiyeti söz konusu değildir.[17] Bu çobanlar çağında, eğer bir adamın 500 sığırı varken bir diğerinin hiç yoksa bir yönetimin yokluğunda sığır sahibinin hayvanlarını elinde tutma ihtimali olmazdı. Zenginle fakir arasındaki ayrımı ortaya çıkaran bu servet eşitsizliği, zenginlere de fakirler üzerinde daha fazla etki

---

hukuku yoktur ve yalnızca dostluk ve iyi komşuluk bağları ile bir aradadırlar" William Douglass, *Summary, historical and political, of the first planting, progressive improvements, and present state of the British Settlements in North America*, 1760, cilt i, s. 160. Bkz. *W. of N.* V. Kitap, bölüm i, kısım 2, cilt ii, s. 274.

[15] Lafitau, *Mæurs des sauvages amériquains comparées aux mæurs des premiers temps*, 1724, s. 490 vd.

[16] *W. of N.* V. Kitap, bölüm i, kısım 2, cilt ii, s. 297.

[17] "Devletin mülkiyeti korumak dışında başka hiçbir amacı yoktur" Locke, *Civil Government*, §94. *W. of N.*'de yeni bir niteleme yapılır: "Mülkün güvenliği için kurumsallaşan sivil hükümet, aslında zenginin yoksula karşı korunması için kurumsallaşmıştır" (V. Kitap, bölüm i, kısım 2, cilt ii, s. 298).

sahibi olmayı sağladı. Zira sürü sahibi olmayanlar sürüsü olanlara bağımlıydı. Çünkü zenginler hayvanları evcilleştirdikleri için fakirler artık avcılıkla geçimlerini sağlayamazlardı. Bu yüzden makul miktarda sürüsü olanlar geri kalanlar üzerinde kaçınılmaz şekilde büyük bir tesir gücü kazandı. Nitekim Eski Ahit'te İbrahim, Lut ve diğer resuller, küçük zavallı prensler gibidirler. Öyle görülüyor ki, çobanlar çağındaki servet eşitsizliği, kendisinden sonraki herhangi bir dönemden çok daha fazla etkiye sahipti. Bugün bile, bir adam büyük bir servet harcasa bile kendisine bağlı bir kul edinemez. Para harcayarak zanaat ürünlerini ve mamulleri çoğaltmak mümkün olsa da pek az kul sahibi olunabilir. Bir çoban toplumunda ise durum bunun tam tersidir. Mülklerini harcamalarını mümkün kılan bir yol olmamasına ve lüks ev eşyaları bulunmamasına rağmen fakirlere verdikleri hediyelerle onları kendilerine neredeyse köle yapacak bir nüfuz elde ederler.[18]

Şimdi, bir kimsenin diğerlerinden daha fazla otorite kazanmasını ve kabile reislerinin ortaya çıkmasını izah etmeye geliyoruz. Pek çok aileden oluşan bir topluluk bir araya gelerek birlikte yaşamakta karar kılar. Halka açık toplantılarında daima diğerlerini yönlendiren ve tekliflerini uygulatan, yani barbar bir toplumda kabile reisinin sahip olduğu tüm otoriteye sahip etkili biri olacaktır. Kabile reisi o topluluğun lideri olduğu için, onun oğlu da doğal olarak gençlerin lideri olur ve babasının ölümü durumunda onun yerine geçer. Böylece kabile reisliği miras haline gelir. Kabile reisinin iktidarı, toplumsal ilerleme devam ettikçe çeşitli durumlar sebebiyle artar. Reisin aldığı pek çok hediye, onun servetini ve nihayetinde de otoritesini güçlendirir. Barbar toplumlar arasında kimse elinde bir şey olmadığı halde kabile reisliğine talip olamaz. Medeni toplumlarda hediye veren kişi, yüksek statülü olanken barbar bir toplumda durum bunun tam tersidir.

---

[18] V. Kitap, bölüm i, kısım 2, cilt ii, ss. 294-295.

Şimdi de yönetimin doğal olarak sahip olduğu farklı kuvvetler, bunların nasıl dağıtıldığı ve toplumun ilk dönemlerinde nasıl geliştiklerini inceleyeceğiz.

Yönetimin sahip olduğu iktidar üç kısımdır. Kamunun çıkarı doğrultusunda kanun yapma (yasama), vatandaşları bu yasalara uymaya zorlayan ve uymayanları cezalandıran yargılama (yargı), savaş ve barış yapma yetkisine sahip yürütme ya da bazılarının ifadesiyle federal iktidar.[19]

Yönetimin ilk formunda tüm bu yetkiler tüm insan topluluğuna aitti. Hakikatte bu, yönetimin yalnız bizleri değil soyumuzu ve bu yasalara hiçbir zaman rıza göstermeyenleri de bağlayacak kanunlar yapıp kurallar koymasının en üst uygulaması olan yasamanın ortaya çıkmasından çok önceydi. Yargılama yetkisine gelince, iki kişi aralarında sürtüşme yaşadıkları vakit tüm toplum doğal olarak araya giriyor ve çözüm sağlanamazsa onları dışlıyorlardı. Erken çağlarda suçlar çok azdı[20] ve bu da cezanın suçla orantılı olmasından çok önceydi.

Korkaklık ve ihanet, cezalandırılan ilk suçlardı. Avcılar arasında korkaklık, ihanetle eş tutuluyordu zira küçük gruplar halinde sefere çıktıkları zaman düşman saldırdığında grubun bir kısmı kaçarsa, geride kalanlar bundan zarar görebilirdi. Bu yüzden firar edenler ihanet etmişçesine cezalandırılırdı.

Din adamı, yönetimin çok zayıf olduğu o zamanlarda cezayı tanrıların emri olarak yansıtırdı. Benzer şekilde, barış ya da savaş yapma yetkisi de tüm halka aitti ve tüm aile reisleri bu konuyu müzakere ederdi.

Fertlerle ilgili olan yargı gücü uzun süre boyunca istikrarsız olsa da toplum, önce dostlar olarak daha sonra da hakem olarak aracılık yapmış, yürütme gücü hemen ardından mutlak şekilde uygulanmak üzere ortaya çıkmıştır.

---

19 "La puissance législative"; "la puissance exécutrice"; "la puissance de juger", Montesquieu, *Esprit de lois*, liv. vi, bölüm vi.

20 Yani "az sayıda idi", "sık değil" değil.

Bir ferde ait inek ya da öküz hakkında çıkan anlaşmazlıklar hakkında hemen kaygı duymayan toplum, barış ya da savaş konusuyla yakından ilgiliydi. Çobanlar çağında bu yetki tamamen kullanılıyordu. Büyük Britanya'da yargı gücünün istikrarsızlıklarının kalıntılarını görebiliyoruz ancak yürütme için bu geçerli değildir. Önceden bir suçlu mahkemeye getirildiğinde ona hakkındaki kararın nasıl verilmesini istediği konusunda üç seçenek sunulurdu. O suçlu; düello, işkence ya da ülkesinin kanunlarıyla yargılanmayı seçebilirdi. Toplum ise yalnızca onun kararına müdahale etmemekle yükümlüydü. İngiltere'de bu yöntem hâlâ geçerlidir ancak cevap artık keyfi değildir.[21] İlkel çağlarda elleri kaynar suya daldırarak yargılanma talep etmek oldukça yaygındı ve bu sayede insanlar masum bulunuyorlardı. Şimdi de, neredeyse hiç kalmamasına rağmen, herhangi biri bu yolla cezadan kaçabilir. İnsanların tenlerinin devamlı olarak havayla temas ettiği o zamanlarda kaynayan su onlara pek az zarar veriyordu. Bugün ise bizim tenlerimiz büyük oranda elbiselerle sarılı olduğu için kaynayan suyun üzerimizdeki tesiri çok farklı olurdu.[22] Bu yargılanma şekli, muhakeme kurallarının zayıflığını gösteriyor. Biliyoruz ki düello ile yargılama İngiltere'de Kraliçe Elizabeth dönemine kadar devam etti.[23] Ancak bir yasaya ya da mahkeme kararına gerek kalmadan bu uygulama yavaş yavaş ve fark etmeden miadını doldurdu.

Avcılar, balıkçılar ve daha önce incelediğimiz çobanlar dönemlerinde, suçlar çok azdı; küçük suçlar ise kolayca geçiştiriliyordu. O çağlarda, bizdeki davaların sayısını çok aşırı artıran kutsal kitapların, anlaşmaların, sözleşmelerin

---

[21] Yani, artık sanığın talebine bağlıdır.

[22] Montesquieu, ateşten veya kaynayan sudan geçme başarısını silahlara ve çalışmaya alışkın insanların derilerinin nasırlaşmış olmasına bağlar. *Esprit de lois*, liv. xxviii, bölüm xvii.

[23] John Dalrymple, *Essay towards a General History of Feudal Property in Great Britain*, üçüncü baskı, 1758, s. 312.

yorumlamalarından doğan anlaşmazlıklar bunlardan habersiz olanlar için mevcut değildi. Bunlar ortaya çıkıp zor meslekler yapılmaya başlandığında anlaşmazlıklara daha sık rastlanır oldu. Ancak insanlar çalışma hayatının o veya bu kolunda çalıştıkları için kendilerine büyük bir zarar gelmeksizin bunlar için vakit harcayamazlardı. Ya, her türlü problem için mümbit bir zemine yol açacak şekilde tüm vakalar karara varılmadan bırakılacak ya da toplumun daha fazla üyesi için uygun olan başka metotların peşine düşülecekti. Çare olarak başvurdukları en doğal çözüm, aralarından seçecekleri kimi kimselere tüm meseleleri havale etmek olacaktı. Üstün nitelikleri nedeniyle ön plana çıkmış olan kabile reisi de alışkın olduğu üstünlüğünü koruyabilecek ve doğal olarak seçilenlerin arasında yer alacaktı. Belli sayıda kişi onunla aynı meclisi paylaşacaktı ve ilk çağ toplumlarında bu sayı oldukça yüksekti.[24] Önemli meselelerde bir avuç kişiye güvenmekten korkacaklardı. Nitekim Atina'da aynı anda 500 hakem bulunuyordu.[25] Bu vesileyle kabile reisi otoritesini daha da güçlendirebilecekti ve hatta yönetim bir dereceye kadar monarşi gibi görünecekti. Fakat bu sadece görüntüde olacaktı zira nihai karar hala tüm topluma aitti ve yönetim gerçekten demokratikti.

Daha önce gördüğümüz üzere, savaş ve barış yapma gücü ilk başta tüm topluma aitti. Fakat toplum geliştikçe ve şehirler güçlendikçe, ambarlar hazırlanıp para stokları bir araya geldikçe, generaller ve subaylar atanınca artık tüm halk bu türden müzakerelere katılamaz olacaktır. Bu yetki, ya hâkimler heyetine kalacak ya da bu amaçla yeni bir grup insan atanacaktır. Fakat doğal olarak ilk başta hâkimler heyeti bu gücü devralacaktır. Bu, tam da senatörlük yetkisi denen ve Roma'da kamu gelirleri ve binalar benzeri

---

[24] Tacitus (*Germ.*, cap. 12)'ye referansla Brady şöyle yazar: "Bu prenslerin her biri böyle yüzlerce denetçiye sahiptir. Bunlara *comites* denir ve prensler bunlardan hem danışmanlık alır hem de otorite kazanırlardı" *Complete History of England*, 1685, s. 55.

[25] *W. of N.*, V. Kitap, bölüm i, kısım 3, cilt ii, ss. 361-362.

işlerle ilgilenen güce tekabül eder. Ancak sonraları Roma'da hâkimler heyeti ve senatörler heyeti, çok farklı iki şey olmuştur. Aynı şey, Atina'daki *Areopagite* meclisi için de söylenebilir.

Şimdi ise toplumun ilk iki dönemi olan avcılık ve çobanlık hakkında bazı değerlendirmelerde bulunalım.

Bir avcı-balıkçı topluluğunda ancak sınırlı sayıda insan bir arada yaşayabilir. Yaşayan sayısı belli bir sayının üzerine çıkarsa kısa süre içerisinde tüm av hayvanları tükenir ve başka bir geçim vasıtasına ihtiyaç duyulur. Yirmi ya da otuz kadar aile bir arada yaşayabilir ve bu aileler bir köy teşkil eder. Fakat ortak savunmaları ve birbirlerine yardımcı olmak için köylerin biri diğerinden çok uzak değildir. Farklı köylerden kişiler arasında bir anlaşmazlık vuku bulduğu zaman meselenin çözümüne iki köyün oluşturduğu genel meclis karar verir. Her köyün kendi lideri olduğu için tüm ulusun ortak bir lideri yoktur. Ulus, farklı köylerin ittifakından oluşur ve kabile reisleri kararlar konusunda, özellikle de çobanlar arasında, büyük bir etkiye sahiptir. Hiçbir çağda ailenin eskiliği bu çağdan daha fazla saygı görmemiştir. Otorite prensibi güçlü bir şekilde yürürlüktedir. Onlar, hukuk ve yönetimin devamlılığı hususunda en canlı şekilde yararlılık duygusuna sahiptir.

Bu toplumlarda idarenin barış ve savaş dönemlerindeki farklılıkları incelemeye değerdir.

Cesur ve kahraman olmalarına rağmen avcıların savaştaki kullanışlılığı pek fazla değildir. Çok azı bir arada savaşa yürüyebildiği için sayıları nadiren 200'ü aşar ve bu bile on dört günden uzun süremez. Dolayısıyla avcı toplumları çok az tehlike oluşturur. Koloniler, gerçek bir temeli olmamasına rağmen onlardan gereğinden fazla korkarlar. Gerçekten de kolonilere yaptıkları akın ya da seyahatlerinde bazı sorunlar çıkarabilirler ama asla çok zorlu olamazlar.[26] Öte yandan, çok daha fazla çoban bir arada yaşa-

[26] Douglass, *British Settlements in North America*, cilt i, s. 183.

yabilir. Bir köyde bin kadar aile bulunabilir Her zaman çoban olmuş olan Araplar ve Tatarlar çoğu zaman en korkutucu hasarı vermişlerdir. Bir Tatar Beyi son derece korkunçtur ve ne zaman biri diğerine galip gelse en dehşetli ve vahşi devrimler gerçekleşir. Bütün hayvan sürülerini savaş sahasına yanlarında götürürler ve kim mağlup olursa hem insanlarını hem de servetini yitirir. Muzaffer ulus, sürülerini takip eder ve daha fazlasını ele geçirmeye çalışır. Eğer toprakları işlenen bir ülkeye bu kadar çok adamla katılırlarsa karşı koyulamaz hale gelirler. Muhammed de Asya'yı böyle ele geçirmişti.[27]

Barbar toplumlar ile biraz gelişmiş toplumlar arasında çok büyük farklılıklar vardır. Toprağın paylaşılmadığı, insanların yanlarında taşıyabildikleri barakalarda yaşadığı yerlerde, canlı mallardan oluşan tüm mülklerini yanlarında taşıyabilen insanlar toprakla herhangi bir yakınlık kuramazlar. Bu yüzden, barbar toplumlar ülkelerini terk etmeye çok eğilimlidir. Nitekim bu tip göçlere *Helvetii*ler, *Töton*lar ve *Cimbrian*larda rastlıyoruz. Uzun dönemler boyunca Çin Seddi'nin kuzeyinde yaşayan Hunlar da Ostrogotları ve Vizigotları Don Deltası'nın diğer tarafına sürmüştür.

[§ 3. Cumhuriyetçi Yönetimlerin Doğuşu]

Yönetimin temel prensiplerini ve bunların ilk çağlardaki gelişmelerini inceledikten, ilk yönetimlerin genel manada demokratik olduğunu tespit ettikten sonra, şimdi sıra cumhuriyetçi yönetimlerin doğuşunu incelemeye geldi.

Cumhuriyetçi bir yönetimin doğması için bir ülkenin şartlarının; yalnızca toprağın ekilmesi ile ilgili olanların değil, diğer ticaret alanlarının gelişmişlik seviyesinin de elverişli olması gerekir. Tataristan'da ya da Arabistan'da

---

[27] Muhtemelen kayıtları tutan veya kopya eden "Arabistan"la karıştırmıştır. Bu paragraf önemli bir değişiklik olmadan *W. of N.*'de de yer alır, V. Kitap, bölüm i, kısım 1, cilt ii, ss. 275-276.

böyle bir yönetimin doğması ihtimali çok düşüktür zira bu ülkelerin şartları bu şekilde gelişmeye müsait değildir. Buradaki tepe ve çöllerin çoğu, ekilmeye değil yalnızca otlak olmaya uygundur. Dahası, bu topraklar genelde kuraktır ve kayda değer nehirlere sahip değildir.[28] Bu şartlar, cumhuriyetçi yönetimlerin kurulabildiği ülkelerde, özellikle de Yunanistan'da tam tersidir. Attika'nın üçte ikisi denizle, diğer tarafı da yüksek dağlarla çevrilidir. Bu sayede komşularıyla deniz yoluyla haberleşebilmiş, aynı zamanda komşularının saldırılarına karşı güvence sağlayabilmişlerdir. Pek çok Avrupa ülkesi de bu avantajların çoğuna sahiptir. Nehirler ve denizlerin uzantılarıyla parçalara ayrılmışlardır, doğal olarak da toprağın işlenmesi ve diğer faaliyetler için uygundurlar. Şimdi de bunların cumhuriyetçi yönetimi nasıl mümkün kıldığına bakalım. Attika'daki yönetimin emekleme evresinde, Tatarlar ve daha önce zikrettiğimiz benzeri ülkelerdekilerle büyük ölçüde benzer olduğunu varsayabiliriz. Nitekim gerçekten de henüz çok az ya da hiç denilecek kadar bir tarımdan söz edilebileceği ve mülkiyetin ağırlıklı kısmını sığırların teşkil ettiği bir dönemde gerçekleştiği için Troya savaşının benzer şartlarda cereyan ettiğini görüyoruz. Homeros'ta mülkiyet hakkında geçen tüm çatışmalarda da sığırlardan bahsediliyor.[29] Burada, aynı dönemdeki tüm toplumlarda olduğu gibi, kabile reislerinin kendi tebaaları üzerindeki etkileri oldukça kayda değerdir. Böyle bir ülkeyi yurt edinen halk, toprakları paylaşıp onu ekip biçmeye başlayınca, ürettiklerinden arta kalanı komşularına satar ve bu sayede üretimini şahlandırır. Fakat aynı zamanda bu durum, komşularını onlara karşı akınlar gerçekleştirmek üzere cezbeder. Bu yüzden kendilerini tehlikelere karşı korumak ve zar zor ürettiklerini elde tutmak için bazı yöntemler üzerine dü-

---

[28] Aynı tespit için farklı gerekçeler için bkz. Montesquieu, *Esprit de lois*, liv. xvii, bölüm vi.

[29] Örneğin *Iliad*, I. 154, XI. 670 [Türkçesi, *İlyada*, Çev.: Azra Erhat ve A. Kadir, İstanbul: Can Yayınları]

şünmek zorunda kalırlar. Elverişli bir yerdeki bir şehri tahkim etmek, tüm ülkeyi korumaya almaktan daha kolay olacaktır ve onların da üzerine eğildiği yöntem bu olur. En elverişli yerlerde tahkim edilmiş şehirler kurarlar ve ne zaman istilaya uğrasalar sürüleri ve taşınabilir eşyalarıyla buralara sığınırlar. Buralarda zanaat ve bilimleri geliştirirler. Buna uygun olarak görüyoruz ki *Theseus* Atina'yı tahkim etmiş ve Attika halkı, tüm değerli varlıklarını da buraya taşımıştır.[30] Bu sayede yalnızca *Theseus*'un gücü değil, aynı zamanda devletin diğerleri üzerindeki otoritesi de artmıştır. İnsanlar şehirlerde bu şekilde yaşamak konusunda anlaşınca, pek çok klanın lideri kısa süre içerisinde otoritesini kaybedecek ve yönetim cumhuriyetçi şekle bürünecektir. Çünkü gelirleri, diğerlerinin arasında cazip ve seçkin kılarak onların kendilerine bağlılığını sürdürmesine imkân vermeyecek kadar azdır. Yavaş yavaş zenginleşen ve reislerin seviyelerine yaklaşan vatandaşlar, zamanla onların otoritelerine karşı kıskançlık duymaya başlar. Görüyoruz ki zaman içinde *Theseus*'un kendisinden dahi yüz çevrilmişti. Başta görev süreleri ömür boyu olarak belirlenen dokuz naibinin süreleri yalnızca on yılla sınırlandırılmıştı.[31] Böylece Atinalılar ve benzer şekilde diğer Yunan devletleri, emirlik yönetiminden önce bir çeşit monarşiye, daha sonra da aristokrasiye dönüşmüştür. Daha önce de gördüğümüz gibi birçok kabile reisi için elde ettikleri gelirler, otoritelerini desteklemekte genel olarak yetersiz kalmaya başlar. Daha büyük bir serveti elinde tutan daha az sayıdaki reis, bir aristokrasi oluşturur.

---

30 Kayıtları tutan kişi "piyasasına" veya "savaş döneminde" gibi bir ifadeyi atlamış olabilir.

31 Aslında ilk olarak ömür boyu atanıp da sonra süresi on yılla sınırlandırılan tek bir naipti. Fakat görev ve yetkileri dokuz yüksek yargıç arasında paylaştırılınca görev yıllık hale gelmiş oldu. Metindeki yanlışlık şu çalışmayı okumuş olan herkes tarafından yapılabilir: John Potter, *Archaeologia Graeca*, 1706. "...süreleri yalnızca on yılla sınırlandırılmıştı" ifadesi bu çalışmada yer almaktadır, cilt i, s. 13.

Antik ve modern dönem aristokrasileri arasında ciddi farklılıklar olduğu görülmelidir. Modern Venedik, Milan vb. cumhuriyetlerinde devlet tamamıyla, unvanlarını miras yoluyla elde eden soyluların kontrolündedir. Soylular, devletin sahip olduğu üç gücü de ellerinde tutar. Modern ve antik aristokrasilerin her ikisinde de halkın iktidardakileri seçme yetkisi vardır. Fakat farklılık modern zamanlarda yalnızca soyluların seçilebilmesindedir. Bu farklılığın sebebi ise kölelik müessesesidir. Özgür kişiler, her işleri köleler tarafından görüldüğü için kamuya açık toplantılara katılma imkânı bulabiliyorlardı. Fakat topraklar özgür kişiler tarafından ekildiği zaman alt sınıflar kamuya açık oturumlara katılma imkânı bulamıyor, kendi çıkarlarını göz önüne alarak bu yetkiden kaçmaya çalışıyordu. Bununla paralel olarak, Venedik'te halkın bundan kurtulmayı istediğini görüyoruz. Benzer şekilde, Hollanda'daki şehirler de gönüllü olarak bu yetkiyi, şehir konseyine devretti ve konsey sonuç olarak tüm yetkilere sahip oldu.

Yunan cumhuriyetlerinde ve Roma'da ise buna benzer bir durum yaşanmadı. Bu devletlerin erken dönemlerinde, halk tüm yetkiye sahip olmasına rağmen mezkûr devletler aristokrasi olarak anılıyordu zira kamu görevlilerini daima soylular arasından seçerlerdi. Aslında bunun aksinin yapılmasını engelleyecek kati bir yasa yoktu ama böyle davranmaları bir gelenekti. Çünkü alt sınıflar zenginlerin servetleri sayesinde hayatlarını devam ettiriyordu ve bu sayede onlara bağımlı hale gelmişlerdi. Kendileriyle paylaştığı servetleri karşılığında o soylulara oy veriyorlardı. Soylular da seçimler konusunda fikir ayrılıkları yaşayabiliyordu ancak asla ayak takımından birinin seçilmesini teklif etmezlerdi. Dolayısıyla soyluların etkisi kanundu ve bunu zorunlu kılacak kati bir hüküm yoktu.

Atina'da Solon, toplumun ayrıldığı dört sınıftan en alt tabakadan kimsenin seçilemeyeceği bir kanun yaptı. Fakat daha sonra kamu görevlileri tüm sınıflardan seçildi ve yönetim demokratik hale geldi.[32]

---

[32] Potter, *Archaeologia Graeca*, cilt i, ss. 14-16.

Roma'da da seçilenlerin iktidarının tüm insanları kapsayacak şekilde genişlemesi çok eskilerde oldu. *Decemvirin*in [on kişiden oluşan meclis –ç.n.] atanmasının ardından halkın gücü giderek daha fazla soyluların elinde toplanmaya başladı. Askeri mahkemelerin kurulmasından sonra daha da fazla toplandı. Bunun sebebi ise zanaat ve üretimdeki gelişmeydi. Bir kişi ev lükslerine daha önce yüz kişiye bakabildiği kadar para harcamaya başlayınca bu kişinin gücü ve etkisi de doğal olarak düştü. Üstelik üst sınıflar ihtiyaçlarını kendi kölelerinden karşılıyorlardı. Bu yüzden de terzi ve ayakkabı imalatçıları, artık onlara bağımlı olmadıkları için oylarını da vermiyorlardı. Sonra, halk liderleri, kendilerinin de seçilmiş kamu görevlisi olabilmesini sağlayacak yasaların yapılması için uğraştı. Bu durumu *pleb*lerin bile kabullenmesi uzun zaman aldı zira onlar, kendi eşitlerinin kendilerinden çok yüksekte olmasını kabul etmeme eğilimindeydi.[33] Fakat zaman içerisinde, *partici* ve *pleb*lerin eşit sayıda temsilcinin seçildiği bir otorite ile bunların her birinden bir konsül seçilmesini öngören yasalar çıkarılabildi.

[§ 4. Özgürlüğün Yitirilişi]

Cumhuriyetlerin nasıl doğduğunu, nasıl demokratik hale geldiklerini gösterdik. Şimdi de sıra bu özgürlüğün nasıl kaybedilip monarşi ya da benzerlerinin nasıl ortaya çıktığını göstermeye geldi.

Yukarıda ele alınan koşullardakilere benzer şekilde şehirlerine ve bunların çevresindeki küçük alanlara sahip devletler düşünüldüğünde, kendilerini ya eski sınırlarıyla sınırlandırmak ya da topraklarını fetihler yoluyla genişletmek zorundaydılar. Muhtemelen en doğru isimlendirme olmamakla birlikte devletler, ya savunma ya da fetih cumhuriyeti olarak anılmalıdır. Yunan devletleri ilkine

---

[33] Livy, *Hist.*, lib. iv., cab. 25.

güzel bir örnek teşkil ederken, Roma ve Kartaca ikincisine örnektir. Her birinin özgürlüklerini nasıl kaybettiklerini göstereceğiz ve ilk olarak savunma devletlerini ele alacağız.

Bir ülke, belli bir gelişmişlik seviyesine ulaşınca savaşmak için daha az elverişli hale gelir. Zanaatlar belli bir seviyeye gelince, insan sayısı artar fakat savaşacak olanların sayısı daha az olur. Çobanlar toplumunda tüm toplum savaşa gidebilir. Daha gelişmiş hale gelip, iş bölümü ortaya çıktığında ve herkes küçük bir araziyle meşgul olduğunda dahi savaşa yüksek sayıda asker gönderebilirler. Bu çağlarda seferler her zaman yazın yapılır, ekim zamanından hasat zamanına kadar devam eder. Genç erkekler, orduda hizmet ettikleri için tarım işleriyle ilgilenemezler. Anayurttaki bütün işler yaşlı adamlar ve kadınlar tarafından yürütülür. Hatta geride kalanlar, askerlerin yokluğunda kimi zaman düşmanları dahi mağlup ederler. Zanaatların icra edildiği ve esasen meta üretimine dayalı[34] bir devlette ise bu kadar çok kişi sefere yollanamaz çünkü bir dokumacı ya da terzi savaşa çağırıldığı takdirde onun yokluğunda hiçbir şey yapılamaz. Britanya ve Hollanda'da yüz kişiden biri ancak savaşa gidebilir.[35] Bir yerde yaşayan yüz kişiden yarısı kadındır, yirmi beşi ise savaşmaya uygun değildir. Son savaşta Britanya, bu kadarına bile sahip olamamıştır, zira eğer bir kişi üretim alanındaki maharetini gösterebilirse bu yirmi beş kişi içerisine de girmeyecektir. Bu prensibe göre Atina, küçük bir devlet olmasına rağmen, otuz bin savaşçıyı sefere gönderebilmişti ki bu oldukça kayda değer bir sayıdır. Fakat zanaatların gelişiminden sonra on binden fazla savaşçı gönderememişlerdir ki bu sayı ise oldukça önemsizdir. Ulaştığı medenilik ve gelişmişlik seviyesine

---

[34] Bu ifade (Adam Smith tarafından daima) eski ve daha lâfzî anlamıyla kullanılmaktadır. Yoksa modern anlamıyla "makinelere dayalı üretim yapacak şekilde başka kişilerin istihdam edilmesi" şeklinde değil.

[35] *W. of N.*, kitap v, bölüm i, kısım I, cilt ii, ss. 276-279.

rağmen Britanya, topraklarının genişliği sebebiyle[36] oldukça güçlü bir ordu hazırlayabilir ama devlet küçüldükçe ordu da zayıflar. Ancak kölelik sistemine sahip küçük devletlerin bir avantajı vardır. Onların çöküşünü yavaşlatan tek avantajları da bu gibi durmaktadır. Roma ve Atina'da zanaatlar köleler tarafından icra ediliyordu. *Lakedaimonlar* [Spartalılar –ç.n.] ise işi, özgür herhangi bir kişinin üretim işlerinde uzmanlaşmasını yasaklamaya kadar vardırmıştı zira bu işlerin bedene zarar verdiğine inanıyorlardı. Buna paralel olarak, *Chaeronea* savaşı[37] sırasında önemli bir medeniyet seviyesine ulaşmış olan Atinalılar, tamamen tüm iş faaliyetlerini kölelerin yürütmesi sebebiyle savaşa çok sayıda asker gönderebilmişlerdir. Köleliğin olmadığı İtalyan devletlerinin ise kısa zamanda özgürlüklerini yitirdiğini görüyoruz. Zanaatların gelişmesi sonucunda bir devlet müreffeh hale geldiği zaman savaşa gitmekte büyük bir güçlük yaşanacağı beklenebilecekken atalarımız, savaşa gitmenin bir güçlük teşkil ettiğini düşünmemiştir. Bir şövalye, atlıdan başka bir şey değildi. Piyade de bir centilmendi. Yurtlarında zorluklara alıştırıldıkları için bir sefer onlar için hiçbir şekilde ürkütücü değildi. Fakat refah ve lüks artınca zenginler en acil durumlar dışında savaşa gitmez oldular. Bu sebeple paralı askerler ve toplumun en alt tabakasını savaşmaları için istihdam etmek gerekli hale geldi. Düzenli bir ordu şekline sokulup sert bir disipline tabi tutulmadıkları takdirde bu kişilere savaşta asla güvenilemezdi. Çünkü kendi şahsi meseleleri onlar için önce gelirdi. Bu yüzden bu muamele olmaksızın üstlendikleri işlerde son derece kararlı olmaları beklenemezdi. Beyefendiler pek fazla disiplin olmadan da savaş yürütebilirdi fakat ayak takımı bunu asla yapamazdı. Yunanistan'daki vatandaşlar, silahlı olmanın onları alçalttığını düşünüp cum-

---

[36] Yani "Yunan devletleri ile karşılaştırıldığında".

[37] İ.Ö. 338 yılında Makedonya Kralı II. Filip'in Atinalı ve Tebaililere karşı galip geldiği savaştır. Bu zafer sonunda Güney Yunanistan, Sparta dışında tamamen Makedon himayesi altına girmiştir.

huriyeti de paralı askerlere teslim ettikleri için askeri güçleri zayıfladı ve akabinde de yönetimin düşüşüne zemin hazırlandı. Gerilemelerinin bir diğer sebebi ise her şeyi belirsiz kılan savaş sanatındaki gelişmelerdi. Erken çağlarda bir şehri almak oldukça zordu ve bu yalnızca uzun süren ablukalarla mümkün oluyordu. Truva kuşatması on yıl sürmüştü. Atina da karadan ve denizden kuşatıldığı bir seferinde iki yıl dayanabilmişti.[38] Modern zamanlarda ise kuşatmacılar kuşatılanlara karşı avantajlılar ve iyi bir mühendis neredeyse her şehri altı hafta içinde teslim olmak zorunda bırakabilir. Fakat bir zamanlar böyle değildi. Makedonyalı Filip, savaş sanatında büyük iyileşmeler yaptı ve bunlar tüm Yunan yönetimlerinin çöküp yabancı güçlere boyun eğmelerine sebep oldu. Roma, Yunanistan'dan çok daha uzun dayandı zira vatandaşlarının sayısı her geçen gün artıyordu. Roma'da vatandaşlık çok küçük bir avantaj sağladığı için isteyen herkes vatandaş olabiliyordu. Yunanistan'da ise vatandaşlığın bizatihi kendisi küçük bir servet olduğu için çok az kişiye bu hak veriliyordu. Fakat Roma'nın kendisi de refah ve lüksün yükselmesinin ardından, farklı bir yolla da olsa diğer cumhuriyetlerle aynı kaderi yaşadı. *Marius* zamanına kadar, özgür kişilerin en iyileri cepheye gidiyordu. *Marius,* köleleri silah altına alan ilk liderdi. Özgürlüğünü kazanan kölelerden bir ordu kurmuş ve ciddi bir askeri disiplin oturtmuştu. Önceleri beyefendilerden oluşan ordu, artık firari kölelerden ve ayak takımından müteşekkildi. *Marius,* böyle bir orduyla yeni fetihler yapmış ve uzak eyaletlere korku salmıştı. Ordudaki tüm makam ve mevkileri uhdesine almıştı. Tüm rütbe sahipleri yükselmelerini ona borçluydu ve dolayısıyla ona bağlılık duyuyorlardı.

Ne zaman böyle bir general hakarete uğrasa bunu telafi etmek için doğal olarak ordusunun desteğine başvuruyor-

[38] Tarihçilerin bildirdiği böylesine uzun bir Atina kuşatması söz konusu değildir.

du. Ordu da çok rahat bir şekilde generalin tarafını tutarak kendi milletini karşısına alıyordu. Bu, tam da *Marius*'un sarıldığı çare oldu. *Sylla*'nın etkisiyle gıyabında Roma'dan sürgün edilmesine karar verildi ve başına ödül koyuldu. *Marius*, her koşulda onu izlemeye kararlı ordusunun desteğini aldı ve *Sylla*, *Mithridates*'e karşı bir seferdeyken Roma'ya yürüdü. Yönetimi ele geçirerek *Sylla*'nın destekçilerini mağlup etti. Kısa süre sonra *Marius* ölürken *Mithridates*'i fetheden *Sylla* Roma'ya geri dönerek *Marius* taraftarlarını yendi. Yönetimi monarşiye çevirip kendisini ebedi Diktatör ilan etti. Neyse ki daha sonra âlicenaplık ve cömertlik göstererek istifa etti. Yaklaşık otuz ya da kırk yıl sonra aynı şey Sezar ile Pompey arasında da yaşandı. Sezar da Sylla gibi kendisini ebedi Diktatör ilan etti fakat istifa edecek kadar kamu yararını dikkate almıyordu. Sezar'ın kendilerine bahşettiği iyilikleri hatırlayan tecrübeli askerleri, ölümü üzerine Sezar'ın evlatlığı *Octavius*'un etrafında toplanarak en yüksek otoriteyi ona verdi. Büyük ölçüde aynı şey Oliver Cromwell ile ilgili olarak kendi ülkemizde de vuku bulmuştu. Parlamento, kendisini kıskanıp orduyu dağıttığı vakit Cromwell, Romalı generallere göre daha riyakârca bir yolla ordusunun yardımını istedi ve Parlamento'yu kapattırıp kendisine daha uygun bir tane oluşturdu. Tüm yetkileri de kendisinde topladı.[39]

Böylece fetihçi ya da savunmacı küçük cumhuriyetlerin endüstriyel zanaatlar, ticaret ve savaş sanatlarındaki gelişmeler nedeniyle en nihayetinde nasıl çöküş yaşadıklarını görmüş olduk.

[§ 5. Askeri Monarşi]

Artık, cumhuriyete ulaşmaya çok yakın olan yönetim şekline gelmiş bulunuyoruz.

Küçük cumhuriyetler diğer bir devlet tarafından fethe-

---

[39] Bu olaylara kısaca *W. of N.*, kitap v, bölüm i, kısım I, cilt ii, s. 290'da yer verilmektedir.

dildikleri zaman fatihler, istedikleri tarzda, monarşi ya da başka bir yönetim kurarlar. Genelde anayurtlarındaki modeli izlerler. Atinalılar her zaman demokrasi kurarken Spartalılar aristokrasi kurardı. Romalılar ise ihtiyatlı bir şekilde fethettikleri yerleri eyaletlere bölerek buralara Senato tarafından atanan yöneticiler tayin ederlerdi. Bu durum, bir devletin kendi tebaası tarafından ele geçirilmesi durumunda oldukça farklılık gösterir. Hem bu fiilin doğası, hem de araçları ya bir askeri monarşi ya da ordu destekli bir monarşiye ihtiyaç duyar. Zira devleti ele geçirmek kadar halkı korku içinde tutmak da gereklidir. Bu, Roma'da imparatorlar çağında kurulan yönetim şeklidir. Bu imparatorlar, tüm yürütme gücünü kendi üzerlerine almış, uygun olduğunu düşündükleri şekilde savaş ya da barış yapmış ve hatta kamu görevlilerini bizzat kendileri atamış ya da kendi atadıkları Senato yoluyla atanmalarını sağlamıştır. Ancak hiçbir medeni hukuk müessesesini değiştirmemiş, doğru ya da yanlışa önceden nasıl karar veriliyorduysa aynı şekilde karar verilmeye devam edilmiştir. Cromwell de aynı şeyi bizde yapmış, Senato'yu küçük bir orduyla tehdit altında tutarken hâkimlerin doğru ve yanlışı eskisi gibi takdir etmesine izin vermiştir. Dahası, vasilik benzeri uygulamaları kaldırarak medeni hukukta iyileşmeler yapmıştır. II. Charles Parlamentosu'nun ilk yaptığı şey de Cromwell yasalarının pek çoğunu onaylamak olmuştur.

Romalı yazarlar bize, adaletin hiçbir dönemde, en berbat imparatorlar olan *Domitian* ve *Nero* zamanındaki kadar iyi uygulanmadığını anlatırlar.[40] Halkın genelini ilgilendiren ve uzun zamandır aşina oldukları konularda az değişiklik yapmak tüm yeni yöneticilerin çıkarınadır. Halk, şımartıldığı zaman başka şeylere çok daha kolayca yönelebilir. Kadim hukuk sistemini muhafaza etmek özellikle imparatorların çıkarınadır ve buna paralel olarak görüyoruz ki kendi sorumlu oldukları bölgeler konusunda yanlış dav-

---

[40] Suetonius, *Nero*, 15 vd.; *Domitianus*, 8.

ranan tüm konsüller şiddetli şekilde cezalandırılmıştır. Cumhuriyet yönetiminde ise bu böyle değildi. *Cicero*'nun Söylevler'inden öğreniyoruz ki en utanç verici suçlar yöneticiler tarafından işlenmişti. Bir askeri yönetim en katı hukuki işleyişi sağlar. İmparatorun kendi çıkarı söz konusu olduğunda kimse adil yargılama hakkına sahip olamaz ve o, istediği gibi davranır. Fakat kendi çıkarı söz konusu değilse kadim kanunları uygulamak onun çıkarınadır.

Roma'da kurulan askeri yönetimlerle Asya'dakiler arasında çok büyük farklılıklar olduğu da göz önünde tutulmalıdır. Roma'da, fetheden ve fethedilenler aynı halktandı. Fatihlerin kendileri de mevcut kanunların olumlu etkileri konusunda hassastı ve onları feshetmek bir tarafa, geliştirmişlerdi. Asya yönetimleri tam manasıyla askeri olmalarına rağmen bu yargı onlar için geçerli değildir. Türkiye*, İran ve diğer ülkeler, düzenli bir hukuk sitemi olmayan ve mevcutların olumlu etkilerinden tamamen bihaber Tatarlar, Araplar ve diğer barbar kavimler tarafından fethedilmişti. Tüm kamusal görevlere o makamların yükümlülükleri hakkında bilgisi olmayan kendi adamlarını getirmişlerdi. Bir Türk paşası ya da daha alt seviyedeki bir memur her konuda karar verme yetkisine sahipti ve kararları mutlaktı. Hayat ve servet, en düşük seviyeli bir yöneticinin kaprislerine bağlı olduğu için daima tehlikedeydi. Daha sefil ve baskıcı bir yönetim düşünülemezdi.

[§ 6. Askeri Monarşinin Dağılması]

Küçük devletlerin nasıl dağıldıklarını ve ne çeşit yönetimlerin bunları takip ettiğini, bir imparatorluk yönetiminin hangi yollarla fetihçi cumhuriyete dönüştüğünü ve bunun ne çeşit bir idare olduğunu inceledik. Şimdi de askeri monarşinin her çeşit devlet ya da oluşumun kaderindeki dağılmaya nasıl vardığını göstereceğiz.

---

* Belli ki, Osmanlı idaresindeki topraklar kastedilmektedir. Aynı kullanıma ileride yeniden rastlayacağız. –ç.n.

İmparatorluk yönetimleri zamanında Romalılar zanaatlar ve ticaret konusunda bir hayli mesafe kat etmişti. Halkın bunlara ve bunların sonucu olarak ev içi lükslerine alışıklığı arttıkça savaşa gitme hevesi azalır. Ayrıca yönetim de üretimde istihdam edilenlerin savaşa çağırılmasının vergi gelirlerine zarar verdiğini fark eder. Şayet etrafta barbar milletler varsa onlar çok daha kolay bir şekilde askere alınabilir ve aynı zamanda ülke endüstrisi zarar görmemiş olur. Bu konuda hassas olan Romalılar, ordularını Almanya, İngiltere ve kuzey sınırlarındaki barbar kavimlerden temin etti. Son savaştan önce Hollanda'nın İskoçya'dan asker devşirmesi gibi aynı şekilde onlar da bu ülkelerden asker toplama özgürlüğüne sahipti. Bu uygulamaya bir süre devam ettikten sonra pek çok sebeple barbar kavimlerin liderleriyle pazarlık yapmanın çok daha kolay olduğunu anladılar. Bu reislere çok fazla para vererek o ya da bu sefere pek çok adam sevk etmelerini sağladılar.

Böyle bir iş birliğini örnek olarak alacak olursak, kendi adamlarına liderlik eden barbar kabile reisi, savaştığı kişiler adına tüm askeri otoriteye sahiptir. Ne zaman ki onları silah altına alan yönetim, bu reise en ufak bir hakarette bulunsa, ordusunu kendisini vazifelendirenlere karşı çevirebilir ve kendisini o ülkenin hükümdarı haline getirebilir. Tüm Batı eyaletlerinin bu yolla ele geçirildiğini görüyoruz. Bu uygulamanın barbar akınlarına davetiye çıkarmasının ardından, çoğu Roma eyaletinin barbar istilasına maruz kaldığı görülür. Ülkemizde ise Romalılar bir duvar inşa ederek ve garnizonlar teşkil ederek eyaletlerini kuzeyden gelen yağmacılardan korumaya çalışmıştı. Bu mevkii korumakla görevli garnizonlar, işgal altındaki Galya'ya çağırıldı. Sonrasında ise Britonlar, tarihçilerin bize aktardığına göre, Roma boyunduruğundan kurtulmak için harekete geçti fakat Romalılar için Britanya'daki herhangi bir ülkeye bağımsızlık vermek avantajlı değildi. Ve de eyalet, Roma korumasının devam etmesini istediği halde Romalılar bu konuda hiç yardımcı olmadılar. Romalılar, şüpheye yer

bırakmayacak bir şekilde daha önce olduğu gibi kendilerini koruma yükümlülüğünü almaları gerektiğini belirtti. Ancak Britonlar bu tekliften hoşlanmadılar ama Saksonlardan oluşan bir kurulu meseleyi çözmek üzere davet etmeye razı oldular. Akabinde, *Hengist* ve *Hursa,* zaman zaman silah altına alınan büyük bir orduyla geldiler ve Romalıları[41] tamamen bölgeden çıkardılar ve bir anda kendilerini tüm ülkenin hâkimi olarak buldular Bunu sahiplenip *Sakson Yedili*sini kurdular. Böylece, Batı Avrupa İmparatorluğu çökerken askeri monarşinin de sonuna gelindi. Barbar milletlerin asker olarak kabul edilmesi uygulamasının, Roma İmparatorluğu'nun son yüz elli yılında uygulandığını ve pek çok kabile reisinin bu yolla gücünü artırdığını görüyoruz. *Honorius*'un emrindeki *Patricius Ælias*[42]ve diğerleri büyük güç kazanmıştı. Benzer şekilde tüm Asya yönetimleri de dağılmıştı. Askerler Tatarlardan kiralanmış, zanaatlar ve üretimler devam ettirilmiş, insanlar savaşa gitmektense ticaret yoluyla daha fazla kazanmıştı. İtalya ve bazı diğer devletlerin Kızıl Deniz yoluyla yürüttüğü Doğu Hindistan ticareti onları son derece müreffeh kılmıştı. Her millet gibi Roma da komşu barbar prensleriyle kendilerini savunmaları için anlaşmaya hevesliydi ve bu yönetimin çöküşünü destekledi.

---

[41] "Romalı" terimi Britanya'nın Romalılaştırılmış nüfusu için de kullanılabilir. Fakat muhtemelen burada yanlışlıkla Britanyalılar yerine kullanılmış gibi görünmektedir. Zira biraz aşağıda, Galya örneğinde, Romalılar ile karışıklığı önlemek adına "esi yerleşimci" ifadesinin kullanıldığını görüyoruz.

[42] "*Patrici* Aetius" denilmesi gerekirken hata ile böyle yazılmıştır. Büyük harfle yazılan "*Patricius*" ifadesi farklı kaynaklardaki kullanım nedeniyle bu şekilde yazılmış olabilir. Bu şekilde büyük harfle başlayan *Patricius* kullanımı, terimin geç dönem Roma İmparatorluğundaki teknik kullanımını bilmeyen biri için yanıltıcı olabilir. *Aetius,* daha sonra *Honorius* idi. *Honorius* zamanındaki nüfuzlu barbar, *Stilicho* idi. Bu isim derste muhtemelen anılmış ama notları tutan kişi tarafından ihmal edilmiştir.

[§ 7. Tam Mülkiyet (Allodial) Yönetimi]

Hakkında bariz bilgimiz olan tüm antik yönetim şekillerini gözden geçirdikten sonra şimdi, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü müteakiben ortaya çıkan yönetim şeklini ve Avrupa'nın modern yönetimlerinin köklerini inceleyeceğiz.

Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından batıdaki toprakları ele geçiren Almanlar ve diğerleri, daha gelişmiş bir mülkiyet anlayışına sahipti ve toprak paylaşımına bir miktar aşinaydı. Ne var ki bu dönemi takip eden yönetim, daha önce bahsi geçen Tatar teşkilatından büsbütün farklı değildi. Kral ve diğer kabile liderleri, ülkenin fatihi olduktan sonra doğal olarak kendilerine daha büyük pay kapma derdine düşeceklerdi. Bu toprakları kendi tebaaına dağıtıp çok küçük bir parçayı da o toprakların kadim yerlilerine ayıracaktı. Fakat onları tamamen imha etmeyip sadece çok az alaka gösterdiler. Galya'yı ele geçiren Franklar, bir Frank öldüren birini, eski halktan birini öldürenin beş katı ceza ödemeye mahkûm ederlerdi.[43] Bu milletler neredeyse kanunsuz oldukları ve hiçbir otoriteye tabi olmadıkları için, devamlı yağma olayları yaşandı ve her türlü ticaret çöktü.

Bunların sonucu olarak ortaya servet eşitsizliği doğuran tam mülkiyet yönetimi çıktı. Tüm bu kabile liderleri vergi ya da vesayet yükümlülüğü olmaksızın topraklarına tam anlamıyla sahip olmuşlardı. Bu büyük lordlardan biri, neredeyse bir vilayet büyüklüğünde bir bölgeye sahipti fakat kendi başına bu bölgeden çok fazla kâr elde edemediği için yıllık bir vergi, savaşta kendisine destek verme ya da kimi hizmetlerde bulunma karşılığında topraklarını tebaaı arasında bölüştürmeyi gerekli görmüştü. Bu sayede çok büyük bir gelir elde etmişti. Herhangi bir ev lüksü olmadığı için sarayında çok fazla özel muhafız istihdam etmek dı-

---

[43] Bir Romalı için bu ceza 200 sikke iken, Romalı serf için 45 sikke idi; Montesquieu, *Esprit des lois*, liv. xxviii, bölüm iii; liv. xxx, bölüm xxv.

şında bu geliri harcama yolu bulamamıştı. Bunlar da onun otoritesini artıran ve iç güvenliği sağlayan diğer bir tür tebaa idi. Bunlar, lordun kiracılarını, kiracılar da bu muhafızları istim üzerinde tutmaya yarıyordu. Bu lordların otoriteleri öyle büyüktü ki, herhangi bir lordun tebaaından birinin kendisine borçlu olduğunu iddia etse, kral bile lordun topraklarına ulak gönderip borcun ödenmesini temin edemezdi.[44] Kral, yalnızca lorda başvurup onun adaleti temin etmesini isteyebilirdi. Lordlar ayrıca yönetimleri altındaki mülkler hakkındaki son kararı verme, hayat ve ölüm kararlarında, para basmak konusunda, kanun ve düzenlemeler yapmak hususunda yetki sahibiydi. Fakat büyük ölçüde kral ve büyük lordlar arasında paylaşılan bu büyük iktidar bir tarafa, birinden diğeri mevcut olmasaydı denge düzgün bir şekilde kurulamazdı. Tam mülkiyet sahibi lordların yanı sıra, kendi çevrelerindeki adalet işlerinde hakemlik yapmalarına izin verilen pek çok özgür kişi de vardı. Her vilayet yüzlerce alt bölüme, alt bölümler de onlarca parçaya bölünmüştü. Bunlardan her birinin 'on yıllık meclis', 'yüzler meclisi' gibi yerel meclisleri vardı. Bunların üzerinde *Wittenagemot* ya da halkın meclisi bulunurdu.[45] Onluk meclislerde çözülmeyen başvurular yüzlüklere, oradan da vilayet mahkemesine intikal ederdi. Alt düzey bir meclis bir başvuruyu değerlendirmeyi reddederse ya da başvuru makul olmayan şekilde sürüncemede bırakılırsa dava, kralın danışma meclisine kadar gelebilirdi.[46] Davalar bazen de kral, tam mülkiyet sahibi lordlar, yaşlılar ya da kontlar, psikoposlar ve başkeşişlerden oluşan *Wittenagemot*'a kadar intikal ederdi. Bu, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden beri Batı Avrupa'da ortaya çıkan ilk yönetim formuydu.

---

[44] *W. of N.*, kitap iii, bölüm iv, cilt i, s. 413.

[45] Yani *commune concilium totius rengi* (Spelman, *English Works*, 1723, kısım ii, s. 61), "bütün halkın oluşturduğu meclis" değil.

[46] Hume, *History of England from Julius Caesar to Henry VII*, 1762, cilt. i, ss. 151-152.

[§ 8. Feodal Sistem]

Şimdi de sırada tam mülkiyet yönetiminin nasıl devrildiğini ve feodal sistemin nasıl kurulduğu var.

Büyük lordlar devamlı savaş üstüne savaş yaptıkları için, topraklarını kiraladıkları kişilerin seferlerine yönelik desteklerini garanti altına almak üzere yıldan yıla topraklarının kullanım hakkını verdiler. Zaman içerisinde bu anlaşmalar ömür boyu sürecek şekilde yapıldı.[47]

Ne zaman çok tehlikeli bir sefere girişecek olsalar, en kötü senaryonun gerçekleşmesi halinde toprakları kullanan tebaaın ailelerinin sefalet içinde kalması ihtimalini ortadan kaldırıp onları sefere katılmaya daha da fazla teşvik edebilmek için, bu kullanıp haklarını oğulları ve torunları kapsayacak şekilde uzattılar. Eski bir kiracının kovulmasının zalimce olacağı düşünüldüğü için bu hak sonunda mirasa dönüştü ve bunun adına da *feuda* denildi.[48] Feodal kiracının belli yükümlülükleri vardı ancak savaşa katılmak bunların en gereklisiydi. Şayet mirasçı, bunu yerine getirebilecek durumda değilse kendi yerine birini yollamak zorundaydı. Vesayet uygulaması da işte bu şekilde doğdu.[49] Eğer varis kadınsa, feodal baronun istediği kişiyle evlenmek zorunda kalabilirdi. Çünkü beyin kendi tercih ettiği

---

[47] Hume, *History of England from Julius Caesar to Henry VII*, 1762, cilt i, s. 399.

[48] Smith'in otoritesine referansla, bağlam tekil kullanımı gerektirse de, çoğul "feuda"nın da doğru olduğu anlaşılmaktadır. Dalrymple, *Feudal Property*, ss. 198-199'de arazi mirasla elde edildiğinde bunlara "tam olarak *Munera* dendiğini ... Daha sonraları, ömür boyu elde tutulmalarının sağlandığını ve *Beneficia* olarak adlandırıldıklarını ... Ama ... babanın ölümünden sonra oğlanların daha evvel ellerinde bulundurdukları hisseye artık sahip olmamaları gerekmesinin zorluk olarak değerlendirildiğini; egemenlere göre erkeklerin savaşta kendilerini daha az tehlikeye atmaya çalıştıkları şeklinde görüldüğünü zira hayatını kaybederse ailesinin ocağına da incir ağacı dikileceğini düşündüğünü; bu düşüncelerle intikalin vassallar ve oğulları için de geçerli olmaya başladığını ve ancak bundan sonra, daha önce değil, tam olarak *Feuda* olduklarını" söyler.

[49] Dalrymple, *Feudal Property*, ss. 44-45.

bir vassala sahip olmasının mantıklı olduğu düşünülürdü.[50] İlk temellük [*prima seize*] de beyin bir diğer hakkıydı. Buna göre, kiracı olan baba öldüğünde bey, bu mülkün kullanım hakkının oğluna geçtiğini açıkça ilan edene kadar oğlun kullanma hakkı olmazdı. Bu sayede lordlar bazen bu mülkü kendi ellerine alır, gelirlerinden bir süreliğine istifade ederlerdi. Varis, bu mülkü geri almak için bir telafi adı verilen bir ödeme yapmak zorunda kalırdı.[51] Lordun toprak üzerinde müsadere denilen bir hakkı daha vardı. Buna göre, bir mülk tevarüs edilir hale geldikten sonra ailenin bir mirasçısı kalmazsa mülk, yeniden lorda ait olurdu. Şayet varis, sahip olduğu imtiyazın gereklerini yerine getiremezse de aynı şey yaşanırdı.[52] Bunların yanında, oğlunun hapse atılmasını veya silah altına alınmasını[53] veya kızının evliliğini veya benzer durumları telafi edecek küçük miktarlar da söz konusuydu.[54]

Tam mülkiyet sahibi lordların topraklarını vassallarına verip daha sonra bunların babadan oğla miras bırakılmasıyla aynı sebeplerden ötürü krallar da topraklarının önemli bir kısmını *feuda* olarak vermişti. Ve bir kira sahibinin *feu* üzerindeki hakları gerçek mülkiyete benzerdi. Aslında bu mülkler karşılığında yukarıda zikredilen yükümlülükleri vardı ancak bu toprakları hem kendileri hem de sonraki nesilleri için ellerinde tutabiliyorlardı. Feodal mülk, kimi açılardan tam sahip olunan mülke göre aşağı dereceliydi ama bu farklılık o kadar azdı ki tam sahipliği haiz lordluk kısa sürede feodal hale gelmişti. Onuncu yüzyıl civarında tüm mülkler feodale dönüşmüş ve kralın korumasından istifade eden tam sahip lordlar, haklarını feodal imtiyazla değiştirmişti.[55]

---

[50] *Ibid.*, ss. 45-47.

[51] Dalrymple, *Feudal Property*, ss. 49-59.

[52] *Ibid.*, s. 66-67.

[53] Bu elbette "tutsak alınmasını veya en büyük oğlun silah altına alınmasını telafi edecek" şeklinde anlaşılmalıdır.

[54] Dalrymple, *Feudal Property*, s. 61.

[55] Hume, *History of England (Caesar to Henry VII)*, cilt i, s. 400.

Feodal kanunların kökenini, soyluluğun gasp edilmesiyle açıklayan tarihçiler büyük bir yanlışın içindedirler.[56] Onlara göre soylular, ellerinde tuttukları toprakların miras olarak devredilmesi hakkını kraldan talep etti, onun da bu talebi geri çevirmeye gücü olmadığı için, yani kralın gücünün azalması sebebiyle feodal kanunlar ihdas edildi. Hâlbuki durum bunun tam tersi olarak kralın gücünün artması nedeniyle ortaya çıkmıştı ve kralın, lordları topraklarını feodal biçimde elde tutmaya ikna etmek için büyük tesir gücüne ihtiyacı vardı. Bunun en açık göstergesi ise *Fetihçi William*'ın İngiltere'deki tüm tam sahipliği haiz lordları feodal mülkiyete geçirmesi ve *Malcolm Kenmure*'nin de aynı şeyi İskoçya'da yapmasıdır.[57]

Feodal sistemin tüm Avrupa'da yaygınlaşması, demokrasiyi andıran her şeyi yok etti. Halk meclislerinin hepsi kaldırıldı. Ne on yıllık, ne yüzlük meclislere, ne de bölge meclislerine izin verildi. Her türlü kamusal iş kral ve büyük feodal lordlar tarafından yürütülür oldu. Halk tabakasından kimse, soylu lordlar dışında hiç kimse parlamentoda yer alma hakkına sahip değildi. Kralın hemen yakınında tuttuğu bu büyük lordlar onun refikleri ya da diğer bir ifadesiyle *pares convivii comites* olarak bilinirdi. Kamusal meselelerde danışmanlık yaparlardı ve hiçbir önemli karar onlar yokken alınamazdı. Herhangi bir yasa geçirilmeden önce çoğunluğunun onayı alınmalı ve bir araya gelmek üzere çağırılmalıydılar. Baronlar ya da daha alt düzey lordlar da kendi hâkimiyet bölgelerinde aynı yöntemi takip ederdi. Onların danışma heyetlerine ise *pares curiae baronis* denirdi. Benzer şekilde onların fikrinin alınması da zorunluydu. Zira onlar da silahlıydı. Baron, çoğunluğun rızasını almadan ne savaşa gidebilir ne de bir yasa yapabilirdi. Neredeyse tüm ülkeyi kapsayan bir uzlaşma olma-

---

[56] *W. of N.*, kitap iii, bölüm iv, cilt i, s. 414.
[57] Lord Kames, *Essays upon British Antiquities*, 1747, ss. 11-17; Dalrymple, *Feudal Property*, s. 25.

dan hiçbir şey yapılamazdı. Böylece, kralın en tepesinde olduğu bir çeşit aristokrasiye dönüşmüşlerdi.

Kendilerinden bahsettiğimiz bu kişilerin dışında bu dönemde büyük aşağılamayla anılan iki tip insan daha vardı.[58] Birisi toprağı işleyen köylüler, diğeri de *adscripti glebae* idi. İkinci grup, kent sakinleriydi ve bunlar, köylülerle aynı statüdeydi ya da birazcık daha öndeydi. Kentler büyük oranda onlara koruma sağlayan lordun etkisinde olduğu için, bu etkiyi kırıp kentlilerin özgürlüğünü desteklemek kralın çıkarınaydı. II. Henry, bir köle bir kente kaçıp orada sakin bir şekilde bir yıl boyunca yaşarsa onu özgür kılmak suretiyle bu maksada uygun davranıyordu.[59] Onlara başka pek çok ayrıcalık daha verdi fakat en büyük güvenceyi, belli bir ücret karşılığında bir lonca örgütlenmesi altında organize olabilme gücü vererek sağladı. Onu *in capite* tutuyorlardı.[60] İlk başta herkes kendi payına düşeni krala ödemekle mükellefken[61] daha sonra kent, bu parayı ödeyip uygun gördüğü şekilde vergilendirdi. Bu sayede şehrin nüfusu arttıkça ödeme yükümlülüğü giderek hafifledi ve kentler, müreffeh ve kayda değer hale geldi. Kral John döneminde yapılan kanunla bir lord, vesayeti altındaki birini bir kentliyle evlendirdiği zaman o kişi üzerindeki vesayetini kaybetmeye başladı.[62]

[§ 9. İngiliz Parlamentosu]

Böylece, tüm krallığı teşkil eden çeşitli toplumsal tabaka-

---

[58] Hume, *History of England (Caesar to Henry VII)*, cilt i, s. 404.

[59] Burada yalnızca II. Henry'ye atıf yapılmasının nedeni muhtemelen, Glanvill, *De legibus Anliae*, lib. v., cap 5'te yalnızca ondan söz edilmiş olmasıdır. Brady, *Complete History of England*, s. xxvii. *W. of N.*, kitap iii, bölüm iv, cilt i, s. 405'te ise "bu dönemde" ifadesi kullanılır.

[60] Madox, *Firma burgi*, bölüm i §, ss. 21-23.

[61] *W. of N.*, kitap iii, bölüm iv, cilt i, s. 400.

[62] "Kral John" "III. Henry" yerine yanlışlıkla yazılmıştır. Buradaki gönderme *Statute of Merton*, 20 Hen. III, cap. 6, "Zalimlere veya diğerlerine karşı korumakla yükümlü olduğu kentlilerini, küçük düşürerek evlendiren Lord, vesayet hakkını kaybeder" ifadesinedir.

ları incelemiş olduk. Şimdi ise bunların her birinin yönetimdeki ağırlıklarını ve bu nüfuzun nasıl dağıtıldığını göstereceğiz. Küçük ya da büyük bir toprağa sahip olan herkesin, kralın meclisinde bulunup, halkın genel meselelerinde onunla istişare etmeye, ona tavsiyelerde bulunmaya hakkı vardı. William Rufus döneminde parlamento üyelerinin sayısı 700'dü.[63] III. Henry zamanında yürürlüğe giren bir yasayla parlamentoya katılmaya gücü yetmeyen küçük baronların bir temsilci göndermesi zorunlu kılındı. Bu temsilciler de lord olarak muamele gördü ve lordlarla aynı meclis faaliyetlerine katıldı.[64] Kentler de benzer şekilde parlamentoya temsilci gönderdi zira müreffeh ve güçlüydüler. Hem de kral, onlara belli bir miktar nüfuz vererek lordların etkisini azaltmayı kendi çıkarına uygun gördü.[65] Herhangi bir yasa kabul edilmeden önce baronlarının yanı sıra bu temsilcilerin rızasının da alınması gerekli hale geldi. Kentlerin temsilcileri, ayrı bir mecliste toplanırdı. Büyük baronlar seviyesinin çok altında olup sıradan halka karşı çok fazla üstünlüğü bulunmayan küçük baronlar da bir süre sonra onlara katıldı.[66] Kralın gelirleri, pek çok durumda taleplerini karşılamaya yetersiz geliyordu. Gelirlerin en başta gelen beş kaynağı sırasıyla şöyleydi: krala ait topraklar, şövalyelerin hizmetleri, vesayet kirası benzeri feodal gelirler, tazminat ya da para cezaları, sahipsiz mallar. Fakat bunlar hiçbir şekilde yönetimin artan masraflarını karşılamak için yeterli değildi. Avam tabakasını oluşturan iki zümre toplandığında oldukça kayda değer bir büyüklüğe ulaşıyordu ve gelirlerin önemli bir bölümü onlardan sağlanıyordu. Kral, küçük baronların meclise katılma

---

[63] Dalrymple, *Feudal Property*, ss. 325-326'de *Domesday*'in fetih zamanında tahtın yedi yüz vassalı olduğunu gösterdiğini söyler ve ekler "hepsi kralın parlamentoda başta kalmasını sağlarlar". Hume, *History of England (Caesar to Henry VII)*, cilt i. s. 407.

[64] Hume, *History of England (Caesar to Henry VII)*, cilt ii, s. 88.

[65] *W. of N.*, kitap iii, bölüm iv, cilt i, s. 404.

[66] Hume, *History of England (Caesar to Henry VII)*, cilt ii, s. 451.

zorunluluğunu ortadan kaldırdı ve gerektiğinde onları davet etmeye başladı.[67] Onları ne zaman çağıracak olsa yazılı bir emir yayımlattı. Günümüzde meclis üyelerini toplantıya çağırmak için kullanılan yegâne usulün kökeni de buradadır.

[§ 10. İngiliz Yönetiminin Mutlak Güç Haline Gelmesi]

Avam Kamarası'nın bir güç haline nasıl dönüştüğünü gösterdikten sonra sıra, soyluların gücünün nasıl azaldığını ve yönetimin nasıl keyfi hale geldiğini göstermeye geldi.

Tüm Avrupa genelindeki meclislerde soyluların güçlerini kaybetmesi aynı ortak sebeplere dayanır; zanaatlardaki ve ticaretteki gelişmelere. Bir kişi, servetini ev lükslerine harcadığı zaman, bakımını sağladığı kişilere yol vermek zorunda kalırdı. Kadim taşra misafirperverliği yüzünden, şimdi bir lordu bir gece misafir etmekten çok daha kolay bir şekilde bin kişiyi ağırlayabilirlerdi. 'Kral Belirleyen [*King-make*]' olarak anılan Warwick Kontu Richard, kiracıların yanı sıra kırk bin[68] kişi ağırlıyordu. Fakat lüksler ortaya çıkınca bunu yapamaz oldu.[69] Böylece, soyluların gücü azaldı. Bu, Avam Kamarası otoritesini kabul ettirmeden çok önce olduğu için kral, keyfi hareket eder hale geldi. *Tudor* Hanedanı zamanında yönetim oldukça keyfiydi, soylular perişan olmuş ve kentler güçlerini yitirmişti.

Zanaatlardaki ve ticaretteki gelişmelerin hükümdara da otoritesini kaybettirmesi gerektirdiği düşünülebilir ancak biraz yakından bakıldığında sonucun tam tersi olması gerektiği görülecektir. Yılda kırk bin paunt geliri olan bir

---

[67] Hume, *History of England (Caesar to Henry VII)*, cilt ii, s. 88.

[68] *W. of N.*, kitap iii, bölüm iv, cilt i, s. 411'de otuz bin denilmektedir. Muhtemelen yanlışlıkla burada kırk bin denmektedir. Bkz. Hume, *History of England (Caesar to Henry VII)*, cilt ii, s. 361-362.

[69] Andrew Fletcher, *Political Works*, 1737, ss. 11-16; Hume, *History of England under the House of Tudor*, 1759, cilt i, s. 63.

adam, başka herhangi birinin yüz paunttan fazla harcayamadığı bir ortamda lükslerdeki artıştan katiyen etkilenmez. Kralın durumu tam da böyledir. Kendisinin bir milyonu varken tebaaından kimse otuz ya da kırk bin pounttan fazla harcayamaz ve bu sayede o parasını başka bir şey için değil, çok fazla sayıda insanı desteklemekte kullanır.[70] Böylece lüks tüketim, toprakları kralınkine nispetle küçük olan soyluları batırmış ve kral ise etkilenmeden kalarak iktidarını mutlak hale getirmiştir. Avrupa'daki pek çok millet için durum bu minvalde olsa da Almanya'da ise epey farklı gelişmiştir. Oradaki monarşi seçilmişti ve bunun sonucu olarak asla çok fazla otorite elde edemedi. Bu ülke, Avrupa'daki diğerlerinden çok daha büyüktü ve feodal yönetimin çöküşü esnasında hâlihazırda çok büyük miktarda servete sahip olan soylular, diğerlerine nazaran çok daha büyük pay edindiler. Bu sayede toprakları o kadar hızlı bir şekilde arttı ki bunların gelirlerini tamamen lükslere aktarma şansları olmadı. Böylece epey miktarda kişiye destek vermeyi sürdürdüler. Bu yüzden, İngiltere'de soylular güçlerini yitirip kral iktidarını tahkim ederken, Almanya'da soyluların gücü korunabildi.

[§ 11. Özgürlüklerin Geri Kazanılması]

İngiltere'de yönetimin nasıl mutlakiyete dönüştüğünü gösterdik. Şimdi ise özgürlüğün nasıl geri kazanıldığını ve İngilizlerin bunu korumak için sahip oldukları güvenceleri ele alacağız.

VII. Henry'nin çıkardığı ve soylulara topraklarını elden çıkarma izni veren bir yasa[71], onları avam tabakasıyla tamamen aynı seviyeye indirmişti. Geniş kitleleri her zaman etkilemiş olan Elizabeth, tebaaından vergi toplamak husu-

---

[70] *W. of N.*, kitap v, bölüm iii, cilt ii, s. 508'de bu iddia küçümsenerek tümüyle yadsınır.

[71] 4 Hen. VII, c.24; Dalrymple, *Feudal Property*, s. 166; Hume, *History of England under the House of Tudor*, 1759, cilt i, s. 63.

sunda giderek daha fazla gönülsüz hale gelmişti. İhtiyaçlarını karşılamak için kraliyet topraklarını satmıştı zira soyundan gelen kimsenin kendisinin varisi olamayacağını biliyordu.[72] Bu yüzden onun halefleri acil ihtiyaçlar sebebiyle sıklıkla parlamentodan yardım istemek zorunda kalmıştı. Avam Kamarası, tüm toplumu temsil ettiği için şimdi önemli bir güç haline gelmişti. Kralın ayrıcalıklarından vazgeçmek isteyemeyeceğini bildikleri için, ayrıcalıklarını belli bir seviyede aşındırmadan ona asla bir şey vermediler. Bir keresinde ifade hürriyeti elde ettilerse bir başka seferde de her yasanın hayata geçmesi için kendilerinin onayının zorunlu olmasını sağladılar. Kral, acil ihtiyaçları sebebiyle ne istedilerse vermek zorundaydı ve bu sayede parlamentonun otoritesi de güçlenmiş oldu. I. James'in tahta çıkmasının ardından Britanya'nın sahip olduğu bir avantaj ise şuydu: Britanya'nın hâkimiyet kurduğu tüm topraklara deniz yoluyla ulaşılabiliyordu. Bu nedenle hazır bekleyen bir ordu yoktu ve dolayısıyla kral, halkı ya da parlamentoyu sindirecek böyle bir araçtan mahrumdu. II. Charles'in sahip olduğu yıllık 1,200,000 paunt belki onun bağımsızlığını korumasını sağladı ama onu, seleflerinden herhangi biri kadar fakirleştiren kötü ekonomik koşullara çare olamadı.[73] Halefi de muhtaç durumdaydı ve hem tahtı hem de krallığı bırakmaya zorlandı. Bunun sonucu olarak ise kraliyet mülklerinden tamamen mahrum, tümüyle vergilere bağımlı ve bu konuda halka danışmakla yükümlü yeni bir aile tahta oturdu. O zamandan beri, kralın gelirleri öncesinden çok daha fazla olmasına rağmen büyük oranda parlamentonun onayına bağlı olduğu için bir daha asla milletin hürriyetini tehdit edemez duruma geldi.

Kraliyetin mevcut gelirleri, temel olarak üç parçadan oluşur. Birinci kısım, parlamentonun onayıyla geçen büt-

---

[72] Dalrymple, *Feudal Property*, s. 168; Hume, *History of England under the House of Tudor*, 1759, cilt ii, s. 729.

[73] Rapin, *History of England*, Çev.: Tindal, 1743, cilt ii, s. 621.

çedir ki bu para tamamıyla kraliyet ailesinin masrafları için kullanılır ve krala tebaaının özgürlüğünü ne etkileme ne de kısıtlama hakkı verir. Gelirin ikinci parçası, yıllık toprak ve malt vergisidir ki tümüyle parlamentoya bağlıdır. Üçüncüsü ise kamu borçlarını kapatmak için ipotek koyulan tuz, bira, malt benzeri vergilerdir[74] ki gümrük ve vergi memurları tarafından toplanır. Kral bunlara asla elini süremez. Paralar, devlet hazinesine aktarılır. Hazine, makamlarını hayat boyu koruyan ve krala karşı büyük oranda bağımsız olan, namuslu ve bilgili kişiler tarafından idare edilir. Parlamento tarafından atananlar dışındaki kimseye ödeme yapamaz ve kamu borçlarını kapatmakla mükelleftirler. İpoteklerden arta kalan fazlalıklar[75], kamu borçlarını ödemek üzere, batma fonu olarak anılan fona aktarılır. Bu fon, mevcut yönetimi korumaya yöneliktir zira eğer yönetim değişirse kamuya faizle borç verenler, hem anaparayı hem de faizi kaybederler. Böylece kamu hazinesinin yönetimi açısından halk oldukça güvendedir ve bu şekilde rasyonel bir özgürlük sistemi Britanya'da hayata geçmiş oldu. Parlamento, 200 asil ve 500 avamdan oluşur. Avamlar, çok büyük oranda tüm kamusal işleri yürütür. Öyle ki, Avam Kamarası'nın onay vermediği hiçbir mali kanun teklifi hayata geçmez. Burada, tüm yönetim şekillerinin münasip bir karışımı uygun şekilde sınırlanmıştır ve özgürlük ile mülkiyeti korumak için mükemmel bir güvence tesis edilmiştir.

Bunların dışında, özgürlüğü korumaya yönelik olarak başka tedbirler de vardır. Adaleti sağlamak için atanan hâkimler ömür boyu görevde kalırlar ve krala karşı son derece bağımsızdırlar. Yine, kralın bakanları Avam Kamarası tarafından kötü idare sebebiyle görevden azledilebilir-

---

[74] İkinci madde altında belirtilen yıllık malt vergisi dışında bir de kalıcı malt vergisi bulunuyordu.

[75] Yani, borcun faizi ödendikten sonra kalan fazlalık, ipotek vergilerinden elde edilen gelir ile ödenmektedir. Bkz. Thos. Mortimer, *Every Man his own Broker*, beşinci baskı, 1762, ss. 205-207.

ler ve kralın onları affetme yetkisi yoktur.[76] *Habeas Corpus* yasası ile kralın bir kişiyi istediği kadar hapiste tutma yetkisi sınırlandırmış ve bir mahpusu kırk gün[77] içerisinde mahkemeye getirmeyen bir hâkim herhangi bir kamu görevi için ehliyetsiz kabul edilmiştir. Bu da vatandaşların özgürlüğüne yönelik bir diğer güvencedir. Seçim yöntemi ve tüm seçimlerle ilgili karar verme yetkisini Avamlara vermek de özgürlüğü korumaya yönelik tedbirler arasındadır. Tüm bu yerleşik gelenekler, kralın mutlak güç haline gelmesini imkânsız kılar.

Tüm bunların yanı sıra, mahkemelerin ihdas edilmesi de özgürlüğü korumaya yönelik bir diğer güvencedir. Bu yüzden, mahkemelerin kökenlerini, tarihlerini ve mevcut durumlarını inceleyeceğiz.

[§ 12. İngiliz Mahkemeleri]

Feodal yasaların hayata geçmesinin ardından İngiltere'de, esasen Avrupa'nın tamamında, bir baron kendi hâkimiyet bölgesini nasıl yönetiyorsa ve adaleti nasıl sağlanıyorsa, krallıkta da aynı şekilde yönetim ve adalet tesis edildi. Nasıl ki bir lorda ait tüm topraklar üzerindeki tüm meselelerle bir kâhya ilgileniyorsa, krallıktaki tüm meselelerle de bir yüksek hâkim ilgilenirdi. Şerifleri ve diğer düşük rütbeli memurları atardı. Kendisi de büyük bir lord olan bu yüksek hâkim, İngiltere'nin tamamında üzerinde değilse de, taşranın tamamında, sahip olduğu makamın gücüyle, kral kadar güçlü hale geldi. Fakat I. Edward, tehlikenin farkına vardı ve buna engel oldu. Cezai ya da medeni her türlü kanun, daima yüksek hâkim veya kralın başkanlık ettiği danışma heyeti tarafından kararlaştırılıyordu. Kralın her oturuma katılması zorunluluğu, yargılamalarda gecikmelere ya da ertelemelere neden oluyordu.

---

[76] Bu ifade "onları affederek yargılamanın önüne geçemez" şeklinde olmalıdır.

[77] Buradaki sınır yirmi gündür; aynı yanlış ileride bir kez daha yapılıyor.

Bu sebeple avam tabakası hakkındaki kararları kralın meclisinden alarak *Westminister*'de hukuk davaları için kurulan mahkemeye devretmek gerekliliği doğdu. Cezai davalar her zaman daha hızlı şekilde karara bağlanmıştır.[78] Aslında, bir kişinin hayatı söz konusu olduğunda tartışmanın herhangi başka bir vakaya göre daha uzun sürmesi beklenebilir, fakat bu vakalarda ortaya çıkan öfke, cezalandırma sürecini hızlandırır. İzleyiciler için bir ödemenin tayin edilmesi çok önemsizdir fakat cezai vakalarda durum tam tersidir. Hukuk davaları ayrıldığında, cezai ve mali güçler birbirleriyle irtibatlıydı. Bu yüzden yüksek hâkimin iktidar ve otoritesi bir miktar sarsıldı. Daha sonra ise I. Edward, yüksek hâkimin görevini üç ayrı heyete bölüştürdü:

Kraliyet hâkimleri heyeti.

Mali işler mahkemesi.

Hukuk mahkemeleri.

Bu sonuncusunda, her türlü hukuk davaları görülürdü. İlkinde, tüm cezai davaların yanı sıra hukuk mahkemelerine itirazlar da görüşülürdü. Kralın heyeti olarak anılmasının sebebi ise kralın sıklıkla bu oturumlara katılmasıydı. Ancak bu şimdi kesinlikle mümkün değildir zira kralın, 'krallık asayişinin' ihlal edilmesi hakkında karar vermesi uygunsuz olurdu. Mali işler mahkemesi, kral ile tebaaı arasındaki her türlü meseleyi karara bağlar, birinin diğerine olan borçlarıyla ilgilenir ve gelirlerle ilgili ne varsa takip ederdi. Temyiz, ilk başta bir mahkeme değildi. Hukuk müşaviri de mahkeme tutanaklarını ve özetlerini kaydeden birinden fazlası değildi. Bu özetlerin kaydedilmesine neyin sebep olduğunu da şimdi ele alacağız.

Yüksek hâkimliğin yetkisini ortadan kaldıran I. Edward[79], genellikle kilise mensubu olan ortalama kişileri hâkim olarak istihdam etti. Kararları bu tipte kişiler verdi-

---

[78] Ceza yargılamasını aynı gün sona erdirmek bir kuraldı; Lecky, *History of England*, cilt vi., 1887, s. 252.

[79] Hume, *History of England (Caesar to Henry VII)*, cilt ii, s. 122.

ği için, yargılama yetkisi oldukça kırılgan bir şekilde uygulanırdı. Bu yüzden de görüyoruz ki cezai davalarda arabulucu olarak, hukuk davalarında ise hakem olarak tereddütle faaliyet gösteriyorlardı. Böylece yüksek mahkemede hakkında içtihat olmayan vakalarda hüküm vermek hususunda gönülsüz oluyorlardı. Bu nedenle de yüksek mahkemenin verdiği tüm kararlar kayıt altına alınmaya başlandı. Bu kayıtları tutmak görünüşe göre ilk başlarda hukuk müşavirliğinin işiydi. Eğer bir kişi bir dava açacaksa Temyiz Mahkemesi memuruna gider, o da geçmiş karar özetlerini incelerdi. Eğer sizin vakanızla ilgili bir örnek bulursa adalet de buna göre tesis edilirdi. Eğer bulunamazsa bir hükme ulaşılmazdı. Böylece görüyoruz ki hukuk müşaviri, ilk başlarda bir hâkim değildi. İskoçya'da İngiliz hukuk müşaviri, sulh mahkemesine verilmişti. İngiltere'de hukuk müşavirinden, onu kralın mahkemesi huzuruna getirmekle yükümlü şerife bir talimat gönderildi. Kendi yargılamalarındaki düzensizlik ve hatalar sebebiyle hâkimler kralın kıskançlığa kapılmasına sebep oldular. Hâkimler büyük cezalara çarptırıldılar; hatta bir seferinde, yolsuzluk suçlamasıyla 10000 paunt ödemek zorunda kaldılar.[80] Bu yüzden hâkimler, hukuk müşavirliği talimatlarına ve kayıtlarına sıkı sıkıya bağlı kalmak zorundaydılar. Öyle ki bu kayıtlarda yanlış yazılmış bir sözcüğün düzeltilmesi kadar bir değişiklik dahi yapılamazdı. Bu hassasiyet, yasal değişikliklerle kaldırılmadığı kimi durumlarda halen korunmaktadır. Apaçık bir yazımsal hata pek çok durumda anlamda herhangi bir değişikliğe neden olmazdı. Hâkimler yine de karar özetindeki kelimelere ya da bir düzeltme varsa onun metnine tam tamına sadık kalmak zorundaydılar. Temyizin kökeni ve yetkisi bu şekilde açıklanabilir.

İngiltere'de hukukun gelişimi esnasında çeşitli mahkemeler arasında rekabet ortaya çıktı. Bu yüzden biz de bun-

---

[80] Hume, *History of England (Caesar to Henry VII)*, cilt ii, s. 68; fakat buradaki miktar 100,000 mark olmalıdır.

lardan her birinin nasıl yetkilerini genişletip bir diğerinin alanına girdiğini ve Temyiz Mahkemesi'nin yetkilerini nasıl genişlettiğini göstereceğiz. Cezai vakalar ve kralın tesis ettiği asayişe yönelik her türlü ihlaller hakkında hüküm veren Kraliyet hâkimleri heyeti, yapılan bir başvuru üzerine, başlangıçta hukuk davalarına da bakıyordu. Böylece, sanığın suiistimalle itham edildiği bu dosyada, tashih-i karar müzekkeresiyle hukuk mahkemelerinin alanına girmiş oldu. Mesela, 10 paunt borcu bulunan kişi vakti geldiği halde borcunu ödemeyince kraliyet hâkimleri heyetinden, saklanma niyetinde olduğu düşünülen bu kişinin araştırılıp bulunması için bir emir çıkarıldı ve bu kişi suiistimali nedeniyle cezalandırıldı.[81] Şimdiyse bir mukavele hakkındaki herhangi bir vaka anında kraliyet hâkimleri heyetine gelebiliyor. Böylece bu mahkeme yetki alanını genişletti ve diğerlerinin üzerinde bir konum kazandı.

Mali işler mahkemesi ise hukuk davaları hakkında hüküm vermeye şu şekilde başladı: Farz edelim ki bir kişinin krala bir miktar borcu var. Bu mesele de mali işler mahkemesinin yetki alanındadır. Bu kişi, kendisine borçlu olanlar borçlarını ödemedikleri takdirde krala borcunu ödeyemeyeceği için mahkeme, *quo minus* denilen bir uygulamayla diğer kişiye dava açma işini kendi üzerine alır. İsimden de anlaşılacağı üzere diğer kişinin krala ödeme yapma ihtimali daha kısıtlıdır. Kralın borçluları çok olduğu ve hâkimlerin gelirleri kestikleri cezalara dayandığı için -ki bu gelirler mahkemenin işleyişine göre az veya çok olabilirdi- hâkimler yetki alanlarının sınırlarını şevkle genişlettiler. Mahkemelerin karar almadaki hızları ve hükümlerindeki doğruluk yoluyla tüm çabaları, davacıları kendilerine gelmeye teşvik etmek içindi.[82]

Bir sonraki mercek altına alınacak konu ise hukuk müşa-

---

[81] Muhtemelen "Middlesex Yasası" kastedilmektedir; "tashih-i karar müzekkeresi" değil.

[82] *W. of N.*, kitap v, bölüm i, kısım 2, cilt ii, ss. 302-303.

virinin adil yargılama gücünü hangi yolla elde ettiği meselesidir. Daha önce hiç duyulmamış pek çok davaya yol açan zanaatlar ve ticaretteki gelişmelerin ardından halk, kanunlardaki eksiklikler sebebiyle bir hayli zarara uğradı. III. Edward[83], ilgili bir içtihat bulunmadığı veya mahkemelerin verdikleri kararların kıyasen uygulanamadığı durumlarda pek çok hasarın ortaya çıktığını fark etti. Bunun ardından Parlamento, hukuk müşavirliğine başvuran bir kişinin kendi durumunu çözecek bir içtihat bulamaması durumunda, müşavirin benzer içerikteki başka özetleri bularak bunlardan şikâyetçinin sorununu çözecek yeni bir içtihat ortaya çıkarmasının önünü açtı.[84] Bu yolla hukuk müşavirliği, diğer mahkemeler için de hüküm verdi. Ancak içtihatları ve usulleri kendileri oluşturdukları için başka bir mahkemeye itiraz edilememesi sebebiyle müşavirliğin kararları nihai hüküm haline geldi. Kraliyet hâkimler heyeti ya da hukuk mahkemeleri hukuk müşavirliğinin kararlarına karşı herhangi bir itirazda bulunamıyordu. Yalnızca *common law*'un çözüm bulamadığı durumlarda hukuk müşavirliğine başvuruluyordu. Bu yolla müşavirlik, nısfet davalarında hüküm verme yetkisi edindi. Bu yetki, başta mukavelelerin harfiyen yerine getirilmesi başta olmak üzere hukuk davalarının büyük bölümüne uygulandı. *Common law*'a göre, kişi bir sözleşme gereğince bir arsayı teslim etmek zorundayken bu yükümlülüğünü yerine getirmeyi reddetse bile, yalnızca zararları tazmin etmekle yükümlüydü ve sözleşmeyi uygulamak zorunda değildi. Şimdi hakkaniyet mahkemesi olarak görülen temyiz ise sözleşmenin harfi harfine yerine getirilmesini de buyuruyordu. İkinci olarak ise temyiz *common law*'un cevap vermekte yetersiz kaldığı tüm hilebazlık ve dolandırıcılıklarda güvenilir çözümler sunuyordu. Kiliseye bırakılan toprakların kralı bunlardan elde ettiği gelirlerden etmesi sebebiyle bu uy-

---

[83] "I. Edward" olmalıdır.

[84] Stat. Westm. II, 13 Ed. I. cap. 24; Dalrymple, *Feudal Property*, s. 316.

gulamaya engel olacak bir yasa yapıldı. Bunun üzerine rahipler, bu toprakların onları kilise yararına kullanacak belli kişilere bırakılmasını istedi. Bu belli kişilerin görevi yerine getirmedikleri durumlarda hukuk müşaviri, piskoposun istediğini almasını sağladı. Benzer şekilde, bazı kişilerin mülklerini kendileriyle ilgisiz kişilere devretmek zorunda kaldığı durumlarda hukuk müşaviri bu kişilerin mülklerini geri almalarını temin etti. Bu türden vasiyetler, bağışlar ve benzeri meseleler de, temyizin nısfet yargılaması kapsamına girdi.

Mahkemeleri incelerken, jürilerin kökenini incelemek de uygun olacaktır. Tam mülkiyet yönetiminin başlarında, mahkemeler henüz pek düşük bir gelişmişlik seviyesine ulaşmış ve meseleleri detaylıca ele alma tecrübesinden yoksunken, mahkemeye çıkarılan kişi yalnızca kendi yeminini delil olarak sunabildiğinde, o kişinin yeminine sadık olduğunu göstermek için on iki şahit gerekiyordu. Bu uygulamanın kalıntıları bugün bile borç davalarında mevcuttur. Eğer bir kişi kendisine şahitlik yapacak belli sayıda kişi bulursa bu kişinin yemini doğrudur, davayı kazanır. Yargının bu işleyişindeki kusurların, düelloyla yargılanmanın kökenindeki en önemli gerekçelerden biri olduğu görülmelidir. Yalancı şahitler tarafından oyuna getirilmiş bir asilzade, hatta cesaret sahibi herhangi biri, düelloyu seçerek kendi davasını desteklemesi için Tanrının hükmüne başvurabilir. İlk kez II. Henry'nin hayata geçirdiği bir uygulamayla şerif ve söz konusu suç hakkında en çok bilgiye sahip olma ihtimali bulunan belli sayıdaki kişi tüm vakayı ele almaya başlamış ve ilgili kişi, bu heyetin verdiği hükme göre yargılanmıştır. İngiliz hukuku her zaman özgürlüklerin dostu olmuştur. Hiçbir konuda, tarafsız jürilerin dikkatli değerlendirmeleri konusundaki kadar övgüye layık değildir. Jüri üyesi olarak seçilenlerin, olaya aşina olabilecekleri hasebiyle suçun işlendiği yere yakın olanlardan seçilmesi zaruridir. Jürinin büyük bir kısmı, sanık tarafından seçilir. Sanık, otuz kişiye kadar jüri üyesi tayin edebi-

lir. Tarafsızlıklarından endişe ettiği takdirde her birini *per capita* yani tek tek ya da grup olarak reddedebilir. Tarafsızlıkla ilgili küçük sebepler olabilir ve bunların giderilmesinden sorumlu kişi ise hâkimdir. Hayat, özgürlük ve mülkiyet için hiçbir şey bu kurumdan daha büyük bir güvence değildir. Hâkimler, dürüstlük timsali kişilerdir. Görevlerini hayatları boyunca korurlar fakat yasalarla sınırlandırılmışlardır. Jüri mensupları, hayatınızın bağlı olduğu bir konuda karar verecek komşularınızdır. Onlar da pek çok sebepten ötürü seçilebilirler.

Jüriyle ilgili İngiliz kanunları, İskoç kanunlarından ayrıştıkları yalnızca bir noktada kusurludur. İngiltere'de tüm jüri üyeleri oy birliği sağlamak zorundadır ki bu da jüri üyeliği hizmetini oldukça can sıkıcı hale getirir. Bir vaka size, bana kıyasla çok daha açık görünebilir. Her birimize oldukça farklı gelebilir. Buna rağmen ortada hâlâ bir uzlaşma mecburiyeti olduğu için, bu mecburiyetin sonucu olarak içimizde biri vicdanının söylediğinin aksine yemin etmek zorunda kalır. Cezai davalarda daha küçük bir tehlike vardır. İnsanlar genelde masumiyeti gözetme ve hayatı koruma eğilimindedir. Fakat hukuk yargılamasında, insanlar çok fazla tedirgin olmaz, (masumiyeti) koruma kaygısı taşımaz ve pek çoğu son derece şüphecidir. Yüksek tabaka mensupları, böyle sorunlarla ilgili jürilere katılmaya pek düşkün değildir ve bu yüzden sadece kapasitesi sınırlı insanlar bu yargılamaya katılır. Yüksek tabakadan biri, bu denli sık mahkemeye gidip gelmeyi ve belki de hiçbir beyefendinin istemeyeceği şekilde muamele görmeyi tercih etmeyecektir. Bu durumda yasanın sağlamayı hedeflediği koruma amacını aşmıştır. Oy birliğinin şart olmadığı İskoçya'da ise bu hizmet o kadar can sıkıcı değildir. Bir kişi çoğunluğun görüşüne katılmasa bile kendi görüşünde ısrar edebilir ve uyum göstermeye zorlanmaz. Yüksek sınıftan kişiler de jüri üyesi olmaya isteklidir. Temyize gelen davalarda jüriye gerek yoktur ve İskoçya'daki hukuk yargılamasında jüri davalardan çıkartılmıştır.

Burada zikredilen mahkemelerin dışında, kralın verdiği imtiyazla kurulan başka çeşitli mahkemeler de vardır. VIII. Henry, üç yeni mahkeme tesis etmiştir. Rahiplerden müteşekkil Yüksek Komisyon Mahkemesi, ölümden daha önemsiz hemen her konuyla ilgilenen *court of star chamber* [Yıldız Meclisi Mahkemesi]* ve kralın gelirlerden elde edilen miktar içerisindeki payı ile ilgili işlere bakan Vasilik Mahkemesi. Bu ikincisi, bütün gelirler içerisinde belli bir toplamı elde etmeyi kabul eden II. Charles tarafından kaldırılmıştır. Şimdi ise kral, parlamentonun rızası olmadan bir mahkeme ihdas edemez. Avrupa'nın başka herhangi bir ülkesinde kanunlar İngiltere'deki kadar hassas değildir çünkü hiçbirinde mahkemelerin bu kadar uzun bir geçmişi yoktur. Paris Parlamentosu, ancak İngiltere'de VIII. Henry hüküm sürerken tesis edilmiştir. İngiliz Parlamentosu, pek çok dürüstlük abidesi kişiyi barındırmaktadır. Hiçbir yeni mahkeme, önceden koyulan kanunlara riayet etmeye tenezzül etmez. Tüm yeni mahkemeler büyük birer şeytandır zira yetki alanları dikkatle tayin edilmiş değildir ve bu yüzden verdikleri kararlar mutlaka müphem ve yanlıştır.

Böylece, yönetimin kökenlerini,

1-Barbar bir toplumda

2-Çobanlar toplumunda

3- Bir liderin olduğu küçük klanların yönetimi; aristokrasinin yükseliş şekli; fetihçi ya da savunmacı küçük cumhuriyetlerin çöküşü; son olarak ise Avrupa'da keyfi yönetimin sona ermesinin ardından ortaya çıkan farklı yönetim şekilleri sıralamasıyla gözden geçirmiş olduk.

---

* İngiltere'de 15 ilâ 17. yüzyıllar arasında faaliyet gösteren bir ceza mahkemesi. Önceleri yargı kararlarının özellikle aristokratlar karşısında bağımsızlığının güvencesi iken sonraları kral karşısında bağımsızlığını yitirmiş ve "kukla mahkeme" olarak nitelenmeye başlanmıştır. "Star" olarak anılmasının nedeni, mahkemenin tavan süslemeleridir –ç.n.

[§ 13. Avrupa'daki Küçük Cumhuriyetler]

Şimdi de Avrupa'daki küçük cumhuriyetlerin kökeni ile egemenin ve tebaaının haklarını inceleyeceğiz.

İlk olarak, bu cumhuriyetlerin kökenlerini ele alalım. Kimi ülkelerde, yönetim merkezinden uzaktaki bazı eyaletler bazen bağımsız olurlardı. Almanya'nın önemli bir bölümüyle Şarlman dönemindeki Fransa, buna örnektir. Baş Kral Naibi Hugh Capet[85], Fransa'da yönetimi ele geçirmiş fakat yalnızca *'Fransa Kralı'* unvanını kullanmıştı. Papa, Almanya'daki karışıklıkları tırmandırarak İmparator Otho'yu İtalya'yı ele geçirmekten alıkoymuştu. Ancak İtalya'yı kontrol altına aldığında dahi mesafenin uzaklığı nedeniyle buradaki hâkimiyetini uzun süre koruyamamıştı.

Her küçük kent, bir konsey ve onun seçtiği liderle beraber kendisini bir cumhuriyete dönüştürdü. Almanya'da kimi kentler, örneğin Hamburg, müstahkem oldukları için benzer ayrıcalıklara sahip oldular, hatta bir ölçüde bunları günümüze kadar korudular. İtalya'da antik cumhuriyetler mükemmel şekilde demokratik olmasına rağmen kentler şimdi ise tevarüs edilen soyluluğun hâkimiyetindedir. Venedik'te ve benzer şekilde Hollanda'da halk kendiliğinden yönetimden elini çekti zira bunun kendilerine çıkardığı sorunlarla baş edemediler. Felemenk ve İsviçre cumhuriyetleri, güçlerine bağlı olarak *respublica foederata* formunda ortaya çıktı.

Bu cumhuriyetlerdeki oylama usulleri hakkında birkaç noktaya temas edelim. Eğer ortada yüz seçmen ve üç aday varsa, en nefret edilen kişinin seçilmesi ihtimal dâhilindedir. Adayların A, B, C olduğunu varsayarsak A için 34, B ve C için 33'er oy çıkabilir. Kendisine karşı 66 oy olmasına rağmen A, seçimi kazanır. Bir mücrim bu meclis huzuruna getirildiğindeki durum da bundan ibaret olacaktır. 34 kişi

---

[85] Gilbert, *Treatise on the Court of Exchequer*, 1758, s. 8.

bu zanlının kasti cinayetten suçlu olduğunu, 33 kişi kazara adam öldürdüğünü, 33 kişi ise bir kavga esnasında yanlışlıkla cinayet işlediğini düşünebilir. Fakat yine de kasten adam öldürmüş gibi cezalandırılır.[86] Bu durumu engellemek için, bu cumhuriyetlerin bazılarında soruyu daima basit bir cümleye dönüştürürler. Bu kişi kasten adam öldürmekten suçlu mu değil mi? Eğer üç aday varsa, bir ön seçim yaparak adaylardan birini elerler. Bunların senatolarında başkanın meclisin bir üyesi olarak asla oy hakkı olmaz, sadece belirleyici oyu olur. Çünkü hiçbir üyeye iki oy hakkı vermezler. İki taraf arasında eşitlik olduğu zaman hiçbir adım atılamaz. Bu yüzden oylanan mesele iptal edilmez fakat başka bir toplantıya tehir edilir.

[§ 14. Egemenin Hakları]

Şimdi de egemene karşı yükümlülükler ve itaatsizliğe yönelik uygun cezayı ele alalım. Her ülkede, mevcut iktidarı devirmeye yönelik her girişim, en büyük suç olarak görülür ve vatana ihanet olarak nitelenir. Monarşilerdeki ihanet anlayışıyla cumhuriyetlerdeki anlayış arasında büyük farklılıklar bulunduğunu göz önünde tutmak gerekir. İlkinde ihanet, kralın şahsına yönelik bir girişimken diğerinde halkın özgürlüğüne karşı girişimlerdir. Bu sebeple suikast prensibinin cumhuriyetlerde yerleşmiş haldeyken monarşilerde olmadığını görüyoruz. Monarşilerin amacı, unvanı ya da yönetim tarzı ne olursa olsun otoriteyi elinde tutan kişiyi korumaktır ve onu sorgulayabilecek kimse yoktur. Bu yüzden de monarşinin kanunları, tiranların suikastla öldürülmesini tercih edilmez kılar. Bir cumhuriyette ise tiranın tanımı oldukça açıktır. Tiran; halkı özgürlüklerinden mahrum kılan, zorla asker ve vergi toplayan, istediği zaman vatandaşları ölüme mahkûm eden kişidir. Bu

---

[86] Hutcheson, *System of Moral Philosophy*, cilt ii, s. 241; Grotius, *De iure belli et pacis*, lib. ii, cap. v, §19; Pufendorf, *De iure naturae et gentium*, lib. vii., cap. ii, §18.

kişi asla âdil bir mahkemeye çıkarılamayacağı için suikast, âdil ve haklı görülmüştür. Avrupa'daki mevcut cumhuriyetlerde de aslında bu anlayış desteklenmez zira monarşiler şu anda revaçtadır ve diğer yönetimler de onları takip etmektedir. Bugünkü anlayışımıza göre Oliver Cromwell'i hedef alan suikast, son derece utanç vericidir fakat Yunanistan ya da Roma'nın popüler olduğu dönemde bu suikast muhtemelen farklı değerlendirilecekti.

Monarşik ve cumhuriyetçi yönetim şekilleri arasındaki bu farka temas etmek bizi, ihanet olarak değerlendirilen suçları incelemek zorunda bırakıyor. Yönetimin özüne yönelik üç çeşit ihanet ya da saldırı vardır. Bunlardan ilki, *perduellio* yani, mevcut yönetimi güç kullanarak ya da ona karşı isyan başlatarak devirme girişimidir. İkincisi, *prodilio* yani, yönetimin düşmanlarına sığınma ya da karargâh sağlama ve bu düşmanların teslim edilmesi istenildiğinde bunu reddetmektir. Bunlar, vatana ağır ihanet olarak isimlendirilir. *Laesa maistas* olarak isimlendirilen üçüncüsü ise kamu görevlilerinin otoritesine hakarette bulunmaktır ki, bu ilk ikisi kadar ağır bir suç değildir. Bunlar, Roma dönemi ihanet çeşitleriydi. İmparatorlar döneminde ise bu suçlar birbirine karışmış ve imparatorun heykeline taş atmak kadar önemsiz bir şey dahi ölümle cezalandırılmaya başlanmıştır.[87] Honorius döneminde, imparatorun bakanlarına yönelik herhangi bir komplo da vatana ihanet olarak değerlendirilmiştir.[88]

İngiliz yasalarına göre ihanet olarak görülen suçlar ise şöyledir[89]: Birincisi, kralı öldürmek, ölümünü istemek[90],

---

[87] Marcianus'a göre (*Digest*. Lib. xlviii, tit. iv, 5) "*non contrahit crimen maiestatis qui statuas Caesaris vetustate corruptas reficit, nec qui, lapide iactato incerto, fortuito statuam attigerit, crimen maiestatis commisit; et ita Severus et Antoninus Iulio Cassiano rescripserunt*". Bu nedenle, imparatorun heykeline bilerek taş atmayı ihanet olarak nitelendirmek tabiidir.

[88] *Cod*. Lib. ix, tit. viii., 5.

[89] Yani 25 Ed. III. St. 5, cap 2'ye göre.

ona karşı silah temin etmek ve buna benzer her türden girişim vatana ihanetle cezalandırılır. Barut Komplosu, hayata geçirilememiştir fakat komplocular idama mahkûm edilmişlerdir. Şayet başka birisinin hayatına kast etselerdi, infaz edilmeyebilirlerdi. İkincisi, kralın karısını ya da en büyük kızını[91] ayartmaktır. Çünkü bu, kralı küçük düşürür ve kraliyet ailesine gayrı meşru evlatlar verebilir. Şayet ayartılan kralın daha küçük bir kızıysa ceza bu denli büyük olmaz. Üçüncüsü, krala karşı ordu oluşturmak ve kralın düşmanlarına yardım etmektir. Dördüncüsü, mahkeme salonunda görevi başındaki bir hukuk müşaviri veya hâkimin hayatına kast etmektir. Başka bir zamanda bu hareket yalnızca ağır bir cürüm olarak değerlendirilir. Fakat I. Edward, bunların sadece yaralanmasını ihanet olmaktan çıkartmıştır.[92] Beşincisi, kralın resmi ya da hükümdarlık mührünün sahtesini yapmaktır. Bu, yönetimin gasp edilmesi olarak görülmüştür zira bunlarla hükümet işleri yürütülmektedir. Altıncısı, kral adına basılan paranın sahtesinin yapılmasıdır fakat bu ihanet olarak değerlendirilmemelidir çünkü yönetimin özüne yönelik bir saldırı değildir. Bu suç, kalpazanlıktan daha büyük bir cürüm değildir ve genelde de bu şekilde cezalandırılır.[93] Bunlar, Reformasyon'dan önceki ihanet türleridir. O dönemde VIII. Henry kendisini Kilise'nin başı olarak ilan etmiş, dini meselelerde söz hakkı sahibi olmayı egemenliğinin bir parçası haline getirmiştir. Bu amaçla da dini işler hakkında hüküm vermek üzere Yüksek Komisyon Mahkemesi'ni ihdas etmiştir. Bu mahkeme, Mary tarafından kaldırılmış, Elizabeth tarafından yeniden kurulmuştur. Papalık cenahından

---

[90] Kral veya kraliçenin veya en büyük erkek çocuklarının ölümünü tasarlamak veya kumpas kurmak

[91] Evli olmayan en büyük kızını veya kralın en büyük oğlunun karısını

[92] 25 Ed. III, st. 5, cap. 2'ye göre kürsüdeki hâkimin yalnızca canına kastetmek değil, onu öldürmek vatana ihanettir.

[93] Suçlu bulunanlar dağlanmış ve asılmışlardır fakat karınları deşilmemiş veya dört parçaya ayrılmamışlardır. *Pleas of the Crown*, 3. Baskı, 1762, kitap ii, bölüm xlviii, § 4.

bir miktar tehdit hissedildiği için Katolik inancının yönetimin varlığını etkilediği düşünülüyordu. Bu yüzden de Papa'nın otoritesini destekleyecek herhangi bir fermanı gündeme getirmek[94], rahip okullarını desteklemek[95] ya da Papa'ya bağlı rahipleri saklamak[96] vatana ihanet olarak ilan edilmişti. Ancak bu yasa şimdi yürürlükten kaldırılmalıdır zira yasayı gerekli kılacak hiçbir durum mevcut değildir, bir Papalık rahibini misafir etmek kimsenin özel olarak dikkatini çekmeyecektir.

İç savaş ve iktidarın Cromwell tarafından ele geçirilmesi zamanında yönetimin gücüne nereye kadar direnmenin meşru olduğu sorusu tartışılır oldu. Saray çevreleri kralın mutlak hâkim olduğuna inanırken popüler anlayışa göre ise kral yalnızca bir hizmetkârdı ve halkın isteğiyle iktidardan gönderilebilirdi. Restorasyon döneminin ardından saray, daha çok şey elde ederken diğer taraf ise nefret edilir hale geldi. [Şanlı] Devrim'de, Stewart hanedanı çok yerinde gerekçelerle bir kenara bırakıldı ve veraset şimdiki hanedan üzerinden tesis edildi. Bu vesileyle saray çevresi devre dışı kaldı ve halkın temayüllerini etkilemeye başladı. Bu sebeple çıkartılan bir yasayla mevcut veraset aleyhine konuşmak da ihanet kapsamına alındı.[97] Tüm bunlar şimdi gereksiz hale gelmiştir zira yönetim artık son derece yerleşik olduğu için ona karşı kimin yazdığını ya da konuştuğunu dikkate almaya gerek yoktur.

---

[94] 13 Eliz. cap. 2'ye göre bir ferman çıkarmak vatana ihanetti fakat bunu taşımak veya elinde bulundurmak *praemunire* cezasını gerektirir. Hawkins, *P.C.*, kitap i, bölüm xvii, §75; bölüm xix, §24.

[95] 27 Eliz. cap. 2'ye göre, sıradan bir kişinin yabancı bir papalık seminerinde bulunması ihanetti fakat bunlara para gönderilmesi yalnızca *praemunire* suçuydu. Hawkins, *P.C.*, kitap i, bölüm xvii, §80; bölüm xix, §26.

[96] 27 Eliz. cap. 2'ye göre papalık rahiplerini saklamak, yalnızca para ve hapis cezasını gerektirir. Fakat Hawkins, *P.C.*, kitap i, bölüm xvii, §81'de bu suç vatana ihanet altında ele alınır.

[97] "Konuşmak" yerine "yazmak ve basmak" olmalıdır. Tek başına "konuşmak" *praemunire*'dir (4 Ann. cap. 8; ve 6 Ann. cap. 7). Her iki suç da Hawkins tarafından vatana ihanet başlığı altında ele alınmıştır, §85.

İskoçya'da ihanetle ilgili kanunlar oldukça karmaşıktır. Halkı krala karşı ya da kralı halka karşı kışkırtmak, vatana ihanet olarak kabul edilmiştir. Fakat İngiltere ile birleşmenin ardından aynı şey İngiliz kralı ve halkı için de geçerli olmuştur.[98] Bunlar, Britanya'nın ihanete ilişkin yasalarıdır ve bunları çiğneyen kişiler en ağır cezalara çarptırılırlar. Bu kişilere işkence edilir, iç organları sökülür, mülklerine ve karısının çeyiz olarak getirdiği mallarına el koyulur. Şereflerini kaybettikleri için çocukları miraslarından mahrum kalır.

Bunların yanı sıra, kraliyete karşı işlenen başka türden suçlar da vardır ki bunlar vatana ihanet olarak değil ağır cürüm olarak değerlendirilir ve buna göre cezalandırılır.[99] Bunların ilki, standartların altında madeni para yapmak[100] ve madeni paraları ihraç etmektir.[101] Refahın para miktarına bağlı olduğu anlayışı sebebiyle parlamento, herkesin külçe altınlarını darphane masrafı olmaksızın paraya dönüştürebilmesine izin vermişti.[102] Böylece, madeni paranın değeri asla külçenin altında olmayacağı için bu parayı eritmek cezbedici gelmeye başladı. Bu durum, bu hareketin ağır cürüm olarak ilan edilmesine sebep oldu.[103] İkincisi, madeni paraları felsefe taşı kullanarak arttırmaya yönelik her teşebbüs de ağır cürüm olarak kabul edildi.[104] Üçüncüsü, kralın zırhına zarar vermek de ağır cürüm-

---

98 7 Ann. cap. 21, §3

99 Hawkins, *P.C.*, kitap i, bölüm xviii.

100 7 Ann. cap. 25.

101 Hawkins, *P.C.*, kitap i, bölüm xviii, §2'den kaynaklanan yanlış bir aktarım. Yasaklanmış olsa da, ihraç 1573'ten beri suç olarak görülmez. Bkz. Hale, *History of the Pleas of the Crown*, 1736, cilt i, ss. 654-656.

102 18 ve 19 Car. II. cap. 5.

103 15 Car. II., cap 7'ye göre yabancı külçe ithalatına izin verilmiştir. İngiliz madeni parası İspanyol külçesini andırır külçeler haline getiriliyordu. 6 ve 7 Will. III, cap. 17'ye göre bu uygulama £500 ile cezalandırılacak şekilde yasaklanmıştı. Suç pratiği İfade edilmese de Hawkins, *P.C.*, kitap i, bölüm xviii, §1-3'de "Krala karşı Suçlar" kısmında yer alır.

104 5 Hen. IV, c. 4; I W.&M., cap. 30'la kaldırılmıştır.

dür.[105] Dördüncüsü, kralın memurlarına yönelik her türlü saldırı da ağır cürümdür[106] ve genel olarak diğer bir kişiye yönelik ağır bir cürüm, krala karşı işlendiğinde de ağır bir cürümdür. Eğer kralın parası çalınırsa, herhangi bir beyefendiye yönelik olduğu gibi bu hareket ağır cürümdür. Ancak krala yönelik önceki ihlaller, sırf kral olduğu için ihlaldir. Krala yönelik başka küçük ihlaller de vardır ki ağır cürüm teşkil etmez fakat *praemunire* olarak isimlendirilen durumu doğurur. Bunu biraz açmak gerekir. Kral John ve III. Henry devirlerinde İngiltere, tümüyle Papa'nın tesiri altındaydı. Temsilcisi, Papa'nın fermanlarını iletir ve zorunlu bağışları dilediği gibi arttırırdı. Reformasyon'dan çok önce, kralın Papa'ya karşı bağımsızlığını müdafaa etmek gerekiyordu. Bir tımar arazisi için bazen kral bir kişiyi, Papa ise bir başkasını aday gösterir, genelde Papa'nın adayı tercih edilirdi. Bu sebeple, bir yasa yapılarak Roma'dan herhangi bir ferman ya da talep getirilmesi kralı Papa'ya karşı güçlendirmek için yasaklandı. Kralın yaptığı atamayı yerine getirmeyen herkesin *preamunire regem* suçunu işlemiş olacağı, yani Papa'ya karşı kralı desteklemesi gerektiği kabul edildi.[107] Bunun cezası ise o kişinin tüm

---

[105] 31 Eliz., cap. 4.

[106] 3 Hen. VII., cap 14 ve 9 Ann., cap. 16.

[107] "Bu kelimenin (*praemunire*) etimolojisinden söz eden Sir Tho. Smith şunu ifade eder: 'Yabancı ve doğal olmayan bir gücün gaspına karşı, eski düzenleme aracılığıyla Tahtın güçlendirilmesi, tahkim edilmesi ve önceden ikaz edilmesidir'. Bu görüş temelini *an. 25 Ed. III, Stat. 6. c. 1*'den alır; veya önceden ikaz anlamına gelen *praemonere* fiilinden çıkarmaktadır. *Praemonere*'nin, medeni ve kilise hukukunun kaba yorumcularının suistimalinden kurtarılması için *Praemunire*'ye dönüşen girişime kapılmaktan kaçınmak içindir. Bu yorumcular, aslında eskilerin deyişinde çoğu zaman sonucu (*Praemunire*), neden (*Praemonere*) yerine koymaktadırlar: Uyarılmış olan, yarı silahlanmıştır. Buradan, *Old Nat. Br. fol. 143*'de anlaşıldığı şekliyle bir ferman formunda olmanın gerekçesini çıkarıyorum.. Praemunire facias praedictum praepositum, et I. R. procuratorem, &c., quod tunc sint coram nobis, &c. Bu kelimeler başka hiçbir şeye değilse, bu suç ile icezalandırılan kişilere gönderme yapar." Minshaeus, *The Gui-*

mallarına el koyulması ve sürgün edilmesiydi. VIII. Henry'nin Papa tarafından Kilise'nin başı olarak ilan edilmesinin ardından kralın dini konulardaki imtiyazlarına saldırmak *preamunire* haline geldi.[108]

Bunların dışında, görevi suiistimal ihaneti olarak anılan başka ihlaller de vardı. Bunlar negatif ya da pozitif olabilir. Pozitif[109] görevi suistimal, kralın şahsına, en büyük kızına ya da kraliyetin varisine yönelik bir girişimi haber vermemektir. Benzer şekilde komplolar ya da isyanlar hakkındaki haberleri haber vermeme de ağır cürümdür. Negatif[110] görevi suiistimal ise ülkede geçerli olan bir para biriminin, örneğin Portekiz altınının sahtesini yapmaktır. Fransa ya da Hollanda para birimlerinin sahtelerini yapmak ağır cürüm değildir zira onlar burada geçerli değildir.[111]

Son olarak ise saygısızlık olarak anılan krala karşı bir diğer ihlal çeşidi daha vardır ki bunlar dört çeşittir.[112] İlki, kralın meclisinde ya da sarayında saygısızlıktır. Bunlardan herhangi birinde gerçekleşecek bir isyan egemene karşı büyük bir hürmetsizlik olacaktır. Adalet meclisindeki isyanlar da sert şekilde cezalandırılırlar zira bu kişiler genelde kışkırtılmıştır ve kanunlar bu kadar sert olmazsa mahkemenin huzurunu bozabilirler.[113] İkincisi, Kralın imtiyazlarına karşı saygısızlıktır. Örneğin, kanunlara uygun

---

de into Tongues, 1626, s. 572; Coke, *Inst.* pt. iii. bölüm 53'de *praemonitus*'un *praemunitus* olduğunu söyler.

[108] Hawkins, *P.C.*, kitap i, bölüm xix, § 23; karş. bölüm xvii, § 72.

[109] Negatif denmesi gerekirken yanlışlıkla böyle yazılmıştır. Hawkins, *P.C.*, kitap i, bölüm xx, §§ 1-6.

[110] Pozitif denmesi gerekirken yanlışlıkla böyle yazılmıştır. Hawkins, *P.C.*, kitap i, bölüm xx, § 7.

[111] Bu tümüyle yanlıştır. Mar. Sess. 2 cap. 6'ya göre kraliyetin rızası ile herhangi bir yabancı madeni para basmak vatan hainliği idi; 14 Eliz. cap 3'e göre geçerli olmayan bir yabancı madeni parayı basmak görevi kötüye kullanma ihaneti idi. Hawkins, *P.C.*, kitap i, bölüm vii, § 59; bölüm xx, § 7.

[112] Hawkins, *P.C.*, kitap i, bölüm xxi, *ad init.*

[113] *Ibid.*, kitap i, bölüm xxi, §§ 1-15.

emirlere itaat etmeme, görevdeyken izinsiz şekilde ülke dışına çıkma, kralın mührünü taşıyan bir davet mektubuna icabet etmeme, bir ilim adamı dahi olsa kralın izni olmadan yabancı bir idareciden maaş alma[114] gibi ihlaller. Üçüncüsü, kralın şahsına ve idaresine saygısızlıktır ki pek çokları bu suçu işlerler. Kralın tembel olduğunu, ya da korkakça bir şekilde kraliyet yeminini bozduğunu söylemek, bakanları hakkında saygısızca konuşmak da bu ihlali yapmış olmak anlamına gelir.[115] Bunlar şu anda suç değildir, zira devlet öyle sağlamdır ki, yazarak veya konuşarak ona zarar vemek mümkün değildir. Dördüncüsü, kralın unvanını reddetmek ya da tahtta hak iddia eden bir başkasına onun adına kadeh kaldırarak destek vermek, bağlılık yemini etmeyi ya da hak iddiasından vazgeçmeyi reddetmektir.[116] Tüm bunların yani cezası hapis ya da tazminattır fakat ihanet, ağır cürüm, *praemunire* veya sürgün değildir.

Tebaanın egemene karşı ihlallerini inceledikten sonra şimdi de egemenin tebaaına karşı işleyebileceği ihlalleri ele alacağız. Fakat ilk olarak bir devletin vatandaşları kimdir sorusuna cevap vermek münasip olur.

[§ 15. Vatandaşlık]

Ülkelerin kanunları, kimin vatandaşlığa hakkı olduğuna ilişkin olarak oldukça farklılık gösterir. İsviçre cumhuriyetlerinin çoğunda, o ülkenin vatandaşı olarak doğmak dışında hiçbir şey vatandaşlık hakkı sağlamaz. Roma'da ise bir aile dört ya da beş nesilde *peregrina* olabilirdi. Atina'da annesi ve babası Atinalı olmayan kimse vatandaş olamazdı. Atinalıların bu konuda özellikle çok cimri davranmalarının sebebinin vatandaşlıkla pek çok ayrıcalık kazanılması olduğu göz önünde tutulmalıdır. Krallar dahi bu ayrıcalıktan mahrumdu. Komşu bir krala lütufta bulunmak istedik-

---

[114] *Ibid.*, kitap i, bölüm xxii.

[115] *Ibid.*, kitap i, bölüm xxiii.

[116] *Ibid.*, kitap i, bölüm xxiv.

lerinde en fazla onu ithalat vergisinden muaf tutarlardı. Makedon Kralı Filip'in babası Amintas'a böyle yapmışlardı. Yabancılar, yerli halka göre daha yüksek gümrük vergisi ödedikleri için bunu ödemekten muaf tutulmak az bir ayrıcalık değildi. Perslilerin mağlup edilmesinin ardından askeri güçleri 25 000 kişiye ulaştı, ülkeleri bayındırdı, Asya'daki pek çok şehir onlara vergi veriyordu. Bunun sonucu olarak halk, adalet meclisine katılabiliyor, çocuklarına kamu bütçesinden eğitim aldırabiliyor, pek çok diğer gelirle birlikte halka belli bir miktar para dağıtılabiliyordu. Vatandaş sayısı artsaydı, bu ayrıcalıkları o kadar da değerli olmazdı. Bu sebeple de bu konuda çok kıskançlardı. İngiltere'de bir mahalleye yerleşen birinin, oraya yük olmamak adına bir teminat vermesi zorunluluğu vardır.[117] Tüm küçük cumhuriyetlerde özgür insanların sayısı azdır ve seçme hakkı bir avuç kişinin elindedir ve dolayısıyla vatandaşlığın büyük bir önemi vardır. Fakat Roma gibi büyük şehirlerde vatandaşlık küçük bir ayrıcalık olduğu için tüm eyaletlerin halkını bir seferde vatandaş yapmışlardır. İngiltere'de de krallıktaki kanunların koruması altında doğan bir kişi, toprak satın alabilir ve şayet yerleşik olan dine de mensupsa herhangi bir kamu görevine seçilebilir. Büyük devletlerde doğum yeri vatandaşlık temin ederken küçüklerinde ise ebeveynlerin vatandaş olup olmamasına bakılır. Benzer şekilde vatandaş olmaya elverişsizlik de farklı ülkelerde farklı şekildedir. Roma'nın eski ve tüm barbar kavimlerin kanunlarına göre, ülke topraklarına giren herkesin mülklerine el koyulur ve bu kişi kendisini ele geçiren ilk kimsenin kölesi olur. Pomponius yasası uyarınca, Roma ile barış içindeki bir devletin vatandaşına yasaya uygun olarak muamele edilir.[118] Barbar kavimlerin dillerinde ya-

---

[117] Ya "yeterli teminat" (13 & 14 Car. II. cap 12) veya daha önceki ikametgâhından getireceği bir belge (8 & 9 W. III. cap. 30), *W. of N.*, kitap i, bölüm x, cilt i, ss. 147-147.

[118] "Si cum gente aliqua neque amicitiam, neque hospitium, neque foedus amicitiae causa factum habemus, hi hostes quidem non sunt;

bancı ile düşmanı karşılayacak yalnızca tek kelime bulunur. Roma'da her yabancı *hostis*[119] idi zira tüm milletleri düşmanları ve onların arasından gelen her yabancıyı bir ajan olarak görüyorlardı. *Litchfield* savaş gemisinin, Fas İmparatorluğu kara sularında karaya oturmasının ardından, tüm mürettebat köle yapılmıştı çünkü İmparatorla ittifak halinde değildik. Hükümetimiz, onlar için fidye ödemeye razı oldu.[120] Bu milletler[121] kendi mallarını ihraç edip başkalarınınkini ithal etmenin faydalarını anladıkları zaman doğal olarak bu trafiğin güven içerisinde gerçekleşmesine izin vereceklerdir. Hem tacirlere hem de ticaret mallarına saygı duydukları gibi, bir zarar gördüğünde tacire dava açma özgürlüğü de tanıyacaklardır. Avrupa'daki çoğu ülkede yabancıların mevcut statüsü bu şekildedir. Britanya'da bir yabancı, toprağı ne satın alabilir ne de tevarüs edebilir. Vasiyetini dahi hazırlayamaz zira bu mülkiyetin en önemli uzantısıdır ve ölene karşı saygı ve sevgiye dayanır. Bir yabancı bunlara sahip olabilir fakat pek az durumda hak ettiğini alabilir. Özel bir yasaya dayanılarak, yabancı bir zanaatkâr, fakat bu tacir için söz konusu değildir, bir ev kiralayabilir. Bu, yerli satıcılarımızı yabancıları aralarına almak konusunda caydırmaya yönelik tuhaf bir

---

quod autem ex nostro ad eos pervenit, illorum fit, et liber homo noster ab iis captus servus fit et eorum. Idemque est, si ab illis ad nos aliquid perveniat." Pomponius, *Digest*. lib. xlix. tit. xv. 5'den aktaran Grotius, *De iure belli et pacis*, lib. ii. cap. xv. § 5; fakat ne Grotius ne de Cocceius, bu göndermeyi yaparken Pomponius veya *Digest*'ten söz ederler. Öte yandan, Montesquieu (*Esprit des lois*, liv. xxi. bölüm 14), pasajı alıntılarken Pomponius'u anar ve 'Leg. 5, § 2, ff. de capitivis' şeklinde referans verir. Muhtemelen bu referans şekli "Pomponius'un yasası" anlamına gelmektedir.

[119] "Ipsa vox hostis veteri Latio nihil nisi externum significabat". Grotius, *De iure belli et pacis*, lib. ii. cap. xv. § 15.

[120] Litchfield 29 Kasım 1758'de kaza yapmıştır ve mürettebat Nisan 1760'da iki yüz yirmi beş bin dolar fidye ödenerek kurtarılmıştır. Bkz. *Gentleman's Magazine*, 1760, ss. 200, 391; ve 1761, ss. 359-63.

[121] Yani birkaç satır önce anılan milletler.

prensipten ileri gelir.[122] Bu uygulama, pek çok ülkedeki yabancılar için geçerlidir.

Britanya'da vatandaşlık kazanmak iki şekilde olur. İlki, vatandaşlığa kabul tezkeresidir ve bunu vermek kralın ayrıcalıkları arasındadır. İkincisi, parlamentonun onayıyla vatandaşlığa kabuldür. İlkinde yabancıya toprak satın alma ve mirasçıları Büyük Britanya vatandaşı iseler bunu onlara da intikal ettirme hakkı verilir. Fakat mirasçı olamaz; çünkü yabancıların mirasçısı kraldır ve bu hakkını başkasına devredebilir. Ancak halef olmaya hak kazanan birinin hakkını ondan alamaz. Bu yolla vatandaşlık kazanan bir yabancı, kendisine miras bırakılan bir mülkü tevarüs edebilir fakat tam manasıyla mirasçı olabilmesi için parlamento onayı da zaruridir. Bu sayede doğuştan vatandaş olan birinin sahip olduğu tüm haklara sahip olur. Kral William tahta çıktığı zaman, vatandaşlık kazanan yabancıları maiyeti arasına almıştı. Pek çok Hollandalı aileye, kendisiyle beraber geldikleri için, her türlü ayrıcalığı tanıyacağını düşünmek doğaldır. Bu özel muameleden rahatsız olan İngilizler, bir yasayla gelecekte bu tür avantajlar sağlayabilecek bir yasanın yapılmaması için bir düzenleme gerçekleştirme yoluna gitmişlerdir.[123] Pek çok ülkede toprakları miras bırakma hakları olmadığı için bu yönde bir yasa yapmalarına gerek yoktu. Ne İngiltere'de ne de Al-

---

[122] Yargıçlar, bir tüccarın evin kirasını elinde bulundurması gerektiğine karar vermişlerdir. Coke, Littleton, 2 b. Münhasır düzenleme şudur: 32 Hen. VIII. c. 16 ki bu düzenleme bir tacirin (yani Adam Smith'in genelde ifade ettiği şekliyle bir zanaatkâr veya esnafın) evin kirasını elinde bulundurmasını yasaklamaktadır. "Garip ilke" gerekçede ifade edilmiştir ve şöyle denmiştir: "çok sayıda yabancı ve farklı ülke ve milletlerden insan gelerek, bu toprakların hakiki kullanının ve sakinlerinin büyük zararla, engelle, kayıp ve yoksullukla karşı karşıya kalmasına neden olacak, çürümeye yol açacak şekilde, bu topraklardaki ve sömürgelerdeki varlıklarını aşırı miktarlara vardırmaktadırlar".

[123] Burada gönderme yapılan, daha evvel de belli belirsiz anılan 1 Geo. I. cap. 4'tir. Düzenleme, genellikle özel bir yasa çıkarılarak ilga edilmiştir (bkz. Hargrave's Coke upon Littleton, 1788, s. 129 a. dipnot).

manya'da yabancıların vasiyet hazırlama hakkı vardı.[124] Saksonya'da yürürlüğe koyulan oldukça hakkaniyetli bir yasaya göre, yabancılara ayrıcalık tanınmayan ülkelerden gelen yabancıların da Saksonya'da bu ayrıcalıkları olmayacaktı. Roma'da da vasiyet hazırlamak yalnızca vatandaşların hakkıydı.

Yabancıların da dost ya da düşman olarak ikiye ayrıldığını göz önünde tutmak gerekir.[125] Eğer bir grup düşman yabancı kralla savaşır ya da ona zarar verirse, vatana ihanetle yargılanmazlar. Çünkü kral, onların meşru egemeni değildir ve ona bağlılıkla yükümlü de değillerdir. Eğer uluslararası hukuk koruması altında değillerse, savaş hukukuna göre yargılanmaları gerekir. Fakat bu ülkede yaşayıp yasaların koruması altındayken ve bu yüzden krala sadakat göstermeleri gerekirken bu fiilleri yapan dost yabancılar, ihanetle yargılanır ve buna göre cezalandırılırlar. Doğuştan bir vatandaşın ihanetle yargılanmasına sebep olacak ne varsa, aynı şeyler dost yabancıyı da suçlu kılar. Savaşta olduğumuz bir ülkeden gelen düşman yabancı, kendi egemenine bilgi taşıyorsa o da ihanetle suçlanır.

[§ 16. Tebaaın Hakları]

Devletin tebaaı olarak nitelenmesi uygun kişileri inceledikten sonra şimdi sıra egemenin tebaaya karşı işlediği suçları veya egemenin iktidarının sınırlarını ele almaya geldi.

Kamu hukukunun bu kısmında tam bir kesinlikle konuşmak mümkün değildir. Bir vatandaşın diğerine karşı

---

[124] İngiltere'deki yabancı dostlarla ilgili bir yanlış (bkz. Blackstone, *Commentaries*, cilt i. s. 372). Matthew Bacon, *New Abridgement of the Law*, 1736; Adam Smith muhtemelen yabancılar hakkında bir şey içermeyen bu kaynağı takip etmektedir. Almanya için, Vattel, *Droit des gens*, 1758, liv. ii. bölüm viii. § 112, bu hususla ilgili bir açıklık bulunmaz.

[125] "Le droit d'aubaine est établi en Saxe; mais le souverain juste et équitable n'en fait usage que contre les nations qui y assujetissent les Saxons", Vattel, *Droit des gens*, liv. ii, bölüm viii. § 112.

yükümlülükleri her ülkenin kanunları ve mahkemeleri tarafından yeterince belirlenmiştir. Fakat egemenlerin ne zaman hata yaptığını tespit edecek bir hâkim yoktur. Egemenin bir mahkemeye tabi olduğunu kabul etmek, bir başka egemenin mevcudiyetini kabul etmek anlamına gelir. İngiltere'de kralın halkın ayrıcalıklarını ihlal ettiği ya da onların kralınkileri ihlal ettiği durumlar kesin olarak tespit edilebilir. Ne var ki kralın ya da parlamentonun iktidarının nereye kadar uzanabileceğini kimse söyleyemez. Benzer şekilde de mutlak egemenlik yetkisinin tek bir kişiye verildiği bir yerde kimse o kişinin neyi yapamayacağını kesinlik içerisinde söyleyemez. Tanrı, egemenleri yargılayacak yegâne mercidir ve onun nasıl karar vereceğini asla bilemeyiz. Bu konudaki tüm kararları soğukkanlı bir mahkeme değil en etkili güç kimse o verir. Bu da bize hiç yardımcı olmaz. Ancak yönetimin çeşitli yetkilerini inceleyerek bu hususta fikir edinebiliriz.

Toplum ilk olarak ortaya çıktığında yönetimin tüm yetkileri istikrarsız ve güven veremeyecek şekilde uygulanmıştı. Savaş yapma yetkisi, mutlak olarak uygulanan ilk yetki olmasına rağmen çoğunluk azınlığa bunu dikte edemezdi. Yargı yetkisinin istikrarsızlık ve güvenilmezliği ise federatif yetkininkinden çok daha uzun sürmüştü. Tüm ülkelerde hâkimler bir dönem sadece arabulucu rolü üstlenirken kimi zaman sanıklar, durumları hakkında karar vermesi için hâkimi seçebilir veya düello, kaynar su benzeri yöntemlerle Tanrı'yı tercih edebilirdi. Hatta hâkimin verdiği karardan hoşnut olmayan sanık, onu mahkemede düelloya davet edebilirdi.[126] Ancak zaman içerisinde yargının kararları mutlak hale geldi. Yasama gücü ise ortaya çıktığında mutlaktı fakat toplumun ilk dönemlerinde mevcut değildi ve yargı gücünün artmasıyla ortaya çıkmıştı. Yargı gücünün mutlak hale geldiği dönemde; hayat, özgürlük ve mülkiyet hakkında karar verdikleri için hâkimlerin itibarı

---

[126] Montesquieu, *Esprit des lois*, liv. xxviii, bölüm xxvii.

çok kötüydü. *Tacitus*'un anlattığına göre *Quintilius Varus* Almanya'nın bir kısmını fethettiği zaman onları medenileştirmek arzusuyla mahkemeler kurmuştu. Ancak bundan son derece rahatsız olan Almanlar onu ve tüm ordusunu katletmişti.[127] Kaba saba bir halk için dünyanın en kötü itibarlı kişileri hâkimlerdir. Bu nedenle, mülkiyet de işin içine girince hâkimlerin uyması gereken katı kurallar ihdas ederek onların keyfi kararlarını kısıtlama ihtiyacı doğdu. Böylece yasama gücü, yargının yetkilerini kısıtlamanın bir yolu olarak ortaya çıktı. Britanya'da kral, mutlak bir yürütme ve yargı yetkisine sahiptir fakat Avam Kamarası onun bakanlarını ve atadığı fakat sonrasında ondan bağımsız olan hâkimleri görevden alabilir. Mutlak olan yasama yetkisi, kral ve parlamento tarafından paylaşılır. Ancak yönetim hangi prensip üzerine inşa edilirse edilsin, bazı durumlarda direniş göstermeyi hukuki kılan belli suiistimaller vardır.

Diyelim ki yönetim bir toplumsal sözleşmeye dayanıyor olsun. Eğer bu yetkilerin kendilerine verildiği kişiler bunları aşırı şekilde suiistimal ediyorsa açıktır ki direnç göstermek hukukidir zira orijinal sözleşme ihlal edilmiştir. Ancak biz daha önce yönetimin faydalılık ve otorite prensipleri üzerine inşa edildiğini göstermiştik. Ayrıca bir monarşide otorite prensibinin, bir demokraside ise faydalılık prensibinin daha etkin olduğunu da, kamuya açık toplantılar ve mahkemelerdeki yaygın kullanımlarına dayanarak, göstermiştik. Son olarak otorite prensibinin baskın olduğu böyle bir yönetimde popüler liderlerin çok fazla iktidar elde etmesi engellenir, zira bu kadar etkiye ulaşana dek makamlarında kalmalarına izin verilmez. Yine de kimi makamlara, o makamı temsil eden kişiden bağımsız olarak

---

[127] Bu cümlede yer alan hususi bilginin Florus, *Epitome rerum Romanarum*, lib. iv. cap. xii, s. 30-38'den alındığı anlaşılmaktadır. Ne Tacitus'ta ne de Montesquieu, *Esprit des lois*, liv. xix. bölüm ii'de yer alır. Montesquieu, Romalı avukatlara dair 'Viper, cease to hiss' şeklindeki Alman deyişini, Florus yerine yanlışlıkla Tacitus'a atfeder.

saygı duyulur. İngiltere'de her iki prensip de yürürlüktedir. Sadakat prensibi ne demek olursa olsun, direnme hakkı hukuki olacaktır zira hiçbir otorite bütünüyle sınırlanamaz değildir. İcraattaki saçmalık, bir kişi gibi herhangi bir meclisi de tesirsiz kılacaktır. Düşüncesiz icraat da tüm otorite hissini yok edecektir. Roma imparatorlarının tüm budalalık ve zalimlikleri, tarafsız okurları, onlara karşı kurulan komploları desteklemeye itecektir.

Göz önünde bulundurulmalıdır ki mutlak monarşilerde direnme hakkına, diğer yönetimlere göre çok daha sıklıkla başvurulmuştur çünkü bir tek adam, mantıksız işler yapmaya birçok adama göre daha meyyaldir. Türkiye'de yönetim değişmeden sekiz ya da on yılın geçmesi nadirdir. Aynı seviyede suiistimal, senatoya da ya da bir gruba karşı direnmeyi de meşru kılar. Bazı durumlara direniş göstermenin hukuki kılınması gerekir. Fakat mutlak bir egemenin neyi yapıp neyi yapamayacağını tayin etmek son derece zordur. Bununla ilgili ise farklı düşünceler vardır. Bay Locke'a göre, bir egemen halkın arzusu rağmına vergileri artırdığında direnmek hukukidir[128] ama İngiltere dışında hiçbir ülkede halkın bu konuda bir söz hakkı bulunmaz. Fransa'da kralın fermanı yeterliyken Britanya'da dahi sahip olduğumuz sembolik bir rızadan fazlası değildir zira seçmenlerin sayısı, toplum nüfusuna oranla hiçbir şeydir. Fahiş vergiler elbette ki direnmeyi meşru kılar, hiç kimse mallarının yarısının kendilerinden alınmasına izin vermez. Fakat tam manasıyla bir uyum söz konusu değilse de, şayet halk belli seviyede itidal sahibiyse şikâyet etmezler. Hiçbir yönetim tamamen mükemmel değildir ama bazı külfetlere karşı girişimde bulunmak yerine onları kabullenmek daha iyidir.

Kimi yazarlar ise kralın, hükmü altındaki bölgelerden hiçbirinin mülkiyetini devretmeye hakkı olmadığını iddia

---

[128] Locke, *Civil Government*, §§ 138-140'tan aktaran Hume, "Of the Original Contract", *Essays*, 1748, s. 307.

ederler.[129] Bu anlayış, ilk sözleşme prensibine dayanır ki buna göre bir yönetime rıza göstermeyi kabul eden bir halk başka birinin tercihini kabul etmek istemeyecektir. Ancak bu doktrin temelsizdir. Fransa ve İspanya'da bölgelerin büyük bir kısmı kralın çocuklarına pek itirazla karşılaşmadan paylaştırılmıştı. Florida bizim elimize geçtiğinde onlar da herhangi bir muhalefette bulunmamıştı. Hatta İspanya Kralı ve Moskova Çarı, veraseti dahi istedikleri gibi değiştirebilirler. Genel olarak tüm feodal yönetim alanlarında da durum böyleydi. Lordun keyfine göre bölünebiliyorlardı. Ancak son zamanlarda Alman prensliklerinde ilk doğan evlat hakkı yürürlüğe girdi. Bu noktada Fransa Kralı'nın, kız çocukların kraliyetin varisi olmasını engelleyen Salyan kuralını değiştiremediği iddia edilebilir. Bu kural, prenslerin kan bağları sayesinde verasetin kendileri üzerinden atlamasını önlüyordu. Ancak Britanya'daki şimdiki hanedanın tahta çıkmasındaki duruma benzer şekilde bir soyun devamından mahrum kalmış olsaydı, Salyan kuralı da herhangi başka bir kural gibi kolayca değiştirilirdi.

Bir hükümdarın neyi yapıp neyi yapamayacağını belirlemek zordur. Fakat *summa potestas* [güçlerin birliği] Britanya'da olduğu gibi bölündüğü vakit kral, parlamentoda onaylanması gereken bir şeyi onların rızası olmaksızın yaparsa, parlamentonun krala karşı çıkma hakkı vardır. Parlamentoya ait hakların doğası, onların güç kullanılarak savunulabilir olmasını gerektirir. Aksi takdirde bunlar zaten hak değildir. Eğer kral vergi koyar ya da süresi geçtiği halde mevcut vergileri toplamaya devam ederse yetkisini ihlal etme suçu işlemiş olur. II. James, ithalat üzerinde bu türden bir takım düzenlemelerde bulunmaya çalışmıştı. Haklar Bildirgesi'nde [*Bill of Rights*] vergilerin, parlamentonun kabul ettiği yasada belirtilen tarihten sonra devam ettirilemeyeceği açıkça belirtilmiştir.

---

[129] Örneğin Pufendorf, *De iure naturae et gentium*, lib. viii, cap v, §9; Grotius, *De iure belli et pacis*, lib i, cap iii, §12; Vattel, *Droit des gens*, liv. i, bölüm i, §17; Hutcheson, *System of Moral Philosophy*, cilt ii, ss. 297-299.

Roman Katolik olan II. James'in kral olacağını gören parlamento, iki tedbiri kabul etti. Buna göre, kral olabilmek için Papa'ya bağlılık yemininden vazgeçmesi ve herhangi birinin bir kamu görevine kabul edilmesinin ardından üç ay içinde İngiliz Kilisesi tarafından vaftiz edilmesi zorunluluğu getirildi. Kral James, Roman Katolikleri hem orduda hem de özel danışma meclisinde istihdam etti. Ayrıca tamamen donanımsız kişileri hazinede görevlendirip üniversitelerin imtiyazlarını zedeledi. Dahası, kendisini hiç ilgilendirmeyen konularda ilgili yasaları ekarte edebilme yetkisi elde etti. Sırf her İngiliz vatandaşının yapmaya hakkı olduğu şekilde davranıp bu tip uygulamalara karşı çıktığı için pek çok piskoposu zindana attırdı. Piskoposlara yönelik bu saldırıdan başka hiçbir şey milleti daha fazla alarma geçiremezdi. Sivri dilli biri, kralın dini olan Katoliklik karşıtı vaaz verdiğinde Kral, Londra Piskoposu'na onu görevden alması için emir verdi. Piskopos ise yalnızca bu kişiyi, bu tür hareketlere karşı uyarmakla yetindi. Bu durumdan hoşnutsuz olan Kral, uzun süredir ilga edilmiş durumda olan Yüksek Komisyon Mahkemesi'ni yeniden ihdas etti ve Piskopos'la sivri dilli vaizi bu mahkemeye çağırttı. Halkın nefretinin farkında olan ve bu nefretin kaynağının, manastır vakıflarının kontrolünün ellerinden gitmesi ve ülkenin dininin değişmesi korkusundan kaynaklandığını düşünerek herkese vicdan hürriyeti tanıdığını ve herkesin ellerindeki kilise mallarını elinde bulundurmaya devam edeceğini ilan etti. Bu ise onun dünyadaki en zor şey olan ülkenin dinini değiştirme niyetini açıkça göstermiş oldu. Dinin değişmesinden önce Luther, Calvin, John Knox ve diğerlerinin Reformasyon'dan önce yaptıkları gibi halkın düşüncelerinin değiştirilmesi gerekiyordu. Kral James bu sefer de ordunun yardımına başvurdu fakat hiçbir şekilde kendisinden hoşlanmadıklarını fark etti. Bunun üzerine onlara artık hiçbir durumda kendi düşüncelerini açmayıp onlarınkileri de sormayacağını söyledi.[130] Hiç

---

[130] "Yüzü asılmış bir şekilde artık onlara, fikirlerini sorma onurunu bah-

şüphe yok ki Devrim, bu tür davranışlar nedeniyle gerçekleşti ve hanedan bir kenara itildi zira millet Hollanda Prensi'ni [III. William –ç.n.] desteklemeye teşneydi. Aslında ailenin tümünü gayet haklı olarak devre dışı bırakabilirlerdi. Ancak yüce gönüllülükle, varlığın kaybı ile soyun da yozlaştığına ilişkin katı yasayı uygulamaktan feragat edip, kraliyeti onun iki Protestan kız kardeşine bahşettiler. Erkek kardeşleri de, bu inanç üzerine eğitim almış olmaları dolayısıyla Papa yanlısı olabilecekleri şüphesiyle reddedilmişti. En yakındaki Protestan varis olan mevcut hanedan, parlamentonun kararıyla tahta oturtuldu ve Britanya tahtına Protestan olmayan hiçbir prensin oturamaması için yasal düzenleme yapıldı. Böylece, siyasi yapıya verdiği zararlar sebebiyle Kral James'e, adil ve hakkaniyetli bir şekilde karşı çıkıldı ve James, reddedilmiş oldu.

Böylece insanı devletin bir üyesi olarak incelemiş olduk.

Din adamları ve sıradan insanlar, bir devlette yaşayan büyük iki insan topluluğu oldukları için kilise kanunu ve bu iki gruba ait haklar da bu başlık altında incelenebilirdi. Yine burada askeri kanunlar bağlamında devleti sivil ve askeri olarak iki kısımdan oluşan bir yapı olarak ele alabilirdik. Ne var ki bunlar bizi esas maksadımızdan uzaklaştırırdı.

şetmeyeceğini söyledi". Rapin, *History of England*, Çev.: Tindal, cilt ii, s. 768. Ancak Devrime sebep olan diğer gelişmeler için Rapin yerine bkz. Burnet, *History of his Own Time*, cilt i, ss. 621-714.

[AYRIM II.] AİLE HUKUKU

[§ 1. Karı ve Koca]

Şimdi de sıra kişiyi bir ailenin ferdi olarak incelemeye geldi. Bunu yaparken de aileyi oluşturan üç çeşit ilişkiyi ele almalıyız. Bunlar, karı ile koca, ebeveyn ile çocuğu ve efendiyle hizmetçisi arasındaki ilişkilerdir.[131]

Bunlardan ilk olarak karı-koca arasındaki ilişkiyi inceleyelim. Tüm hayvan türlerinde cinsiyetler arasındaki ilişki, üreme ve türün desteklenmesi için eşit derecede hayatidir. Dört ayaklı hayvanların birbirlerine duydukları arzu, dişi hamile kaldıktan sonra ortadan kalkar. Yavrunun bakımı, dişiye bir yük getirmez, erkeğin yardımına ihtiyaç duyulmaz. Kuşlar arasında ise evliliğe benzer bazı ilişkiler görülür. Birbirlerine yönelik duydukları arzu devam eder, ilişkileri kayda değer bir süre boyunca sürer ve yavrulara birlikte bakarlar. Ne zaman ki yavru kendi başının çaresine bakmaya başlar, tüm bu yakınlık sona erer.[132] İnsan türünde ise kadınlar çocuklarını uzun süre sütle besleyemezler. Bu yüzden kocanın yardımı maişet için gereklidir ve bu da evliliği sürekli kılar.[133] Fakat Hıristiyanlığın yaygın olmadığı ülkelerde kocaların boşanma yetkisi sınırlandırılmamıştır ve ona bu konuda hesap sorulamaz. Antik Roma'da kocalar bu yetkiye sahip olmalarına rağmen bunu kullanmaları hoş karşılanmamıştır.[134] Yaratılışımız gereği çocuk-

---

[131] Hutcheson, *System of Moral Philosophy*, cilt ii, s. 149.

[132] Locke, *Civil Government*, §§ 79-80; Hume, "Of Polygamy and Divorces", *Essays*, 1748, s. 249.

[133] Hutcheson, *Introduction to Moral Philosophy*, s. 257; *System of Moral Philosophy*, cilt ii, ss. 150-161.

[134] *Scil.* "boşanma yetkisini kullanmak". Heineccius, *Antiquiatum Romanarum iurisprudentiam illustrantium syntagma* (içinde *Opera omnia*, 1744-8, cilt iv), lib. i, adp. § 45; Montesquieu, *Esprit des lois*, liv. xvi, bölüm xvi.

ların çok uzun süre ebeveynlerine bağımlı olmalarının faydalı olduğunu gözlemliyoruz. Ebeveynler kendi tutkularını çocuklarına da aktarabiliyor ve böylece çocuklar geniş kapsamlı bir eğitimle toplumun yararlı üyeleri haline geliyor. En kıymetsiz bir ailede doğan bir çocuk dahi belli bir seviyede eğitim alıyor.

Bu başlık altında, beraberlikleri sırasında her iki tarafın sorumluluklarını, bu beraberliğin nasıl başlayıp bitmesi gerektiğini, tarafların hangi belli başlı hak ve ayrıcalıklara sahip olduklarını anlatmayı planlıyoruz.

İlk yükümlülük, karının kocasına sadakatidir. İffetin korunmaması ise suçların en büyüğüdür. Gayrimeşru çocuklar aileye girerek gerçek varislerin yerine verasete dâhil olabilir. Ancak, bu gerçek fayda, bu fiilin suç olmasının esas sebebi değildir. Toplumun, kadın eşe yönelik öfkesi, kocanın kıskançlık hislerini anlamaktan kaynaklanır ve dolayısıyla bu fiile öfkelenip onu cezalandırmaya hevesli olurlar. Kıskançlık hisleri büyük oranda bir gayrimeşru çocuk fikrinden kaynaklanıyor değildir. Kıskançlığa sebep olan belirli bir fiile de yaslanmaz. Fakat koca, karısının sadakatsizliği sebebiyle, kendisini diğer herkesten üstün tutma sözüne tamamen yabancılaşır. Bunun, kocanın gerçek düşüncesi olduğunu şimdiki değerlendirmemiz de gösterecektir. Babamız hakkındaki düşüncemiz, varoluşumuza yol açan şehvani fiilden kaynaklanmaz. Böyle düşünmek bir ölçüde nahoş ve tuhaftır. Bir oğul babasını gerçekte bebekliğindeki idarecisi, yardıma muhtaç durumdayken destekçisi, vasii, rol modeli ve koruyucusu olarak görür. Baba için ise oğlu kendisine bağımlı, evinde yaşayan ya da bakımını karşıladığı birisi olduğu için kalbinde ona karşı bir şefkat doğmalıdır. Fakat annesinin sadakatsizliğinden kaynaklanan hınç duygusu sebebiyle gayrimeşru çocuk da istenmez.

İnsan davranışlarının kaba ve düzeysiz olduğu ülkelerde kıskançlık diye bir şey yoktur. Doğan her çocuğu kendi çocukları olarak kabul ederler. Kıskançlığın temelinde, aşk

duygusuna eşlik eden hassasiyet vardır ve bu her ülkede insan davranışlarındaki kabalıkla orantılı olarak az veya çoktur. Genel olarak denebilir ki her nerede cinsiyete az vurgu varsa, orada sadakatsizlik daha küçük bir sorun olarak görülür ve insan davranışlarında büyük bir gevşeklik vardır. Buna uygun olarak görüyoruz ki *Menelaus,* Helen'e değil Paris'e kızgınlık duyuyor ve bu kızgınlığın sebebi ise Helen'i ayartması değil onu kaçırmasıdır. *Odyssea*'da Helen, yaptığı şey hakkında kocasından önce çekinmeden konuşuyor. Sparta'da ise kadınların ödünç verilip kiralanması yaygındı. Ne zaman ki davranışlar daha incelikli hale gelmeye başlamış, kıskançlık da o zaman ortaya çıkmış ve öyle bir seviyeye varmıştır ki günümüzde Türkler karılarını tamamen susturmuşlardır. İnsanoğlu daha incelikli hale geldikçe, kadınları susturmaya sebep olan aynı düşkünlük sebebiyle onlara özgürlükler vermiştir. Yunanistan'da daha sonraki çağlarda kadınlara her yere gidebilme izni verilmiştir. Aynı düşkünlük daha da ileriye vardırıldığında sadakatsizliği önemsiz kılan büyük bir ruhsata dönüşmüştür. Hiçbir barbar ülkede Fransa'dakinden daha çok cinsel serbestliğe rastlayamazsınız. Bu yüzden, toplumun farklı dönemlerinde kadınlara ilişkin önyargıları incelemek gerekir.

Toplumun ilk dönemlerinde kadınlara arzu nesnesi olarak bakılmadı fakat onlara, rasyonel varlıklar olarak daha fazla değer verilen başka bir dönem de olmadı. Kuzey Amerika'da savaş ve benzeri önemli kararlarda kadınların görüşleri alınıyordu.[135] Modern zamanlarda ise kadınlara gösterilen saygı çok azdır. Yalnızca güzelliklerinden istifade etmek için tüm zorluklardan uzak tutulurlar. Bir adam meşakkatli bir işte arkadaşının yardımını istemekten çekinmez fakat evdeki eşine kıyamaz. Karının kocasına karşı sadakatsizliği bir fenalık olarak değerlendiriliyorken, bekâr kadınlar, evlendiklerinde yadırgamayacakları kısıt-

---

[135] Lafitau, *Mæurs des sauvages amériquains,* tom. i, s. 477.

lamalara muhatap olacaktır. Gayrimeşru ilişkinin cezalandırılmasının kökeninde de bu yatar.

Böylece sıra, bu birlikteliğin nasıl başladığını ele almaya geldi. Evlilik sonrası yükümlülükler öncesinden oldukça farklı olduğu için, bidayetinde bir tören yapılmalıdır. Nasıl yapılacağı ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte bu tören daha büyük etki yapacağı varsayımıyla genellikle dinle irtibatlıdır. Toplumun emekleme dönemlerinde evliliğin daimi olması için niyet edilse de kocalar sınırsız bir boşanma yetkisine de sahipti. Ne var ki devasa bir suç işlenmediği takdirde bu ruhsatın kullanılması çirkin karşılanırdı. Bunun sebebi ise yönetimin özel meselelere, özellikle de aile içindekilere burnunu sokmaya gönülsüz olmasıydı. Yönetimin kendi güvenliği adına tüm güçleriyle kocanın iktidarını güçlendirmeye ve onu olabildiğince mutlak hâkim haline getirmeye çalışmışlardır. Antik Roma'da koca, kendi ailesine ait tüm ölüm kalım meselelerinde tek söz hakkı sahibiydi.

Roma'da üç çeşit evlilik vardı:[136]

Birincisi, *confarreation*, yani dini bir törenle;

İkincisi, *coemption*, yani karının satın alınmasıyla,

Üçüncüsü, birlikte yaşama yoluyla. Eğer bir kişi bir kadınla bir yıl ve bir gün boyunca birlikte yaşarsa o kadın zaman aşımı sebebiyle bu kişinin karısı olurdu ve koca, onu boşayabilirdi.

Miras hakkının kadınlara da verilmesinin ardından boşanma yetkisi de kadınları kapsayacak şekilde genişletildi. Evlenmeden mutluluk içinde yaşayan ve geniş hakları olan büyük servet sahibi kadınlar, tüm bunları evlenerek kocalarına bırakmak istemiyordu. Bunun üzerine hukukçular, kadın varisler lehine *deductio domi*, sözleşmeli evlilik denilen yeni bir evlilik türü icat ettiler. Buna göre, tarafların belli şartlarda mutabık kalmalarının ardından koca, karısının evine taşınıyordu. Zaman aşımının meydana gel-

---

[136] Heineccius, *Antiq. Rom.*, lib. i, tit. x, § I.

memesi için kadın, anlaşmaya uygun olarak yılda üç dört gün evden ayrılıyor ve böylece servetini koruyordu.[137] Bu sayede hanım da kocasıyla eşit derecede bağımsız ve eşit derecede boşanma gücüne sahip olabiliyordu. Evliliğin, her iki tarafın da rızasıyla kurulması hasebiyle iki taraftan birinin bu birlikteliği sonlandırabilmesi mantıklıydı.

Bu tarz bir evlilik, günümüzdekine oldukça yakın olmakla birlikte temel bir farklılığı vardı. Çocuklar sahih nesepli olmuyor ve kadınların onuru da korunmamış oluyordu.[138] Roma tarzı evlilik, büyük düzensizliklere sebep oluyordu. Taraflar ayrıldıkları zaman -ki çoğu zaman böyle oluyordu- başka kişilerle evleniyorlardı. Kadınların beş ya da altı kez evlendikleri görülüyordu.[139] Bu durum ahlâki değerleri öyle çürüttü ki, monarşinin sonlarına doğru eşi tarafından aldatılmamış büyük bir adam neredeyse kalmamıştı. Fesadın bu dereceye varması sebebiyle Hıristiyanlığın ortaya çıkmasının ardından belli koşullar haricinde boşanma hakkı sınırlandı. Hatta Batı Avrupa'ya yerleşen İskit boyları, boşanmayı tamamen yasakladılar. Burgonya'da ise kocanın yetkisi oldukça genişti. Oranın kanunlarına göre, şayet bir adam karısının haklarını ihlal ederse ceza ödemek zorunda kalırdı; tersi durumda kadın idama çarptırılırdı.

Genelde yalnızca çok ağır suçların hukuk mahkemeleri-

---

[137] "Deductio domi", "deductio in domum" olmalıdır. Bu, her tür evlilik için geçerli olan bir koşuldur. "Yeni tür evlilik" Heineccius tarafından şöyle tanımlanır: "Si itaque uxor nollet in manum convenire: instrumenta quidem dotalia conficiebantur, et domum deducebatur, sed dabat illa operam ut saltim tres noctes a marito abesse", *Antiq. Rom.* lib. i. tit. x. § 14.

[138] Muhtemelen Heineccius'un "Contracto sine uno horum rituum matrimonio, uxor non conveniebat in manum mariti, neque adeo fiebat materfamilias, sed matrona" ifadesinden yapılan ihtiyatsız bir çıkarım, *Antiq. Rom.* lib. i. tit. x. § 14.

[139] "Nobiles feminae non consulum numero sed maritorum annos suos computant" Seneca, *De benef.* lib. iii. cap. xvi'den aktaran Heineccius, *Antiq. Rom.* lib. i. adp. § 46.

nin ilgi alanına girmesi sebebiyle, küçük ihlaller rahipler tarafından değerlendiriliyordu. Bu da Kilisenin büyük bir güce ulaşmasının ilk basamağını teşkil etti. Hukuk mahkemelerinin sözleşmenin ihlali sebebiyle bir çözüm sunmadığı durumlarda rahipler, ihlali yapanı yeminine sadık kalmamak suçu sebebiyle cezalandırıyorlardı. Koca ile karısı arasında bir ayrılık olduğunda onlara bir kefaret öneriyordu. Sonraları, boşanma yetkisi, zina veya taraflardan birinin diğerinden bedensel zarar görme korkusu duyması haricinde tümüyle kaldırıldı. Hatta bu sonuncusu da tam bir boşanma değil *a mensa et toro* türünde bir ayrılık olacaktı zira taraflardan hiçbirinin yeniden evlenmesine izin verilmiyordu.

Yeniden evlenmeye imkân sağlayan bir boşanma için meşru gerekçeler üç taneydi. Birincisi, şayet taraflar arasında meşru olanın ötesinde bir akrabalık bağı varsa, Papa'dan izin alınmadığı takdirde evlilik geçersiz olurdu. İkincisi, başka bir kadınla ön sözleşme yapma. Üçüncüsü, kadın veya erkekteki cinsel yetersizlik. Rahipler, bunların yanında evliliğe ilişkin başka değişikliklerde de bulunmuşlardır. Kilise mensupları tarafından getirilen düzenlemelerin tümüyle kadınların aleyhine olmadığı gözlemlenebilir. Bu kurallar, kocanın veya kadının sadakatsizliğinin eşit derecede cezalandırılması gerektiğini belirtmişler, erkeğe boşanma konusunda kadından daha fazla yetki vermemişlerdir.[140] Zina, *saevitia* ve *metus* ayrılık sebebi olarak kabul edilmişse de, boşanma imkanı tanımıyorlardı.

Kilise hukuku ortaya çıktığında çoğu durumda Roma kanunlarını kopyalayan rahipler tarafından uygulanmıştır. Zira bu rahipler Latince okuyabilen ayrıcalıklı kişilerdi ve kaynakların kalıntıları onlar sayesinde korunmuştu. İlk

---

[140] Metin hatalı görülmektedir. Muhtemelen şöyle olmalıydı: "Din adamlarının yasalarının tümüyle kadınlar aleyhine olmadığı görülmelidir. Karı ile kocanın sadakatsizlikleri aynı şekilde cezalandırılmaktadır. Erkeğin kadına göre daha üstün bir boşanma yetkisi yoktur" Montesquieu, *Esprit des lois*, liv. xxvi. bölüm viii.

başta Kilise kanunlarına göre bile evlilik için bir törene ihtiyaç yoktu. Zaman içinde *confarreation* ve *coemption* Roma yasalarından çıkarıldığı için, kilise yasaları için de uzun bir süre boyunca *deductio domi*, yeterli oldu. *In praesenti* ya da *in futuro* herhangi bir sözleşme, evliliği sağladı. "Seni karım olarak kabul ediyorum" ya da "Seni kocam olarak kabul ediyorum" dediğim zaman *in praesenti* bir sözleşmeden bahsetmiş oluyorum. "Kabul edeceğim" dediğimde ise *in futuro* oluyor. Eğer taraflar evli olduklarını ileri sürüyorlarsa veya öyle oldukları düşünülüyorsa, bu sözleşmelerden herhangi biri, kanıtla ya da yeminle ispat edilebilir. Papa III. Innocentius, tüm evliliklerin *in facie ecclesiae* olarak uygulanmasını zorunlu kıldı. Yegâne saygın evlilik çeşidinin bu olduğunu ilan edilmesine rağmen diğer evlilik türleri de var olmaya ve hatta kimi durumlarda geçerli olmaya devam etti. Eğer bir kişi *in futuro* bir evlilik yapıp, sonrasında da başka biriyle *in facie ecclesiae* yaparsa, ilk eş ise evlilik ilan edilene kadar buna itiraz etmezse ilk evlilik hükümsüz olurdu. Eğer ilki *in praesenti* ise ikincisi hükümsüz olurdu. Bu durum, geç dönem Evlilik Yasası'na kadar böyle devam etti.[141] Eğer bir *in futuro* sözleşme ispatlanabiliyorsa veya kişi yeminine uymayı reddediyorsa, kimi ülkelerde bu evlilik yine de geçerli kabul edilir. *In praesenti* sözleşme ise, özellikle taraflar daha sonra birlikte yaşadıysa, her yerde geçerli kabul edilir. Tüm bu kurallar kilise hukukundan doğmuştur. Bu da onları ihlal edeni, bizimkinin yaptığı gibi, kilisenin tepkisine hedef kılar.

İngiltere'de boşanmayı kadının sadakatsizliği değil yalnızca bir parlamento kararı mümkün kılabilir. İskoçya'da bu çok daha kolay sağlanır. Protestanlar, rahiplerin kendileri de evlendiği için, işi Katolik kilisesi kanunları kadar ileri götürmemişlerdir. Bunun yanı sıra daha önceleri tuhaf

---

[141] Kayıt, gereğinden fazla sıkıştırılmıştır. "Yeni Evlilik Yasası" (26 Geo. II. cap. 33)'nın yaptığı şey, eski matrimoni kurallarının kilise mahkemelerinde geçerli olmadığını ifade etmektir.

bir tutku olarak görülen aşk da çok daha önemli ve saygıdeğer hale gelmiştir. Bunun göstergesi olarak bir gözlemimizi aktarmak gerekirse, hiçbir antik trajedi aşka dayanmazken bu duygu günümüzde çok daha saygıdeğerdir ve tüm kamusal eğlenceleri etkilemektedir. Bu durum, yalnızca insanlığın yaşadığı değişimlerle açıklanabilir.

İncelediğimiz evlilik türleri, yalnızca Roma ve Hıristiyan ülkelerle diğer az sayıdaki başka ülkede görülür. Çünkü pek çok ülkede erkeklerin bakımlarını sağlayabildikleri oranda çok karısı vardır. Bu da bizi doğal olarak poligaminin köklerini incelemeye itiyor. Gönüllü boşanmaların uygunsuzlukları da beraberinde getirmesine rağmen görülecektir ki bir kocanın zinadan daha küçük nedenlerle karısından ayrılıp başka birisiyle evlenmesi adalet prensibine tümüyle aykırı değildir. Çünkü başka yerlerde ayrı ayrı gayet güzel yaşayabilecekken, birlikte yaşamak onları son derece mutsuz etmektedir. Aynısı, poligami için de geçerlidir. Eğer bir kadın beş eşten, yirmi eşten hatta daha fazla eşten biri olmaya razıysa ve hukuk da buna izin veriyorsa, bu durumun ona hiçbir zararı yoktur. Doğal olarak nasıl bir muamele bekliyorsa, karşısına o çıkar. Eski Yahudiler ve doğu yasaları, poligamiye müsamaha gösterir. Fakat bu hoşgörüye adalete münafi olarak gönüllü boşanma hakkı eşlik etmiyorsa, nerede olursa olsun bu kötü bir uygulamadır.

Poligami, en şiddetli kıskançlığı tetikleyerek aile içi huzuru yıkar. Kadınlar rakip ve düşmandır. Dahası, çocuklarla iyi ilgilenilmez ve her kadın kendi çocuğuna hak ettiği şekilde davranılmadığından yakınır. Çünkü anne, babanın çocuklarına olan sevgisini kendisininkiyle kıyaslar. Babanın sevgisi kırk elli çocuk arasında, anneninki ise kendi dört beş çocuğuna dağıldığı için ikisinin sevgileri arasında bir uçurum vardır. Poligaminin ortaya çıktığı yerlerde hem aşk hem de çıkar kaynaklı kıskançlıklar ve dolayısıyla bir sükunet arzusu doğacaktır. Denebilir ki Doğulu hükümdarların haremlerinde en üst seviyede huzur

vardır ancak bu, en müstebit disiplinin sonucudur: İsyancıların, boyun eğdirildiklerindeki tevazuları fevkaladedir. En korkunç kargaşalara, disiplinin yeterince sıkı olmadığı Afrika'da rastlıyoruz. Kadınların tamamen susturulup nefret ettikleri hadımlardan başka hiçbir eşlikçilerinin olmaması, onlar için en büyük bedbahtlıktır.

Haremi olan adam da öyle görünmesine rağmen katiyen mutlu değildir. O da kıskanç olmak zorundadır ve kendisiyle eşleri arasındaki eşitsizlik nedeniyle evinde hiçbir eğlence, hiçbir sosyal gelişme imkânı yoktur. Bir Türk'le asla karısı hakkında konuşmamalısınızdır. Kadın, asla diğer erkekler tarafından, hatta Tournefort'un anlattığına göre, kendi doktoru tarafından bile görülemez.[142] Bu kocanın bu ağırbaşlılığı ve ihtiyatı ülkenin yönetim tarzını da olumsuz etkiler. Erkekler birbirlerine karşı ne güven ne de bağlılık duydukları için asla partiler oluşturamazlar. Bu yüzden yönetim de her zaman keyfi olacaktır. Bu keyfilik de pek az ebeveyn şefkatinin, ondan da az karı-koca sevgisinin olduğu kendi evlerinin bir yansımasıdır. Poligami, tüm bunların yanı sıra, toplum nüfusunun azalmasına da sebep olur. Pek çok erkek evlenecek hanım bulamazken pek çok diğeri ise kısır olduğu için haremiyle ilgilenemez. Aslında doğan kız çocuğu sayısının erkek çocuklarından daha fazla olduğu iddia edilir. Montesquieu, Doğu Hint Adalarındaki Bantam'da bir oğlan çocuğa karşı on kızın doğduğunu söylüyor.[143] Hollandalı yazarlar ise Gine kıyılarında bu oranın elliye bir olduğunu kaydediyor. Japonya'daki daha iyi teyit edilmiş kayıtlar ise on bir kıza karşı dokuz oğlan çocuğunun doğduğunu gösteriyor.[144] Şayet bu kayıtlar

---

[142] *Relation d'un voyage du Levant*, 1718, tom. ii. ss. 27-28'den aktaran Hume, 'Of Polygamy and Divorces,' *Essays*, 1748, s.253.

[143] Esprit des lois, liv. xvi. bölüm iv; liv. xxiii. bölüm xii.

[144] Kaempfer, *History of Japan* (Çev.: J. G. Scheuchzer, 1727, s. 199)'den aktaran Montesquieu, *Esprit des lois*, liv. xvi. bölüm iv. note (b), 182,072 erkek ve 223,573 kadın sayılmıştır. "le voyage de Guinée de M. Smith, partie seconde, sur le pays d'Anté" ifadesini Afrika'da oğlandan daha fazla

doğruysa, durumun böyle olduğu yerlerde poligaminin ortaya çıkmaması uygunsuzluk olabilirdi.

Ciddi bir incelemeyle Avrupa'da durumun biraz farklı olduğunu görürüz. Genel bir hesaplamaya göre Avrupa'da on üç oğlana karşı on iki kız doğar, ya da erkekler kadınlara kıyasla daha fazla tehlikeye maruz kaldıkları için sayılar neredeyse eşitlenerek on yediye on altı olur.[145] Şayet Avrupa'da kadın ve erkek sayıları arasında bir fark yoksa başka yerlerde de olmadığı sonucuna varabiliriz. Doğanın kanunları, cazibe ve çekim kanunları her yerde aynıyken, zürriyet kanunları neden farklı olsun ki? Mezkûr yerlerin bazılarında gerçekten erkekten çok kadın bulunabilir. Dini merkez olan veya meclislerin bulunduğu, buna bağlı olarak da müreffeh yaşamın hâkim olduğu yerlerde daha fazla kadın bulunacaktır zira yalnızca zenginle-

---

kız doğduğuna kanıt olarak sunar. "Hollandalı yazarlar" göndermesi yapmaz veya elliye bir gibi bir oran vermez. Fakat Editör J. Green'in *A new general collection of Voyages and Travels*, 1745-7, cilt ii. s. 464'de ifade ettiği üzere William Smith'in *New Voyage to Guinea*, 1744 kitabı büyük oranda Bosman, *New and accurate description of the Coast of Guinea*, 1705'den alınmıştır. Bu eser özgün şekliyle Hollandaca'dır, Bosman (ss. 211, 344) ve bunu takiben Smith (ss. 200, 224) kadınların çok uzun süre evlenemediklerini zira sayılarının erkeklerin sayısını çok fazla aştığını ve erkeklerin kırk veya elli karısı olduğunu ifade eder. Bu iki ifade, elli kadına bir erkek şeklindeki çıkarımı haklı göstermektedir. Aynı oranın *Gold Coast* için de verilmediği doğrudur. Fakat alaycı gezginlerin hikayelerini mutlak olarak kabul etmek Adam Smith'e pek doğru görünmemiştir.

[145] Montesquieu erkek/kadın doğum oranları ile yaşamakta olanların erkek/kadın oranını karıştırmıştır. Yukarıdaki metinde ise bu ikisi birbirinden ayrılmıştır. Guinea ile Japonya hakkındaki ifadeler yaşayanlar arasındaki orandır. "On üç erkeğe on iki kadın veya on yediye on altı" ifadeleri doğum oranlarıdır. "Sayı" dendiğinde ise yaşayanların sayısı anlaşılır. Montesquieu'nun İngiltere'de oğlan çocuklarının doğum sayısının kız çocuklarını aştığını söylerken göndermede bulunduğu Dr. John Arbuthnot, *Philosophical Transactions*, 1710, ss. 186-90'de meseleye ilişkin Londra'dan bazı istatistikler sunar. Buna göre yiyecek ararken karşılaştıkları "dış kazaların" daha büyük bir olasılık olması nedeniyle daha fazla sayıda oğlan çocuğu doğmalıdır.

rin haremi olur ve başka yerlerden de kadınlar alırlar. Böylece poligaminin bulunmadığı ülkelerden buralara devamlı bir kadın akışı olur.

Poligami, despotik yönetimler altında ortaya çıkar. Barbarlar, bir ülkeyi işgal ettiklerinde geri kalanlara her türlü zalimliği yaparlardı zira bunu engelleyecek yerleşik bir kanunları yoktu. Bu durum Türkiye'de yaşanmasına rağmen antik Kartaca ve Roma'da asla yaşanmamıştı. Her ülkede özgürlük, poligamiyi kovar. Özgür erkekler böyle bir tekeli kullanmak için daha az istekli olurlar. Despotizm ise her zaman poligamiden yanadır.

Montesquieu'nun poligami lehine başka gözlemleri de vardır. Ona göre kimi ülkelerde kadınlar sekiz ya da dokuz yaşında evlenebilir hale gelir, yirmi yaşında ise yaşlanır ve solar.[146] Güzelliklerini korurlarken son derece anlayışlılarken güzellikleri yittiğinde uysal bir hayat arkadaşı olmaktan çıkarlar. Bu yüzden de kocalar birden fazla eşe ihtiyaç duyarlar.[147] Gerçekten de kız çocuklarını evlendirmek onların âdeti olabilir[148] ama bu iddia iyi delillendirilmiş değildir. Kleopatra, Agustus tarafından alıkonduğunda otuz altı yaşındaydı ama hamileydi. Konstanza elli dört yaşındayken bir çocuk doğurmuştu.[149] Fakat doğru olsa bile bu durum[150], gönüllü boşanma olmadıktan sonra poli-

---

[146] Kayıtları tutan yanlışlıkla "otuz" yazmıştır ama bu hem bağlam ile hem de *Esprit des lois,* liv. xvi. bölüm ii: "Les femmes sont nubiles dans les climats chauds à huit, neuf et dix ans: ainsi l'enfance et le mariage y vont presque toujours ensemble. Elles sont vieilles à vingt: la raison ne se trouve jamais chez elles avec la beauté" ifadesi ile çelişkilidir.

[147] *Esprit des lois,* liv. xvi. bölüm ii'nin ilk paragrafının serbest bir çevirisi.

[148] Yani, Montesquieu'nun sözünü ettiği ılıman iklimde yaşayan insanların gelenekleri.

[149] Villani, II. Frederick'in doğumunda *Constance of Sicily*'nin 'd'anni 50 o più' olduğunu söyler (*Historie Fiorentine,* lib. v. cap. xvi. in Muratori, Rerum Italicarum scriptores, tom. xiii. s. 140 B). "Elli dört [*fifty four*]" "Elli veya daha fazla [*fifty or more*]"un yanlış anlaşılmasıdır.

[150] Kızların daha erken yaşlarda evlenip, daha çabuk yaşlanmaları ve yirmi yaşlarında çökmeleri.

gaminin mevcudiyetini makul hale getirmez. Şayet kadınlar yalnızca on ya da on beş yıl boyunca faydalı oluyorlardıysa o halde aynı anda pek çoğuyla evlenmek değil bir diğeriyle evlenmek mantıklı olurdu.

Poligaminin mevcut olduğu yerlerde verasete dayalı soyluluk söz konusu olamaz. Pek çok kadının olduğu ve bunların birçoğunun neredeyse eş zamanlı doğum yaptığı bir ortamda ekberiyet hakkını tespit etmek çok zor olur. Pek çok çocuğun mevcudiyetinde bunların hepsi ebeveynlerin sevgisini kazanamaz. Bu durumda ise kardeşlerin her biri kendisinin gerçek varis olduğunu savunabilir. Nerede çocukların sayısı fazlaysa orada sevgi azalır. Eğer arkadaşımın dört ya da beş çocuğu varsa onlara ilgi gösterebilirim ama eğer bunların sayısı yüzse onlara yönelik ilgim azalır. Verasete dayalı soyluluk, günümüzde halkın özgürlükleri için en büyük güvencedir. Ülkenin her köşesine dağıldığı için, tebaa ne zaman baskı görse başlarındaki soyluya sığınır. Doğu ülkelerinde ise buna benzer bir şey yoktur. Herkes neredeyse birer türedidir ve yalnızca hükümdar ailesi önemsenir. Paşaların ölümlerinin ardından aileleri sıradan ahalinin arasına karışır. Bir ülkede verasete dayalı soyluluk varsa o ülke kolayca veya tamamen fethedilemez. Bir veya iki kere yenilseler dahi doğal liderlerinin komutasında yeniden toparlanırlar. Doğulu ülkeler ise kendi tercih ettikleri bu durum sebebiyle yabancı işgalcilere karşı çok zayıf bir direniş gösterirler.

Poligami, bir halkın nüfus artışına da aşırı şekilde zarar verir. Yüz kadının yüz erkekle evlenmesi durumunda doğacak çocuk sayısı, iki veya üç kadınla evlenildiği duruma göre daha fazladır. Gerçi, Ganj Nehri'nin denize döküldüğü bölgenin ve Mısır'ın poligaminin mevcudiyetine rağmen yoğun nüfuslu olduğu söylenebilir. Fakat bu ülkelerde nüfusun artması için belli düzenlemeler vardır ve toprağın son derece verimli olması gibi şartlar da nüfus artışını destekler.

Böylece, poligami ve monogami olarak evliliğin iki türü-

nün olduğunu görüyoruz. İkincisinin de üç türü vardır; ya koca karısını keyfine göre boşayabilir, ya boşama yetkisi her ikisine eşit verilir[151] ya da bu yetki tamamen sivil kamu görevlilerine verilir. Poligamiye izin verilen yerlerde ise kadın tamamen kocasının insafına kalmıştır, kocası isterse onu boşayabilir isterse nikâhında tutabilir.

Monogamiye ilişkin yasalar da türüne göre değişiklik gösterir. Sözleşme ya da anlaşmanın yalnızca bir kamu görevlisi tarafından sona erdirilebildiği tür, en uygun olanıdır. Gerçi bu evlilik çeşidinde toplum için son derece nahoş olan şeyler dışında meşru boşanma gerekçesi yoktur. Fakat her zaman evlilik bağının çok sıkı olması, çok gevşek olmasından daha iyidir. Roma'da cumhuriyetin son dönemlerinde ortaya çıkan sınırsız boşanma yetkisi, en büyük kargaşalar için ortam hazırlamıştır. Bu sonucun engellenmesi, ortaya çıkan her türlü zorluğu affettirir. Her iki taraf da boşanma yetkisine sahip olduğu vakit ne karşılıklı güven ne de bağımlılık mümkün olur, zira çıkarları birbirlerinden tamamen ayrıdır.

Şimdi de sıra, farklı evlilik çeşitlerine göre koca ile karının birbirlerinin mülkleri üzerindeki haklarını ele almaya geldi. Poligaminin olduğu yerlerde kadın, mutlak manada köle hükmünde olduğu için kocasının mülkleri üzerinde hiçbir hakka sahip değildir ve yalnızca kocasının ölmesi durumunda kendisine bir nafaka bağlanır. Boşanma hakkı yalnızca kocada olduğu zaman karısının tüm mülkü de kendisine ait olur. Her iki tarafın da boşanma yetkisine sahip olduğu durumda ise karının servete kattığı oran korunur, koca yalnızca bunları idare etmekle yetinir. Kocası öldüğü zaman kadın, onun mülkleri üzerinde sözleşmede mutabık kalındığından daha fazla hakka sahip değildir. Boşama yetkisinin bir kamu görevlisinin uhdesinde olduğu durumda ise kocanın hakları daha önce zikredilenden fazla değildir ama kadınının hakları artmıştır. Öyle ki bu

---

[151] Bu "kadına yetki verilir" veya "her ikisine yetki verilir" olmalıdır.

tür evliliklerde kadınların kocalarından bağımsızlığı, diğerlerine nazaran çok daha fazladır. Şayet kadına ait bir toprak parçası varsa koca bunun kira gelirlerini alır ve bunların tasarrufu hususunda mutlak yetkiye sahiptir. Eğer kadın hayatını kaybeder ve geride bir oğul bırakırsa koca, o çocuğun doğal vasisi olur ve karısının topraklarının gelirlerini almaya ömür boyu hak kazanır. İngiltere'de koca, karısının tüm kira gelirlerini harcayabilir ancak kendisinin ölümü durumunda kendi gelirleri varisinin değil karısının olur. Şayet ilk ölen kadın olursa tüm kira gelirleri ve alacaklısı olduğu borçlar, kocası hâlâ harcamadıysa, akrabalarının olur. Şayet ilk ölen koca olursa kadın, çocukların mevcudiyetinden bağımsız olarak kocasının topraklarının üçte birini alır. Bu, onun çeyizi olarak değerlendirilir. İngiltere'de kadın tüm malların üçte birini alırken İskoçya'da yalnızca senetlerin, paranın, menkul malların ve geçmiş kiraların üçte birini alır, faiz geliri getiren tahviller çocukların olur. İskoçya'da koca, karısının topraklarını onun rızasıyla satabilir, fakat öncesinde karısının bir mahkeme huzurunda sorgulanıp satışın kendi rızasıyla olduğunu ilan etmesi gerekir ve böylece selefleri satılan toprak üzerinde hak iddia edemez. Hem İskoçya'da hem de İngiltere'de hayati ihtiyaçlar için alınanlar dışında karısı tarafından kefil olunan hiçbir senet, koca için bağlayıcı değildir. Bu itibarla, evdeki hizmetçi hayati bir ihtiyacı karşılamış olsa idi, koca bu borçtan nasıl sorumlu ise, karısı için de aynısı geçerlidir. İskoçya'da kocalar karılarının kendi adlarına sözleşme yapmamaları için engelleme müzekkeresi çıkarabilir. İngiltere'de ise bu sözleşmelere karşı yükümlü olmayacağına dair herhangi bir sözlü uyarı yeterlidir. Boşanmaları durumunda da karısının erzak olarak satın aldıklarını ödeme mükellefiyeti bulunmaz.

Şimdi ise evlenme ehliyeti olanların kimler olduğunu inceleyeceğiz. Birbirlerinin soyundan gelenlerin evlenmesi *in infinitum* [sonsuza dek] yasaktır. İnsan doğasına, bir annenin kendi oğluyla evlenmesinden daha aykırı bir şey ola-

maz. Böyle bir durumda anne, oğluna göre alt seviyeye iner ve yaşları arasındaki eşitsizlik sebebiyle evliliğe ait maksatlara nadiren ulaşılır. Bu yüzden batıl inançlar hâkim olmadığı sürece anne oğul evliliğine asla göz yumulmaz. Benzer şekilde bir baba ile kızı arasındaki evlilik de ensesttir. Ancak baba, koca olduğunda hâlâ üstün konumunu muhafaza edeceği için bunun, tabiatına o kadar da zıt olmadığını göz önünde tutmak gerekir. Nitekim pek çok barbar kavimde bu evliliğe müsamaha gösterildiğini görürüz.[152] Fakat kızının koruyucusu ve rehberi olan babanın, onun aşığı olup onunla evlenmesi her halükarda doğal değildir. Dahası, böyle bir durumda anne, asla kendi yerini alabileceğini düşündüğü kızına hoşlukla bakamaz. Hiçbir şey aile saadetine bundan daha fazla zarar veremez. Aynı sebeplerle, amcalar ve dayılar ya da halalar ve teyzeler de asla yeğenleriyle evlenemezler. Gerçi Roma ve Kartaca'da bazı durumlarda amca ve yeğenin evlenmesine imkân verilmişse de hala ve yeğen için bu söz konusu olmamıştır.

Kız ve erkek kardeşlerin birbirleriyle evlenmelerinin yasaklanması, toplumsal anlayışa dayanıyor gibi görünmektedir. Çünkü kardeşler, birlikte yetiştikleri için uygun şekilde dizginlenmedikleri sürece müşterek olarak yozlaşma tehlikesi ile karşı karşıya kalabilirler. Aynı gerekçe, aynı evde birlikte büyüdükleri çağlarda kuzenlerin evlenmesine de mani teşkil etmiştir. Atina'da bir kişi aynı babadan kardeşiyle evlenebilirken aynı anneden kardeşiyle evlenemezdi. Önde gelen pek çok kişi böyle evlenmişti. Cimon da babasının kızı Elpinice ile evlenmişti.[153] İngiltere kanunlarına göre ise ölen büyük amcanın karısı, kocasının yeğeninin oğluyla evlenebilir. Bu, dördüncü derece akrabanın

---

[152] Aynı iddiaya şurada da rastlıyoruz; Montesquieu, *Esprit des lois*, liv. xxvi, bölüm. xiv.

[153] 'Habebat in matrimonio sororem suam germanam nomine Elpinicem, non magis amore quam patria more ductus, nam Atheniensibus licet eodem patre natas uxores ducere.' Cornelius Nepos, *Cimon*.

ötesi olarak kabul edilir.[154] Hıristiyan hukukuna göre kurulan akrabalıklar da normal akrabalık gibi kabul edilir. Kadının kız kardeşi, kocanın kendi kız kardeşi olarak görülür. Kadının halası da yine kocanın halası durumundadır. Akrabalık kurallarının tabiattan ziyade sosyal hayata dayandığını göz önünde bulundurmak gerekir. Bu sebeple bir kişinin baldızıyla evlenmesi tabiata karşı değildir. Doğu Hint Adalarındaki pek çok ülkede bu türden evlilikler gerçekleşir zira muhtemelen kadının çocuklarına en iyi annelik yapacak kişinin kız kardeşi olduğunu düşünüyorlardır. Ancak bu şu şekilde de çözülebilir: Baldızı ile eniştenin ailesi arasındaki her türlü ilişki tamamen engellenir ve baldız, evlenmeden, kendi çocukları olmadan eniştesinin evinde yaşayarak bu ihtiyaca cevap verebilir. Kilise hukuku ve medeni hukuk, akrabalık bağlarını farklı tanımlar. Medeni hukuka göre erkek ve kız kardeşler birinci derece yakın sayılırken öz kuzenler ikinci derece yakın kabul edilir. Kilise hukuku ise ilgili kişilerin ortak atalarına olan uzaklıklarını sayar. Buna göre kardeşler, her biri babalarından bir derece uzak oldukları için ikinci dereceden akrabadır. Benzer şekilde öz kuzenler dördüncü dereceden yakındır. Kilise hukuku ortak ataya uzaklığın her iki tarafını da sayarken medeni hukuk yalnızca birini sayar.[155] Birisi, ikinci derece akrabaların evlenemeyeceklerini söylerken diğeri dördüncü derece akrabalar için aynı şeyi söylüyorsa aslında ikisi de öz kuzenlerden bahsetmektedir. Papa, sıklıkla bu kuralları esnetmek suretiyle etki alanını genişletip kendi çıkarlarını korur.

Şimdiye kadar tüm farklı evlilik türlerini değerlendirdiğimize göre artık evliliğe yönelik arzunun etkilerine göz atabiliriz. Evliliğin temel etkisi, evlatların soyunu sahih

---

[154] Bu hüküm 1669 yılında Thomas Harrison ve Jane Abbot davasında verilmiştir. Vaughan, *Reports*, ss. 206-250.

[155] Hiç kuşkusuz ders anlatan hocanın "kilise" ile "medeni" ifadelerini birbirinin yerine yanlışlıkla kullanması söz konusudur. Gerçek durum metindekinin tam tersidir.

kılmaktır. Bu yüzden sahih ve gayrisahih arasındaki farkı incelemek zorundayız. Nesebin sahih kılınması, evlatlara, babalarına ve onun ilişkilerine varis olmayı sağlar. Gayrisahih bir evlat ise babası bilinmediği için babasına mirasçı olamaz. Annesine de mirasçı olamaz zira kanunen evlat olamamış hiçbir evlat mirasçı olamaz. Bir veled-i zina kimseye mirasçı olamadığı gibi çocuğu olmadan öldüğü takdirde kimse de onun mirasçısı olamaz zira o kişi hiçbir insanoğlu ile irtibatlı değildir. Eğer çocuğu olmayan gayrisahih nesepli kişi, vasiyet bırakmadan ölürse karısı, menkul mülklerinin yarısını, topraklarının da üçte birini alır, mirasın kalanı kralın hazinesine katılır. Ancak adamın evlatları varsa, karısı her şeyin üçte birini alır. Kral, yine de *ultimus heres* [nihai mirasçı] olarak kabul edilir. İskoçya'da ise bu konuyla ilgili daha büyük problemler vardır. Veled-i zinaların varisi kral olduğu için bir veled-i zina, vasiyetname yazma hakkından yoksundur zira bu şekilde kralı hakkından mahrum bırakabilir. Ancak kral, bu kişiye vasiyetname yazabilmesini sağlayacak bir izin belgesi verebilir çünkü veraset hakkı kralda olduğu için bu hakkından istediği takdirde vazgeçebilir. Ancak, ne bu belge ne de parlamento onayı dışındaki başka bir şey veled-i zina birisine miras alıp bırakma hakkı verebilir. Yasama işlemi, bu hakkı kazanmanın yegâne yoludur.

Evlilik dışı ilişki sonucunda doğan kişiye kilise hukuku ve medeni hukuk, şu yollarla sahih bir soy ağacı sağlar:[156]

Birincisi, *per subsequens matrimonium*, yani evlatların annesiyle evlenilmesi durumunda. Metreslerin çok sayıda olduğu dönemlerde hayata geçirilen bir yasaya göre her kim metresiyle evlenirse onun evlatlarının nesebini de sahih kılmış olurdu. Jüstinyen, daha sonraları bu kanunu kalıcı hale getirmiştir.

İkincisi, *per oblationem curiae*'dir. Evlatların, bir kilise bölgesinde papaz yardımcılığı benzeri bir görevde çalışmayı

---

[156] Heineccius, *Antiq. Rom.* lib. i, tit. x. §§ 23-28.

arzulamaları durumunda evlatlara babalarının soyunun takipçisi olma hakkı verilir ama mirasçı olamazlar.

Üçüncüsü, *per adrogationem*'dir. Örneğin, Romalı bir kimse bir başkasının çocuğunu evlat edinebilir ve evlat da o kişiyi babası olarak kabul edebilirdi. Romalılar, herhangi bir özgür kimseyi evlat edinebilirdi ve veled-i zinalar da özgür kimseler olarak kabul edilirdi. Onlar da evlat edilmeyi kabul ettikleri takdirde bu yolla meşruiyet kazanabilirlerdi.[157]

Dördüncüsü, *per (re)scriptum principis*'dir ki büyük oranda sahihlik belgesine benzerdi.

Beşincisi, *per testamentum* yoluyla babalarının yalnızca mülklerine mirasçı olabilirlerdi.

Kilise hukuku, İngiltere dışında her yerde *subsequens matrimonium*'u yürürlüğe koydu. İngiliz din adamları, baronlara karşı kralla işbirliği yaptıkları için kötü bir şöhrete sahipti[158] ve bu yüzden İngiltere'de *subsequens matrimonium* yürürlüğe giremedi. Kilise hukuku, *subsequens matrimonium*'u uygularken Roma'da olmayan kimi kısıtlamalar getirdi. Yaşayan kocası olan bir kadın ya da karısı yaşayan bir adamın metresi gibi zani kimselerin evlatlarına, daha sonra evlenseler dahi, mirasçı olma hakkı tanınmadı. Papa'dan özel olarak izin alınmadığı takdirde ensest sonucu doğan evlatlar da veraset hakkı kazanamazdı.

Böylece gayrisahih evlatların, ancak monogaminin yaygın olduğu yerlerde ortaya çıkabilecek kısıtlılık ve yetkisizliklerini görmüş olduk. Aslında sırf bunlar, herhangi bir ülkede poligaminin yayılmasına engel olabilirler zira evlilik dışı doğan evlatlara veraset hakkı verilmiş olsaydı erkekler, meşru evliliğin zahmetlerine katlanmazlardı. Tü-

---

[157] "Quum enim naturales liberi non essent in patria potestate sed sui iuris, poterant profecto a parente naturali adrogari", Heineccius, *Antiq. Rom.* lib. i. tit. x. § 27.

[158] Muhtemelen 1235-6'da kontlar ve baronlar, piskoposların, yasanın kaldırılması talebini reddettiklerinde; *Statute of Merton*, 20 Hen. III. cap. 9.

müyle kendi otoritesi altında olan bir kadınla evlenmek ve dilediğinden başkalarını da alabilmek daha rahat olurdu.

[§ 2. Ebeveyn ve Çocuk]

Şimdi de sıra, insanı bir aile ferdi olarak incelerken ele alacağımız ikinci konu olan ebeveynliğin tarihine geldi. Önceleri, gerek hürriyetler gerekse mülkler konusunda, babanın çocukları üzerindeki otoritesi mutlaktı. Çocuklarını yetiştirip yetiştirmemek konusunda hürdü ve yetiştirmemeyi seçmesi adaletsizlik olarak addedilmezdi. Hukuk, çocuklara zarar vermeyi yasaklıyordu fakat ihsanda bulunmak konusunda belli sabit kurallar yoktu. Hukuk yalnızca çocukları anında öldürmeyi yasaklıyordu fakat babaları isterse onları terk edebilirdi. Bugün dahi bir babanın esir alınan çocuğu için fidye ödeme zorunluluğu yoktur ve isterse öder, istemezse ödemez. Benzer şekilde de kadim devirlerde bir baba arzu ederse çocuğunu açlığa, yabani hayvanlara ya da benzeri tehlikelere karşı isterse korurdu. Roma'da bu konuyla ilgili kimi düzenlemeler yapıldıysa bile bunlara tam manasıyla riayet edilmedi ve Hıristiyanlığın yayılmasına kadar uygulama aynen devam etti. Poligaminin yaygın olduğu günümüz Çin'inde babalar, sıklıkla çocuklarını terk etmek zorunda kalırlar ve onları genelde suda boğarlar.[159] Çocuğunu yetiştirip yetiştirmeme kararı tamamen babaya ait olduğu için yetiştirmeyi tercih ederse onun üzerinde mutlak bir hâkimiyeti vardı. Roma'da baba, *ius vitae et necis et vendendi* [yaşatma, öldürme, satma] hakkına sahipti. Dahası, evladın sahip olduğu her şey de babasına aitti ve evlendiği takdirde çocukları da dedelerinin ailesinin üyeleri olarak görülürlerdi. Babanın oğlu üzerindeki hakları kısa süre sonra azaltıldı. Oğul, annesinin akrabalık zincirine de bağlandı ve dayı kimi durumlarda kendisinin mirasçısı olan yeğeniyle ya-

---

[159] *W. of N.* Kitap i. bölüm viii. cilt i. s. 76.

kından ilgilenmeye başladı. *Numa Pompilius*'un çıkardığı bir kanunla babalar, evlenen oğullarını satma haklarını kaybetti.[160] Gerçi 12 Levha Kanunları'nda babanın bu imtiyazından söz edilir ama muhtemelen orada söz konusu edilen babasının rızası olmadan evlenen evlatlardı. Benzer şekilde, *ius vitae et necis et vendendi* de yürürlükten kalktı. Baba, yalnızca ülkesi kanunlarının idam cezası öngördüğü durumlarda bunu infaz etme yetkisiyle sınırlandı. Bu infaz yetkisini kamu görevlisinden devralıp oğlunu bu cezaya bizzat çarptırabilirdi fakat ülke kanunlarına göre suçlanan oğlunu serbest bırakamazdı. Bu da gösteriyor ki *patria potestas* tamamen mutlak değildi. Baba, yalnızca sivil kamu görevlisinin kendisine bildirdiği cezayı ilan ederdi zira kendisi yöntemde hata yapabilirdi. Bu yolla da yetkisini devretmiş oldu. Bu, büyük oranda, ülkemizde kiracılarının borçlarına mukabil onların eşyalarını haczetme yetkisi olan fakat hukuk hakkında bir bilgisi olmayan bayların durumuna benzer. Onlar da bunun nasıl yapılması gerektiğini bilmedikleri için, kendi kendilerine haczetme yetkileri olmasına rağmen diğer herkes gibi sivil mahkemelere başvurmaya mecburdurlar.

Babanın, oğluna ait mülkler üzerindeki otoritesi de benzer şekilde kısa süre içinde kalkmıştır. Görüyoruz ki oldukça erken bir dönemde *Marcianus*'un hayata geçirdiği bir kanunla babalar, oğullarına uygun eşler bulmak ve onlara münasip miktarda bir mülk vermekle yükümlü kılınmıştı. Bu yükümlülüklerini yerine getirmedikleri takdirde yönetimin bunu sağlaması öngörülmüştü.[161] Bu da gösteriyor ki bu mülkler, evlendikten sonra oğulların kendilerine ait olmalıydı. Bu yasanın hayata geçirilme sebebi olarak ise evlilik gerçekleştikten sonra hanımın belli bir miktar servet getirmesi ve bu yüzden kocanın da babasından bağımsız

---

[160] Dion. Hal. *Antiq. Rom.* lib. ii. cap. xxvii'dan aktaran Heineccius, *Antiq. Rom.* lib. i. tit. ix. § 6.
[161] *Digest.* lib. xxiii. tit. ii. cap. 19.

olarak belli bir miktar mülke sahip olması zorunluluğu ön plana çıkıyor. Bu yüzden yalnızca, ebeveynlerinin kendileri üzerinde herhangi bir otoriteye sahip oldukları evlenmemiş çocukların mülkü olmalıdır ve bu mantıksız değildir. Babanın yetkisi Roma'da keyfi değildi zira sıklıkla erkeklerin çocuklarıyla uygun şekilde ilgilenmedikleri için suçlandıklarını görüyoruz. Şayet evlatlarını ölüme terk etselerdi bu böyle olamazdı.

Oğullara babalarından bağımsız olarak mülk verilmesini sağlayanlar ilk olarak *Julius Caesar* ve ondan sonra da *Augustus*'tu. Önce, savaşta ne kazandılarsa onu yani *peculium castrense*, daha sonra da beşeri ilimler sayesinde ve mekanik zanaatlardan elde ettiklerini temellük ettiler. *Adrian* ve sonrasında *Justinian* tarafından bu iznin kapsamı, babalarının sahip olduğu mülklerin dışında her şeyi kapsayacak şekilde genişletildi. Tüm bağışlar ve miras kalanlar artık tamamen kendi kontrollerindeydi. Ayrıca babaların oğullarını mirastan mahrum bırakma haklarının da kısıtlandığını görüyoruz. Yalnızca belli durumlarda bu yetkiye sahip olabileceklerdi.

Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra babanın oğlu üzerindeki otoritesi, hanımı üzerindeki otoritesiyle birlikte yumuşatıldı. Babanın oğlu üzerindeki otoritesi, oğul ailenin bir parçası olmaya devam ettikçe geçerli hale geldi. Günümüzde yaşayan bir babanın sahip olduğuna benzeyen bu otorite, özetle oğlunun ahlâkıyla ilgilenmekten ibaretti. Ancak aile dışına çıktıktan sonra oğul, babayı bu denli yakından ilgilendirmez olurdu. Baba, mutlak olmasa da oğluna rehberlik etme ayrıcalığına sahiptir ve diğer rehberlerin aksine ihmal ve eksiklikleri için hesap vermek zorunda değildir. Bu, babanın oğlu üzerindeki doğal otoritesidir. Baba, evlatlarını yetiştirmekle mükelleftir ve evlatlar da yaşlanması veya hastalanması durumunda ona bakmakla yükümlüdür.

[§ 3. Efendi ve Hizmetkâr]

Şimdi ise sıra, aileyi değerlendirirken ele alacağımız üçüncü ilişki türü olan efendiler ve onların hizmetkârlarının tarihini incelemeye geldi. Kocaya karısı üzerinde otorite tesis eden aynı prensibin, babaya da oğlu üzerinde otorite sağladığını gördük. Kocanın iktidarının, karısının irtibat halinde olduğu ve kendilerine yakınabileceği arkadaşları yoluyla zayıflatılması gibi, babanın otoritesi de benzer şekilde zayıflatılır. Fakat bu durum hizmetkârlar için geçerli değildir. Yakınabilecekleri kimseleri, kimseyle irtibatları ve kendi taraflarını tutacak birileri olmadığı için kaçınılmaz olarak köle durumuna düşerler. Dolayısıyla, efendinin onlar üzerinde öldürme-yaşatma yetkisi bulunduğunu görüyoruz ki bu, eşler ve çocuklar üzerinde sahip olunan *ius vitae et necis*'ten oldukça farklıdır. *Ius vitae et necis*, cezai vakalarla sınırlıdır. Oysa hizmetkârlar üzerindeki yetki tamamen keyfidir. Dahası, efendi, kölenin hürriyetlerini kullanma hakkına da sahip olduğu için köle, mülk sahibi de olamaz. Neye sahipse ya da kazanırsa onlar da efendisine aittir. Efendinin zımni onayına dair bir işaret olmadığı sürece kölenin hiçbir sözleşmesi efendiyi bağlamaz. Bir köle yalnızca efendisi için kazanabilir. Bir köleye 10 paunt ödeme sözü verdiysem bunu efendisine ödemem gerekir. Fakat bunların dışında, daha az uygulanmalarına rağmen, antik Yunan ve Roma'daki kölelerin, bizim zencilerimiz için de geçerli olan başka dezavantajları da vardı.

Birincisi, evlenmeleri engellenirdi. Bir kadınla birlikte yaşayabilir fakat evlenemezlerdi çünkü iki kölenin beraberliği efendi izin verdiği sürece devam ederdi. Köle kadın doğum yapmadığında efendisi onu bir başkasına verebilir veya satabilirdi. Karayiplerdeki kölelerimiz arasında kalıcı birliktelik diye bir şey yoktur, tüm kadın köleler fahişedir ve bundan dolayı bir aşağılanma hissetmezler.

İkinci olarak köleliğe eşlik eden tüm bunlardan daha büyük kötülükler de vardır. Çok tanrılı bir inanışa sahip köle,

bir dinin korumasından da yoksundur. Artık, hürriyet ve mülkiyet dışında tanrısı yoktur. Bu çok tanrılı din, pek çok sayıda yerel ilaha sahiptir. Her mekanın kendi tanrısallığı vardır. Bu köleler artık o ülkelere ait olmadıkları için oraların tanrıları artık onları umursamaz. Dahası, bir putperest bir ilaha asla eli boş yaklaşamaz. Kölelerin de önerecek hiçbir şeyleri olmadığı için tanrılardan da herhangi bir iyilik bekleyemezler. Yalnızca tapınakların civarında istihdam edilen köleler tanrıların korumasına sahiptir. Efendi onlar için, aynı sürüleri için dua eder gibi dua eder. Hayatı, özgürlüğü, mülkiyetinin risk altında olmasıyla veya cehaletiyle orantılı bir seviyede herkes batıl inançlara sahiptir. Kumarbazlar ve yabaniler son derece batıl inançlıdır. Bu nedenle, mezkûr sebeplerin her ikisiyle de batıl inançlara bağımlı olan kölelerin, insanın doğal duygularını yatıştırmak için son derece uygun olan batıl inançlardan mahrum kalması, oldukça zor olmalıdır. Bu yüzden, her şeyi yöneten tek bir yaratıcıdan bahseden din, köleler tarafından kolayca benimsenebilir. Nitekim Yahudilik de Romalı köleler arasında bir hayli yayılmıştır. Oysa Yahudilik, kendisini en iyi koruyan din olmasına rağmen din değiştirenlerin adapte olabileceği en uyumsuz dindir. Zira mühtediler, Mesih'in aralarından çıkacağı İbrahim'in nesli arasına giremeyecekleri için asla Yahudilerin seviyesinde olamazlar ve ayrıca pek çok yiyecekten de mahrum kalacaklardır. Zaten bu dezavantajlara sahip olmayan Hıristiyanlık ortaya çıkar çıkmaz köleler arasında en hızlı şekilde yayılmıştır.

Köleliğin ortadan kalktığını düşünme eğilimindeyiz zira dünyanın bu kısmında kölelik hakkında bilgisiziz. Oysa bugün dahi neredeyse evrenseldir. Batı Avrupa'nın küçük bir kısmı, dünyada köleliğin olmadığı yegâne bölgedir ve bunun halen yaygın olduğu büyük kıtalara kıyasla hiçbir şey değildir. Köleliğin burada nasıl kaldırıldığını ve diğer bölgelerde hangi sebeplerle devam ettiğini, muhtemelen daha da devam edeceğini anlatmaya çalışacağız.

Köleliğin tüm toplumların ilk dönemlerinde ortaya çıktığını ve insanın zalim yaratılışından kaynaklandığını anlamak gerekir. Her ne çeşit bir yönetim kurulursa kurulsun yasalar, köleliğin devam etmesi gerektiğini belirtmiştir. Özgür bir yönetimin üyeleri asla köleliğin ilga edilmesi kadar kendi çıkarlarına zarar verecek bir yasayı yapmayı asla düşünmezler.[162] Monarşiler ise köleliği kaldırmak için daha elverişli koşullara sahiptir zira yasaları tek bir kişi yapar ve bu yasa kendisini kapsamaz. Vassallarının gücünü törpülediği halde kendi gücüne zarar vermez. Despotik bir idare altında kölelere, her kanunun efendileri tarafından yapıldığı serbest bir yönetime göre daha iyi davranılıyor olabilir. Zira efendiler, asla kendileri için zararlı olacak bir düzenleme yapmayacaklardır. Bir hükümdar, kölelere yönelik insanca bir şey yapmaya ikna edilmeye çok daha açıktır. *Augustus, Vedius Pollio*'yu ziyarete gittiği vakit kölelerden biri servis tabağını kırması üzerine *Augustus*'un ayaklarına kapanarak efendisinin kendisini parçalayıp balıklara yem yapmaması için yalvarır. Bundan ötürü şoke olan *Augustus, Pollio*'nun tüm kölelerini azat etmiştir. *Pollio*'nun da misafirinin bu hareketinden hoşnutluk duymadığı şüphesizdir.[163] Monarşinin hâkim olduğu *Adrian* ve

---

[162] "Pennsylvania'daki Quake'ların, son zamanlarda, bütün zenci kölelerini azat etme kararına bakarak, bu kölelerin sayıca çok olamayacağına inanabiliriz". *W. of N.* Kitap iii. bölüm ii. cilt i. s. 391 [Türkçesi, s. 418-419].

[163] Bu hikâye Seneca, *De ira*, lib. iii. cap. 40 ile Dio Cassius, *Hist.* lib. liv. cap. 23'de yer alır. Fakat her iki yazar da Pollio'nun kölelerinin hepsinin azat edildiklerini söylemez. Seneca "Motus est novitate crudelitatis Caesar et illum quidem mitti, crystallina autem omnia coram se fringi iussit, complerique piscinam" der; Dio Cassius azat konusuna hiç değinmez. Muhtemelen Adam Smith'in kullandığı Latince çeviride (ed. H. S. Reimarus, 2 vols. fol. Hamburg, 1750-2), Pollio'nun değerli kadehlerinin zarar gördüğünden söz edildikten sonra "Quod visum etsi indigne ferebat Vedius, quia tamen neque propter unicum poculum, respectu tantae eorum, quae perierant, multitudinis, amplius irasci, neque poenas eius rei quam et Augustus fecisset, a servo exigere poterat, vel invitus conquievit" denilmektedir. *W. of N.* Kitap iv. chap. vii. pt. 2, cilt ii. s. 168'de Ve-

Antoninus devirlerinde kölelerin yararına pek çok yasa hayata geçirilirken Cumhuriyet döneminde bir tane dahi yapılmamıştır. Böylece kölelik, monarşik idarede kademeli olarak yumuşatılmış fakat tamamen kaldırılmamıştır çünkü tek bir kişi her ne kadar güçlü olursa olsun halkın mülkiyetinin en önemli kısmını elinden alması durumunda toplu bir başkaldırıyla karşılaşabilirdi.

Müreffeh bir ülkede kölelere her zaman kötü davranılmıştır çünkü köle sayısı özgür kişilerin sayısından daha fazla olacağı için köleleri kontrol altında tutabilmek adına en katı disiplini uygulamak gerekir. Eğer bir evde özgür bir kişi öldürülürse, tüm köleler ölüm cezasına çarptırılırdı.[164] Pek çok yazar, Roma'da geceleri efendileri tarafından cezalandırılan kölelerin ağlamaları dışında hiçbir sesin duyulmadığını anlatır.[165] *Ovid*'in anlattığına göre geçidi tutan köle oraya zincirlenir[166], gübreleme yapan köleler kaçmasınlar diye birbirlerine bağlanır[167], daha da zalimcesi, iş yapamayacak kadar yaşlanan köleler, şehre yakın ve bu

---

dius'un "onun yalnızca kölelerinin değil, kendisine ait ne varsa hepsinin kurtarılması gerektiği" emrini verdiği söylenir. Yani buradaki hata notları tutana atfedilemez.

164 *Scil.* "Roma'da"; "bir evde" ifadesi "onun evinde" olmalıdır. Hume, 'Of the Populousness of Ancient Nations,' *Political Discourses*, 1752, s. 174, Tacitus, *Ann.* lib. xiv. cap. 42-45'den yapılan aktarıma göre dört yüz köle ölüme gönderilmiştir.

165 Hume, 'Of the Populousness of Ancient Nations,' *Political Discourses*, 1752, ss. 164, 165'da aktardığına göre Seneca, geceyi gündüze çeviren bir adamdan söz eder. Komşuları gecenin üçünde kamçı ve kırbaç sesleri duymaktadırlar. Hume, bunun "bir vahşet örneği olarak değil, en bilindik gelenekler için dahi belirlenmiş saatlere uymama konusunda bir düzensizlik olarak ifade edildiğini" söyler.

166 "Ovid ve diğer yazarlarda da görüldüğü üzere, 'kapıya zincirlenmiş bir köle' Roma'da olağandı", Hume, 'Of the Populousness of Ancient Nations,' *Political Discourses*, 1752, s. 164. Gönderme şurayadır: Amor. lib. i. eleg. 6, "Ianitor (indignum!) dura religate catena".

167 Heineccius, *Antiq. Rom.* lib. i. tit. iii. § 8 n: 'Sic et ruri quidam vincti faciebant opus; Columella, *De re rust.* I. ult.; Plin. *Hist.* nat. xviii. 3; Seneca, *De benef.* vii. 10'. "Gübrelemek" elbette eski "ekip biçme" anlamıyla kullanılmıştır.

maksatla kullanılan bir adada ölüme terk edilirlerdi.[168] Köleler, barbarlar arasında, medeni toplumlara göre daha hoşgörülü muamele görürler. Gelişmemiş bir ülkede halkın fakirliği sebebiyle herhangi birisinin köle sayısı, rahatça kontrol edilebilecek kadar azdır. Bu sebeple onlara uygulanan disiplin, sayıları çok olduğundaki kadar katı olmaz.[169] Dahası, barbar bir ülkede efendi de kölesinin yanı başında çalışır ve bu sayede ikisinin seviyeleri birbirlerine daha yakındır. Roma'nın erken dönemlerinde köleler efendileriyle birlikte çalışır ve beraber yemek yerdi. Yanlış bir davranışta bulunduklarında aldıkları tek ceza ise ağaçtan çarmıhı kasaba ya da köy boyunca taşımak olurdu. Kölelerin çok ve kıskançlık sebebi olduğu Jamaika ve Barbados'ta ise küçücük suçlara yönelik cezalar dahi şoke edicidir. Fakat Kuzey Amerika'da kölelere son derece yumuşak ve insanca davranılır.[170]

Böylece, köleliğin ülke gelişmişliği arttıkça daha berbat hale geldiğini göstermiş olduk. Özgürlük ve refah, kölelerin sefaletini artırır. Özgürlüğün en üst seviyesi, onların en büyük esaretidir. Köleler, insanlığın en kalabalık parçası oldukları için hiç kimse, köleliğin devam ettiği bir ülkede hürriyeti arzulayamaz.

Köleliğin, özgür kişiler için dahi kötü bir müessese olduğunu ispatlamak neredeyse lüzumsuzdur. Yevmiye ile çalışan özgür bir adamın maliyeti, aynı işi yapan kölenin barınma ve yetiştirilme masraflarına oranla çok daha azdır.[171] Antik dönemde İtalya gibi en verimli bir ülkede kölelerin çalıştığı bir toprak, sahibine yalnızca ürünlerin altıda biri

---

[168] Tiber nehrindeki bir ada; Hume, 'Of the Populousness of Ancient Nations,' *Political Discourses*, 1752, s. 163.

[169] *Ibid*. s. 223.

[170] Kalm, *En Resa til Norra America*, 1753-61, tom. ii. (1756), s. 480'da bu etkiye değinir. Ancak bu çalışma 1770-71'e kadar İngilizceye çevrilmiş değildir. Adam Smith, Almanca çeviriden (1754-1764) yapılan bir alıntı ile karşılaşmış olmalıdır.

[171] *W. of N.* Kitap i. bölüm viii. cilt i. s. 85.

kadar kâr yaptırıyordu. Oysa bizimki gibi verimsiz bir ülkede bile toprak sahibi üçte bir oranında kâr yaparken hizmetkârlar da çok daha iyi durumda yaşar. Köleler toprağı yalnızca efendileri için işler, üretim fazlası efendiye gider ve bu yüzden toprağı en iyi şekilde ekme kaygısı gütmezler. Özgür bir adam ise kiralama bedeli üzerinde ne kalırsa onu kendine ayırır. Bu yüzden de üretim için bir motivasyon kaynağı vardır. Kolonilerimizdeki topraklar, özgür kişiler tarafından işlenseydi çok daha iyi olurdu. Kömür ve tuz işçilerinin durumu da köleliğin dezavantajlı olduğunu göstermektedir. Gerçi kölelerin sahip olmadığı bazı ayrıcalıkları vardır. Kendi mülkleri kendilerine aittir, bu işin haricinde alınıp satılamazlar, evlenebilir ve bir dine mensup olabilirler. Fakat tamamen özgür değillerdir. Şayet özgür olsalardı efendi için çok daha iyi olacağı kesindir. Günlük bir işçinin yevmiyesi altı ile sekiz peni arasındadır. Bir kömür işçisi ise *half-a-crown* [üzerindeki kraliyet tacı nedeniyle böyle anılan para birimi; yarım 'taç', yaklaşık altı peniye denk gelmektedir) alır. Eğer özgür olsalar maaşları düşecektir. Newcastle'de ücretler on peniyi ya da bir şilini aşamaz fakat madenciler günlük yarım-'taç' kazandıkları kömür işlerini bırakıp daha az kazanmalarına rağmen özgür oldukları yerlere giderler.

Köleliğin sebep olduğu bir diğer problem ise özgür insanların sayısını hayal edilebilenin çok ötesinde azaltmasıdır. Şöyle ki her bir köle, özgür bir kişinin yerini kaplamaktadır. Servet adaletsizliği ilk başta talihsizlik gibi görünür ve yasalar bunu engelleyecek şekilde yapılır. Bir kişinin yıllık zaruri masrafları on paunt olarak kabul edilirse toprak sahibi bir beyefendi bin köle için her yıl on bin paunt harcar. İlk bakışta bu beyefendiyi pek çok kişinin rızkını yiyen bir canavar olarak görmeye eğilimliyizdir. Ne var ki dikkatli bakıldığında bu beyefendinin oldukça işe yarar olduğunu ve diğerlerinden daha fazla yemediğini ya da giymediğini görürüz. Kendisinin masrafı da 10 paunttur ve sahip olduğu on bin paunt, onun 10 paundunu her

şeye bedel olacak şekilde sağlayacak farklı sonsuz sayıda yöntemle bin kişinin istihdamı için kullanılacaktır. Bu da farklı üretimlere imkân tanır. Köleler yaptıkları işlere ayıklandıklarında bu on binin içerisindeki her on paunttan biri terzi, ötekisi dokumacı, bir diğeri demirci olacak ve böylece her biri özgür bir işçinin yerini ikame edecektir.

Şimdi ise köleliğin dünyanın bu kısmında kaldırılmasını anlatacağız. Bu ve komşu ülkelerde toprağı eken köleler -ki *adscripti glebae* olarak anılırlardı- yalnızca toprakla birlikte alınıp satılabiliyorlardı. Köleler, çalışmaları sonucunda masraflarından başka bir şey kazanmadıkları için toprak kötü ekiliyordu. Bu dezavantajı telafi etmek için yarıcılar ortaya çıktı.[172] Bunların kendilerine ait sermayeleri olmadığı için toprak sahipleri, öküz ile toprağı sürecek malzemeyi temin ediyordu ve sözleşmenin bitiminde kiracı bunları da teslim ediyordu. Hasat zamanı geldiğinde mahsul, toprak sahibi ile kiracı arasında eşit şekilde bölüştürülüyordu. Bunlar, açıkça özgürlüklerini kazanan ilk kiracılardı. Bu uygulamanın uzun süre devam etmesinin ardından çok fazla kazanan kiracıların toprak sahibiyle pazarlık yapmak için elleri güçlendi ve toprakları belli miktarda para karşılığında uzun yılları kapsayacak şekilde kiralamaya başladılar. Böylece kiraladıkları toprakta her ne yetişirse yetişsin onların olacaktı. Bu durum toprak sahibi için açıkça avantajlıydı; toprak her yıl daha iyi ekilecek, toprak sahibine herhangi bir maliyeti olmayacaktı ve ürünlerin yarısı, kiracılar için ödeyecekleri paradan her halükarda daha fazlaydı.[173] Feodal yasalara göre lordlar, vassalları üzerinde mutlak bir otoriteye sahipti. Barış zamanında adaleti o temin ederken savaşta da vassallar, efendilerini takip etmekle yükümlüydü. Merkezi yönetimin belli bir oranda kurulmasından sonra hükümdar, kimi durumlarda

---

[172] *W. of N.* Kitap iii. bölüm ii. cilt i. s. 393.

[173] Yani, kiracıların toprak sahibine veregeldikleri yarı, ellerindeki diğer yarı hisseye ek olarak şimdi onlarda kalmaktadır ki, bu herhangi bir para karşılığı kiradan daha değerli bir şeydir.

kendisi için tehlikeli olan ve halkı adalet için kendisine başvurmaktan alıkoyan lordların etkisini azaltmak için elinden geleni yaptı. Eski dönemlerde köylüler kabulle kiracı oldukları için efendilerine karşı belli bazı yükümlülükleri vardı ve tamamen onun tasarrufundaydılar. Lordların etkilerini azaltmak için köylülerin kabul edilmiş kiracı olmak dışındaki tüm sorumluluklarını kaldıran Kral, ayrıcalıklarını genişletti ve köylüler, tımar sahibi oldu.

Köleliğin kaldırılmasının bir diğer sebebi ise Kilise'nin etkisiydi. Fakat bu etki hiçbir şekilde Hıristiyanlık ruhundan değil, çalışanların hepsinin Hıristiyan olmasından kaynaklanıyordu. Soyluların alt sınıflar üzerindeki iktidarını azaltan her şey din adamlarının gücünü artırıyordu. Kilise, genelde soyluların değil sıradan halkın yanında yer aldığı için, onların imtiyazlarını elinden geldiğince genişletmeye çalışır ve bu yolla kendisine fayda sağlamayı umar. Bu doğrultuda, Papa III. *Innocentisus,* tüm toprak sahiplerine kölelerini azat etmeleri için çağrıda bulundu.[174] Böylece, Kilise'nin etkisi kralınkiyle birleşerek köleliğin Batı Avrupa'da ortadan kalkmasını hızlandırdı. Buna uygun olarak, kralın ya da Kilise'nin etkin olmadığı ülkelerde köleliğin halen etkin olduğunu görüyoruz. Bohemya'da, Macaristan'da ve egemenin seçimle belirlendiği ve bunun sonucu olarak büyük bir otoriteye kavuşamadığı ve dahası Kilise'nin hiçbir zaman geniş bir etkiye sahip olmadığı ülkelerde kölelik halen devam etmektedir çünkü mahkemeler köleleri soyluların elinden kurtaracak kadar güçlü değildir.

Kölelerin hangi yollarla elde edildiğini gösterip, ülkemizde ev hizmetkârlarının durumlarını ve bununla birlikte belli özel aile durumlarını değerlendirdikten sonra kişiyi bir aile ferdi olarak incelediğimiz bu başlık altında gerekli her şeyi söylemiş olacağız.

---

[174] *W. of N.* Kitap iii. bölüm ii. cilt i. s. 393'te III. Alexander, kölelerin genel olarak azat edilmesi çağrısının yazarı olarak anılmaktadır.

Köleler, beş farklı yolla edinilebilir. Birincisi, hemen hemen tüm ülkelerde savaş esirleri köledir. Muzaffer taraf öldürmediği takdirde onları köle yapma hakkına sahiptir. İkincisi, esirler köle oldukları için onların çocukları da onları teslim alacak kimse olmaması sebebiyle köle olurlar. Üçüncüsü, belli suçları işleyen kimseler de kimi zaman kamunun kimi zaman ise zarar verdikleri kişinin kölesi olurlar. Dördüncüsü, Antik Roma'da borçlular da köle yapılırdı. Borçlarını ödeyememeleri halinde ödemek için çalışmalarının mantıklı olduğu düşünülür. Köleliğin yerleşik olduğu tüm ülkelerde bu uygulama da halen yürürlüktedir. Beşincisi, muhtaç bir kimsenin kendisini bir başkasına köle olarak sattığı gönüllü kölelik benzeri bir durum da vardır. Bir kişinin kendini belli bir meblağ karşılığında sattığı durumlarda kölelikle ilgili yasalara göre bu meblağ o köleyi satın alana ait olur. Ancak bir kişinin borcu varsa ve borcu nedeniyle köle olması gerekliyse, bu kişi kötü muamele korkusuyla kendisine borç veren kişinin kölesi olmamayı seçebilir. Böylece, borcunu ödemeyi kabul eden bir başkasına kendisini satabilir. Romalı vatandaşlar sık sık borçlu duruma düşüyor ve bu yolla tümüyle yüksek sınıftan olanlara bağımlı hale geliyorlardı. Pek çoğu, seçimlerde aday olanlardan oyları karşılığında aldıkları dışında herhangi bir geçim kaynağına sahip değildi. Bu ise geçinmelerine yetmiyordu. Bu yüzden sıklıkla oylarını verdikleri kişilere borçlanıyorlardı. Borcu verenler ise onları tümüyle kendi çıkarları için güvenceye almak üzere bu borcu vermeye fazlasıyla istekliydi. Bu şekilde, bir başkası alacaklılara kendi borçlarını ödemediği takdirde bu vatandaşlar başkasına oy veremiyorlardı. Bu borcu ödeyecek pek fazla kişi ise çıkmıyordu zira borçları oylarının kıymetini aşmış oluyordu.

Cumhuriyet döneminin ortalarında, bu son iki köle edinme yöntemi, apaçık kanunlarla yasaklandı. Bu kanunlardan ilki *cessio bonorum* olarak bilinirken ikincisi ise özgür bir adamın kendisini köle olarak satmasını yasakladı.

Bati Hindistan adalarındaki kölelik ise yasa dışı olarak yapıldı. Bu ülke İspanya tarafından ele geçirildiği zaman, *Isabella* ve *Ferdinand* yerlilerin köle durumuna düşmemesi için büyük çaba sarf ettiler. Onların niyeti, yerleşim yerleri kurup yerlilerle ticaret yapmak ve onları eğitmekti. Ancak *Kolomb* ve *Cortez*, yasaların dışına çıktılar ve kendilerine verilen emirlere uymayarak yerlileri köleleştirdiler. Kölelik bu yolla yerleşik hale geldi.

Şimdi de sıra hizmetkârların durumunu değerlendirmeye geldi. Bir zenci ülkemizde özgür bir adamdır. Şayet sizin zenci bir hizmetkârınız sizden çalınırsa, onun fiyatını talep edemezsiniz. Yalnızca hizmetkârınızı kaybetmekten kaynaklanan zararınızın tazmin edilmesini isteyebilirsiniz. Yine benzer şekilde zenci birisi öldürüldüğünde bunu yapan kişi cinayet işlemiş olur. Fakat zenci bir hizmetkâr buradayken özgür bir adamla aynı haklara sahip olduğu halde onu Amerika'ya dönmeye mecbur kılıp daha önceki konumunda tutabilirsiniz. Ona sahip olduğu özgürlüğü veren Hıristiyanlık değil bu ülkenin kanunlarıdır zira bizim ülkemizde kölelik diye bir şey yoktur.

Bizde özgürlüğü en kısıtlı olanlar, belli bir süreliğine anlaşma yapılan ev hizmetçileridir (*inter moenia*). Efendileriyle özgürlük, ücret gibi hemen hemen aynı imtiyazlara sahiptirler. Efendinin hizmetkârını ılımlı bir şekilde cezalandırmaya hakkı vardır. Hizmetkâr efendisinin verdiği ceza sebebiyle öldüğü takdirde, ceza bir saldırı silahıyla işlenmediyse, tasarlanmadıysa, yalnızca haksız tahrik var ise, bu bir cinayet olmaz. Bir hizmetkâr, efendisinin açık veya örtülü onayıyla mülk edinebilir. Şayet hizmetkâr, efendisinin ismiyle bazı şeyler alıp sattıysa, borcun ödenmemesi veya satılan şeyin teslim edilmemesi durumunda efendiye sorumluluk yüklenir. Efendi ile hizmetkârı arasında özel bir ilişki olduğu için başka herhangi birinin suçlu bulunacağı durumlarda onlar aklanabilir. Efendi ya da hizmetkârın diğerini savunmak için birisini öldürmesi halinde bu meşru müdafaa olarak değerlendirilir. Eğer efendi

anlaşmanın süresi bitmeden ölürse, hizmetkâra ödenmesi gereken tüm ücretler kendisine ödenmeli ve ayrıca geçimi temin edilmelidir.

Çıraklar da pek çok yönden hizmetkârlara benzemekle birlikte şu farkla ayrılırlar ki; efendi belli bir ücret mukabili olarak çırağına bir zanaatı öğretmekle yükümlüdür. Eğer yükümlülüğünü yerine getirmezse verdiği zarar ve vakit kaybından ötürü dava edilebilir.

[§ 4. Vasi ve Mahcur]

Ailelerle ilgili hususi durumları ele almaya sıra geldi. Bir baba çocukları henüz küçükken öldüğünde çocuklarla ilgilenilmesi gerekir. Çocukların terk edildiği dönemlerde dahi terk edilmediği halde babası ölen bir çocuğun ölmesinin zalimce olduğu düşünülürdü. Kimsesiz kalan bu bebeğe bakacak ne bir hastane ne de bir yardım kuruluşu vardır. Bu yüzden bebeğin, birinin koruması altına alınması gerekirdi. Kanunlar bu yükümlülüğü, çocuğun baba tarafından en yakın akrabasına yüklemişti. İlk başlarda, gösterilmesi gereken ilgi, çocuğun hayatta kalmasını temin etmekten ibaretti. Zira ortada idare edilmesi gereken bir mülk olmadığı gibi çocuğun annesi de kendi babasının evine dönüyordu. Bu vasilik, çocuk on üç veya on dört yaşına gelip kendi başının çaresine bakacak kadar büyüdüğünde sona ererdi. Fakat insanlar mülk sahibi olmaya başladıklarında, her ne kadar çocuk mezkûr yaşa ulaştığında kendi kendini idare edebilecek hale gelse de (miras kalan) bir mülkü idare etmesi mümkün değildi. Bu sebeple çocuğu on dört yaştan da fazla vesayet altında tutma zorunluluğu doğmuştu. Bir *praetor* yasasıyla bu yaştayken çocuğa vasilerini veya velilerini seçme şansı verilmişti. Bir veli, çocuğun rızası olmadan hiçbir şey yapamazdı. Bir vasi ise çocuğun rızasını almadan hareket edebilir fakat küçük yaşlarında yaptığı her şey için çocuğa daha sonra hesap vermek zorunda kalabilirdi. İlk başta neredeyse sadece akıl hastaları ile akıl-

sızlar vesayet altına alınırdı ve bir vasiye sahip olmak yüz kızartıcı olduğu için genellikle reddedilirdi. Sonraları, öğrencinin yirmi bir yaşına kadarki velilerinin rızası olmayan tüm fiilleri geçersiz sayıldı. Baba tarafından en yakın akraba sıklıkla bir sonraki varis olduğu için çocuğun bu kişiye emanet edilmesinin uygun olmadığı kabul edildi. İngiliz kanunlarına göre babası çocuğa sağlığındayken bir mülk bıraktıysa dahi çocuk, en yakın akrabaya teslim edilemezdi. Bizim yasalarımıza göre ise mülkün idaresi, en iyi şekilde ilgileneceği varsayılan bir sonraki varise bırakılırken çocuğun yetiştirilmesi ise onun ölümünden çıkar sağlaması söz konusu olmadığı için çocuğa en iyi şekilde bakacağı düşünülen daha uzak bir akrabaya tevdi edildi.

[§ 5. Ev İçi Suçlar ve Bunların Cezaları]

Şimdi de ailelerdeki kimi suçlar ile bunlara mahsus cezalardan bahsedeceğiz. Kadının kocasına sadakatsizliği, en büyük aşağılanmayla cezalandırılır. Çok büyük bir kıskançlık söz konusu olmadığı sürece ne kocası ne de kadın ölümle cezalandırılırdı. Bir kadının zina yaptığı için darağacında sallanmasını düşünmek ülkemizde tuhaf olurdu. Zorla evlilikler ve tecavüzler genellikle idamla cezalandırılırlar.[175] Evliyken ikinci kez evlenmenin de, ilk kadını aşağılamak olduğu için, cezası idamdır.[176] Aile fertleri arasında en yakın ilişkiler bulunduğu için kadının kocasını öldürmesi bir çeşit küçük ihanet olarak kabul edilir ve cezası canlı canlı yakılmaktır.[177] Şayet bir hizmetkâr efendisini öldürürse ya da öldürmeye çalışırsa aynı şekilde cezalan-

---

175 Hawkins, Pleas of the Crown, Kitap i. bölümler xli ve xlii.

176 *Ibid.* bölüm xliii, 1 Jac. I. cap. 11.

177 Hawkins, *P.C.* Kitap i. bölüm xxxii, Kitap ii. bölüm xlviii. § 6. Bu güya, ihanet durumunda kadınlara uygulanan cezadır ama uygulamada kadın yakılmadan önce boğulmaktadır. Bkz. Lecky, *History of England*, cilt i. s. 506.

dırılır.[178] Böylece, ailenin bir ferdi olarak kişiyle ilgili olarak söyleneceklerin sonuna geldik.

---

[178] Buradaki "eril" ifade "dişil" olmalıdır, zira "aynı ceza uygulanır" ifadesi, eğer hizmetçi kadın ise geçerlidir. Erkek hizmetçinin cezası vücuduna kılıçla kesikler atmak ve asılmaktı (bkz. Hawkins, *P.C.* Kitap ii. bölüm xlviii. § 5). "Veya öldürmeye çalışırsa" ifadesi hatalıdır; Hawkins, *P.C.* Kitap i. bölüm xxxii.

[AYRIM III.] ÖZEL HUKUK

[§ 1. Mülk Edinmenin İlk Yolu: El koyma]

Daha önce hakların doğasını açıkladık, hakları doğal ve kazanılan haklar şeklinde ikiye ayırdık. İlkini açıklamaya ihtiyaç yoktur. İkincisi ise gerçek ve kişisel haklar olmak üzere ikiye ayrılır. Mutlak haklar dört çeşittir: Mülkiyet, irtifak, rehinler, özel imtiyazlar. İlk olarak mülkiyeti ele alacağız.

Mülkiyet, beş şekilde elde edilir. Birincisi, el koyarak, yani daha önce kimseye ait olmayan bir şeyi temellük ederek. İkincisi, iltihak yoluyla, yani bir kişinin üzerinde hak sahibi olduğu bir şey yoluyla bir başka şeyde de hak sahibi olması. Mesela, bir atla beraber at nalının da gelmesi. Üçüncüsü, zaman aşımıyla, yani başkasına ait bir şeyin çok uzun zaman boyunca ve aralıksız olarak elde tutulmasından doğan hak. Dördüncüsü, atalarımızdan veya başkalarından miras yoluyla, vasiyetle veya vasiyetsiz, bize aktarılması. Beşincisi, birisinin haklarının bir başkasına gönüllü olarak transferi yoluyla.

İlk olarak, hakkındaki yasalar dönemden döneme farklılıklar gösteren el koymaya bakacağız. Toplumun dört aşaması; avcılık, hayvancılık, tarım ve ticarettir. Gemileri ıssız bir adada karaya oturan bir grup insanın ilk yiyecekleri yerden kendi kendine bitmiş olan meyveler ve avlayabildikleri vahşi hayvanlar olacaktır. Bunlar her vakit yeterli gelmeyeceği için, sonunda bu vahşi hayvanlardan bazılarını evcilleştirerek her zaman ellerinin altında tutmaya çalışacaklardır. Zaman içerisinde bu dahi yetersiz gelecektir. Yeryüzünün kendi kendine büyük miktarlarda zerzevat ürettiğini gördükleri için de kendilerinin toprağı ekebileceklerini ve böylece daha da fazla üretim yapabilecekle-

rini düşüneceklerdir. Dolayısıyla tarımın, bir ülkedeki ana uğraş olmasından önce çok büyük oranda gelişme kaydedilmesi gerekir. Bunun tek istisnası vardır ve o da şudur ki bazı Kuzey Amerika halkları, hayvancılık yapmayı bilmemelerine rağmen küçük bir toprak parçasını ekerler. Ticaret çağı da haliyle tarım çağının arkasından gelir. Artık insanlar kendilerini yalnızca bir çeşit işe hasredebilecekleri için kendi ürettikleri ürünün fazlasını başkalarının ürettiği kendi ihtiyaçlarıyla değiş tokuş yapabileceklerdir. Bu aşamalara göre, el koyma, çeşitlilik göstermelidir. Benim bir nesneye el koymama çevredekilerin razı geldiği ve onu savunduğumda beni onayladıkları durumda el koyma, sağlam bir temele yaslanıyor demektir. Mesela eğer bir miktar yabani meyve toplarsam onları istediğim gibi kullanmam çevredekilere de mantıklı görünecektir.

Avcı toplumunda el koymayla ilgili ilk dikkat edilmesi gereken şey, onu oluşturanların ne olduğu ve ne zaman başladığıdır. Yani vahşi hayvan ilk fark edildiğinde mi yoksa yakalandığında mı el koyulmuş olur? Hukukçular, bu konuda farklı fikirler öne sürmüş, kimisi, o hayvanı önceden yaralayıp daha sonra peşini bırakanın da hakkı olduğunu savunmuştur. Kimilerinin kaçmakta olan hayvanı yaralayan kişiye de işi kolaylaştırdığı için pay verilmesi gerektiğini savunmalarına rağmen hepsi, bir başkasının kovalamaya başladığı bir hayvanı kovalamanın mülkiyet ihlali olduğunda hemfikirdirler.[179] Vahşi kabilelerde mülkiyet fikri, elinde bulundurmaktan ibarettir ve kendi bedenlerine yakın olmayan bir şeyin kendilerine ait olabileceği şeklinde bir düşünceye sahip değillerdir.

Çoban toplumunda ise mülkiyet anlayışı daha da genişlemiştir. Yalnızca kendi yanlarında taşıdıkları şeyler değil, ayrıca ahırlarında ve kulübelerinde depoladıkları şeyleri

---

[179] *Instit.* lib. ii. tit. i. § 13. Hutcheson, *Introduction to Moral Philosophy*, s. 154; Locke, *Civil Government*, § 30; Pufendorf, *De iure naturae et gentium*, lib. iv. cap. vi. § 10.

de kendilerine ait olarak görürler.[180] Sığırlar kendilerine geri gelme alışkanlığı kazandıklarında onları da kendilerine ait kabul ederler. Hayvanların çoğu sahiplenilince, eve dönme alışkanlığını kaybetse dahi sığırları kendilerinin olarak görür ve serbest kalmalarından belli bir süre sonrasına kadar onlar üzerinde hak iddia ederler. Fakat mülkiyet anlayışını en çok tarım genişletmiştir. Yeryüzünü işleme ihtiyacı doğduğu vakit, kimsenin toprak üzerinde bir mülkiyeti yoktur. Kulübelerinin etrafını çevreleyen küçük arazi hepsinin ortak alanıdır ve meyveler eşit olarak paylaştırılır. Umumi toprak mülkiyeti uygulamasının ülkemizde halen izlerini görmek mümkündür. Pek çok yerde birçok kişiye birden ait bir toprak parçası bulunur ve hasattan sonra sığırların buralarda diledikleri gibi otlamasına izin verilir. Topraklar üzerinde özel mülkiyet, ortak bir mutabakatla bölüşüm yapılmadan kesinlikle başlamaz. Bu mutabakat genellikle şehirler inşa edilmeye başlayıp herkesin kalıcı olarak kendisine ait evlerini seçtiği vakit yapılır.[181] Taşınabilir mallara toplumun ilk oluşumundan itibaren el koyulabilir ancak topraklar gerçek bir bölüşüm öncesinde temellük edilemez. Bir Arap ya da Tatar, sürülerini geniş topraklar üzerinde bir tek kum taneciğinin dahi kendisine ait olduğunu düşünmeksizin otlatır.[182] Ancak pek çok ülkenin kanunlarına göre özel kişiler tarafından temellük edilemeyen bazı şeyler vardır. İngiliz yasalarına göre hazineler ve metruk mallar krala aittir. Bu sınırlama, yüksek konumdakilerin en açık adalet prensiplerini ihlal etmeksizin her şeyi kendilerine yontmaları yönündeki doğal etkisinden kaynaklanır. Benzer şekilde denizler ve nehirler de özel kişilere ait olamaz. İmtiyaz sözleşmesinde açıkça belirtilmediği takdirde kendi mülkünüzden geçen bir ne-

---

[180] *Instit.* lib. ii. tit. i. § 15.

[181] Pufendorf, *De iure naturae et gentium*, lib. iv. cap. iv. § 6.

[182] Abraham hakkında Locke, *Civil Government*, § 38; Kuzey Amerika hakkında Dalrymple, *Feudal Property*, s. 91.

hirdeki büyük balıkları tutamazsınız.[183] Pek çok devletin kıyısı olan bir deniz yalnızca biri tarafından temellük edilemez. Hepsinin hâkim olduğu birer bölge olmalıdır. Fakat herhangi bir ülke savaş gemilerini kullanarak bir diğerinin kendi körfezlerinde balık tutmasını ya da kıyılarına yaklaşmasını engelleyebilir.

[§ 2. Mülk Edinmenin İkinci Yolu: İltihak]

İltihak hakkı, kullanışlılıktan değil ait olduğu nesneyle ilişkilendirilmemenin uygunsuzluğundan kaynaklanır. Satın aldığım ineğin sütünün çok büyük bir değeri olmayabilir fakat bir başka kişinin onun yavrusu üzerinde hak iddia etmesi oldukça yakışıksızdır. En önemli iltihak hakları toprakla ilgili olanlardır. Toprak mülkiyeti, toplum tarafından bir kimseye bölüşme ya da tahsisle ekmek ve biçmek üzere belli bir toprak parçası için verilir. Bu hakkın bir sonucu olarak bu kişi aynı zamanda üretilen her şeye, ağaçlara, meyvelere, madenlere vs. sahip olur. Nehir tarafından biriktirilen alüvyonlar da doğal olarak bitişiğindeki arazinin sahibine aittir. Fakat alçak ülkelerde genelde rastlandığı üzere şayet bu birikme çok büyük miktarlardaysa yönetim o birikintiyi sahiplenir ve bitişikteki arazinin sahibinin onu kullanmadan önce devletten satın alması gerekir.[184]

İltihak ile ilgili temel mesele şudur: Ne zaman esas mal bana, iltihak hakkı başkasına ait olur veya bunlar birbiri içine geçmişse tüm mülkiyet kime aittir? Hukukta, kimse bir başkasının kaybının kazançlısı olamaz diye bir prensip vardır.[185] Eğer bir adam yanlışlıkla bana ait bir arazi üzerine bir ev yaparsa, kullandığı malzemeler kendisine ait ol-

---

[183] Gönderme İskoçya'daki somon balıkçılığına dairdir; MacDouall, *Institute of the Laws of Scotland*, 1751-3, cilt i. s. 574.

[184] Pufendorf, *De iure naturae et gentium*, lib. iv. cap. vii. § 12.

[185] "Nihil tritius ea sententia nemo debet ex alterius damno lucrum capere", Pufendorf, *De iure naturae et gentium*, lib. iv. cap. xiii. § 6.

masına rağmen ya ev benim olmalıdır ya da benim zararım karşılanmalıdır. İltihak, genellikle esas mala tabi olmasına rağmen, işçiliğin materyalden daha kıymetli olduğu durumlar da vardır ve bu durum *substantia cedet formae* olarak isimlendirilir. Ancak hukukçular, kapsayıcı ve yerleşmiş prensipleriyle doğrudan ters düşmek istemezler. Bunun için de ortaya çıkan şey yeni bir isim ve formla yeni bir tür olduğu takdirde esas malı iltihak sahibine vermek suretiyle bu prensibi bertaraf ederler. Fakat bunun da istisnaları vardır. Bir tablo ve üzerine yapıldığı pano, Latince'de aynı türdendir, ikisi de *tabula*'dır. Bu yüzden, bu düzeltme sayesinde resim, değersiz panonun sahibine ait olur. İltihakla ilgili en genel kural şudur: Şayet söz konusu şey değerinden çok fazla kaybetmeden veya iltihak sahibine kaybettirmeden en basit haline indirgenebiliyorsa esas malın sahibi onun üzerinde hak iddia edebilir. Bunun mümkün olmadığı durumlarda ise yasa, iltihak hakkı sahibinden yanadır fakat onu asıl mal sahibini razı etmekle yükümlü kılar.

[§ 3. Mülk Edinmenin Üçüncü Yolu: Zamanaşımı]

Zamanaşımı, bir malı uzun bir süredir elinde tutan kişinin o mala yönelik varsayımsal bağlılığı ile eski sahibinin uzun süre önce elinden çıkardığı mülküne yönelik varsayımsal duygusal kopuşuna dayanır. Zamanaşımı sebebiyle bir hakkın ortaya çıkması için dört şart vardır. Birincisi, *bona fides* [hüsnüniyet]. Bir kişi eğer bir şey üzerindeki hakkının geçersiz olduğunu düşünüyorsa, bu kişiyi o haktan mahrum bırakmak (ona) zarar vermez. Konuya dışarıdan bakan biri de bu kişinin söz konusu malından mahrum bırakılmasına kolayca razı olur. İkincisi, *iustus titulus* [haklı neden]. Bu tabirle, başka hiçbir koşul olmadan tek başına her bakımdan geçerli bir gerekçe kast edilmiyor. *Iustus titulus* ile işaret edilen şey, bir kişinin bir şeye sahip olduğunu düşünmesine sebep olacak kimi imtiyazlar ben-

zeri bazı makul gerekçelerdir. Şayet bu kişi böyle bir gerekçe sunmadan hak iddia ederse hiçbir tarafsız gözlemci onunla aynı fikirde olamayacaktır. Üçüncüsü, malın aralıksız bir şekilde elde tutulması da zamanaşımı için elzemdir. Zira malın eski sahibi sık sık hak iddiasında bulunuyorsa, mal üzerindeki hakkını kaybetmiş olmaz. Dördüncüsü; süre, yalnızca mülk üzerinde hak iddia etmesi mümkün birisi varken işler. Bu yüzden de mülkün sahibi çocuksa, deliyse veya sürgündeyse, ne kadar uzun zaman geçerse geçsin zamanaşımı hakkı doğmaz.

Bir *iustus titulus, bona fides*'in kanıtı olduğu gibi *bona fides* de bir *iustus titulus* için gerekliliktir. Roma kanunlarına göre, malın ilk temellük edildiğinde *bona fides*'in mevcut olması yeterlidir. Daha sonrasında gerekçede bir yanlışlık bulsan dahi zaman aşımı geçerli olur. Zamanaşımı için tabii bir süre sınırı olmadığı için bu sınır ülkeden ülkeye mülkiyetin istikrarına bağlı olarak değişmektedir. Roma'da taşınmazlar için ilk başlarda iki yıllık süre yeterli görülmüş, sonraları ise daha fazla süreye ihtiyaç duyulmuştur.[186] Ülkemizde ise komşusu üzerinde sürekli olarak hak iddia eden bir feodal lord, iddiasını destekleyecek bir yasa bulmakta zorlanmıştı. Nuh'un çağından kalmasına rağmen bu iddianın peşine düşmüştü. Sonunda bir süre sınırı tayin edecekleri zaman bu süreyi olabilecek en uzun şekilde 40 yıl olarak belirlediler. Romalılar arasında rastlanan bir uygulamaya göre, bir kişinin bir malı temellük etmesi için beklemesi gereken süre, bir düşmanın ülkeye gelmesi sonucunda kesintiye uğrarsa, yeniden başlatılırdı. İngiliz yasalarına göre ise zamanaşımını, mülkün eski sahibinin hak iddia etmesi dışında hiçbir şey kesintiye uğratmazdı. Krallar, hak iddialarıyla ilgili olarak nadiren zamanaşımının dolmasını beklerlerdi.[187] En azından, bu-

---

[186] "Res ergo immobiles Romae biennio, mobiles anno usucapiebantur. Sed Iustinianus ... res ... immobiles inter praesentes decennio, inter absentes vicennio usucapi voluit", Heineccius, *Antiq. Rom. lib.* ii. §§ 2, 9.

[187] Yani krallar iddialarının yazılı hale getirilmesine ender izin verirlerdi.

nun için hiçbir kesintisiz elde tutma süresi belirtmemişlerdir Ancak kadim mülkiyet bunu beraberinde getirecektir.

[§ 4. Mülk Edinmenin Dördüncü Yolu: Miras]

Miras aktarımı, kanuna dayalı veya vasiyetle olabilir. Kanuni tevarüs ile kast edilen şey, kimi hukukçulara göre, şudur: Yasaların, ölen kişinin varlıklarını, ölen kişinin kendisinin de mirasçı olarak seçeceği varsayılan kişilere dağıtmasıdır.[188] Fakat bu tanım, vasiyetle tevarüsün, yani, varlıkların ölen kişinin istediğine göre paylaştırılmasının, yasal tevarüse göre daha eski olduğunu kabul eder. Oysaki bu, mevcut tecrübeye aykırıdır. İlkel dönemlerde bir kişi, yaşarken dahi mallarının mülkiyetine tam anlamıyla sahip değildi ve bu yüzden ölümünden sonra bunların nasıl paylaştırılacağını tayin etme gücü olduğu varsayılamaz. Tüm toplumlarda, henüz ortada vasiyet diye bir şey yokken, ölen kişinin akrabaları, mirasçıları olmuşlardı. Roma'nın 12 Levha Kanunları Atina'da Solon Yasaları, bu iki ülkede vasiyetle tevarüsün hayata geçtiği ilk uygulamalar olarak görülmektedir.[189] Ancak bunlardan çok daha önce her iki ülkede de yasal tevarüs mevcuttu. Ölene kan bağıyla bağlı varisin hak iddiası her zaman tercih edilir bulunmuştur fakat bu hak iddiası hiçbir zaman ölen kişinin varsayımsal arzusuyla temellendirilmemiştir. En erken dönemlerdeki tevarüsü inceleyecek olursak bunun kişiler arasındaki ilişkilerden ziyade değerli varlıklar arasındaki ilişki üzerine temellendirildiğini görürüz.[190] Şayet bir baba ve oğul birlikte yaşıyorsa ve sahip oldukları bir mülkü beraber edindilerse, baba öldüğü vakit çocukların varlıklar üzerindeki

---

[188] Örneğin, Grotius, *De iure belli et pacis*, lib. ii. cap. vii. § 3 ve Pufendorf, *De iure naturae et gentium*, lib. iv. cap. xi. § 1.

[189] Heineccius, *Antiq. Rom.* lib. ii. tit. x. § 5.

[190] "Veteres Romani in successione intestatorum non id agebant ut heredes essent, quos defunctus reliquis cariores habuisse videretur, (quod principium postea Iustiniano placuit) sed ut facultates penes familiam manerent", Heineccius, *Antiq. Rom.* lib. iii. tit. i. § 1.

hakları ortaktır. Bu hak, babalarıyla olan ilişkilerinden ziyade bu mülkleri edinirken harcadıkları emekle ilgilidir. Bu yüzden anne ve çocuklar mülkleri ellerinde tutmaya devam ederler. Romalılar, kadın eşi de kız evlat gibi kabul eder ve mirastan buna göre pay verirlerdi. Eğer çocuklardan biri aile dışında yerleşir veya aile ile bağlarını kopartırsa mirastan pay alamazdı zira malları edinirken diğerleriyle beraber çalışmamış olurdu.[191] Aileler bu şekilde birlikte yaşadığı zaman kuzenler arası evliliğin yasaklanmasının gerekli olduğu görülecektir. Bir kişinin tüm oğulları ve torunları aynı hanede yaşıyorlarken herkese eşit miras hakkı veriliyorsa bu durum *successio scundum capita* olarak adlandırılırdı. Fakat torunlar yalnızca kendi babalarının hissesine mirasçı olabiliyorlarsa bu durum *secundum stirpes* olarak nitelenirdi. Eğer bir adamın üç oğlu da öldüyse fakat en büyük oğlu geride bir erkek evlat bıraktıysa, ikincisinin iki, üçüncüsünün üç oğlu varsa, ilk kurala göre dedenin ölmesi durumunda torunlardan her biri altıda bir miras alırdı. Fakat ikinci kural geçerliyse en büyük oğlun oğlu tek başına mirasın üçte birini alırdı. İkinci oğlun iki oğlu ise üçte biri, üçüncü oğlun üç oğlu ise kalan üçte biri aralarında paylaşırdı. Torunlar, babalarının temsilcileri gibiydi. Temsil hakkı ise *successio secundum stirpes* ile aynıdır. Romalılar, temsil hakkında güçlüyü kayırıp zayıfa karşı önyargılı yaklaşmıştı fakat Britanya'da durum bunun tam tersidir.[192]

Romalılarda anne, ailenin kızı gibi görüldüğü ve ona ait her şey kocasının olduğu için bir oğul, annesi öldüğünde ona mirasçı olamazdı. Eğer koca ilk ölürse, anne mirası çocuklarıyla paylaşır ve babasının evine dönerdi ve yeniden onun mirasçısı olurdu. İmparatorlar dönemindeki pek çok düzeltmeyle birlikte, anne oğla, oğul da anneye mirasçı

---

[191] *Ibid.* § 6.

[192] Buradaki anlam muhtemelen karışıktır zira pasajı bir bağlama oturtmak kolay değil.

olabilir hale geldi.[193] Antik dönemlerde, bir oğul öldüğünde kimse ona mirasçı olamazdı zira kendisiyle birlikte tüm malları da babasına aitti. İlk olarak Sezar tarafından yapılan bir kanunla bir oğlun savaşta veya serbest mesleklerde kazandıklarını temellük edebileceği belirtildi.[194]

Üç sınıf kimse mirasçı olabilir: Bir kimsenin neslinden geldikleri, neslinden gelenler ve onunla aynı soydan gelenler. Soy ağacının üst basamağındaki alt basamağındakine, alt basamağındaki üst basamağındakine ya da aynı basamaktakiler birbirlerine mirasçı olabilir. İlk başlarda aynı basamaktakilerden yalnızca en yakın kan bağına sahip olanlara mirasçı olma hakkı verilmiş[195] ve onun reddetmesi halinde mülkler kamuya devredilmişti.[196] Fakat sonraları praetorlar, bu hakkı yedinci derece akrabaya kadar genişlettiler.[197] Bir kardeş öldüğünde bir diğeri mirasçı olur. Bu, ortak ataları olan babalarıyla bağlarının bir sonucudur. Bu yüzden de üst basamaktakiler, mirasçı olma bakımından aynı basamaktakilerden öncelikli olmalıdır. Fakat alt basamaktakilerin hakkı, bunların her ikisinden de önceliklidir. Çünkü oğlun babası üzerindeki iddiasının babanın oğlu üzerindeki iddiasından daha güçlü olduğu açıktır. Öyleyse, menkul mülkler hakkındaki veraset prensipleri, antik dönemde ailede kendisini gösteren ortak sahiplik anlayışına dayanır.

Ülkemizdeki ailelerin durumları arasındaki farklılıklar, bizim –yani İskoç- yasalarımızla Romalılarınkiler arasında büyük farklılıklara sebep olmuştur. Bizde kadın eş, kız evlada göre çok daha önemli bir yere sahiptir ve mirastan da buna göre fazla pay alır. Koca hayatını kaybettiği vakit değerli varlıklar üç eşit parçaya bölünmeli, bir parçanın ölen kocaya, birinin eşe, birinin ise çocuklara ait olduğu kabul

---

[193] Heineccius, *Antiq. Rom*. lib. iii. tit. iii.
[194] *Ibid.*, lib. ii. tit. ix. § 2.
[195] *Ibid.*, lib. iii. tit. ii. § 3.
[196] "Genele" veya klanın üyelerine; *Ibid.*, § 7.
[197] *Ibid.*, tit. v. § 5.

edilmelidir. Fakat arada bir fark vardır: Koca, kendi payına düşen kısmı vasiyet yoluyla tasarrufta bulunabilirken kadın bulunamaz. Roma'da evlatlıktan reddedilen bir oğlun durumu, aileyle bağlarını kopartan bir oğulla aynı değildir. O, kardeşleriyle birlikte mirasçı olabilir fakat bu yalnızca aldığı bir pay varsa onu babası öldüğü zaman ortak mal varlığına eklemesi durumunda mümkündür. Torunlar, Roma'da olduğu gibi, ölmüş babalarının yerine mirasçı olamazlar. Ancak İngiliz kanunları halefiyeti kabul eder, üst basamaktakini, eğer erkekse, aynı basamaktakine tercih eder.

Şimdi de sıra feodal kanunlarla hayata geçen bölünemez mirası ele almaya geldi. Roma İmparatorluğu'nu işgal eden milletler Batı Avrupa'ya yerleştikleri zaman, ister istemez servet eşitsizliği ortaya çıktı. Büyükler için izzet-ü ikram dışında servetlerini harcama vesilesi olmadığından, vassallar üzerinde kaçınılmaz şekilde muazzam bir etki tesis ettiler. Bağlılıklarını sürdürmek için onlara toprak verdiler. Öyle ki, Saksoncadaki çiftlik [*farm*] kelimesi erzak manasına gelmektedir.[198]

Kabile reisleri, toplumdaki etkileri sebebiyle kendi bölgelerinde adalet işlerindeki yegâne merci idiler. Hukuk işlerini idare etmek yönetimin çıkarınaydı zira bu, barışı korumanın tek yoluydu ve liderler, hem savaşta hem de barışta liderdi. 1745 gibi geç bir tarihe kadar dahi İskoçya'nın kuzeyinde bu yetki muhafaza edildi. Kimi beyefendiler savaş alanına birkaç yüz adam getirebiliyorlardı.[199] Lordların topraklarını kullanmaları için başka bir yol mevcut olmadığından bir kısım topraklarını geri alınabilecek şekilde *munera* olarak verdiler. Kimi topraklarını ise hayat boyu sürecek ve kiracının ölümünden sonra lorda geri dönecek şekilde *beneficia* olarak verdiler.[200]

---

[198] Dalrymple, *Feudal Property*, s. 33.

[199] *W. of N.* Kitap iii. bölüm iv. cilt i. ss. 413, 414, ne var ki, yargı yetkisinin feodal değil, tam mülkiyete dayalı olduğu ifade edilir.

[200] Dalrymple, *Feudal Property*, s. 199.

Kiliseye verilen tımar arazileri de görünüşe göre bu temele göre verilmişti ve bu şekilde adlandırılmaya devam ettiler. Lordlar bu yolla tebaalarının sadakatlerini güvence altına aldılar. Tımar arazileri ömrün sonuna kadar kullanılmak üzere verildiği için kullanım hakları doğal olarak ölen kiracının oğlunu da kapsayacak şekilde genişletildi ve derece derece kullanım hakkı, mirasa dönüştü ve feodal olarak adlandırıldı. Böylece kiracı daha fazla özgür hale geldi. Ne zaman bir kabile reisi ölür ve geride küçük bir evlat bırakırsa kral, bu reisin tebaaına çocuk büyüyene kadar bir lider atardı. Topraklardan elde edilen üretim fazlasına ve kira gelirlerine el koyardı. Bir kadın mirasçı olduğunda ise lordun, kadın varisi evlendirme yetkisi vardı. Böylece kendi tebaaından birini kadının kocası olarak seçebilmesi akla yatkındı. Lord, erkek mirasçının hamisi olduğu için onun da lordun onayı olmadan evlenebileceği düşünülemezdi. Feodal lord, mirasçı büyüyene kadar toprakları elinde tuttuğu için, küçük topraklarını geri almadan evvel bağış denilen bir ödeme yapmakla mükellefti. Bu ödeme, mirasçının topraklarını geri almadan önce huzurunda sadakat yemini etmesi gereken kral ya da lordun meclisi tarafından tayin edilirdi. Ayrıca mülküne girmeden önce lorda biat etmekle de yükümlüydü. Böylece, lordun topraklarını askeri hizmet, biat, koruyuculuk, sadakat, yardım benzeri yükümlülükler karşılığında elde tutardı. *Allodial* mülkler için bu tip hizmetlerin hiçbirisi söz konusu değildir. Yalnızca mülkün ve mülk sahibinin güvenliği için belli miktarda savaşçı bulundurmak gerektiğinden, bu mülklerin çoğunluğu feodal hale gelir. Aynı sebepten ötürü büyük toprak sahipleri egemene toprak kirası öder ve sadakat yemini eder.

Anlaşılan o ki mülkiyeti korumak, erken çağlarda, özellikle toprak küçükse, oldukça güç bir meseleydi. Bu yüzden toprakların paylaşılmasından daha kötü bir şey olamazdı. Fransa Krallığı'nın paylaşılmasının sonuçları yeterli seviyede tecrübe edilmişti ve bu durum özel mülkler söz

konusu olduğunda çok daha kötü olabilirdi. Fakat diğer oğulların muhalefetinden ötürü ekberiyet hakkı ya da toprakların bölünmezliği ancak çok sonraları yasalara girebildi. Öyle ki Almanya'da geçen yüzyıla kadar tam anlamıyla hayata geçemedi. Ancak şartların son derece gerekli kılmasından ötürü topraklar sonunda parçalanamaz kılındı. Mirasçı olarak tek bir kişinin seçilmesi gerektiği için de bu mirasçı, haliyle en büyük oğul oldu. Mirasçının tayin edilmesindeki bu yasal tercih, kesinlikle tartışma götürmeyecek niteliklere dayalı olmalıydı. Şayet bilgelik veya yiğitliğe dayanacak olsaydı kimin ehil olduğu konusunda büyük anlaşmazlıklar çıkardı. Ne var ki erkek evlatlar arasında kimin en büyük olduğu hususunda her hangi bir tartışmaya yer yoktur. Toplumsal hayatın başlarında yaşın bizatihi kendisine oldukça hürmet edilirdi. Tatarlarda ise hükümdarın varisi oğlu değil, kraliyet ailesinin en yaşlı üyesidir.

Ekberiyet hakkı hayata geçtiği vakit, doğal olarak temsil hakkıyla verasete de sebep olacaktır. Çünkü ilk başta daha genç kardeşler, ağabeylerinin kendilerine tercih edilmesini kabullenmekte zorlanacaktır. Ağabeyleri öldüğünde ise onun oğlunun kendilerine tercih edilmesini kabullenmek daha da zor gelecektir. Dolayısıyla pek çok yerde bu mesele bir düelloyla çözülmeye çalışılacaktır.[201] *Bruce* ve *Balliol,* bu sebeple karşı karşıya gelmiştir. Bizim anlayışımıza göre, *Bruce*'nin ortak ataya bir derece daha yakın olmasına karşılık en büyük kızın soyundan geldiği için *Balliol* mirasta daha fazla hak sahibiydi. Ekberiyet hakkının hayata geçirilebilmesi için ilk başta yeni miras türleri doğmuştu. Şöyle ki, bir baba öldüğü zaman mirası en büyük oğluna geçiyordu. Fakat büyük kardeş, çocukları daha küçükken ya da henüz babası hayattayken ölürse kendi oğlu değil

---

201 "Non minus agitatum etiam bellis et pugnis singularibus, an nepos ex filio priore filio posteriori sit praeferendus", Grotius, *De iure belli et pacis,* lib. ii. cap. vii. § 30.

kardeşi mirasçı oluyordu. Bu uygulama, beraberinde bir problemi de getiriyordu: En küçük kardeş öldüğünde onun çocukları, büyük kardeşlerin çocuklarına tercih ediliyordu. Roma kanunlarına göre bir torun, yalnızca kendi babasının payını tevarüs ediyordu. En büyük oğul olarak değil herhangi bir oğul olarak mirasçı oluyordu. Kardeşler, haliyle, babalarına herhangi bir torunundan daha yakın olduklarını düşünüyorlardı. Fakat kardeşlerin hak iddiasında da mezkûr problem bulunduğu için, babaları dedelerinden önce ölmüş torunların makul iddialarının önüne geçmek de bir başka zorluktu. Daha sonraları bu son problem, çizgisel tevarüsün önünü açtı. Bu külfet halledildiği zaman paralel tevarüs konusunda da pek bir anlaşmazlık kalmaz. Feodal lordluk sisteminde bir kadın, askeri yükümlülükleri yerine getiremediği için mirasçı olamazdı fakat başka türden hizmetlerin görülmesi gerektiği topraklara mirasçı olabilirdi.[202] Tımar arazileri, eril ve dişil olmak üzere iki çeşittir. Hiçbir kadının kraliyete varis olamadığı Fransa eril olanın, İngiltere ise dişil olanın örneğidir.

Paralel tevarüs konusunda İskoç yasalarında bir hayli tuhaf detaylar vardır. Eğer bir mülkü olan erkek kardeş ölürse, ölenin mülkü, en büyük kardeşin yeterince mülke sahip olduğu varsayımıyla, ona değil üçüncü erkek kardeşe gider. Buna karşılık fetih toprakları[203] ise yine en büyük kardeşin değil bir büyük kardeşin olur. İngiliz yasalarına göre, en büyük kardeş tüm kan bağıyla bağlı mirasçıları fetih mülklerinin yarısından mahrum bırakır, diğer ülkelerde ise tercih hakkı bu kadar geniş değildir.[204]

Ekberiyet hakkının, tarımı aksattığını da göz önünde bu-

---

[202] Dalrymple, *Feudal Property*, ss. 229-231.

[203] "Fetihçinin ardıllarına intikal eden fetih toprakları miras haklarındandır; *infeftment* ise değildir", MacDouall, *Institute of the Laws of Scotland*, cilt ii. s. 297.

[204] Bu cümle açıkça yanlıştır. Bkz. Craig, *Ius feudale*, ed. J. Baillie, 1732, ss. 334-336.

lundurmamız gerekir.[205] Eğer tüm topraklar oğullar arasında eşit şekilde dağıtılmış olsaydı her biri kendi payını, birinin tüm toprağı değerlendirdiğinden daha iyi değerlendirirdi. Ekberiyet hakkı, bir kişiye fayda sağlayıp geri kalanları da birkaç nesil içinde sefalete mahkûm ettiği için aynı zamanda aile için de zararlıdır.[206] Ancak kraliyet varisliği söz konusu olduğunda bunun açık bir faydası vardır. Kardeşler arasındaki tüm tehlikeli rekabete engel olur.

Pek çok ülkede diğer başka tevarüs çeşitleri de vardır. Mesela kimi ülkelerde en genç erkek çocuk babasının mirasçısı olur. Buna benzer bir şey bizim toprak sahiplerinde de vardır. Büyük erkek evlatlara yetişkin olduklarında toprak verilir ve babasıyla kalan en küçük oğul babasının mallarını tevarüs eder.

Yasal tevarüs hakkında bu kadarı yeter. Şimdi de vasiyetle mirasçılığa sıra geldi. Görülecektir ki mülkiyetin alanını bu denli genişleten başka bir şey yoktur. Bu yüzden de bu uygulamanın hayata geçmesi çok uzun zaman almıştır. Bir adama mülklerini yaşarken dilediği gibi tasarruf etme hakkı verilmesi gayet doğaldır. Fakat vasiyet, tam olarak ifade etmek gerekirse, mülklerinin hiçbirine sahip olmadığı bir zamanda da onları kullanma hakkını aynı adama vermektir. Kendi hakkını devrettiği söylenemez, zira varisin, vasiyet sahibinin o mülklere gerçek anlamda sahip olmadığı ana kadar mülkler üzerinde bir tasarrufu yoktur. *Puffendorf*[207], tuhaf bir izahla vasiyetin temelinin ruhun ölümsüzlüğüne dayandığını kaydetmiştir. Roma'da vasiyet bırakma hakkı kademeli olarak hayata geçmiştir. İlk başta, diğer vatandaşların da onayıyla, bu hak münhasıran çocuksuz kimseler için kabul edilmiştir. Bu durum

---

[205] *W. of N.* Kitap iii. bölüm ii. cilt i. ss. 386-389.

[206] *Ibid.* s. 388.

[207] Bu açıklamayı verdiği için atıf yapılan Pufendorf değil Leibnitz'dir (*De iure naturae et gentium*, lib. iv. cap. x. § 4). Pufendorf "quod autem comminiscitur auctor novae methodi iurisprudentiae p. m. 56 id nescio an cordati sint adprobaturi" der.

büyük oranda evlatlık alınmış çocuklar için de geçerliydi.[208] Bir kişi öldüğü zaman topraklarını sürgünde olan bir oğluna bırakmak istediğinde doğal olarak komşularından bunu engellememelerini isterdi. Bu dilek, onun arzusu olduğu için değil de ölene saygı göstermek adına dikkate alınabilirdi. Bir dostumuzun son sözlerini anımsayıp onun son dileğini yerine getirmekten doğal olarak memnuniyet duyarız. Durumun ciddiyeti zihni etkiler. Dahası, kendimizi onun yerine koyar ve son arzumuzun yerine getirilmemesinden ne denli büyük bir acı çekeceğimizi kendimize hatırlatırız.[209] Böyle duygularla insanlar haliyle mülkiyetin kapsamını bir adamın yaşam süresinin biraz daha ötesine genişletme eğiliminde olur.

Vasiyetle verasetin temellerini bunlar oluşturuyor gibi görünmektedir. Babanın varisini mirastan mahrum bırakmanın hiçbir yaptırımı yoktu zira onun lehine hiçbir yasa mevcut değildi ve sürgünde olduğu için de tüm miras haklarını kaybetmişti. Buna rağmen onun arzusunu yerine getirmemek saygısızlık olarak addedilirdi. Zararın, esas olarak ölene verildiği düşünülürdü çünkü kendimizi onun yerine koyar ve yaşasaydı ne arzu ederdi diye düşünürdük. Bu uygulamanın insaniyette belli bir kemale ulaşmayı gerektirdiğini ve ilkel bir toplumda katiyen rastlanmayacağını da göz önünde bulundurmalıdır. 12 Levha'dan önce hiçbir Romalının vasiyet hakkı yoktu. Bizim Saksonyalı atalarımız da toprakları üzerinde vasiyetle diledikleri gibi tasarrufta bulunamazdı.[210] Eski Ahit tarihinde de buna benzer bir şeyin bahsi geçmez. Ölene saygı, ancak ilk sıradaki mirasçılar için geçerli olabilirdi. Bu nedenle vasiyet bırakma hakkı, bu ilk sıradaki mirasçı da hakkından fera-

---

[208] Lord Kames, *Law Tracts*, cilt i. ss. 186-7; Dalrymple, *Feudal Property*, s. 152; Heineccius, *Antiq. Rom.* lib. ii. tit. x. § 2.

[209] Dalrymple, *Feudal Property*, s. 154.

[210] Bu mutlak iddia, muhtemelen Dalrymple, *Feudal Property*, bölüm iii. sect. 3, ss. 149-162'den arazinin miras yoluyla devrinin tarihi konusunda yapılan özensiz bir çıkarımdır.

gat etmedikçe daha öteye geçemiyordu. Bu durumda başka bir varis tayin edilebilirdi. Bu, vasiyet hakkının daha da genişletilmesi demekti. Yine, eğer bir adam ölmesi halinde mirasçısı olarak kız kardeşinin oğlunu tayin ettiyse[211], topraklarının yabancılara gitmemesi için yeğeninin belli bir yaşa erişmeden ölmesi durumunda toprakların bir başkasına verilmesini isteyebilirdi. Buna anonimle ikame denirdi. Böylece mülkiyetin kapsamı daha da genişletilmiş oldu.

Mülkiyetin kapsamına yönelik tüm bu genişletmelerin en büyüğü ise şarta bağlı olanlardır. Bir adama ölümünden sonra dahi mülkleri üzerinde tasarrufta bulunma hakkı vermek epey büyük bir şeydir. Fakat bu gücü sonsuza kadar uzatmayı sağlayamaz. Toplumsal hayatın başlangıcında ailelerin durumu mevcut halden çok farklıydı. Kadın, kocasına boyun eğdiği için, en iyi ihtimalle bir kız evlat konumunda olduğu için, kendi emeği haricinde kocasının mal varlığına nadiren katkıda bulunurdu. Fakat kadınlar da mirasçı ve mülk sahibi olmaya başladıklarında, bu mülkleri kendilerinin iyi kullanacağını garanti etmeden ve ölümünün ardından mirasının bir kısmının kendi akrabalarına döneceği taahhüdünde bulunmadan evlenmelerine izin verilmedi. Bu durum, her iki tarafı da eşit kılan yeni anlaşmalı evlilik türleri doğurdu. Aile içi işlerdeki bu büyük değişiklik ilk başlarda haliyle yakınmalara sebep oldu. Bunun temel sebebi de kadınların miras hakkı olduğu için onların zenginleşmesinin engellenmesine çalışıldı. Bu sebeple, Roma'da yapılan *Voconia* Kanunu'yla meseleler antik köklerine dayandırıldı. Bu yasanın etrafından dolanmak için bir *fidei commissum* icat edildi. Buna göre, bir adam topraklarını yasaların izin vermediği birine bırakmayı düşündüğü zaman mirasını bir başkasına bırakır ve o kişiden bu mülkleri esas bırakmak istediği kişiye devretmesi için kati söz alırdı. *Augustus* da bir yasayla bu emanetçinin mülkleri her zaman gerçek sahibine teslim etme-

---

211 Yanlıştır. Çocuk, murisin yetkisi altındaki bir altsoy olmalıdır.

sini zorunlu kıldı ve bu işlemleri takip etmesi için bir *praetor* vekili atadı.[212] Mülkün bırakıldığı kişiye *heres fiduciarius* denirken iade edileceği esas varise de *fidei commissarius* denildi. Böylece, mülkiyet hakkı, birinci mirasçının da ötesine taşınmış oldu. Bu adım bir kez atıldıktan sonra kolayca daha da genişletildi ve şarta bağlılık hayata geçmiş oldu.

Şarta bağlılık, modern hukuka ilk olarak, aldıkları eğitim gereği Roma geleneklerine aşina olan rahipler tarafından sokuldu.[213] Bu doktrini onlar vazettikleri için haliyle, *Theodosius* ve *Valentinian*[214] bu yetkiyi onlardan alana kadar, vasiyetlerin açıklayıcısı ve uygulayıcısı rahipler oldu. İngiltere'de Fatih William bu hakkı onlara yeniden verdi.[215]

Yasalarımıza –yani İskoç yasalarına- göre, bir adam eğer geride kadın ve çocuklar bırakacaksa mallarının yalnızca üçte birini vasiyet yoluyla tasarruf edebilir. Eğer çocukları yoksa yalnızca yarısını. Feodal sistemin hayata geçmesinden sonra topraklar da aynı askeri hizmetler gibi yalnızca lordun izin vermesi halinde vasiyete konu olabildi. Önceleri İngiltere'de kira geliri dışında vasiyetle meşruta bırakma yoktu. Bir adam bir mülkü kendisi ve çocukları için elinde tutardı. Fakat varisi yoksa bu mülkler devredilmezdi ve lorda geri dönerdi. Varisleri varsa devredebilir ve böylece lord, toprakları geri alma hakkından mahrum ka-

---

[212] Heineccius, *Antiq. Rom.* lib. ii. tit. xxiii. §§ 2-4.

[213] Meşrutanın Roma kökenli olduğu iddiası şurada reddedilmiştir; *W. of N.* Kitap iii. bölüm ii. cilt i. s. 388.

[214] "Theodosius Valentinus" denilmektedir. Din adamlarının yetkilerini aşırı abartan metinde bu ifadeyi bir bağlama oturtmak zordur. Justinian, onların vasiyet işlerine karışmalarını açıkça saçma bulmaktadır, *Cod.* lib. i. tit. iii. § 40 (41).

[215] Vasiyetnamenin tasdikinin taşra mahkemesi yetkisinde olmasının sonuçlarına dair aceleci bir çıkarım. Taşra mahkemesinde, piskopos ve *Şerif* (kolluk şefi) yan yana oturmaktadırlar ve Fetihçi William dini ve medeni yargılamayı ayırmıştır. Bkz. Bacon, *New Abridgement of the Law*, s.v. Courts ecclesiastical, cilt i. s. 618.

lırdı. Daha sonraları bir yasa ile[216] bu hak garanti altına alındı.

Hiçbir şey, daimi meşrutadan daha abes olamaz. Bu uygulamada, vasiyetle tevarüs prensibi kesinlikle geçerli değildir. Ölene karşı saygı, yalnızca ölenin hatıraları insanların zihninde henüz tazeyken mümkündür. Bir mülk üzerinde ilânihaye tasarrufta bulunma yetkisi son derece saçmadır. Yeryüzü ve bütünlüğü, bütün nesillere aittir. Daha önce dünyaya gelmiş olmak dünyayı sonraki nesillerden saklamak hakkını kesinlikle vermez.[217] Mülkiyet kavramının bu denli genişletilmesi gayritabiîdir. Meşruta hakkının sorumsuzca genişlemesi, ölenlerin hakkının, şayet öyle bir hak varsa, nereye kadar uzandığını bilememekten kaynaklanmıştı. Meşruta hakkının kapsayabileceği en son kişiler, mülk sahibinin ölümü esnasında yaşayanlar olmalıdır. Zira ölen kişi, henüz doğmamış kimselere sevgi duyacak değildir. Meşrutalar, ülkenin gelişmesine de zarar verir ve bu uygulamanın hiç rastlanmadığı yerler en iyi işlenen topraklardır. Toprakları bu yolla tevarüs edenler genelde onları işlemeyi düşünmezler ve genelde buna kabiliyetleri de yoktur. Yeni bir toprak satın alan kişi zaten onu işlemeyi amaçlar ve genelde de yeni satın alanlar en iyi çiftçilerdir.

[§ 5. Mülk Edinmenin Beşinci Yolu: Gönüllü Transfer]

Gönüllü transfer için iki şey elzemdir: Birincisi, mülkü verecek ve alacak kişilerin her ikisinin de niyetlerini beyan etmeleri. İkincisi, mülkün fiilen teslim edilmesi. Pek çok

---

[216] Stat. Westm. II, 13 Ed. I. cap. i. De donis conditionalibus.

[217] "Avrupa'nın şimdiki durumunda, bundan daha yersiz bir şey olamaz. Bu, en anlamsız düşüncelere yani, birbiri ardından gelen her bir insan kuşağının, toprak ve toprağın varı yoğu üzerinde eşit bir hakkı olmadığı; şimdiki kuşağın malının, belki beş yüz yıl önce ölmüş olanların keyfine göre kıskıvrak bağlanıp düzenlenmesi gerektiği yolundaki varsayıma dayanmaktadır", *W. of N.* Kitap iii. bölüm ii. cilt i. s. 388 [Türkçesi, s. 415]. "Saçma" ibaresi iki kere kullanılmıştır.

durumda bunlardan ilkinin, ikincisi olmadan bağlayıcılığı yoktur. Çünkü temellük yoksa hak da yoktur. Gerçi, eğer bir kişi bir eşyayı önce ödünç alır, sonra da satın alırsa teslime ihtiyaç olmaz çünkü o eşya zaten satın alanın elindedir. Size vaadde bulunan ya da sözleşme yaptığınız bir kimseye bundan doğan yükümlülüklerini yerine getirtme hakkınız olmasına rağmen zilyetlikten evvel söz konusu şey üzerinde herhangi bir hakkınız bulunmaz. Eğer bir kişiden bir at satın alırsam ve bu kişi teslimattan önce atı üçüncü bir kişiye satarsa atı şimdi elinde tutan kişiden değil sadece atı satan kişiden talep edebilirim. Ancak eğer at bana teslim edilmişse onu kimden olursa olsun geri isteyebilirim. Bu yüzden mülkiyet; geçerli bir âdet ya da teslimat olmaksızın transfer edilemez.[218] Gerçi Grotius'un haklı şekilde dikkat çektiği üzere rehin bir malın transferinde teslimata gerek yoktur zira bu mal zaten bu kişinin zilyetliğindedir. Fransa'da eğer bir kişi bir bağışta bulunma vaadinde bulunur ve bunu gerçekleştiremeden ölürse bağış, kişinin varisinin olurdu. Bu, aynı zamanda Vizigotlar arasında da yaygın bir âdetti. Toprakların ve diğer büyük malların transferinde, söz konusu malın kimin zilyetliğinde olduğunu tayin etmek çok kolay değildir. Fiili bir teslimat mümkün olmadığı için ülkemizde bir çeşit teslimat sembolü kullanılır. Bir mısır koçanı ya da yığını tüm araziyi temsil ederken bir taş parçası arazinin ortasındaki mülkü, kapı anahtarları ise evi temsil eder. İskoç yasalarına göre birçok mülkün transferi söz konusuysa satın alan kişi her birini ayrı ayrı teslim almalıdır. İngiltere'de ise eskiden toprak satışı yerel mahkemenin huzurunda yapılırdı.[219] İskoçya'da teslim işlemi söz konusu arazide yapılmalıdır. İngiltere'de ise arazinin görüş mesafesinde olması yeterlidir. Dahası, devir şartlarını gösteren bir kontrat ya da yazı-

---

[218] *De iiure belli et pacis*, lib. ii, cap. viii, § 25.

[219] Burada muhtemelen "tımar ve istimlak, taşra mahkemesi huzurunda verilir" denilmektedir. Bkz. Bacon, *Abridgement*, s.v. Feoffment, cilt ii. s. 492; Coke, *Littleton*, s. 253 a.

lı belgenin teslimi de güvenlik açısından şarttır. Yakın zamanda yapılan bir düzenlemeyle kaldırılana kadar, her hangi bir vassal ya da feodal kiracı efendisinin izni olmadıkça mülkünü elden çıkarma hakkına sahip değildi.[220] Şayet kiracı toprağı askeri hizmetler karşılığında elinde tutuyorsa, toprağın ilk olarak lorda teslim edilmesi, daha sonra onun alıcıya teslim etmesi şarttır. Zira lordun kendi kiracısını seçebilmesi daha münasiptir. Ancak sonraları, alacaklıları alıcı olarak kabul etme zorunluluğu doğdu ve bu sıklıkla kanunun etrafından dolaşmak için kullanıldı. Satıcı olan kişi, bunun bir satış olduğuna değinmeksizin borç alınmış bir miktar paranın mukabili olarak senet imzalar. Böylece söz konusu topraklar alıcıya verilirdi ve lord da bu kişiyi kiracısı olarak kabul etmek zorundaydı. Benzer bir şekilde, kiracı yeni efendisinden zulüm görebileceği için, lord da vassallarının rızası olmadan topraklarını elden çıkartamazdı. Bu yüzden taraflardan herhangi biri diğerinin rızası olmadan toprağını satarsa toprak üzerindeki hakkını kaybederdi.

İskoçya'da vassalların lordları karşısındaki yükümlülükleri İngiltere'ye nazaran daha uzun sürdü. Bu farklılık muhtemelen daima demokrasiden yana olan İngiltere ile aristokrasiden yana olan İskoçya'nın yönetim şekilleri arasındaki farklılıktan kaynaklanıyordu. Toplumsal gelişme kemale erdikten sonra karşılıklı anlaşma şartı ortadan kalktı çünkü artık lord kim olursa olsun kiracı yasal koruma altına girmişti.

İç savaşlar[221] döneminde yeni bir çeşit teslimat şekli ortaya çıktı. Bir kişi mülkünü bir başkasına kendi kullanımı için devrettiği zaman haklarını kaybetmekten muaf tutuldu. Mülkün transfer edildiği kişi, nezaretçi olarak kabul edildi ve mülkü diğer kişi adına elinde tuttu.

---

[220] İskoçya'da. "Yeni düzenleme" 20 Geo. II. cap. 50'dir.

[221] Lanchester ile Yorklular arasında.

[§ 6. İrtifak Hakları]

Mutlak hakların ikincisi, irtifak hakları veya bir kimsenin başkasının mülkleri üzerindeki haklarıdır. Bu haklar ilk başta şahıslar arasındaki mukavelelerle ortaya çıktığı için şahsiydi. Çarşıya gidebilmem için bir yolumun olması gerekir. Şayet benimle çarşı arasında bir başkasının arazisi varsa bu araziden bir yol geçirme imtiyazı için bu kişiyle pazarlık etmek zorundayımdır. Bu kişiyi bu hakkı muhafaza etmeksizin toprağını satmaması konusunda yükümlü kılmam gerekmesine rağmen bu mukavele yalnızca şahsi bir hak üretir. Ancak burada bir problem vardır: Eğer toprak satılır ve mülkün yeni sahibi yolu kabul etmezse sabık toprak sahibi üzerinde sahip olduğum şahsi hakka dayanarak yeni toprak sahibini dava edemem. Toprağı yeni satın alan kişiye gelmeden evvel bana karşı sorumluluğu bulunan ve yeni toprak sahibinin peşine düşmesi gereken önceki toprak sahibinin peşine düşmeliyim. Şayet bu mülk pek çok kişinin elinden geçtiyse bunu yapmak meşakkatli ve uygunsuz olacaktır. Bunu telafi etmek için ise yasalar irtifak haklarını mutlak hak haline, yani talep edilebilir *a quocumque possessore* hale getirmiştir.

İrtifak hakları ya kasabaya veya nehre giden yol, başkasının merasında çok miktarda sığır otlatma benzeri haklar gibi *rusticae* idi veya seni, duvarlarını benimkini de destekleyecek kadar güçlü yapmakla yükümlü kılan, evimin kirişlerini seninkinin duvarlarına yaslama hakkı benzeri *urbanae* haklardı. Bu haklar tabiatında şahsidir ve hukukçular tarafından mutlak haklar haline getirilmiştir. Bir mülkün hayat boyu kiralanması ve diğer pek çok hak tümüyle şahsi olmalarına rağmen irtifak hakkı olarak tanınmıştır. Feodal haklar yalnızca şahsidir ve her yeni vassal saygı ve sadakatini yenilemelidir.

Feodal hukukun ilk oluştuğu dönemlerde, feodal kiracı her bir şarta yönelik yükümlülüğünü yerine getirmediği takdirde toprak hakkını kaybederdi. Benzer şekilde kiracı

lordunun sınırlarına tecavüz ederse toprakları yeniden lordun eline geçerdi. Vassalın hakkı, efendinin verdiği imtiyazlara dayanırdı ve her bir şart yerine gelmeliydi. Her yeni kiracı da bu yükümlülükleri yenilemeliydi. Kiracılar bağımsız olup gerçek bir mülkiyet edindikleri vakit *dominium utile* değil *dominium directum* sahibi oldular.[222]

[§ 7. Rehinler ve İpotekler]

Rehinler ve ipotekler, borçların ödenmesini temin eden belli tedbirlerdir. İlk başlarda mutlak hak olarak kabul edilmemelerine rağmen sonraları böyle sayılmışlardır. Rehin bırakma, taşınabilir nesnelerle ilgili bir kavramken ipotek taşınmazları ilgilendirir. Bir rehin, belli bir zamana kadar borç ödenmezse alacaklının olur. Kötü koşullardaki insanlar doğal olarak tembel oldukları için borçluların ihmalleri, alacaklılara rehin alma ve varsa fazlalığı geri verme yetkisi tanıyan *lex commissaria*'nın yapılmasına neden olmuştur. İngiliz yasalarına göre şayet bir zaman tayin edilmediyse, rehine verenin ölmesi halinde rehin, alacaklının olur.[223] Taşınmazlar söz konusu olduğunda ise durum şöyledir: Topraklar ipotek edilir fakat teslim edilmez. Borcun ödenmemesi durumunda toprakların mülkiyeti alacaklıya geçer. Roma kanunları ve bizimkiler bu konuda büyük oranda benzerdir. Borç ödemesi eğer talep edildikten sonraki birkaç ay içerisinde yapılmazsa alacaklı, borca ve ortaya çıkan tazminata karşılık topraklara el koyar. Ancak uzun süre alacaklının kontrolünde kalmadığı sürece arazinin mülkiyeti garanti altında değildir. Eski sahibi makul bir süre içerisinde borcunu öderse toprağını geri alabilir. Fakat kefaretle kurtarma, eski hesapların incelenmesi gibi daha fazla sıkıntıya sebep olur. İngiliz yasalarına göre

---

[222] Kayıtları tutanın veya dersi anlatanın yanlışlığı sonucunda "directum" ve "utile" yer değiştirmiştir. *Dominium utile* olmalıydı; *dominium directum* değil. Dalrymple, *Feudal Property*, ss. 200, 238.

[223] Bacon, *Abridgement*, s.v. Bailment, cilt i. s. 239.

ipotekli bir mülkün kurtarılabilmesi için tanınan süre yirmi yıldır.[224]

İpotek ise gerçekten de sözleşmelerden doğan bir diğer rehin türüdür fakat yasalarca mutlak hak olarak kabul edilmiştir. Eskiden bu yöntem sayesinde toprak sahibi lordlar, kiracılarının iflas etmesi halinde tüm eşyalarına ve ürünlerine el koyma gücüne sahip olmuşlardı. *A quocumque possessore* iddiasında bulunabiliyorlardı. Bunun kökeninde, araziden çıkan tüm ürünün lorda ait olduğu sözleşmeli kiracı uygulaması bulunmaktadır. Günümüzde ise lordların yalnızca tercih önceliği hakkı vardır ve Romalılardaki kadar ipotek yoktur.

Tüm rehinler doğal halinde şahsi haklardır ve yalnızca medeni hukuk tarafından mutlak hak haline getirilirler.

[§ 8. Özel İmtiyazlar]

Özel imtiyazlar, mutlak hakların son kısmını oluşturuyor. Bunların arasında, yasalar sayesinde değil insanlığın doğası gereği ortaya çıkan miras hakkı da bulunuyor. Başka birine mirasçı olan bir kimse, mirasçısı olan kişinin ölmesi durumunda ona ait mülkleri talep etme imtiyazına sahip olur. Mirasçı olarak kabul edilmesinden sonra miras, onun gerçek mülkü haline gelir. Yine, bir kimse vahşi bir hayvanı takip etmeye başladıktan sonra bu konuda özel imtiyaza sahip olur. Başka her kim aynı anda aynı hayvanın peşine düşerse cezaya müstahak olacaktır çünkü ilk takipçinin imtiyazını ihlal etmiştir. 1701 yılında bir İngiliz savaş gemisi bir Fransız ticaret filosuyla çatışmaya girip tam onu yakalayacağı sırada hükümet izinli bir İskoç korsan gemisi gelip ganimeti toplamıştı. Açılan bir davanın sonucunda İskoç gemisi özel mülkü ihlal etmekten suçlu bulunmuştu.[225] Fakat yakından bakıldığında görülecektir

---

[224] Yani mahkeme uygulaması. Bacon, *Abridgement*, cilt iii. s. 654.

[225] 1701'de böyle dava görülmemiştir. Fakat 1677'de burada atıf yapılana benzer bir dava (King's Advocate *v.* Rankin) görülmüştür. Nightingale

ki bu yalnızca imtiyazın ihlaliydi. Bunlar ve diğer başka özel imtiyazlar doğadan neşet etmelerine rağmen özel imtiyazlar genelde yasaların ürünüdür. Bunlara örnek olarak tekeller ve şirketlerin tüm imtiyazları gösterilebilir. Bunlar, bir zamanlar ülkenin çıkarlarına yönelikken şimdi bu çıkarlara aykırıdır. Bir ülkenin zenginliği, erzakın bolluğuna ve ucuzluğuna dayanır. Fakat tekel ve şirket imtiyazlarının etkisiyle her şeyin fiyatı yükselir. Yalnızca bir avuç kasap et satma imtiyazına sahip olduğunda, bunlar fiyatları istedikleri gibi belirlemek konusunda anlaşabilirler. Bizler de, iyi de olsa kötü de olsa bu kasaplardan alışveriş yapmak zorunda kalırız. Bu imtiyaz, kasapların kendileri için bile avantajlı değildir çünkü diğer iş kolları da belli şirketlerin kontrolüne geçer ve böylece eti pahalı sattıkları zaman ekmeği de pahalı alırlar. Fakat en büyük zararı ise her şeyi daha pahalıya alacak olan halk görür. Kent nüfusu azalırken banliyölerin nüfusu artar. Öte yandan, yeni bir kitabı ya da bir makineyi on dört yıllığına satma imtiyazı o kadar da kötü bir eğilim değildir. Bir hüner için uygun ve yeterli bir ödüldür. İrtifak ve özel imtiyaz hakları, zaman aşımıyla da kazanılabilir.

Mutlak hakların çeşitleri hakkında bu kadar konuşmak yeter. Şimdi ise sözleşmeden, şibih sözleşmeden ya da haksız fiilden doğan şahsi haklara geçiyoruz.

[§ 9. Sözleşme]

Sözleşmeden doğan yükümlülük, bir vaadin sebep olduğu rasyonel beklentiye dayanır. Bu, sırf niyet beyanından

---

fırkateyni, Hollandalı bir izinli korsanı, üç Fransız gemisini yağmaladığı için dava etmiştir (O dönem İngiltere ile Fransa, Hollanda'ya karşı müttefiktiler). Takipten döndüğünde, bir İskoç korsanın kumandasında olan Rankin'in ganimetlerden birine el koyduğunu görmüştür. Mahkeme Rankin'in eyleminin haksız olduğuna karar vermiştir; "ilk taarruza yardım etmek dışındaki durumlarda, aksi kanıtlanıncaya kadar ganimetin kaçırıldığı kabul edilir" W. M. Morison, *Decisions of the Court of Session*, 1811, ss. 11930-11936.

önemli derecede farklıdır. Senin için bir şey yapmaya niyetim olduğunu söylediğim halde kimi sebeplerle bunu yapmazsam bir vaadi yerine getirmeme suçu işlemiş sayılmam. Bir vaad, kendisine vaadde bulunduğunuz kişinin, sizin o vaadiniz yerine getireceğiniz konusunda size itimat edebileceği bir niyetin beyan edilmesidir. Bu vaadin bir sonucu olarak bir yükümlülük ortaya çıkar ve bunun ihlali durumunda zarar verilmiş olur.

Bir sözleşmenin ihlal edilmesi, doğal olarak tüm zararlar içinde en küçüğüdür çünkü biz, haliyle, başkalarının elindeki şeylerden ziyade kendi elimizdeki şeylere bel bağlarız. Beş pauntu gasp edilen bir kişi, bir sözleşmenin ihlali sebebiyle beş paunt zarara girdiği bir duruma göre çok daha fazla ziyana uğradığını düşünür. Buna bağlı olarak da ilkel çağlarda kamu huzurunu bozanlar dışındaki tüm suçlar hafifçe cezalandırılırdı ve bir sözleşmenin dava konusu olması ya da ihlalinin ceza gerektirmesi için toplumun çok daha fazla gelişmesi gerekecekti. Bunun başlıca sebepleri ise sözleşmelerin o çağlarda fazla önemli olmaması ve dildeki belirsizlikti.

Yükümlülük doğuran ilk sözleşmeler, muhtemelen, zararın çok büyük olduğu ve vaadde bulunan kişinin vaadini yerine getirmeye niyetlendiği konusunda şüphe bulunmayan sözleşmelerdi. Bu sebeple de büyük bir ciddiyetle verilen sözler ilk olarak yükümlülük doğurmuştu. Bu sebeple de o dönemlerde taraflar bizzat hazır bulunmadıkça sözleşme yapılmış olmazdı ve yazılı olan hiçbir vaad bağlayıcı değildi. Roma hukukunda hiçbir vaad sözleşme olmadıktan sonra yaptırım gücüne sahip olmadığı gibi, İngilizler için de bir vaadin yükümlülük haline gelmesi için bir gerekçe veya sebep şarttı. Bir vaad konusunda ısrarcı olmanın yakışıksız olduğu düşünülürdü: Eğer bir adam kızına bir miktar para vermek için vaadde bulunsa, burada bir gerekçe vardı ve dolayısıyla bu adam bu vaadini yerine getirmekle yükümlüydü. Ancak başka birisinin kızına söz vermiş olsa bu durum, *sine causa* olurdu. Bu kişi akraba

olmadığı takdirde bu vaad bir yükümlülük doğurmazdı. Ben size bir söz versem, bunun bir bağlayıcılığı olmazdı ancak önceki sözümü unutmayacağıma dair yeniden söz versem, bu ikinci sözü yerine getirme yükümlülüğü doğardı. İlk verdiğim söz, ikincisini yerine getirmem için sebep teşkil ederdi.[226]

Medeni hukuka göre yerine getirme yükümlülüğü doğuran ilk vaadler, niyet konusunda hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde bir mahkemenin huzurunda yapılanlardır. Böylece, her bir vaad mahkemece taahhütname ile kayıt altına alınıyordu. Bir taahhütname şuydu: Borçlu kişi, kendisine borç veren kişiyle birlikte mahkemenin huzuruna çıkar, bu kişiye belli bir miktar borcu olduğunu tasdik ederdi. Bu tasdik belgesinin bir kopyası alacaklıya, bir diğer nüshası ise koruma altında tutulmak üzere mahkeme görevlisine verilirdi. Alacaklı kişinin elindeki belge ibraz edildiğinde diğeriyle örtüşürse, bu kişi borcunu talep etme hakkına sahip olurdu. Daha sonraları, ticaret bölgesi hâkimleri huzurunda verilen taahhütnameler de aynı maksada hizmet etti.[227]

Yükümlülük doğuran bir diğer sözleşme türü *contractus reales*, yani, bizzat kendisi, ya da kendi türünden başka bir şeyle ya da aynı değerle iade edilmek üzere yapılan teslimatlardır. Bunların dört çeşidi vardır: m*utuum*, *commondatum*, *depositum* ve *pignus*.[228]

Mutuum [Karz sözleşmesi –ç.n.], borç para örneğinde olduğu üzere bir şeyin aynen değil kıymeti cinsinden geri alınmak üzere borç verilmesidir. Bu sözleşme türü, yakın zamanda yükümlülük doğurur hale gelmiştir.

---

226 Bu eski bir kuralın yanlış aktarılması veya abartılmasıdır: "sanık, ahlaken veya vicdana ve hakkaniyete dayalı olarak ödemekle yükümlü ise, bu yeterlidir", Cowper, *Reports*, s. 294. Böylece, bir kişi, reşit olmadan evvel yaptığı sözleşmeleri kendisi için geçerli kılabilir; keza tahdit yasasıyla sınırlandırılmış sorumluluklar yenilenebilir.

227 Bacon, *Abridgement*, s.v. Execution, cilt ii. ss. 330-332.

228 *Instit*. lib. iii. tit. xiv.

Commodatum [ariyet –ç.n.] ise bir atın kullanılmak üzere ödünç verilmesindeki gibi bir malın aynen geri almak üzere ödünç verilmesidir.

Depositum [emanet --ç.n.], bir şeyin, kullanılmamak üzere, bir başkasının gözetimine bırakılmadır.

Pignus [kefaret –ç.n.], bir borç için verilen teminattır.

Tüm bunlar, rızaya bağlı sözleşmelerden önce yükümlülük doğuruyordu. Rızaya bağlı sözleşmeler de dört çeşittir. Alım-satım, kiralama-işe alma, ortaklık ve komisyondur. Bir satın alımda sözleşme yükümlülükleri yerine getirilmezse kaparoyu geri alamazsınız. Kiralama ve işe alma, ev ya da arazi kiralamaları, yevmiyeleri ve toplumla ilgili hemen her şeyi kapsar. Komisyon kontratı ise sebepsiz yere işleme koyulursa ilk başta bir sonuç doğurmaz. Fakat bir ödül verilmişse *commodatum* ile hemen hemen aynıdır. Şayet bir şeyin ödünç verilmesinde küçük bir bedel tahsil edilirse bu kiralama-işe alma sözleşmesi olur. *Mutuum*, kendiliğinden faiz hakkı doğurmaz ve bir senette özellikle belirtilmediyse faiz talep edilemez.

Bunların yanı sıra Roma hukukunda *pactum nudum* denilen bir başka uygulama daha vardır ki buna göre sebepsiz çıplak bir vaad söz konusuysa bu, hak iddia eden kişiye karşı bir def'i veya itiraz imkânı sunar.[229] Sözleşmeler, insanları herkesin sahip olmayı isteyeceği bu özgürlükten mahrum kıldığı için çok küçük bir mazeret, kişileri özgür kılar. İlk başta, hiçbir sözleşme[230], kilise mahkemeleri dışında mahkemeye getirilemezdi. Fakat tedricen özel hukuk mahkemeleri de devreye girdi. Onur ve fazilet prensiplerine dayanan kilise hukuku, kişileri, sebepsizce verilen sözleri de yerine getirmekle yükümlü kılmıştır. Bu, medeni hukuk tarafından da taklit edildi. Böylece, yasalarımıza göre bir vaad açıkça ispatlanırsa mutlaka yerine getirilmek

---

[229] 'Nuda pactio obligationem non parit, sed parit exceptionem.' *Digest*, lib. ii. tit. xiv. § 7.

[230] "Hiçbir sözleşme" yerine "bazı güvenin suistimali davaları" olmalıydı.

zorundadır. Temyiz kurulana kadar, yasalar genelde yalnızca zararların tazminini sağlıyordu. Aslında, mahkemelerin kurulmasındaki temel düşünce, zararların tazmin edilmesiydi. Bu doğrultuda, bir kişi sözleşme yükümlülüklerini yerine getirmekten kaçınırsa yalnızca diğer tarafın zararını ödemekten mesuldü. Fakat Temyiz, bu kişiyi anlaşma yükümlülüklerini de yerine getirmeye mecbur kıldı.

Hiçbir şey, sözleşmelerin şimdiki formlarıyla kadim dönemlerdeki formları arasındaki farktan daha fazla değildir. [Eskiden] Ağırbaşlı seremonilerin bir mukavelenin yerine gelmesini temin etmekte yetersiz kalacağı düşünülüyordu: kan ve su karışımları içiliyor, taraflar birbirlerinin kanını emiyor, sunak önünde yemin ediliyordu. Akla tesir etmek için buna benzer törenler icat edilmişti. Şimdi ise hemen hemen her şey bir sözleşmeyi bağlayıcı kılabiliyor.

Hukukçular, sözleşmelerle ilgili olarak bazı sorunları gündeme getirmişlerdir. Özellikle bunlardan bir tanesi, madeni paraların ayarının düşürülmesiyle ilgilidir.[231] Eğer ben dört onsluk madeni paralar bir paunda eşitken yüz paunt borç alırsam ve daha sonra paraların ağırlığı iki onsa düşürülürse, bu durumda ben borcumu yeni paralar cinsinden yüz paunt olarak mı yoksa iki yüz paunt olarak mı ödemeliyim? Yönetim madeni paralarda herhangi bir değişiklik yaptığında bu sorunun derhal cevaplanması gerekir. 1705 yılında Fransa hükümdarı on milyona ihtiyaç duydu fakat yalnızca beş milyon toplayabildi.[232] O da paranın değerini artırıp on milyonu beş milyonla ödedi. Yönetim, şahıslara da yeni parayla ödeyebilme hakkı tanıdığı için zarar çok büyük olmadı. Paranın değerinin düşürül-

---

[231] Pufendorf, *De iure naturae et gentium*, lib. v. cap. vii. § 6.

[232] Tarih tam belirgin değildir; 1703, 1705 veya 1706 olabilir. Muhtemelen yapılan gönderme Melon, "Essai politique sur le commerce", 1734 (*Daire's Économistes financiers* içinde, s. 721) ile Dutot, "Réflexions politiques sur les finances et le commerce", 1738 (aynı derleme içinde, s. 797), ifade edilen 1708-9 yılındaki tedavüle ilişkindir. Şu halde, artış yalnızca yirmi beş *cent*'tir.

mesi, bazen tüm malların ve erzakların da ucuzlamasına sebep olur. Bu yüzden de yeni paralar ve eski paralar birlikte kullanıldı.

[§ 10. Şibih Sözleşme]

Şibih sözleşme, iade etme sorumluluğuna dayanır. Eğer yolda bir saat bulursanız mülkiyet hakkından ötürü bunu sahibine iade etmeniz gerekir. Çünkü bir adam malını kaybedince mülkiyetini de kaybetmiş olmaz. Fakat sizinle ben aramızdaki alacak-verecek hesaplarını kapatırken borçlu olduğunuzu düşünerek bana bir miktar ödeme yapsanız ve daha sonra da borçlu olmadığınızı fark etseniz bu para üzerinde nasıl hak iddia edeceksiniz? Bu parayı elden çıkardığınız ve aramızda yapılmış bir mukavele de olmadığı için[233] bu paranın size ait olduğunu iddia edemezsiniz. Ancak sizin kaybınızdan ötürü benim kazançlı çıktığım açıktır. Bu yüzden de iade etme sorumluluğu doğar.

Benzer şekilde, bir kişinin bir avukata vekâlet vermeye fırsat bulamadan ani bir atamayla başka bir yere gitmek zorunda kaldığını düşünelim. Bu kişinin takip ettiği davayı, savunma zaruriyetinden ötürü bir arkadaşı komisyon almadan üstlense, bu sağduyulu hareketinden ötürü ortaya çıkan masraflarının ödenmesi gerekir. Bu prensip, Roma hukukundaki *actiones contrariae* prensibine dayanır. Eğer bana kiraladığınız bir at büyük masraflara sebep olursa, senin sözleşme gereği atı aynen kiraladığın şekilde geri almayı talep etme hakkın bulunur. Fakat benim de bir *actio contraria* ile bu büyük masrafların ödenmesini talep etme hakkım doğar. Aynı prensip, diğer pek çok durumda da geçerlidir. Bir adam bir miktar borç para alsa ve üç yakını münferiden ve müştereken bu borcuna kefil olsa, bu adam iflas ettiği zaman alacaklılar borcun tahsili için en

[233] "Nam qui solvendi animo pecuniam dat, in hoc dare videtur, ut distrahat potius negotium quam contrahat" *Instit.* lib. iii. tit. xxvii. § 6.

varlıklı kefilden paralarını ister. Bu kefilin ise kendi payı dışındaki üçte ikilik bölümü diğer kefillerden tahsil etme hakkı bulunur. İskoç yasaları bunu daha da ileri götürür. Diyelim ki iflas eden bir kişinin iki mülkü ve bu kişiye borç veren A ve B diye iki kişi olsun. A'nın her iki mülk üzerinde ipoteği bulunurken B'nin ise bu mülklerden yalnızca daha iyisi üzerinde ipoteği bulunsun. Bu durumda A, bu mülklerden istediğini kullanarak parasını tahsil etme hakkına sahipken üzerinde B'nin de ipoteğinin bulunduğu mülk üzerinden alacağını tahsil etsin. Bu durumda B, kenara itilmiş olacağı için yasalar, A'yı diğer mülkü B'nin kullanımına bırakmaya yükümlü kılar. Bu durum, vasilikle ilgili olarak Roma kanunlarında da benzer şekildedir.

[§ 11. Haksız Fiilden Doğan Haklar]

Şimdi ise sıra *ex delicto* olarak bilinen üçüncü tür şahsi haklara geldi. Haksız fiiller, suiniyetle *ex dolo* olarak ortaya çıkanlar ve ağır ihmalden *ex culpa* olarak meydana gelenler olmak üzere ikiye ayrılır.

Verilen bir zarar, doğal olarak dışarıdan bakan birisinin kızgınlığını tetikler ve ihlali yapan kişinin cezalandırılması, ilgisiz bir gözlemciyi razı ettiği sürece makuldür. Bu, cezanın tabii ölçütüdür. Göz önünde bulundurulmalıdır ki cezayı tasvip edişimiz, yaygın şekilde düşünüldüğünün aksine, kamu yararına dayanmaz. Verilen zararın mağduru olan kişiyle kurduğumuz empatiye dayanır. Şu örnek, cezadan razı olmamızın kökeninde kamu yararının olamayacağını açıkça ortaya koyuyor: İngiltere'de yün, kamu refahının kaynağı olarak görülüyor ve bu ürünün ihracı idamlık bir suç olarak ele alınıyordu.[234] Ancak, yünün eskisi gibi ihraç edilmesine ve halkın bu işin zararlı olduğuna ikna edilmesin rağmen, bunu ihlal edenler ne mahkemeye çıkartılıyor ne de haklarında delil getirilebiliyordu.

---

[234] 13 ve 14 Car. II. cap. 18.

Yün ihracatı tabii bir suç değildi ve insanlar, bunun ölüm cezasını gerektiren bir suç olduğuna inandırılamıyordu.[235] Benzer bir şekilde, nöbet yerini terk eden bir gözcü bunun için idam cezasına çarptırıldığında bu ceza adildir zira yapılan ihlalden ötürü ortaya çıkması muhtemel zarar çok büyüktür. Ancak buna rağmen halk, bu kişinin âdeta bir hırsız veya haydutmuşçasına gördüğü bu cezaya şevkle destek vermez.

Kızgınlık, yalnızca cezayı tetiklemez, aynı zamanda bunun yöntemini de tayin eder. İhlalci, bize verdiği belli zarar sebebiyle cezalandırılmadıkça ve bu kendisine bildirilmedikçe kızgınlık hissimiz yatışmaz. Bir suç daima doğal veya kazanılmış, mutlak veya şahsi bir hakkın çiğnenmesidir. Bir mukavelenin şartlarının yerine getirilmemesi, hilekârca bir niyet söz konusu olmadığı sürece aslında bir suç değildir.

Bir kişiye karşı işlenebilecek en ağır suç cinayettir ve bunun cezası tabii olarak idamdır. Bu ceza bir telafi değil makul bir intikamdır. Medeni bütün ülkelerde cinayet işleyenin cezası idamdır. Fakat barbar toplumlarda maddi bir tazminat kabul edilir zira yönetim zayıftır ve arabuluculuk etmek dışında şahıslar arasındaki kavgalara müdahil olacak cesareti yoktur. Özellikle avcılık çağlarında otoritenin adından fazla pek bir şey yoktu ve rüçhaniyet sahibi bir kimsenin diğerlerini bir anlaşmaya ikna etmek dışında elinden bir şey gelmezdi. Bir kişi bir diğerini öldürdüğü vakit tüm halk bir araya gelir ve taraflardan birisine tazminat ödeme, diğerine ise tazminatı kabul etme tavsiyesinde bulunurdu. Amerika'da bir ailenin mensubu aynı aileden bir başkasını öldürdüğünde halk, toplumsal barış tehdit edilmediği için meseleye müdahil olmaz. Yalnızca bir aile bir diğerine saldırdığında dikkate alırlar.[236] Yöne-

---

[235] 7 ve 8 W. III. cap. 28'in gerekçesi, aktaran *W. of N.* Kitap iv. bölüm viii. cilt ii. s. 232, 13 ve 14 Car. II. cap. 18'deki cezanın sertliği nedeniyle "suçluların soruşturulması, etkin bir şekilde sağlanamamıştır" demektedir.
[236] Lafitau, *Mœurs des sauvages Amériquains*, tom. i. ss. 486, 487, 490.

timin bir kişiyi huzuruna çağırarak ona ne yapması gerektiğini söyleyebilmesi için uzun zaman gerekti çünkü insanların böyle mutlak bir yetkiyi yönetime vermesi çok uzun zaman aldı.

Tüm milletlerin yasalarında antik dönemlerdeki devletin bu zayıflığının kalıntıları bulunur. Yönetim güçlendikten sonra katil, kurbanın yakınlarına tazminat ödemenin yanı sıra bu kişiyi intikam almak isteyenlere karşı koruma sorumluluğunu üstlenen topluma karşı da bir bedel ödemeye mecbur kılınmıştır. Roma'nın çöküşü esnasında Alman toplumundaki ceza kanunlarının durumu buydu. Almanlar, şimdiki Amerikalılardan çok daha gelişmişlerdi. Nadiren ölüm cezası uygulamalarına karşın suçluları suçla orantılı olarak cezalandırırlardı. Her bir kişinin statüsüne göre öldürmenin maliyeti değişiyordu. Kralı öldürmenin cezası ayrı bir köleyi öldürmenin cezası ayrıydı. Tazminat, kişinin ve akrabalarının itibarlarıyla orantılıydı. Bir prense arabuluculuk için ödenen miktar da aynı oranda artıp azalıyordu. Bir lorda hizmet eden bir adam için ödenen tazminat, küçük bir baronun adamı için ödenen tazminattan fazlaydı. Bir kralın hükmü altındaki kamu huzurunu bozmanın cezası, bir baron ya da lordun hükmü altındakini bozmaktan fazlaydı. Eğer zararı veren kişi tazminat ödemeyi reddederse zarar gören kişinin ellerine bırakılırdı. Eğer tazminatı ödeyemeyecek durumdaysa dostlarının yardımına başvurmak zorundaydı. Yönetimin yeterince güçlenmesinin ardından, tazminatın ihlali karşılamaya yetmediği durumlarda yönetim, geriye kalan tazminatı ihlali gerçekleştiren kişinin özgürlüğünün bedeli olarak kendi üzerine alırdı. Normalde suçluları affetme konusunda bir borçtan vazgeçmekten daha fazla yetkisi olmayan egemen, bu yolla suçluları affetme hakkı kazandı.

Antik dönemlerde bir suç, iki açıdan değerlendirilirdi: zarar gören aile ve toplumsal huzuru ihlal açılarından. Huzuru bozan ve kralın vassallarından birini öldürenlere karşı yönetim, oldukça geniş bir cezalandırma yetkisine

sahipti. Yönetime ödenecek tazminat sonraları idam cezasına dönüştü. Kralın affetmesinden sonra ise suçu işleyen kişi özgür olur ve zarar görenin akrabalarının onun peşine düşme hakkı olmazdı. İngiltere'de suçlu, zarar görenin yakınları için olduğu gibi kral için de cezalandırılabilirdi. Bir suçlunun cezalandırılması için suçlama başvurusu yapıldığı zaman[237] kralın suçluyu affetme yetkisi olmamasına rağmen, hayata geçirmenin zorluğu sebebiyle bu başvurular neredeyse hiç kullanılmamıştır. Bir adam öldürüldüğü vakit karısı dışında, karısı da suç ortağıysa yasal varisi dışında, kimsenin suçlama başvurusu yapma hakkı yoktu.[238] Bir kelimenin yanlış telaffuz edilmesi benzeri bir hata yapıldığında süreç durur[239], hataları görmezden gelmeyi sağlayan düzeltme nizamnameleri bu başvurular için geçerli değildir. Eski zamanlarda suçlamalar, sakat bırakma ya da yaralama benzeri vakalarda sıklıkla kullanılırdı.[240]

İngiliz yasalarına göre çeşitli cinayet türleri vardır. Suçlar genelde kimse yokken işlendiği için *murder* (cinayet) kelimesi ilk başta gizli işleri kast etmek için kullanılıyordu. Daha sonraları ağır suçlar ve her türden öldürme, bu kelimeyle anılmaya başlandı ve bunlar için tazminat tayin edildi. Cinayetler, ya taammüdden, ya ani bir tahrikten ya da *per infortunium* [tesadüften] kaynaklanabilir. Bunlardan yalnızca ilki tam olarak cinayet olarak anılabilirken, ikincisi kasıtsız öldürme [*manslaughter*], sonuncusu ise çoğunlukla mazur ve haklı görünebilecek olan ölüme sebebiyet vermedir. İki kişinin kavga ettiği ve birinin kendi güvenli-

---

[237] "Temyiz bizim hukukumuzda bir meselenin alt mahkemeden daha üst bir mahkeme veya yargıca taşınması demektir; ama daha ziyade bir katilin suçlanması ile ilgili olarak, ölen kişiden menfaat sağlayanların veya bir suçlunun ortaklarının bu yöndeki başvurusu için kullanılır", G. Jacob, *New Law Dictionary*, 8th ed. 1762, s.v. Appeal.

[238] Hawkins, *Pleas of the Crown*, Kitap ii. bölüm xxiii. §§ 36-43.

[239] *Ibid*. §§ 103-125.

[240] Jacob, *New Law Dictionary* (s.v. Appeal of Robbery) şöyle der: "Tecavüz ve soygun temyizleri artık fazla kullanılmıyor ama cinayet temyizleri sürmekte ve hâlâ kullanılmaktadır".

ği için diğerini öldürmek zorunda kaldığı durum *se defendendo* olarak isimlendirilir. Bu, mazur görülebilir bir cinayettir fakat haklı gösterilemez. Haklı sebeplere dayanan cinayet iki türlüdür: Birincisi, kişinin kendisini, mülklerini veya evini savunurken birini öldürmesidir. Bu tür, *se defendendo* cinayetten ortada bir kavga değil yol ortasında veya haneye bir saldırı olmasıyla ayrılır. İkincisi, bir emniyet ya da adalet sistemi mensubuna yardımcı olmak için işlenen cinayettir.

Bunlar, sırayla her birinin niteliğini izah edeceğimiz çeşitli cinayet ve adam öldürme türleridir. Bir kişi bir diğerine pusu kurar ve onu öldürürse bu açıkça cinayettir. Bir adamın bir diğerini tahrik olmadan öldürmesi de aynıdır. İngiliz yasalarına göre darp olmadan tahrik olmaz, söz ya da tehdit yeterli değildir. Ancak bir adam size vursa ve siz de ona geri vurup adamı öldürseniz bu cinayet değil kasıtsız öldürmedir. Bir adam eğer kümes hayvanlarına ateş ederken ya da suç olan başka bir eylem içerisindeyken kasıtsız olarak birini öldürürse bu, cinayettir. Nerede bir suiniyet ya da taammüt görülüyorsa burada cinayet söz konusudur. Bir adam öğleden önce kendisini tahrik eden birisini öğleden sonra öldürürse bu da cinayettir. Fakat birkaç adım uzaklaştıktan sonra geri dönüp öldürürse bu, cinayet değil kasıtsız öldürmedir. Kaçış imkânının olmadığı durumlarda *se defendendo* öldürme cezalandırılabilir değildir. Fakat bir adamın geri çekilip kılıcını çekecek kadar vakti olduysa bu fiil cezalandırılır zira kaçma şansı bulmuş ama kaçmamıştır.[241]

İskoç yasalarında taammüt ile kasıtsız öldürme arasında bir ayrım yapılmaz.[242] İngiltere'de ise bu ayrım Kilise'nin

---

[241] Hawkins, *Pleas of the Crown*, Kitap i. bölümler xxviii-xxxi.

[242] "Kasıtlı öldürme ile yalnızca önceden planlanmış ve kötü bir önyargı ile işlenmiş olanları değil, o an karşı karşıya gelindiğinde ortaya çıkan yargı ile işlenmiş cinayetleri de kastediyoruz. Dolayısıyla çok az bile olsa, öldürme niyetinin bulunduğu her türlü kıyıma genişletiyoruz. Keza bir kavga veya çatışmada gerçekleşen öldürme de tarafımızdan kasıtlı

yararına olarak hayata geçmiştir. Devletin otoritesini güçlendirmesiyle birlikte kamu düzeninin daha az ihlal edilmesi için cezalar daha sert hale getirilmişti. Din adamları ise bunun Tanrı'nın buyruğuna zıt olduğunu ileri sürdüler ve kendilerinin yetkiyi İsa Mesih'ten ve Papa'dan aldıkları için hiçbir sivil hâkim huzurunda yargılanamayacaklarını savundular. Kitaplara göre suiniyet ya da taammüt olmadıkça cinayetin söz konusu olamayacağını iddia ettiler. Bu iddialarına da *Tesniye* kitabının 19. bölümünü delil gösterdiler. Bu sayede herhangi bir kilise mensubu bir suç işlediği vakit piskoposun bu kişiye sahip çıkarak onu seküler otoriteden kurtarma yetkisi doğdu. Eğer bir kişi kendi lehine şahitlik yapmak için yemin edecek on iki kişi bulursa aklanıyordu. Bulamazsa, bu kişinin ıslah edilebilir olup olmadığına piskopos karar veriyordu. Eğer ıslah edilebilir değilse bu kişi rütbelerini kaybediyordu. Bu yolla piskopos, tüm din adamlarına, kilise çalışan ve bekçilerine ya da kiliseyle bağı bulunan herhangi bir kimseye sahip çıkabiliyordu. Fakat sonraları, sivil mahkemeler bu yetkiyi yalnızca okuma bilenlerle, yani doğrudan rahiplikle irtibatlı olanlarla sınırlandırdı. Sonraki zamanlarda ise Kraliçe *Anne,* kilise mensuplarının ayrıcalıklarından doğan ölüme sebebiyet verme ayrımını herkesi eşit olarak kapsayacak şekilde genişletti.[243] Kasıtsız adam öldüren kişi mülklerini kaybeder fakat bunları geri almak için dava açıp bağışlanma kazanma hakkı vardır. Bir haklı gösterilebilir adam öldürme durumunda öldüren kişi, mahkemenin gündeme getireceği tüm suçlamalara suçsuz olduğunu gösterecek şekilde cevap vermelidir. Eğer lehindeki kanıtları sunarsa mahkemece suçlanmayacaktır.[244]

---

olarak nitelenecektir", Alex. Bayne, *Institutions of the Criminal Law of Scotland,* 1748, ss. 33, 34.

[243] 5 ve 6 Ann. cap. 6 (6 Ann. cap. 9, *Statutes of the Realm*). Din adamlarının bundan faydasının ne olduğu metinde açık değildir.

[244] Çok açık gösterilmemiştir. Bkz. Hawkins, *Pleas of the Crown,* Kitap i. bölüm xxix. § 25.

Kızgınlığımız, tabiatıyla canlı varlıkların yanı sıra cansız varlıklara da yönelir ve pek çok yerde bir kişiyi öldürmekte kullanılan kılıç veya nesne de murdar kabul edilirdi. Bu yüzden de yok edilirdi. Bu, özellikle Atinalılarda böyleydi. İngiliz yasalarına göre bir adam bir evden düşerek ölürse müsadere kanunuyla evin mülkiyeti kiliseye geçerdi.[245] Müsadere [*deodand*], şeytana verilmek anlamına gelmektedir. Buradaki metafor, kutsal kitapta Tanrıyı kalbiyle kutsayan kişiye lanetlenmiş denilmesine benzer. Sonraları kilise, müsadere edilenleri hayır amaçlı kullanmaya başladı. Bir adam hareketsiz bir nesne tarafından öldürülürse, bu nesnenin yalnızca adamı öldüren kısmı sahibinden çıkar. Eğer bir adam durmakta olan bir vagonun tekerinden düşerek ölürse yalnızca teker ceza olarak elden çıkar. Vagon hareket halindeyse tamamı elden çıkar. Bir gemide bir adamın ölmesi durumunda geminin elden çıkması gerekip gerekmediği uzun zamandır tartışılır fakat denizciler fazla korumasız oldukları için böyle olması gerektiğini düşünmek zordur.[246]

Bir kişi ayrıca bir uzvunun kesilmesi, kötürüm bırakılma, saldırı ve darp edilme ya da hürriyetinin kısıtlanması benzeri fiillerle de bedenen zarar görebilir. Çolak ve kötürüm bırakma da Roma hukukunda önceleri cinayetle aynı şekilde cezalandırılıyordu. Eğer suçu işleyen kişi ödemeye mahkûm olduğu tazminatı dostlarının yardımıyla dahi ödeyemezse, Salyan hukukundan aşina olduğumuz üzere, aynı şekilde çolak bırakılmak üzere çolak bıraktığı kişiye teslim ediliyordu. Benzer şekilde birçok toplumda, özellikle Lombardlar arasında, her türlü yaralama tazminatla cezalandırılıyordu. Bir diş için yüklü bir ödeme yapılıyor, ön diş ise miktar artıyor, iki diş için daha da fazla tazminat ödeniyordu. Fakat oldukça dikkat çekici olan şuydu ki

---

[245] Taşınmaz bir malın müsaderesi söz konusu olamayacağından, bu ifade hatalıdır. Muhtemelen "ev [*house*]" değil "at [*horse*]" kastedilmektedir.
[246] Hawkins, *Pleas of the Crown*, Kitap i. bölüm xxvi.

yirmi diş birden kırılması halinde yaralanan kişi üç dişten fazlası için tazminat talep edemiyordu. Vücuttaki her bir uzuv için belli bir miktar ödeme tayin etmişlerdi. Romalılarda eğer bir adam tayin edilen tazminatı ödeyemezse kısas yasası gereğince cezasını ödemek ve kendi vurduğu kadar darbeye maruz kalmakla yükümlüydü. Göze göz, dişe diş veriliyordu. Bu gelenek uzun süre devam etti ve genel olarak makuldü de ancak kimi durumlarda uygun değildi. Bir adamın kolu güreş esnasında kırıldığında, diğerinin kolunu soğukkanlılıkla kırmak zordu. Bir adamın bir kadının düşük yapmasına sebep olması benzeri durumlarda adamın aynı şekilde cezalandırılmasının mümkün olmaması nedeniyle bu uygulama pratik olarak uygulanabilir değildi. Bu gelenek, kademeli olarak ortadan kalktı ve parayı ödeyecek kişinin durumuna göre değişen para cezaları yürürlüğe girdi. Roma'da cezaların tahsilini praetorlar temin etti. Pek çok ülkede ise kısas uygulaması çok daha uzun süre devam etti. Öyle ki Hollanda'da bugün dahi bunun kalıntılarına rastlanabiliyor. Bir kişi, birini askerlik yapmaktan alıkoyacak şekilde sakatladığı zaman[247] bunun cezası çok daha ağırdı.

Coventry Yasası'yla bir kişiyi suiniyet ya da taammütle yüzünden yaralamanın cezası ölüm oldu.[248] Bunun sebebi ise Sir *John Coventry*'nin parlamentoda krala karşı küstahça konuşması sebebiyle, Galler Prensi ve beraberindekilerin, muhtemelen kralın da izniyle, onu pusuya düşürüp kulaklarını ve yüzünü kesmeleriydi.[249] Bunun üzerine parlamento derhal kabul ettiği bir yasayla bir kişinin taammüden

---

[247] Hawkins, *Pleas of the Crown*, Kitap i. bölüm xliv. § 1.

[248] 22 and 23 Car. II. cap. 1.

[249] "Galler Prensi" ifadesi "kralın oğlu", yani Monmouth prensi denilecekken yapılan sıra dışı bir yanlıştır. Rapin'in değerlendirmesine göre, Sir John'a yapılan saldırı "kralın emriyle, Monmouth dükü olan oğlu tarafından gerçekleştirilmişti ve Dük, eylemden sonra evinde ağırladığı başka bazı kişileri de bu işe katmıştı", *History of England*, Çev.: Tindal, cilt ii. s. 658. Sir John'un burnu yarıktır.

yüzünden yaralanmasını idamlık bir suç haline getirdi. Bu yüzden Galler Prensi'ni *Coventry* Yasası kapsamında suç işleme kastı için suçlu buldu. O ise *Coventry*'i yaralamayı değil öldürmeyi planladığını iddia etti. Ancak mahkeme, kullanılan araçtan yola çıkarak niyetin hem cinayet hem de yaralama olduğuna hükmetti.[250]

Bir kişi ayrıca saldırı ve darp nedeniyle de yaralanabilir. Fiziksel bir tehdide maruz kalırsa bu saldırı iken, gerçekten kendisine vurulduğunda bu bir darp olur. İlk başta hiçbir sözlü saldırı, aynı zamanda yumruk sıkma ya da silah çekme gibi bir fiille desteklenmiyorsa cezaya tabi değildi. Bu suçlar için ilk başta tazminat cezası verilirken şimdi ise para ve hapis cezası söz konusudur.

Bir kişi, özgürlüğünün kısıtlanmasıyla da bedenen zarara uğrayabilir. Bu yüzden de her ülkenin kanunları bu özgürlüğü korumak konusunda özellikle dikkatlidir. Bu ülkedeki hiçbir hâkim, insanların hapsedilmesi konusunda keyfi bir yetkiye sahip değildir. Aslında, kimi zaman masum bir kişi bir miktar mağdur olacak olmasına rağmen şüpheli durumlarda bir hâkimin bu yetkiye sahip olması makuldür. Hürriyeti mükemmel şekilde temin etmek kadar zor bir şey yoktur. Eğer bu kişi hakkındaki şüpheleri azaltma konusunda belli şartlar sağlayabilirse, şayet idamlık bir suç değilse, kefaletle serbest bırakılabilir. Kefaletin yetersiz olduğu durumda ise hâkimin bunu kabul etmesi hakkaniyetli olmaz, ama eğer kefalet yeterli ise ve bu ödenmezse, cezalandırılabilir. Bir kimse yargılanması gereken zamandan çok daha uzun bir süre haksız şekilde gö-

---

[250] 1721'de, bir avukat olan Arundel Cooke veya Coke, Suffolk ilk derece mahkemelerinde, parayla tuttuğu suç ortağı John Woodburne ile beraber, birlikte yiyip içtiği kayınbiraderine pusu kurup şemalini bozduğu konusunda yalan söylediği için yargılandı. Bu dönemde, öldürme girişimi idamı gerektirmiyordu ve hiç kuşku yok ki, Coke, kayınbiraderini yalnızca sakatlamaya değil, öldürmeye niyet etmişti. Yine de her iki suçlu, metinde yazıldığı üzere hüküm giyip infaz edildiler. *State Trials*, 1730, cilt vi. ss. 212-228.

zaltında tutulmasın diye, en geç bir gün içinde hâkim önüne çıkarılmalıdır.

İngiltere'de bir kişi eğer yerel mahkemeye çıkarılmasının ertesi günü hapse atılırsa, *Habeas Corpus* Yasası'ndan yararlanarak (1679 İhzar Müzekkeresi) kırk gün sonra[251] masraflarını kendi karşılamak üzere davasının Londra'ya taşınarak yeniden görülmesini talep etme hakkına sahiptir. Eğer buna gücü yetmezse bir sonraki duruşmayı beklemek zorundadır. İskoçya'da ise *Habeas Corpus* Yasası'na ihtiyaç yoktur. Bir kişi isterse şerif tarafından yargılanır, her durumda dava Edinburgh'taki kralın mahkeme heyetine taşınabilir. Tüm bunlar, özgürlüğün hâkim olduğu ülkelerdeki hürriyetlere yönelik güvencelerdir fakat despotik yönetimlerde hâkimin kararı kanun hükmündedir.

Korkuyla yapılmış işlerle ilgili olarak ise bir kimsenin bir senedi gönüllü olarak imzalamaması halinde herhangi bir yükümlülük doğmayacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak bir kişi yargılanmayla tehdit edilip[252] bundan kaçınmak için bir senedi imzalarsa bu senet geçerlidir ve bu durumdaki korku *metus iniustus* olarak kabul edilmez.

Tecavüz veya zorla evlilik, idam gerektiren suçlardır çünkü saldırıya uğrayan kadının şerefi kirletildiği için başka herhangi bir ceza intikam için yetersiz kalır. Zorla evlilik yasalarla yasaklanmış olmasına rağmen eğer kadın daha sonra rıza gösterirse dostları onun adına başvuruda bulunamaz fakat belki kral soruşturma açtırabilir.

Bir adamın itibarı, sözlü ya da yazılı hakaretle zarar görebilir. Topluluk içinde hakaret edilmesi gerçek bir zarardır. Eğer konuşmayla yapılıyorsa bu sözlü hakarettir, yazarak yapıldıysa yazılı hakarettir. Yasalar, bunların hepsine karşı müeyyideler bulundurur. Eski yasalar, hakareti aynı şekilde darp yoluyla cezalandırırdı. Birini toplum içinde tahkir etmek en iğrenç suçlardandır. Beş veya on

---

[251] "Kırk" değil, "en fazla yirmi" olmalıdır.

[252] Yani, tabi ki, soruşturulmayla...

pauntluk uydururuk bir ceza hiçbir şekilde bu suçun cezası olmak için yeterli değildir. Yasaların adaleti korumaktan kaçındığı yerlerde haliyle bunu kendimiz temin etmeye çalışırız. Bu sebeple Avrupa'da bir diğer probleme sebep olan düello ortaya çıkmıştır. Düello için bir tokat yediğim yetmezmiş gibi bir de hayatımı ortaya koymam gerekir ki ikisi birden nefret edilesidir. Sokrates'in zamanında yalancılıkla suçlama hakaretinin küçük bir mesele olduğunu ve kişinin bunu bir seremoni olmadan kendi kendine yapabildiğini hatırda tutmak gerekir.

Sözlü hakaretler hem antik hem de modern kanunlarla yaptırıma tabi tutulmuşlardır. Bir kişi sözle itham edildiği vakit bu, bir yargı sürecini gerektirir. Eğer kişi sahtecilik, hırsızlık ya da herhangi başka bir suçla itham edilirse büyük zararlara uğrayabileceği için uygun bir tazminata hak kazanır. Benzer şekilde şayet bir kişinin hakkı ya da unvanı hakkında yanlış beyanda bulunulursa kişi bundan zarar görür. Eğer sizin eviniz üzerinde benden daha fazla hakkınız olmadığını söylersem bu size zarar verir zira ev üzerinde hak iddiasında bulunanlar telaşa kapılabilir. Bu ifade doğru bile olsa bu yalnızca hafifletici bir sebeptir ve beni yargılanmaktan kurtarmaz. Bir kadına fahişe demek benzeri hakaretler yalnızca dini mahkemelerde soruşturulur.

Yazılı hakaretler, daha planlı bir kötülük oldukları için sözlü hakaretlere göre çok daha şiddetli cezalara çarptırılır. Sözlü olarak söylendiğinde yargılamaya sebep olmayabilecek kimi sözler yazılı olduğu takdirde cezalandırılabilir. Hakaret yazıları ve hicivler, yönetimin niteliğine bağlı olarak cezalandırılır. Aristokratik yönetimler, bunları sert şekilde cezalandırır. Küçük prensliklerde hakaret yazıları çok daha yıkıcı olurken hürriyetin hâkim olduğu bir ülkedeki kral ve bakanlar etki alanından uzak oldukları için bunlardan zarar görmezler. Yunan devletlerinde ve Roma'da uzun bir süre boyunca hakaretler cezalandırılmazdı. Nihayetinde *Augustus*, yazarları idam cezasına muha-

tap kılan yasayı yeniden canlandırdı.[253] Genelde sıradan insanlar kendilerini bir suçtan aklama sorumluluğu doğmadıkça bu tür yazılı hakaretleri dikkate almazlardı.

Bir kişi mutlak veya kişisel malları üzerinden bir zarara uğratılabilir. Bu kişi mülkün cinsine bağlı olarak menkul veya gayrimenkul malları üzerinden zarar görebilir. Gayrimenkuller söz konusu olduğunda kundaklama ya da mülke tecavüz tipi saldırılara uğrayabilir. Kundaklama, ya bir başkasının evini ya da kendimizinkini başkasınınkini de etkileyecek şekilde kasten ateşe vermektir.[254] Hem Roma, hem İngiliz hem de İskoç yasalarına göre bu suçun cezası idamdır. Eğer yangın dikkatsizlik sebebiyle çıkarıldıysa herhangi bir ceza verilmez. Mülke tecavüz, bir kişiyi şiddet kullanarak kendi mülkünden çıkartmaktır. Bu konudaki kanunlar o kadar katıdır ki zorla çıkarılan kişi mülkünü güç kullanarak geri alma hakkına sahiptir.[255] Bunun sebebi, bir baron ile ona bağlı vassalların bir diğer baronu mallarından mahrum bırakması şeklindeki oldukça yaygın feodal âdetlerdi. Başkasının eline düşen mülkü geri almanın yegâne yolu ise güç kullanımıydı. Sonraları ise bir kimsenin zorla mülküne el koyulduğunu kanıtlaması halinde mülkünün kendisine iade edilmesi yasalarla zorunlu kılındı.[256] Fakat işgalci bu mülkü üç yıl boyunca elinde tutarsa, eski sahibi zorla çıkarıldığını ispatlamanın yanı sıra bu mülk üzerinde gerçekten hak sahibi olduğunu da kanıtlamak zorundaydı.[257]

Bir kimse, taşınabilir malları üzerinden ise üç şekilde za-

---

253 Tacitus, *Ann.* lib. i. cap. 72.

254 "Kasıtlı yangın çıkarma" terimi İskoç hukuk kitaplarında kundaklama yerine kullanılır. Bayne, *Institutions of the Criminal Law of Scotland*, s. 26.

255 "Öyle görülüyor ki, *common law*'da toprakları veya mülkleri gaspedilmiş kişi (eğer diğer meşru vasıtalarla bunu sağlayamıyorsa), mülkünü kuvvet kullanarak geri alabilir", Hawkins, *Pleas of the Crown*, Kitap i. bölüm lxiv. § 1.

256 5 Ric. II, cap. 7; 15 Ric. II, cap. 2; 8 Hen. VI, cap. 9; Hawkins, *P.C.*, Kitap i. bölüm lxiv. §§ 6, 7.

257 31 Eliz. cap. 11; Hawkins, *P.C.*, Kitap i. bölüm lxiv. § 8.

rara uğratılabilirdi: hırsızlık, gasp ve korsanlık. Hırsızlık, bir başkasının malını gizlice kaçırmaktır. Bu suç, haliyle idam cezasını doğuracak derecede bir öfkeye neden olmaz. Nitekim uzun zamandır bu fiil idamla cezalandırılmamaktadır. Kadim Roma kanunlarına göre hırsız, çaldığı malı iade etmeli ve bunun üzerine olabildiğince çok ilavede bulunmalıydı. Bir koyun çaldıysa iki koyun vermeliydi. Ancak tuhaf bir *fur manifestus* ile *fur nec manifestus* ayrımı söz konusuydu. Çaldıklarıyla birlikte suçüstü yakalanan hırsız, dört katını ödemek zorundayken, ikinci durumda ise yalnızca çalınan şeyin iki katını öderdi. Bunun, çocuklarına savaşta lazım olduğunu düşündükleri kurnazlığı geliştirsin diye çalmayı ve saklamayı iyi öğreten Lakonyalılardan alındığı söylenir.[258] Ancak Lakonyalılar asla başkalarının mallarının çalınmasını teşvik etmemişlerdi. Yemek yerlerken genç erkekler için yemek hazırlanmazdı ve kendileri için yetecek kadar yemeği babalarının tabaklarından aşırmaları beklenirdi. Ekmek kabuğu gibi önemsiz şeyler dışında bir şey çalmalarına izin verilmezdi. *Fur manifestus*'un diğerine göre çok daha ağır cezalandırılmasının gerçek sebebi ise barbar kavimlerin suçları, uyandırdığı öfke seviyesine göre cezalandırmasıdır ve bir hırsız suçüstü yakalandığında ortaya çıkan öfke çok daha büyüktür. Bu yüzden de bu hırsızı şiddetli şekilde cezalandırırlar. On üçüncü yüzyıldan beri bu suç idamla cezalandırılır. Büyük lordların vassalları devamlı olarak komşu topraklara akınlar düzenleyip ganimet elde ederlerdi. Yönetim, güç kazanmasının ardından doğal olarak insanların en çok eğilim gösterdiği suçları en sert şekilde cezalandırmaya başladı. Bu yaklaşımın sonucu olarak hırsızlıkları dizginlemeye çalıştı. Bu suçun cezasını ilk olarak İmparator Barbarossa idama çevirdi ve bir hırsızın aciz bir adamdan başka bir şey olmamasına ve bu derece bir öfke uyandırmamasına rağmen

---

[258] Ama *Heineccius*, Antiq. Rom. lib. iv. tit. i. § 12'de "ex iure Attico" ödünç aldıklarını söyler.

tüm medeni uluslar onu takip etti. [Hırsız] bu öfkeden bile değersiz görülüyor gibidir. Eski İskoç yasalarına göre toprak sahibi bir soylunun hırsızlığı ihanet[259] olarak kabul ediliyordu çünkü seçkinler, hırsızların ve serserilerin suç ortakları ve yardımcıları olarak kabul ediliyordu. Ayrıca birbirleriyle savaşmaları egemenliğin gasp edilmesi olarak da görüldüğü için ihanet etmiş muamelesi görüyorlardı. İngiliz kanunlarına göre ise bir şilinin altındaki tüm hırsızlıklar boyundurukta teşhir etmeyle cezalandırılıyordu ve bunun üzerindekilerin cezası ise ölümdü. İskoçya'da ise bu ceza için daha yüksek bir meblağ gerekiyordu.[260] Aldıklarımız, başka belli kişilere ait şeyler değillerse, hiçbir şey hırsızlık sayılmaz. Ormandan bir geyik ya da güvercin yuvasından uzaktaki güvercinleri çalmak, yakın tarihli bir yasal düzenlemeye kadar suç değildi.[261] Aslında, bir şilin değerinde bir eşya çalınmamış olsa bile ev hırsızlığı idam cezasıyla cezalandırılırdı. Ancak bir zamanlar gerekli olan bu cezalar artık fazla şiddetlidir. Yönetim başlangıçta zayıftı ve suçluları cezalandıramıyordu fakat toplumu ilgilendiren konularda arabuluculuk yapma yükümlülüğü vardı. Ancak daha fazla güç elde ettikten sonra daha önceki gevşek disiplinin yol açtığı kanun dışı hareket alışkanlığını engellemek için cezaları şiddetli hale getirdi. Bu sebeple On İki Levha Kanunlarında hemen her suçun idamla cezalandırıldığını görüyoruz. Avrupa'da tazminat ödeme âdeti yok iken her şey ihanet gibi cezalandırıldı. Bir toprak sahibinin hırsızlığı, bir hizmetkârın efendisini, bir papaz yardımcısının piskoposu ya da eşin kocasını öldürmesi gi-

---

259 "Bir durumda, suçlu, toprak sahibi bir kişi, bu suçu [hırsızlık] işlediğinde, ihanet ile cezalandırıldı" Bayne, *Institutions of the Criminal Law of Scotland*, s. 46.

260 Pek çok durumda değer de hesaba katılmış olmasına rağmen, bir miktar belirtilmemiştir.

261 2 Geo. III, cap. 29, veya muhtemelen daha "yeni düzenlemeler" denilecekken yapılan bir yanlışlık, MacDouall, *Institute*, cilt i. s. 594; Bacon, *Abridgement*, s.v. 'Game.'

bi suçların hepsi ihanet olarak kabul edildi. Daha sonraları yalnızca devleti ilgilendiren suçlar ihanet olarak kabul edildi ve bu suç da uygun şekilde derecelere ayrıldı.

Gasp, bir kişiyi büyük fiziki korkuya sürüklediği için en yüksek cezaya çarptırılır. Bir kişiyi, ederinin çok üzerinde bir fiyatla dahi olsa malını satmaya zorlamak da gasp olarak kabul edilir ve gaspçının hiçbir kurtuluşu yoktur.[262]

Korsanlık ise hâlâ çok sert şekilde cezalandırılmaktadır.[263]

Bir kişi, şahsi mülkünden dolayı, dolandırıcılık veya sahtecilik yoluyla da zarara uğratılabilir. *Dolus malus*'un tabii cezası idam değildir fakat boyundurukta teşhir edilme benzeri bir kısım alçaltıcı cezalar söz konusudur. Ancak kullanılan hünerler ve alınan tedbirler ile sebep olduğu kayıtlar göz önünde bulundurulunca kimi dolandırıcılıkların ölümle cezalandırılması hakkaniyetlidir. Örneğin, sigortalı bir gemi battığı zaman bunun hileyle yapıldığını ispatlamak oldukça zordur ama tamamen sigortalı olduğu durumda bu gemiyi kasten batırmanın büyük bir cazibesi vardır. Bu yüzden yasalar tüccarların bu işe kalkışmaması için cezayı idam olarak tayin etmiştir.[264] Bir geminin sigortalanması için denize açıldığı limandaki fiyatının mı yoksa varacağı limandaki değerinin mi esas alınacağı bir meseleydi ve denize açıldığı limandaki değerinin esas alınması konusunda mutabakata varılmıştır. Eğer Glasgowlu bir tüccar üç bin paunt değerinde yük taşıyan bir gemiyi Virginia'ya doğru yola çıkardıysa, gemi oraya vardığında mallar dört bin pauntan fazla eder. Şayet bu tüccara gemiyi vardığı liman fiyatı üzerinden sigortalama izni verilirse gemiyi batırmak tüccar için çok cazip hale gelir. Mal-

---

[262] Hawkins, *Pleas of the Crown*, Kitap i. bölüm xxxv. § 10'de "pazara mallarını satmak üzere götüren bir kişi ile karşılaşıp, onun rızası olmaksızın mallarını ondan zorla satın alan kişi, aldıklarından daha fazlasını verse bile soygun ile cezanlandırılır" demektedir.

[263] *Ibid.* bölüm xxxvii.

[264] 1 Ann. st. 2, cap. 9.

larının Virginia'ya varmasının masrafına katlanması için bir sebep kalmayacaktır. Borçlarını ödeyebilecek ve sigorta sayesinde hiçbir kaybı olmayacaktır. Benzer şekilde kadim dönemlerde tamamen açıkta olması sebebiyle hasat edilmiş araziden bir şey çalmanın cezası da idamdı.[265]

İngiltere'de iflas eden bir kimse teslim olur ve tüm sahip olduklarını da teslim ederse cezadan kurtulma şansı bulur. Fakat alacaklılarını dolandırma niyetiyle sahip olduklarının bir kısmını teslim etmezse bunun cezası da idamdır.[266] Sahtecilik de cezası ölüm olan suçlar arasındadır ve kimse de bu cezanın çok ağır olduğunu savunmaz çünkü sözleşmelerin bağlayıcılığı olduktan sonra sahtelerine engel olunmadığı takdirde mülkün güvenliği tesis edilemez. Fakat her türden sahteciliğin cezası da idam değildir.[267] Yalnızca işleme koyulduğunda hamiline ödeme yapılmasını gerektiren sözleşmelerde böyledir. Çünkü toprak devrini ilgilendiren bir sahtecilik herhangi bir zarar ortaya çıkmadan kolayca fark edilebilir.

Yalancı şahitliğin cezası da idam değildir.[268]

Şahsi hakları temin etmek için çeşitli yollar olduğu gibi bunların geçerliliğini yitirmeleri için de çeşitli usuller vardır. Birincisi, bir sözleşme ya da şibih sözleşmenin gerektirdiği ödemenin yapılması yoluyladır. Çünkü yükümlülüğün yerine getirilmesi karşı tarafı razı eder. İkincisi, borç ödenmemiş olsa bile muaf tutulma ya da affedilmedir. Bu, kral ya da zarar gören kişinin affetmesi ya da şikâyeti geri çekmesi durumunda da geçerlidir. Suçlu artık özgürdür. Üçüncüsü, zaman aşımı yoluyladır. Eğer bir borç belli bir zamana kadar talep edilmezse borçlunun borcu düşer. Bu

---

[265] "Hırsızlık altında ele alınamayacak olsa da, hırsızlıkla cezalandırılacağı belirtilen diğer bazı suçlar" arasından Bayne "sabanın dişlilerini kırmak" suçuna değinmektedir, *Institutions of the Criminal Law of Scotland*, s. 47.

[266] Hawkins, *Pleas of the Crown*, Kitap i. bölüm lvii.

[267] *Ibid.* Bölümler lviii ve lxx.

[268] *Ibid.* bölüm lxix.

oldukça makuldür zira bir borcun uzun süre talep edilmemesi borçlunun ihmalkârlığını teşvik eder. İskoç yasalarına göre bir alacaklı kırk yıl boyunca ne anaparayı ne de faizini talep ediyorsa tamamen haklı bir şekilde bu borç zaman aşımına uğrar. Ortalama bir ihtiyatı haiz hiç kimse kendi çıkarının herhangi bir bölümünü, eğer yeniden müdahale etmeye niyetliyse, kırk yıl boyunca ihmal edemez. Bu katı yasaya göre, eğer otuz dokuzuncu yılda borcun faizi talep edilirse anapara zaman aşımına uğramaktan kurtulur. Suçlar da benzer şekilde zaman aşımına uğrar ve bunların cezalandırılmasının temelinde mağdurun hınç duygusuyla empati kurma, kamu yararı ya da kamuyu tatmin etme olduğu düşünülürse böyle olması makuldür. Hınç hissi birkaç yıl içinde tükenir, bir kişi yasalarımızca tayin edilmiş olan yirmi yıl boyunca iyi davranırsa artık kamuya karşı tehdit oluşturmaz. İngiliz hukukuna karar bir yıl içerisinde temyiz edilmezse başvuru hakkı zaman aşımına uğrar.[269] Fakat iddianame hazırlamak için süre bu kadar kısa değildir[270] çünkü kral soruşturmayı şahsi hıncı tatmin etmek için değil kamu güvenliği için yürütür. Bu yüzden de yasalar onun iddialarına öncelik verir. Her ne olursa olsun bir kişiyi kırk yıl önce işlediği bir suç için yargılamak mantıksızdır çünkü bu kişi muhtemelen şu anda, o suçu işleyen kişiden bambaşka biridir. Dahası, bu şey çoktan unutulmuştur ve cezalandırmanın halka ibret olma amacı artık kalmamıştır. İhanet dahi birkaç yıl içerisinde zaman aşımına uğrar.[271] Ancak, bir kişi hakkındaki ceza tayin edildikten sonra kaçarsa, hukuki öfke nedeniyle, yakalandığı zaman eski cezası aynen tatbik edilebilir. Firar, yeni bir suç olarak görülür. Fakat fiiliyatta bu pek böyle değildir ve bu kişi geri döndükten sonra sessiz sakin yaşarsa nadiren başı belaya girer. 1715 yılında idam cezasına

---

[269] Bu yalnızca idam cezalarının temyizi için geçerlidir. Bkz. Hawkins, *Pleas of the Crown,* kitap ii, bölüm xxiii, § 48.

[270] *Ibid.* bölüm xxvi. § 41.

[271] 7 & 8 W. III, cap. 3'ye göre üç yıl.

çarptırılan bir kontun vakasında da görüyoruz ki bu kişi ülkesine dönüp 1745'e kadar dertsiz tasasız yaşamış ve yeniden isyancılara katılmasının ardından eski cezası nedeniyle idam edilmiştir.[272] Dr. Archibald Cameron da İskoçya'da aynı akıbetle karşılaşmıştır.[273] Hiçbir memlekette bir kişi yirmi yılın ardından ülkesine dönerse başı derde girmez. Adaleti sağlamakla görevli memurlar, bunun haksız olacağını düşünürler. Bu konuda geriye yalnızca ceza hukukuyla ilgili bazı genel gözlemler kaldı.

Öfke-hınç duygusu, suçların cezalandırılmasında en iyi ölçüt gibi görünüyor. Şayet bir kişi sokak ortasında ateş ederse kimse yaralanmasa bile kamu yararı bu kişinin cezalandırılmasını gerektirir. Fakat bu tip suçlar her ülkenin kanununda gerçekten bir zarar verildiği durumdan daha hafif cezalandırılır. Bunun sebebi açıktır. Gerçek bir zarar verilmediği sürece işlenen suça yönelik öfke asla çok yüksek bir seviyeye ulaşmaz. Kendi başına suç olan kimi eylemler kötü sonuçlara yol açmadıkça cezalandırılmaz. Bir kişi serkeş bir ata pazar yerinde bindiği için küçük bir öfkeye sebep olur ama birini öldürecek olursa o zaman öfke çok yükselecektir. Aynı sebeple, cansız objeler olmasına rağmen müsadere edilenler murdar addedilmiştir. Pek çok durumda hınç duygusu, doğrudan bedenin söz konusu fiili işleyen uzvuna yönelir. Öfke-hınç, bütün olarak ele alındığında ayrım gözetmekten uzak bir prensiptir ve zihni eğilimlere çok az önem atfeder.

---

[272] Abisi James'in halefi olarak *Derwenwater* kontluğu iddiasında bulunan Charles Ratcliffe idi. Her ikisi de 1716'da idama mahkûm edildiler ancak Charles hapisten kaçtı. 1745'de isyancılara yardıma gittiği söylenen bir gemide yakalandı; başka bir yargılama olmaksızın, yalnızca Londra'da yargılanarak asıldı. Metinde de ifade edildiği üzere İskoçya'da değil, dışarıda yaşamıştı, *Howell's State Trials*, 1813, cilt xviii. s. 430 *sqq*.

[273] Lochiel'in kardeşi Dr. Archibald Cameron, 1746'da manevi haklarını kaybetmesine neden olan yasaya dayanılarak 1753'de Londra'da idam edilmişti, *Ibid*. cilt xix. s. 734 *sqq*. "İskoçya'da aynı akıbete uğradı" ifadesi yerine muhtemelen "İskoçya'da yakalandıktan sonra aynı akıbete uğradı" olmalıdır.

Akıl hastaları, deliler ya da çocuklar gibi belli kişiler eylemlerinden ötürü cezaya çarptırılmazlar. Çılgın bir adamın yaptığı bir eyleme başka biri tarafından yapıldığında şaşırdığımız kadar şaşırmayız. Bu kişileri bağlamanın suçları için yeterli gelecek yegâne ceza olduğunu düşünürüz.

Şimdiye kadarki niyetimiz, bir kişiye, kişi olarak verilen zararları incelemekti.

Bir kişiyi vatandaş olarak, ailenin mensubu olarak ve bir fert olarak inceledikten sonra şimdi ise hukuk sisteminin ikinci kısmı olan kamu düzeni başlığına geçiyoruz.

KISIM II: KAMU DÜZENİ

[AYRIM I. TEMİZLİK VE GÜVENLİK]

Kamu düzeni [*Police*]*, hukuk altındaki genel bölümlerden ikincisidir. *Police* kelimesi Fransızcadır ve kökeni, sivil yönetimin idare şekli anlamında gelen Yunanca'daki *πολιτεία* kelimesine dayanır. Ancak şimdi yalnızca yönetimin temizlik, güvenlik, ucuzluk veya bollukla ilgili alt seviyedeki birimlerinin düzenlenmesi anlamına gelmektedir.[1] Bu maksatlardan ilk ikisi olan çöplerin sokaklardan uygun şekilde toplanması ve suçların önlenmesi için yapılan düzenlemelerle adaletin temin edilmesi ya da şehrin güvenlikli tutulması, kullanışlı olmasına rağmen, böyle bir genel üslupla ele alınmak için oldukça bayağıdır. Üçüncü maddeye geçmeden önce birkaç gözlemi dile getirmemiz gerekecek.

Kamu düzenine yönelik en çok kurum ve düzenlemenin

---

* Yukarıda da ifade edildiği üzere, aslında buradaki kavramı "kolluk" veya eski ifadesiyle "zabıta" şeklinde çevirmek gerekebilir. Ne var ki, kolluk terimi genel sağlık, temizlik, trafik, esnafın faaliyetleri hatta belki imar vb. de dâhil olmak üzere kamu düzeninin sağlanmasına ilişkin genel anlamını, idare hukuku dışında, büyük oranda yitirdiği için Türkçe okurun zihninde bu çağrışımları yaratması zordur. Öte yandan "*police*" terimini "kamu düzeni" olarak karşılamak iddialı gelebileceğinden, okura bu hatırlatmayı yapıyoruz –ç.n.

[1] Johnson (Dictionary, 1755) "police"in Fransızca kökenine atıf yaparak, πολιτεία'nın "policy"nin kökeninde yer aldığına değinmektedir. *Police*'i "bir kentin veya ülkenin hemşehriler adına düzenlenmesi ve yönetilmesi olarak", *policy*'i ise "özellikle dış güçler karşısında hükümet etme sanatı" olarak tanımlamaktadır.

olduğu şehirlerin her zaman en iyi güvenliğe sahip olmadığını görüyoruz. Paris'teki kamu düzenine ilişkin düzenlemeler, ciltlerce kitaba sığmayacak kadar çoktur. Londra'da ise basit iki ya da üç düzenleme vardır. Oysa Paris'te birinin öldürülmediği geceler nadirken daha büyük bir şehir olan Londra'da işlenen cinayet sayısı yılda üç ya da dörtle sınırlı kalacak kadar azdır. Bu durumda insan, kamu düzeni uygulamaları arttıkça güvenliğin azaldığı sonucunu çıkarabilir fakat asıl sebep bu değildir. Fransa'da olduğu gibi İngiltere'de de feodal yönetimler zamanında Kraliçe Elizabeth'in saltanatı gibi geç bir tarihe kadar soyluların hanelerinde toprak kiracıları üzerinde haşmet duygusu uyandırmak için gereksiz sayıda hizmetçi tutuluyordu.[2] Bu hizmetçiler evden kovulduklarında hayatta kalabilmek için gasp ve yağma dışında bir yol bulamıyorlardı. Bu da büyük düzensizliklere neden oluyordu. Fransa'da bu feodal davranış şeklinden artakalan bir uygulama, Paris ve Londra arasındaki farklılığa sebep oluyor. Paris'teki soylular, bizdekilerden çok daha fazla vasıfsız hizmetçi istihdam ederler ve bunlar sık sık kendi kabahatleri veya efendilerinin kaprisleri sebebiyle kovulurlar. Son derece sefil hale düştükleri için de en ürkütücü suçları işlemek zorunda kalırlar. Neredeyse kimsenin birden fazla hizmetçisinin olmadığı Glasgow'da Edinburgh'tan daha az idamlık suç işlenir. Glasgow'da yıllar boyunca tek bir düzensizliğe rastlanmazken Edinburgh'da bu tarz düzensizlikler yaşanmadan yıl geçmez. Bu prensip nedeniyle, kamu düzeni tedbirleri, başkalarına bağımlı yaşayan insan sayısının olabildiğince az olması kadar suç işlenmesi önünde engel teşkil edemez. Hiçbir şey, insanı başka birine bağımlılık kadar yozlaştırma potansiyeline sahip değilken kendi ayakları üzerinde durabilmek, dürüstlüğü de arttırır.

Kendi ayakları üzerinde durabilmeyi sağlayan ticaret ve üretimin yaygınlaştırılması, suçların engellenmesi için en

---

[2] Hume, *History of England under the House of Tudor*, cilt ii. s. 735.

iyi tedbirdir.[3] Sıradan insanlar, bu sayede, başka herhangi bir yola kıyasla daha iyi ücretlere sahip olur. Böylece, dürüst davranış şekilleri tüm ülkede yaygınlık kazanır. Kimse, ekmeğini dürüstlük ve çalışkanlıkla kazanmak dururken yol keserek kendisini tehlikeye atacak kadar çıldırmamıştır. Paris ve Londra'nın soyluları hiç şüphe yok ki hizmetçi istihdam etme konusunda belli bir seviyenin üzerindedir fakat ilkinin sıradan halkı, başkasına bağımlı olmak konusunda ikincisininkiyle kıyaslanamaz bile. Aynı şekilde İskoçya'da avam, soyluları belli bir seviyenin üzerinde olmasına rağmen[4], İngiltere'nin avamından ayrılır.

Böylece buraya kadarki hususlar, kamu düzeninin genel bölümlerini teşkil ederler.

---

[3] *W. of N.* Kitap ii. bölüm iii. cilt i. ss. 338-340'ta mahkeme ve meclislerin bulunduğu şehirlerdeki sanayi talebi, kent sakinlerinin sermaye tarafından istihdam edilmemesine bağlanmıştır.

[4] Yani, Paris ve Londra soyluları gibi, İngiltere ve İskoç soyluları da.

[AYRIM II. UCUZLUK YA DA BOLLUK]

[§ 1. İnsanın Doğal İhtiyaçları]

Bu dersin takip eden kısmında ucuzluk ya da bolluğu ya da aynı şey olan refah ve zenginliği elde etmenin en uygun yolunu ele almakla yetineceğiz. Ucuzluk, aslında bollukla aynı şeydir. Suyu elde etmenin ucuz olmasının sebebinin suyun bolluğu olması gibi, elmasın da (gerçek bir kullanım alanı henüz bulunamamasına rağmen) bu kadar pahalı olmasının sebebi de kıtlığıdır.[5] Bu kazançları elde edebilmenin en uygun yöntemini tespit edebilmek için ilk olarak zenginliğin nelerden oluştuğunu göstermek ve bundan da önemlisi, insanoğlunun cevap verilecek ihtiyaçlarının neler olduğunu ele almak gerekecektir. Eğer yaygın görüşlerden ayrılırsak en azından bu farklılığımızın sebeplerini de izah edeceğiz.

Doğa, bütün hayvanlara hayatlarını sürdürmeleri için gerekli olan her şeyi ilk baştaki üretimi geliştirmeye ihtiyaç bırakmayacak şekilde verir. Hangi hayvan olursa olsun ihtiyacı olan şeyler yemek, elbise ve barınmadır[6]; bu ihtiyaçları hayvanların çoğuna doğa tarafından yeterince sağla-

---

[5] Suyun bol olduğu için ucuz olduğu değerlendirmesi eski bir klişedir. Barbeyrac, Pufendorf, *De iure naturae et gentium*, lib. v. cap. i. § 4' hakkında yazarken Plato, *Euthydem*. 304 B'ye atıf yapar;, τὸ γὰρ σπάνιον, ὦ Εὐθύδημε, τίμιον· τὰ δὲ ὕδωρ εὐωνότατον ἄριστον ὂν ὡς ἔφη Πίνδαρος. Suyun, bütün faydasına rağmen bol bulunduğu için ucuz olması ile hiçbir işe yaramayan elmasın az bulunduğu için değerli olması arasındaki kontrast *Law, Money and Trade*'de ele alınır, 1705, bölüm i, ve Joseph Harris, *Essay on Money and Coins*, 1757, pt. i. § 3.

[6] 'Les choses nécessaires à la vie sont la nourriture, le vêtement et le logement,' Cantillon, *Essai sur la nature du commerce en général*, 1755, s. 163. Karş. *Moral Sentiments*, 1st ed., pt. i. sect. iv. bölüm ii., 6th ed., pt. i. sect. iii. bölüm ii.

nır. İnsanın zayıflığı ise hiçbir şeyin arzusuna göre üretilmiyor oluşudur. Bulduğu her şeyin geliştirilmeye ihtiyacı vardır. Yabanıl kavimlerin yemek yeme şekilleri, insanın gıdalarının pişirilmesine ihtiyaç duymadığını gösterse de ateşle tanışılmasıyla birlikte insanoğlu, yiyeceklerinin daha sağlıklı ve daha kolay hazmedilebilir olduğunu, böyle yaparak o topluluklar arasında oldukça şiddetli geçen pek çok hastalıktan da korunduğunu fark eder. Fakat geliştirilmeye ihtiyacı olan yalnızca insanın yiyecekleri değildir. Zayıf bünyesi de içinde nefes alıp verdiği havanın soğukluğundan ötürü zarar görmektedir. Bunu değiştirmeye çok kabiliyeti olmasa bile vücudu için uygun bir sıcaklık ve bunun için de yapay bir atmosfer oluşturmalıdır. İnsanın derisi havanın sertliğine dayanamaz. Hatta havanın, vücudun doğal sıcaklığından daha sıcak olduğu, insanların kıyafete ihtiyaç duymadığı ülkelerde bile güneşe ve yağmura karşı dayanıklı olması için deri kaplanıp boyanmalıdır. Ancak genel olarak insanın ihtiyaçları başkasının yardımı olmaksızın kişinin kendi emeğiyle gideremeyeceği kadar büyük de değildir. Yukarıda zikredilen tüm ihtiyaçları herkes kendi kendine temin edebilir. Örneğin, beslenmek için hayvanları ve meyveleri kullanır, kıyafet olarak da derilerden yararlanır.

Narinliği sebebiyle insan bedeninin, hayvanlara kıyasla çok daha fazla ihtiyacının olması gibi, insan zihninin aynı seviyedeki ya da daha fazla olan narinliği de daha fazla şartın sağlanmasını gerektirir ve tüm güzel sanatlar da buna hizmet eder. İnsan, bir objenin renginden ötürü incinebilme hoşluğuna sahip yegâne hayvandır. Farklı nesnelerin farklı şekilde ayrılıp düzenlenmesinden zevk alır. Temel olarak şu üç bileşenden, yani uygun çeşitlilik, kolay ilişkilendirilme ve basit düzenden oluşan güzellik hissi, tüm bu hoşluğun sebebidir. Çeşitliliğin olmadığı hiçbir şey bize zevk vermez. Uzun, tek renk bir duvar nahoş bir nesnedir. Çok fazla çeşitlilik de, örneğin bir çiçek bahçesindeki çeşit kalabalığı da, aynı şekilde nahoştur. Tekdüzelik

zihni yorar; çok fazla çeşitlilik, çok fazla artırma, zihnin aşırı dağılmasına sebep olur. Kolay ilişkilendirilme de nesneleri güzelleştirir. Parçaların bitişmesi için bir sebep görünmediğinde, aralarında doğal şekilde bir ilişki yokken, uygun şekilde benzerlik veya zıtlıklara sahip değilken nahoş görünmeme ihtimali yoktur. Düzen açısından nesnenin tamamının kolayca kavranmasını temin edecek bir basitlik yoksa bu da aldığımız tadın hassaslığını zedeler. Ve yine, taklit etme ve boyama da nesneleri daha hoş hale getirir. [Resimde] bir ovayı, ağaçları, ormanı ve diğer betimlemeleri görmek insan zihni için hoş bir sürprizdir.[7] Nesnelerin çeşitliliği de onları güzel kılar. Her gün görmeye alışık olduğumuz şeylere karşı aldırışsız hale geliriz. Bu sebeple mücevher ve elmaslara çok değer veririz. Benzer şekilde bizim sahte altından eşyalarımız ve pek çok değersiz oyuncağımıza[8] karşılık Amerikan yerlileri kendi kıymetli taşlarını ve elmaslarını daha kârlı çıktıklarını düşünerek takas ederler.

[§ 2. İnsanın Doğal İhtiyaçlarına Hizmet Eden Zanaatlar]

Tercihlere zemin teşkil eden ve zevk ya da acıya sebep olan nitelikler, muhtaç durumda çok dayanamayacağımız pek çok önemsiz talebin kaynağıdır. İnsanın tüm üretimi yalnızca üç sıradan ihtiyacı olan beslenme, giyinme ve barınmaya yönelik değildir. Aynı zamanda onun hassasiyet ve zevkine uygun şekilde konforunu da temin etmeye yöneliktir. İhtiyaçlarımızın temel maksatları olan malzemeleri geliştirip çoğaltmak, her türlü zanaatın yolunu açmıştır.

Temel maksadı yiyecek sağlamak olan tarım, yalnızca

---

[7] 'Of the Imitative Arts,' *Essays*, s. 137.

[8] Johnson (*Dictionary*, 1755) oyuncağın ilk anlamı olarak şöyle der: "küçük mal, kıymeti olmayan değersiz şey" ve Abbot'tan şu alıntıyı yapar: "Bol miktarda altın ve inciyi, bıçaklar, camlar ve buna benzer oyuncaklarla değişirler".

toprağı sürmeyi değil aynı zamanda ağaç dikmeyi, keten, kenevir ve benzeri sayısız başka şeyin üretimini de ortaya çıkarmıştır. Bu yolla, gelişmeye çok müsait olan farklı ürünler meydana gelmiştir. Toprağın derinliklerinden kazılarak üretilen metaller, pek çok zanaatın icra edilmesinde kullanılan araçlar için hammadde sağlar. Ticaret ve denizcilik de bu çeşitli zanaatların ürünlerini toplamak suretiyle aynı amaca hizmet etmektedir. Böylece diğer tamamlayıcılar [zanaatlar] ortaya çıkmıştır. Alışverişlerin büyüklüğünü kaydetmek için yazı, pek çok faydalı maksada matuf olarak ise geometri gibi. Hukuk ve yönetim de bu maksat dışında bir şeye hizmet ediyormuş gibi görünmemektedir: Mülkünü artıran bireyi korurlar ve bu sayede o da mülkünün faydalarından istifade eder. Hukuk ve yönetim sayesinde, tüm farklı zanaatlar gelişebilmiş ve bunların sonucu olarak ortaya çıkan servet farklılığı yeterince korunabilmiştir. Ülke içinde huzur tesis edilmiş ve yabancı işgalcilere karşı güvenlik sağlanmıştır. Bilgelik ve erdem dahi parlaklıklarını bu ihtiyaçların temin edilmesinden alırlar. Hukuk ve yönetimin kurulması, insan aklı ve bilgeliğinin en yüksek çabası olduğu için sebepler, sonuçların sahip olduğu etkiden başka bir etkiye sahip olamazlardı. Dahası, birlikte yaşadığımız kişilerin bilgelik ve doğruluğu sayesinde uygun bir davranış şekli ile buna uymanın uygun yolları bize gösterilir. Yiğitlikleri bizi korur, cömertlikleri ihtiyaçlarımızı giderir, bu ilahi niteliklerin uygulanmasıyla aç olanlar doyurulur, çıplaklar giydirilir. Böylece, yukarıda betimlendiği üzere, her şey üç ana ihtiyacımızın giderilmesine hizmet eder.

[§ 3. Refahın İş Bölümünden Kaynaklanması]

İş bölümünün olmadığı gelişmemiş bir toplumda[9] her

[9] "İş bölümü" terimi çok eski değildir. Mandeville, bölüm ii (1729)'deki Arıların Masalı [*Fable of the Bees*], Dialogue vi. s. 335'te Cleomenes'e in-

şey, insanoğlunun doğal ihtiyaçlarına yönelik olarak temin edilir. Ancak toplum gelişip iş bölümü ortaya çıktığında daha serbest bir erzak dağıtımı başlamıştır. Öyle ki Britanya'da yevmiye ile çalışan bir işçi, yerli bir reise kıyasla günlük yaşantısında çok daha fazla lükse sahiptir.[10] Giydiği yünlü bir kaban için oldukça kayda değer bir hazırlık süreci gereklidir: yünü toplayan, tarayan, eğiren, boyayan, dokuyan, diken ve daha başka işleri yapan pek çok kişinin, söz konusu işçi kabanı giyene kadar bu süreçte istihdam edilmeleri gerekir. Bunların kullandığı aletlerin üretiminde de daha da çok zanaatkâr çalışır: Dokuma tezgâhı imalatçısı, değirmen ustası, halat imalatçısı. Duvarcı, oduncu, madenci, dökümcü, demirciden bahsetmiyorum bile. İşçinin kıyafetinin yanı sıra evinde kullandığı tüm mobilyaları, kaba kumaşları, ayakkabıları, denizden ya da yer kazılarak elde edilmiş kömürü, mutfak kap-kacaklarını ve farklı tabakları, ekmek ve bira elde etmek için kullanılan aletleri, var olmasa kuzey bölgelerinde kimsenin yaşayamayacağı pencere camlarını ve onların hazırlanmasını bir düşünün. Bu işçinin sahip olduğu konforu incelediğimizde görürüz ki kendi sade yaşam tarzına rağmen o bile bir sürü insanın yardımı olmaksızın bunun altından kalkamazdı. Onun sahip oldukları, soyluların sahip olduklarına kıyasla hiçbir şey değildir. Yine de Avrupalı bir prensin, sıradan bir kişiye uzaklığı, bu kişi ile yerli bir kabile reisi arasındaki fark kadar geniş değildir. Kendilerine hizmet edecek pek çok ele sahip olduğu düşünüldüğünde zenginlerin ihtiyaçlarının nasıl bu denli iyi giderildiğini anlamak kolaydır. Çiftçilik faaliyetleri, onları desteklemektedir. Yabanıl bir toplumda herkes kendi emeğinin tüm ürününe sahiptir[11] ancak fakirlikleri başka her yerdekinden fazladır.

---

sanların "yaptıkları işleri bölüp ayırarak" çalışmayı öğrenceklerini söyletir. Fakat Horatius, açıklama olmaksızın bu ifadeyi anlamaz.

[10] Yani, elbette Amerikan Kızılderilileri. "Oradaki geniş ve verimli toprakların kralı, İngiltere'deki bir günlük işçiden daha kötü beslenir, barınır ve giyinir." Locke, *Civil Government*, § 41.

[11] *W. of N.* Kitap i. chs. vi, viii. cilt i. ss. 50, 67, 68.

Bir ülkedeki refahı artıran, iş bölümüdür.

Gelişmiş bir toplumda iş bölümü olmasına rağmen eşit bölüşüm yoktur. İyi durumda olup hiç çalışmayan bir grup vardır.[12] Refahın bölüşümü çalışmaya göre değildir. Bir tüccarın refahı, çok daha az çalışmasına rağmen emrinde çalışanların hepsinden daha fazladır.[13] Yine kendilerinden çok daha fazla çalışan zanaatkârlardan da altı kat daha fazladır.[14] Kapalı bir yerde huzur içinde çalışan zanaatkâr, aralıksız olarak aşağı inip yukarı çıkan fakir işçiden çok daha fazlasına sahiptir. Bu yüzden toplumun yükünü taşıyan işçi, en az avantaja sahiptir.

[§ 4. İş Bölümü Üretimi Nasıl Arttırır?]

Şimdi de iş bölümünün üretimin katlanmasına nasıl imkân tanıdığını göstereceğiz –ki aslında bu refahın iş bölümünden kaynaklanmasıyla aynı şeydir. Bunun için, izin verirseniz iş bölümünün bazı şeylerin imalatı üzerindeki etkilerini gözlemleyeceğiz. Eğer bir iğnenin üretimi esnasındaki tüm işleri tek bir kişi yapıyor olsa, aynı kişi hem madeni topraktan çıkartıp hem eritip hem telleri parçalasa bu adamın sadece bir iğne üretmesi bir yılını alırdı. Bu yüzden de bu iğnenin fiyatı, bu kişinin bir yıllık tüm masrafını da içermek zorunda olurdu ve bu da ölçülü bir hesaplamayla bir iğnenin fiyatının en az altı paunt olmasını gerektirirdi. Eğer hâlihazırda iş bölümü yapılmış olsa ve telleri hazır halde temin etse, günde yirmiden fazla iğne yapamadığı düşünüldüğünde bu da işçinin yevmiyesinin on peni, iğnenin fiyatının ise yarım peni olmasını sağlar. Bu yüzden iğne imalatçısı tüm işi pek çok farklı kişi arasında bölüştürür. Kesme, sivriltme, iğnenin başını yapma ve yaldızlamanın her biri ayrı bir iştir. İki ya da üç kişi başını yapmakta, bir veya iki kişi şişirmekte istihdam edilir

---

[12] *W. of N.* Introduction, cilt i. s. 2.

[13] *Ibid.* Kitap i. bölüm vi. ss. 50, 51.

[14] Yani daha fazla çalışan.

ve hepsini tek tek yazdığımızda toplam on sekiz kişi eder.[15] Bu iş bölümü sayesinde toplu halde büyük bir kolaylıkla günde iki bin iğne üretebilir.[16] Aynı durum keten ve yünlü kumaş üretiminde de geçerlidir. Fakat kimi zanaatlar bu tür bir iş bölümüne uygun değildir ve bu yüzden diğer imalat ve zanaatlara ayak uyduramazlar. Tarım ve hayvancılık böyledir. Bu, tamamen bir kişinin yalnızca kısa bir süre için bir işte istihdam edilebilmesine neden olan mevsimlerin döngüsüyle ilgilidir. Mevsimlerin bu tarzda bir değişiminin olmadığı ülkelerde durum bunun tam aksidir. Fransa'da tahıl, İngiltere'dekinden hem daha iyi hem de daha ucuzdur.[17] Fakat bizim iklime herhangi bir şekilde bağımlılığı bulunmayan hırdavatlarımız ve kaba dokumalarımız Fransa'dakilerden üstündür.[18]

Bu şekilde iş bölümü sağlandığında ve bir kişi tarafından yapılan üretim orantılı olarak arttığında bu işçilerin ücretlerinin üzerinde, her bir işçinin tek başına çalışmış olsaydı yapabileceğinin dörtte birini[19] bulacak şekilde bir üretim fazlasının ortaya çıkması beklenir. Bu yolla ürünler ucuzlarken işçilik değer kazanır. Göz önünde bulundurulmalı-

---

[15] *W. of N.* Kitap i. bölüm i. cilt i. ss. 6, 7. *Encyclopédie*, 1755, s.v. 'Épingle'de on sekiz işlemin M. Delaire'e ait ayrıntılı tanımı mevcuttur: "qui décrivait la fabrication de l'épingle dans les ateliers même des ouvriers, ... tandis qu'il faisait imprimer à Paris son analyse ... du chancelier Bacon,' (s. 807). Adam Smith, bir İngiliz kaynağa dayanmış olsaydı daha fazla bir sayıdan söz etmeliydi. "İğnelerden daha ucuz olan herhangi bir emtia olmasa da bunlar satıldıktan sonra ele geçen de pekbir şey yoktur. Pirinç telin çekilmesi ile iğnenin kâğıda yapışması arasında her iğnede ardışık olarak çalışan yirmi beş işçi varsayılabilir", Ephraim Chambers, *Cyclopaedia*, s.v. 'Pin,' cilt ii. 2nd ed. 1738, 4th ed. 1741.

[16] Bu tablo *Encyclopédie*'den değildir, *W. of N.*'de küçük bir fabrikada kişi başına üretim için zikredilen rakam 4800'dür.

[17] *Ibid.* Kitap i. bölüm i. cilt i. ss. 7, 8.

[18] *W. of N.* Kitap i. bölüm i. cilt i. s. 9'da; bu oyuncak değil, "her türlü mukayeseden vareste" "İngiltere'nin bütün edavatı ve aba dokumalarıdır".

[19] "Dörtte biri" ifadesi "dört kez" yerine yapılan bir yanlıştır. Hesaplama muhtemelen Cantillon'a aittir; buna göre yirmi beş yetişkin, geri kalan yüz kişi için her türlü hayati üretimi gerçekleştirebilir, *Essai*, ss. 113-114.

dır ki işçilik ücreti asla toplumsal refahı tayin etmez. Bu yalnızca az bir işle bol üretim yapılması halinde mümkündür. Bu sebeple zengin bir millet, üretiminin gelişmesi sayesinde ürünleri daha ucuza satarak fakir halklara karşı avantaj sağlamış olur. Çin'den gelen pamuk ve diğer mallar, çok uzun yoldan gelmese ve üzerlerine koyulan vergiler olmasa bizim ürettiklerimize karşı fiyat kırabilirdi.[20] Emeğin kıymetini asla ona ödenen parayla ölçmemeliyiz.[21] Bazı yerlerde bir peni, başka yerlerde on sekiz peniyle satın alınabilecek kadar çok şey satın alabilir. İşçi yevmiyesinin yalnızca iki peni olduğu Moğolistan'da emek, insanların günlük dört ya da beş şilin ile neredeyse aç kaldıkları şeker üretilen adalarımızın bazılarından çok daha iyi bir şekilde karşılık bulmaktadır. Bu yüzden para, uygun bir ölçü aracı olmayabilir. Dahası, insan emeğinin hem ürünlerin hem de paranın çoğaltılmasında kullanılmasına rağmen başarı şansı eşit değildir. Bir çiftçi, bir dönümlük araziyi düzgün bir şekilde işleyerek ürün artışından emin olur fakat madenci başarılı olamadan tekrar tekrar çalışmak zorunda kalabilir. Bu sebeple ürünler, altın ve gümüşe nazaran daha büyük oranlarda arttırılmalıdır.[22]

Fakat tekrar esas konumuza dönecek olursak, iş bölümü sayesinde sağlanan çalışma miktarı, şu üç şey sayesinde daha da artar: maharetin artması; bir çeşit işten diğer bir çeşit işe geçerkenki zaman kaybından korunmak; makinelerin icadı. Sırayla incelersek:

---

[20] Dönemin modasına göre Çin, zengin bir millet olarak görülmektedir. Bkz. Cannan, *History of the Theories of Production and Distribution*, 1893, s. 12, dipnot.

[21] Defoe, *Plan of the English Commerce*, 1728'e göre "Çin, Hindistan ve diğer Doğu ülkelerinin imalatçıları, ucuzluklarıyla kendilerini dünyaya dayatıyorlar"(s. 65). Birkaç sayfa ileride de, Çin'de işçilerin, tekneleri kanalların kıyılarından çekmek için, günde 2 d. aldıklarını söylüyor. Bu ücret, Amerikan kolonilerinde günde beş şilin ve Jamaika'da günde altı ya da yedi şilindir. (ss. 66, 67).

[22] Ve bu nedenle daha da ucuzlayacaktır. Yani, parasal olarak aynı miktarda gelir, zaman ilerledikçe zenginliği de artıracaktır.

Birincisi, herhangi bir çalışma, basit bir işe indirgendiği takdirde hareketin tekrarlanma sıklığı, istemsiz bir şekilde işçilerin bu konudaki maharetini arttırır. Bir ülkede çivi yapmayı bilmeyen bir demirci, çok yoğun bir şekilde çalışarak günde en fazla üç yüz-dört yüz kadar çivi yapabilir ve bunlar çok da kalitesiz olur. Fakat çivi yapmaya alışık bir çocuk, kolayca iki bin tane yapabilir ve bunlar kıyaslanamaz şekilde diğerlerinden daha iyi olurlar. Fakat bu oldukça karmaşık üretimdeki maharet artışı, diğerlerindekine asla eşit değildir. Bir çivi imalatçısı, duruşunu değiştirir, körüğüne yüklenir, aletlerini değiştirir vs. bu yüzden üretimdeki artış asla çalışmanın basit işlemlere indirgendiği iğne ve düğme üretimindeki kadar olmaz.[23]

İkinci olarak, bir işten bir başka işe geçerken bu işler birbiriyle yakından ilgili olsalar dahi her zaman mutlaka vakit kaybı olur. Okumakta olan bir kişi, yazmaya geçmeden önce mutlaka bir miktar dinlenmek zorundadır. Bu durum, küçük bir çiftlik için çalışan bir taşra dokumacısı için çok daha fazla geçerlidir. Bu kişi, bir çiftlikten diğerine geçerken mutlaka bir süre aylaklık edecektir. Bu durum genel olarak taşra işçilerinin hepsi için böyledir. Taşra işçileri, en büyük aylaklardır. Taşradaki istihdam şekilleri olan ekim, hasat, harmanlama benzeri işler birbirlerinden oldukça farklı oldukları için bu işçiler genelde miskinlik alışkanlığı edinirler ve nadiren beceriklidirler. Her kişiyi kendi işinde sabitleyerek ve bir işten diğerine geçişe engel olarak üretilen işin miktarı büyük oranda artar.[24]

Üçüncüsü, makinelerin icadı da üretilen ürün miktarını

---

[23] *W. of N.* Kitap i. bölüm i. cilt i. s. 9. *The Encyclopédie,* tom. i. 1751, s.v. 'Art'ta şöyle ifade edilir: "Lorsqu'une manufacture est nombreuse, chaque opération occupe un homme différent. Tel ouvrier ne fait et ne fera de sa vie qu'une seule et unique chose; tel autre une autre chose: d'où il arrive que chacune s'exécute bien et promptement, et que l'ouvrage le mieux fait est encore celui qu'on a à meilleur marché."

[24] *W. of N.* Kitap i. bölüm i. cilt i. s. 10, ne var ki, örnekte, okuma ile yazma arasındaki dinlenme görmezden gelinmiştir.

büyük oranda arttırır. İki adam ve üç at, pullukla, yirmi adamın pulluk olmadan yapabileceğinden çok daha fazla iş yapacaktır. Değirmenci ile hizmetçileri, bir su değirmeniyle bir başka makine olmasına rağmen el değirmeninden on kat fazla tahıl öğütecektir.[25] Hiç şüphe yok ki makinelerin icadına da ilk başta iş bölümü sebep olmuştur. Eğer bir kişinin günlük uğraşı, iki ya da üç çeşit işten müteşekkilse bu kimsenin aklı, bu işi yapmanın en zekice yolunu bulacaktır. Fakat bu kişinin zihni parça parça şeylerle uğraşırsa, başarılı olmasını bekleyemeyiz.[26] Makinelerin icadına ilişkin kesin bir tarihe sahip değiliz, belki olma ihtimalimiz de yok. Çünkü makinelerin çoğu, ilk başta kusurludur ve onları kullananlar, tedrici şekilde geliştirir ve güçlendirir. Muhtemelen ilk pulluğu bir çiftçi bulmuş olmasına rağmen üzerindeki geliştirmeler başka çiftçiler tarafından yapılmıştır. Uzun bir süre boyunca tahılı iki taş arasında ezmek için kullanılan kimi talihsiz köleler muhtemeldir ki üstteki taşın bir eksen tarafından desteklenmesi metodunu bulmuştur. Ekseni elle çevirme yolunu bulan bir değirmenciydi fakat dıştaki tekeri suyun döndürmesi gerektiğini bulansa her şeyi izlemekten başka bir işi olmayan bir filozoftu belki de. Bu filozoflar, örnekte olduğu gibi, daha önce kullanılamayan bir gücü kullanıma açacak şekilde eşyalar hakkında engin bilgilere sahip olmalıdırlar. Bu buluşu uygulayan kişi bir sanatçı da olsa başka biri de olsa mutlaka filozof olmalıdır. Ateş makineleri, rüzgâr ve su değirmenlerinin hepsi, kendi maharetleri de iş bölümü sa-

---

[25] *Ibid.* loc. cit., "bir örnek vermek gereksiz" görülmüştür.

[26] "Eğer bir kişi kendisini salt yay ve ok yapmaya adarken, bir başkası yiyecek sağlar, bir üçüncüsü kulübe inşa eder, dördüncü bir giysi ve beşinci kap kacak yaparsa, yalnızca birbirlerine faydalı olmakla kalmazlar; aynı zamanda kendi mesleklerinde de, her biri diğer işleri de yapmak zorunda kalsalardı elde edeceklerinden çok daha fazla büyük bir gelişme kaydedecekler", Mandeville, *Fable of the Bees*, pt. ii. Dialogue vi. ss. 335, 336.

yesinde artan filozofların icadıdır.[27] Filozoflar da kendilerini branşlarına göre mekanik, ahlâk, siyaset, kimya filozofları olarak gruplara ayırmıştır. Böylece, üretim miktarının makinelerle nasıl arttırıldığını göstermiş olduk.

[§ 5. İş Bölümüne Ne Yol Açar?]

Refahın temel sebebinin iş bölümü olduğunu hâlihazırda göstermiş bulunuyoruz. Şimdi ise iş bölümüne neyin sebep olduğunu[28] ya da iş bölümünün doğamızdaki hangi prensiplerle en iyi açıklanabileceğini ele alacağız. Bunu, insan aklının bir sonucu olarak görmek mümkün değildir. Gerçi, *Sesostris*'in yaptığı bir kanun, herkesi babasının işini yapmakla yükümlü kılmıştır[29] ama bu insanın yaratılışına hiçbir şekilde uygun değildir ve asla uzun süre devam ettirilemez. Babası her ne olursa olsun herkes, beyefendi olmak ister. Toplumsal hareketlilikle birlikte zayıfların üzerine çıkan en güçlüler, savunabilecekleri kadar kişiyi altlarında bulundurmak zorundadırlar.[30] Bu yüzden, zorunluluk nedeniyle, toplumun alt sınıflarında gerektiği kadar, üst sınıflarında da gerektiği kadar kişi bulunmalıdır ve bu gruplar arasında aşırı gerginlik olmamalıdır.[31] Fakat iş bölümü yapılmasının sebebi bu değildir. Asıl kaynağı, insanın doğasında bulunan bir başkasıyla değiş tokuş yapma eğilimidir ki bu, tüm insanlar tarafından bilinir fakat diğer hayvanların bunu bildiğine dair bir işaret yoktur. Kimse, en akıllı hayvan olan bir köpeğin bile bir kemiği bir arkadaşındaki başka bir kemikle değiştirdiğine şahit olmamış-

---

[27] *W. of N.* Kitap i. bölüm i. cilt i. ss. 11, 12. Mandeville, *Fable of the Bees*, pt. ii. Dialogue iii. ss. 152, 153, filozofların iddiaları için, buluşçularından çok da az kullanışlıdır.

[28] *W. of N.* Kitap i. bölüm ii. başlık.

[29] *Ibid.* Kitap iv. bölüm ix. cilt ii. s. 266, fakat *Sesostris* ismi anılmaz, yalnızca Mısır ve Hindistan göndermesi yapılır.

[30] "Dünyanın bütün bu zahmeti ve koşuşturması ne içindir?", *Moral Sentiments*, 1759, s. 108.

[31] *W. of N.* Kitap i. bölüm ii. cilt i. s. 14'de bu pasaj eksiktir.

tır. Gerçi bir tavşanı kovalayan iki tazının aralarında bir anlaşma varmış gibi davrandığı görülür fakat bu, aynı tutkuların çakışmasından başka bir şey değildir. Bir hayvan, şimdi de olduğu gibi, bir insandan bir şey temin etmeye veya ondan bir şeye kazanmaya niyetlense bu ona yönelik muhabbete ve merhamete bağlıdır. Benzer şekilde, bir adam da dostlarının sevgisini kazanmak için önce onlara istediğini almak üzere yeterli bir cazibe sunar. Mizacının gereği şöyle der: "Bana istediğimi verirseniz siz de istediğini alacaksınız." Bu köpeklerdeki koşulsuz bağlılıkta olduğu gibi değildir, kendisine yönelik sevgi beklentisinden kaynaklanır. Biracı ve ekmekçi de bize yalnızca yardımseverlik duygusuyla değil aynı zamanda kendilerine yönelik sevgileriyle de hizmet eder. Dilenciler haricinde kimse ihsan duygusuna dayanarak talepte bulunmaz, öyle ki, bu duygu olmasa bir haftada ölebilirler.[32]

Takas ve değiş tokuşa yönelik bu mizaç sayesinde bir kişinin emeği sonucu ortaya çıkan üretim fazlası, diğer insanların olur. Bir avcı topluluğunda eğer bir kimse diğerlerinden daha iyi yay ve oklar yapma becerisine sahipse önce bunları hediye olarak verecektir ve buna karşılık onlardan da kendi kabiliyetlerine göre hediyeler alacaktır. Bu uygulama devam ettikçe, bu kişi öncesine göre daha iyi yaşayacaktır, kendi becerisinin üretim fazlası sayesinde daha kolay elde edebileceği diğer ihtiyaçlarını kendi kendine temin etmesi için bir sebep kalmayacaktır.[33]

---

[32] *Ibid.* ss. 14-16. Mandeville şöyle der: "Bütün üstyapı, insanların birbirlerine yaptıkları karşılıklı hizmetlerden oluşur. İmkân bulduğumuzda bu hizmetleri başkalarından nasıl edinebileceğimiz, her bireyin hayatı boyunca devam eden büyük ve neredeyse daimi bir endişedir. Diğerlerinin bizden hiçbir şey beklemeden hizmet etmesini beklemek mantıksızdır; bu nedenle, insanların bir araya getirebileceği tüm ticaret, bir başkasıyla sürekli olarak takas edilmelidir", *Fable of the Bees*, pt. ii. Dialogue vi. s. 421.

[33] Yay ve ok yapımcısı örneği Mandeville tarafından aktarılmıştır. *W. of N.* Kitap i. bölüm ii. cilt i. s. 16'in benzer bir pasajında Mandeville'nin kulübe yapımcısı örneği yeniden görülür.

Takasa yönelik bu eğilim, katiyen farklı deha ve yeteneklere dayanmaz.[34] Böyle farklılıkların bulunduğu şüphelidir. En azından bizim farkında olduğumuzdan çok daha azdır. Deha, iş birliğinin bir sonucudur ve kabiliyetlere kıyasla bu durum çok daha fazla böyledir. Bir hamalla bir filozof arasında hayatlarının ilk dört beş yılında, doğrusunu söylemek gerekirse, hiç fark yoktur. Ne zaman ki farklı iş kollarında istihdam edilirler, o zaman bakış açıları farklı derecelerde genişler ve farklılaşır. Herkesin kendi ihtiyaçlarını sağlamak için kullandığı değiş tokuş ve takasa yönelik bu doğal eğilime sahip olmasından ötürü, bu tür farklı kabiliyetlere de lüzum yoktur. Bu sebeple vahşi topluluklarda en üst seviyede karakter benzerliği bulunur. Geleneğin sürdürücüsü olan aynı türden hayvanlar arasında, bir filozofla bir hamal arasındaki farklılıklardan çok daha büyük farklılıklara rastlanır. Mastifler ve spanyeller oldukça farklı becerilere sahip köpeklerdir fakat bu hayvanlar sahip oldukları yeteneklerle ortak mal varlığına katkı yapıp onların ürünlerini değiş tokuş edemezler. Bu yüzden de onların farklı yeteneklerinin kendilerine hiçbir faydası yoktur. İnsanlar için bu durumun hemen hemen tam tersi geçerlidir.[35] İnsanlar ürettikleri pek çok şeyi nitelik ve niceliğine bağlı olarak takas edebilirler. Filozof ve hamalın her ikisi de birbirlerine karşı avantaj sahibidir. Hamal, filozofun yüklerini taşımak konusunda işe yararken buna karşı-

---

[34] Harris, *Essay on Money and Coins*, pt. i. § 11 ile çelişkilidir. "İnsanlar, doğal olarak farklı mesleklere uygun faklı yetenekler ve eğilimlere sahiptiler ve ... tüm ihtiyaçlarını kolaylıkla ve rahatlıkla edinemediklerinden belirli sanat ve istihdamlara kendilerini verme zorunluluğu altındadırlar. Bu, insanları birbirlerine bağımlı kılar ve doğal olarak toplumları birleştirir. Benzer şekilde, tüm ülkeler kendi ürünlerinin çeşitliliği ya da niteliği bakımından az ya da çok farklı olduklarından, kimileri, en iyi yaptıkları iş olarak ticaretlerini uzak ülkelere genişletme işini yaparlar", Hume, 'Of the Original Contract,' requires his readers to 'consider how nearly equal all men are in their bodily force, and even in their mental powers and faculties, 'ere cultivated by educacation.' Essays, 1748, s. 291.

[35] *W. of N.* Kitap i. bölüm ii. cilt i. ss. 16-18.

lık filozofun icat ettiği ateş makinesi sayesinde çok daha ucuza kömür edinebilir.[36]

Böylece, iş bölümünün sebebi olan takasa yönelik eğilimin kökeninde farklı becerilerin bulunmadığını göstermiş olduk. Takas eğiliminin gerçek temeli ise insan doğasında oldukça yerleşik bulunan ikna etme prensibidir. İkna etmek üzere herhangi bir argüman öne sürüldüğü vakit her zaman bunların uygun etkilere sahip olması beklenir. Eğer bir kimse ay hakkında herhangi bir şey ileri sürerse, bu argüman doğru olmak zorunda olmamasına rağmen, bu kişi tekzip edilmek kaygısı yaşar ve ikna etmeye çalıştığı kimsenin de kendiyle aynı şekilde düşünmesinden büyük memnuniyet duyar. Dolayısıyla karşımızdakini ikna etmek üzere tüm gücümüzü toplamak zorunda hissederiz ve gerçekten de istemeden de olsa böyle davranırız. Tüm hayatımızı bu çabayla geçirdiğimiz için el altında bulunan başkalarıyla pazarlık yapma yöntemi şüphesiz ki edinilmiş olmalıdır. Daha önce de dikkat çektiğimiz üzere, hiçbir hayvan, ikna edeceği kişinin ihsanını kazanmak dışında bunu yapamaz. Aslında hayvanlar bazen uyum içinde hareket eder gibi gözükürler fakat aralarında asla pazarlık benzeri bir şey vuku bulmaz. Maymunlar, bir tarlayı talan ettiklerinde, bir yerde yığıp biriktirene kadar meyveleri birbirlerine atıp tutarlar. Fakat ganimetin paylaşılması konusunda daima bir çekişme vardır genellikle bazıları ölecektir.

[§6. İş Bölümü, Pazarın Büyüklüğüyle Orantılı Olmalıdır]

Şimdiye kadar söylenenlerden, iş bölümünün her zaman ticaretin büyüklüğüyle orantılı olması gerektiğini çıkarta-

---

[36] Bu dönemde kullanılan ve madenleri kurutmaya yarayan buharlı makine bu isimle anılır. Bu dersler verildiği esnada, Bay Watt, Glasgow Üniversitesi himayesinde çalışmaktadır ve buluşunun hemen arifesindedir.

biliriz.[37] Belli bir ürünü yalnızca on kişi talep ediyorsa, bu ürünün üretimi, asla bin kişinin talep ettiği bir ürününki kadar parçalanmaz. Yine, bir ülkedeki nakliye işleminin kolaylığı, iş bölümünü refaha erme yolunda her zaman daha mükemmel hale getirir. Eğer bir yol, sürekli haydutlar tarafından kesiliyorsa, uzunsa ve bu sebeplerle nakliye kolay değilse, ticaretin gelişmesi mutlaka duracaktır. İngiltere'deki yolların kırk elli yıl önce tamir edilmesinden bu yana refah, aşırı artmıştır. Su taşımacılığı da geminin yıpranması ve beş altı kişinin ücreti gibi küçük bir maliyetle çok daha kısa bir zamanda üç yüz ton yük taşınmasına izin verdiği için bir diğer kolaylıktır. Aynı yük, yüz kadar yük arabasıyla daha uzun sürede taşınabilir ve bu arabaların her biri için altı at ile bir adam çalıştırılmalıdır.[38] Bu yüzden de kamu refahının artmasının en büyük sebebi olan iş bölümü, safça hayal edildiğinin aksine altın ve gümüş miktarıyla değil halkın üretimiyle orantılıdır.[39] Halkın üretimi de her zaman iş bölümüyle orantılıdır.

Böylece halkın refahını neyin artırdığını gösterdikten sonra bu konuyu daha da derinlemesine ele almak için aşağıdaki maddeleri aynı sırayla göstermeyi planlıyoruz:

Birinci olarak, ürünlerin fiyatlarının hangi şartlara göre belirlendiğini,

İkinci olarak, parayı değerin ölçütü ve ticaretin aracı olarak gören iki görüşü,

Üçüncüsü, refahın yavaş artmasının sebeplerini ortaya çıkarmak üzere antik ve modern dönemlerdeki ticaretin tarihini -ki hangi sebeplerin tarımı veya zanaat ve üretimi etkilediği gösterilecektir-,

---

[37] "İşbölümünün piyasa genişliğine göre sınırlandırıldığı", *W. of N.* Kitap i. bölüm iii. Başlık.

[38] In *W. of N.* Kitap i. bölüm iii. cilt i. s. 19, tek bir gemi 200 ton taşımaktadır ve altı ila sekiz mürettabatı bulunur; vagonlarda sekiz at ve iki adam bulunur ve her biri dört ton taşır.

[39] 'Plus il y a de travail dans un État, et plus l'État est censé riche naturellement.' Cantillon, *Essai*, s. 113.

Ve son olarak da ticaret ruhunun yönetimi, mizacı ve insan davranışlarını iyi veya kötü yönde nasıl etkilediği ve olumsuz etkilere karşı uygun çareleri.

[§ 7. Ürünlerin Fiyatları Hangi Şartlara Göre Belirlenir]

Her ürünün, birbirlerinden bağımsız görünseler de kaçınılmaz şekilde bağlantılı olan doğal fiyatı ve pazar fiyatı olmak üzere iki farklı fiyatı vardır.[40] Bunların her ikisi de belli şartlara göre belirlenir. İnsanlar, şu çeşit üretim yerine bu çeşit üretime ikna edildiklerinde[41], çalıştıkları müddetçe hayatlarını idame ettirecek kadar üretim yapmak zorundadırlar. Bir ok imalatçısı, ok imalatı yaptığı sürece hayatını sürdürecek kadar üretim fazlasını değiş tokuş edebileceğinden emin olmalıdır. Fakat bu prensip açısından farklı meslekler arasında kayda değer bir oranda farklılık bulunmalıdır. Çünkü terzilik ve dokumacılık gibi kimi meslekler, yevmiyecilikteki gibi basit gözlem ve az bir tecrü-

---

[40] *W. of N.* Kitap i. bölüm vii. başlık. Pufendorf "yaygın ve doğal fiyat" ile yönetimin koyduğu "hukuki fiyatı" ('*pretium legitimum*') birbirinden ayırır (*De iure naturae et gentium*, lib. v. cap. i. § 8). Böylece Adam Smith'in belirttiği fiyat türünü "doğal fiyat" olarak ifade eder. Fakat şunu da söyler: "Bu doğal fiyatın düzenlenmesinde, tüccarın mallarının ithalatında ve bakımında emek ve masrafa ihtiyacı vardır; ... harcadığı zaman, emek, emtialarını elde etmede, muhafaza etmede ve tasnif etmede gösterdiği özen, hizmetçisinin ücretleri gibi kendisi tarafından da belirlenir. ... Ancak piyasaların, alıcıların, paranın veya malların bolluğu veya kıtlığı nedeniyle ne gibi ani ve sık değişiklikler yaşadığı da iyi bilinmektedir", *Ibid.* § 10, Kennet's transl., 3rd ed. 1717.

[41] "Kendi geçimlerini sağlayabilmeleri için çocuklarının eğitimini düşünenler, tümüyle netleşene kadar daima ne tür bir ticaret veya meslek yapacaklarını düşünürler; hatta binlerce kişi başka hiçbir şey düşünmeden yalnızca bunun üzerinde düşünür. Birincisi, kendi koşullarının sınırlarını belirler ve oğluna on pound verebilen kişi, bir çırağa yüz pound vermesi gereken bir işe girmemelidir: ama bir sonra düşünecekleri tek şey neyin en avantajlı iş olduğudur", Mandeville, 'Essay on Charity and Charity Schools' içinde *Fable of the Bees*, pt. i. 2nd ed., s. 343; cp. Remark A, s. 45.

beyle öğrenilemez. Aksine, büyük zaman ve emek harcadıktan sonra bu beceriler elde edilebilir. Bir kişi bunlara başladığı vakit, uzun bir süre boyunca bu kişinin çalışmasının ustasına veya bir başkasına hiçbir faydası dokunmaz. Bu yüzden de ustanın çırağı için yaptığı masrafların ve çırağın verdiği zararların telafi edilmesi gerekir. Çırak, mesleği icra etmeye başladığı vakit ustanın yaptığı masraflar ve çıraklık ücreti kendisine geri ödenmelidir. Ve yaşamı en fazla on veya on iki yıl ticarete izin verecek kadar süreceğinden, elde ettiği gelir, başka bir şey yapmadan geçirdiği sürenin riskine değer olmalıdır.[42] Fakat yine, çıraklık esnasında edinilebilecek olandan çok daha geniş bilgi gerektiren zanaatlar da vardır. Bir demirci veya dokumacı, önceden herhangi bir şekilde matematik öğrenmeden de mesleklerini yeterli şekilde öğrenebilirler. Fakat bir saat imalatçısı işini iyi yapabilmek için, aritmetik, geometri ve zaman hesaplamalarıyla ilgili olarak da astronomi gibi çeşitli bilimlere aşina olmak zorundadır. Ücretleri de bu ek masrafların telafi edilmesi için bu oranda yüksek olmalıdır.[43]

---

[42] 'Le fils d'un laboureur, à l'âge de sept ou douze ans, commence à aider son père, soit à garder les troupeaux, soit à remuer la terre, soit à d'autres ouvrages de la campagne, qui ne demandent point d'art ni d'habileté.

Si son père lui faisait apprendre un métier, il perdrait à son absence pendant tout le temps de son apprentissage, et serait encore obligé de payer son entretien et les frais de son apprentissage pendant plusieurs années: voilà donc un fils à charge à son père et dont le travail ne rapporte aucun avantage qu'au bout d'un certain nombre d'années. La vie d'un homme n'est calculée qu'à dix ou douze années; et comme on en perd plusieurs à apprendre un métier, dont la plupart demandent en Angleterre sept années d'apprentissage, un laboureur ne voudrait jamais en faire apprendre aucun à son fils si les gens de métier ne gagnaient bien plus que les laboureurs. Ceux donc, qui emploient des artisans ou gens de métier, doivent nécessairement payer leur travail plus haut que celui d'un laboureur ou manœuvre; et ce travail sera nécessairement cher à proportion du temps qu'on perd à l'apprendre et de la dépense et du risque qu'il faut pour s'y perfectionner.' Cantillon, *Essai*, ss. 23, 24.

[43] *W. of N.* Kitap i. bölüm x. pt. i. cilt i. ss. 106, 107. Karş. "Az bulunurluk, şeylerin fiyatını, bunların yararlılığından daha çok artırır. Dolayısıyla,

Bu durum, genel olarak tüm serbest meslekler için geçerlidir çünkü eğitimlerine uzun bir süre ayırdıktan sonra, bu eğitimle para kazanma ihtimalleri onda birdir. Bu yüzden de ücretleri de yaptıkları masraflarıyla, yeterince uzun yaşamama riskiyle ve işlerini yürütecek beceriye sahip olmama riskiyle orantılı olarak daha yüksek olmalıdır. Hukukçuların yirmisinden biri bile eğitim masraflarını geri kazanabilecek kadar bilgi ve beceri edinemez. Belirttiğimiz üzere, pek çoğu giydiği cübbenin parasını dahi çıkaramaz. Hukukçuların ücretleri genelde düşünüldüğü gibi çok değildir, hatta oransal olarak düşüktür. İnsanları bu işe cezbeden şey para değil, mesleğin itibarıdır ve makamın izzeti, işin bir parçası olarak değerlendirilmelidir.[44]

Benzer şekilde, bu bakış açısıyla ele alındığında altın ve gümüşün fiyatının da aşırı olmadığı görülecektir. Zira bir altın veya gümüş madeninde hiçbir şey elde edememe ihtimali vardır. Aynı sayıda kişinin tahıl yetiştirmekte ve gümüş çıkarmakta istihdam edildiğini varsayarsak birinci grup, ikincisinden daha fazla üretim yapacaktır. Çünkü madende çalışan kırk ya da elli işçiden yalnızca yirmisi herhangi bir şey üretebilir. Madencilerin bir kısmı gerçekten de zengin olabilir fakat bütün tahıl üreticileri vazifelerinde başarılı olacakları için genel toplama bakıldığında tahıl üretimindeki üretim diğerinden çok daha fazladır. Maden üretimini cazip kılacak temel faktör, ürünlerin iyi fiyatlardan satın alınmasıdır.

O halde, bir kişinin geliri, çalıştığı sürece hayatını idame

---

neden sıkıcı bir çalışma ve sıkı takip gerektiren zanaat ve işlerin, büyük zaman dilimlerinde en kârlı işler olacakları açıktır", Mandeville, *Fable of the Bees*, pt. ii. Dialogue vi. s. 423.

[44] *W. of N.* Kitap i. bölüm x. pt. i. cilt i. ss. 110, 111. "Öğrenmeyi teşvik eden büyük gelirlerin ve onurun veya itibarın elde edileceği umududur; bir meslek, zanaat veya işin teşvik edilmediğini söylediğimde, onun ustaları ya da uzmanlarının itibar ve kâr anlamında yeterince ödüllendirilmediğinden başka bir şey söylemiyorumdur", Mandeville, *Fable of the Bees*, pt. ii. Dialogue vi. s. 414.

ettirmeyi, eğitim masraflarını geri kazandırmayı ve yeterince uzun yaşayamama veya işinde başarısız olma riskini telafi etmeyi sağlıyorsa bu adamın emeğinin doğal fiyatı budur. Bir kişi emeğini doğal fiyatından satabiliyorsa çalışması için yeterince teşvik vardır ve ürün, talebi karşılayabilecek kadar üretilecektir.[45]

Pazar fiyatını etkileyen başka şartlar da vardır. Bir alıcı pazara geldiğinde satıcıya asla bir ürünün üretimi sürecindeki maliyetini sormaz. Malların pazar fiyatlarının belirlenmesi, şu üç şeye bağlıdır:

Birincisi, talep veya bu ürüne olan ihtiyaca. Az kullanışlı bir ürün için bir talep yoktur. Dolayısıyla bu ürün rasyonel bir arzu nesnesi değildir.

İkincisi, ürünün duyulan ihtiyaca oranla bol veya kıt olmasına. Eğer ürün kıtsa, fiyat yükselir. Fakat miktar, talebi karşılamak için gerekli olandan fazlaysa fiyat düşer. Bu sebeple elmas ve diğer kıymetli taşların fiyatı yüksekken daha kullanışlı olduğu halde demirin fiyatı çok daha düşüktür. Gerçi elmas ve demir fiyatları arasındaki farklılık, temelde bir sonraki maddeye dayanır.

Üçüncüsü, talep sahiplerinin zenginlik ya da fakirliğine. Herkese yetecek kadar üretimin olmadığı durumlarda satın alma talebinde bulunanların serveti fiyatın yegâne belirleyicisidir. Arap çöllerindeki tüccar ve taşımacıdan bahseden hikâye, bunun bir kanıtıdır. Hikâyedeki tüccar, belli bir miktar su için on bin gümüş öder. Burada fiyatı belirleyen tüccarın servetidir. Zira tüccar bu servete sahip olmasa, bu ödemeyi yapamaz. Serveti daha az olsa, suyun fiyatı da daha ucuz olacaktır. Ürünün kısıtlı olduğu durumda satıcı, alıcının servetinin miktarıyla yetinmelidir. Bu durum, bir açık artırmadakiyle büyük oranda aynıdır. Eğer iki kişi bir kitaba eşit derecede değer veriyorsa, bu iki kişi-

---

[45] Burada bir boşluk vardır. Muhtemelen "ve tabii fiyatına göre satacaktır" şeklinde tamamlanmalıdır, krş. *W. of N.* Kitap i. bölüm vii. 4th paragraph, cilt i. s. 57.

den serveti fazla olan kitabı alacaktır. Bu cihetle oldukça nadir şeyler her zaman zengin memleketlere gider. Fransa Kralı, binlerce paunt kıymetindeki büyük bir elması satın alabilecek yegâne kişiydi.[46] Bu prensibin ışığında, her şeyin fiyatının fazla ya da az olması, satın alanların alt sınıftan veya üst sınıftan olmasına bağlı olarak belirlenir. Altın eşyalar, ancak belli koşullardaki kişiler için ulaşılabilirdir. Gümüş olanlar, daha az zengin başka bir sınıfın eline geçerken bunların fiyatları, çoğunluğun ödeme gücü tarafından tayin edilir. Tahıl ve biranın fiyatları, tüm dünyanın ödeme gücü tarafından belirlenir ve bu sebeple yevmiyecilerin ücretleri, tahıl fiyatları üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Tahıl fiyatları yükselince ücretler de yükselir ve bunun tersi de doğrudur.[47] Tahıl miktarı, mesela bir deniz yolculuğundaki gibi, azalırsa, bu her zaman açlığa sebep olur ve fiyatlar çok büyük oranda artar. Bu şekilde tahıl, yalnızca yüksek sınıftan kişilerin alabileceği bir şey haline gelir ve alt sınıflar turp ve patatese yönelir.

Böylece, her ürünün sahip olduğu varsayılan iki fiyat çeşidini, doğal fiyat ve pazar fiyatını, incelemiş olduk. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi bu iki değer bağımsız görünseler de kaçınılmaz şekilde birbirleriyle irtibatlıdır. Şu değerlendirme, bu ilişkiyi gösterecektir. Eğer bir ürünün pazar fiyatı çok yüksekse ve emek bolca ücretlendiriliyorsa pazar, müthiş şekilde bu ürünle dolar, çok yüksek miktarlarda üretim olur ve toplumun alt sınıflarına da satılabilir. Eğer mevcut elmas miktarının bin katı elmas bulunsaydı, herkes elmas sahibi olurdu çünkü elmasın fiyatı oldukça ucuzlar ve doğal fiyatına yaklaşırdı. Yine, pazar aşırı şekilde dolduğu ve üretim için talep olmadığı vakit, kimse bu işte çalışarak geçinemez çünkü pazar fiyatı doğal fiyatın da altına düşmüştür. Tahılın fiyatı düştüğünde, böylece

---

[46] Saint-Simon'a göre, 'Kral' elması, sanal bir iflas sırasında yasal olarak ipoteği elinde bulundurandan, 1717'de Kral tarafından iki milyon livre'ye satın alınmıştı. *Mémoires*, ed. Chéruel et Regnier, tom. xiv. ss. 12-14.
[47] *W. of N.* Kitap i. bölüm viii. cilt i. s. 90.

emeklerinin karşılığını daha iyi alacakları için işçi ücretlerinin de düşeceği iddia edilir. Daha çok kişi, ücretlerin daha yüksek olduğu işlere akın edeceği için erzakların fiyatları uzun bir süre boyunca ucuz kalırsa, iş gücünün bu şekilde yığılması sebebiyle, ücretlerin düşebileceği doğrudur. Ne var ki tahılın fiyatı iki katına çıksa bile işçilerin gidecek başka bir yerleri olmadığı için ücretlerin öncekiyle aynı kaldığını görürüz. Aynı durum, ev hizmetçileri için de geçerlidir.[48]

Yukarıda anlatılanlar bize gösteriyor ki devlet, pazar fiyatını doğal fiyatın üzerine çıkması için her ne yaparsa kamu refahını da zedelemiş olur. Pahalılık ve kıtlık, aynı etkiye sahiptir. Eğer ürün bolluğu varsa bunlar, daha az ödeme gücüne sahip olan alt sınıflardaki insanlara da satılabilir fakat kıtlıkta bu söz konusu değildir. Bu yüzden, eşyalar topluma rahatlık sundukları için, yalnızca bir avuç kişi onlara sahip olduğunda toplum daha az mutlu yaşar. Bu sebeple de eşyaların fiyatlarının kalıcı bir şekilde doğal fiyatların üzerinde kalmasına sebep olan her şey toplumun refahını azaltır. Bunlara örnek olarak şunlar verilebilir:

Birincisi; her ülkede bulunan üretim, deri ve ayakkabı, tuz, bira ya da ülkenin sert içkisi her neyse[49], üzerine koyulan vergilerdir. İnsan kaygılı bir canlıdır ve ruhunu temizleyen bir şeyle kaygılarını yatıştırması gerekir. Biradan alınan verginin sarhoşluğa karşı yapay bir tedbir olduğu iddia edilir. Eğer yakından bakarsak bu verginin hiçbir şekilde sarhoşluğu engelleyemeyeceğini görürüz. Fransa ve İspanya gibi güçlü likörlerin ucuz olduğu ülkelerde insanlar genelde ayıktır fakat bunların pahalı olduğu kuzey ülkelerinde halk birayla değil damıtılmış likörle sarhoş olurlar. Kimse, kendi seçmediği takdirde, arkadaşını bir bardak bira için zorlamaz.[50]

---

[48] *W. of N.* Kitap i. bölüm viii. cilt i. ss. 90, 91. Kayıtları tutan burada aşırı kısaltma yapmıştır.

[49] Yani, elbette "eksik" veya "noksan".

[50] *W. of N.* Kitap iv. bölüm iii. pt. ii. cilt ii. ss. 66-68.

İkincisi, tekeller de kamusal refaha zarar verir. Tekelleştirilmiş eşyaların fiyatı, üretimi teşvik edecek miktarın üzerine çıkar. Eğer yalnızca belli kişi ya da kişiler bir ürünü ithal etme imtiyazına sahipse, ithal edilen üründen, diğer türlü ithal edilebilecek olandan daha azı piyasada bulunacaktır. Bu yüzden de fiyatı yüksek olacaktır ve az sayıda kişi bu ürünü almaya güç yetirebilecektir. Aynı anda başka başka kişilerin üretim yapması, her zaman fiyatları düşürür. *Hudson's Bay* ya da *East India* gibi şirket tekellerini yöneten kişiler, fiyatları istedikleri gibi tayin ederler.

Üçüncüsü, loncalara verilen özel imtiyazlar da aynı etkiye sahiptir. Kasaplar ve fırınlar, ürünlerinin fiyatlarını istedikleri gibi artırabilirler çünkü kendi loncalarından başka kimseye o ürünü pazarda satma hakkı tanınmamıştır ve bu sayede etleri iyi de olsa kötü de olsa halk almak zorundadır. Bu nedenle bir kamu görevlisinin fiyatları sabitlemesine ihtiyaç vardır. Çuha gibi herhangi bir serbest ürün için böyle bir tedbire gerek yoktur fakat ekmeğin miktarı ve fiyatı konusunda aralarında istedikleri gibi anlaşma ihtimali bulunan fırıncılar için bu uygulama gereklidir. Bir kamu görevlisi bile bu maksada yönelik olarak yeterli bir tedbir olmayabilir zira dışarıdan bakan birisi olarak fiyatları sabitlediği için çare olarak görülen şey derdin kendisinden daha kötü hale gelebilir. Mesela kimse ekmek yapmak istemediği için açlık kaçınılmaz olabilir. Bu sebeple fırıncılık ve biracılık her zaman kârlı işlerdir.[51]

Pazar fiyatını doğal fiyatın üzerine çıkaran şeylerin kamu refahına zarar vermesi gibi doğal fiyatın altına düşüren şeyler de aynı etkiye sahiptir.

Yalnızca ihraç edilecek ürünlere bir kanun veya düzenlemeyle vergi koyulabilir. Örneğin, kaba keten kumaşının, yalnızca fiyatının bir yardada on sekiz peninin altına düş-

---

[51] Ekmek kararı için bkz. *W. of N.* Kitap i. bölüm x, sona kadar; cilt i. ss. 150, 151. Ayrıca bkz. Kitap i. bölüm vii. cilt i. ss. 64-66.

tüğü zaman ihraç edilmesine izin verilir.[52] Kamunun, fiyatın büyük kısmını ödemesi sayesinde, bu ürün yabancılara, üretimi devam ettirebilmek için yeterli olan miktardan daha ucuza satılabilir. Benzer şekilde, kırk şilinin altında satıldığı vakit tahılın dörtte biri üzerine beş şilinlik bir teşvik uygulanır[53], fiyatın sekizde biri kamu tarafından ödenmiş olur. Böylece ürün yabancı pazarlara çok daha ucuza satılabilir. Bu teşvik sayesinde ürün daha ulaşılabilir hale gelir ve daha büyük miktarlarda üretilir. Fakat bu müdahale üretimin doğal dengesi olarak isimlendirilebilecek durumu bozar. Bu ürünün üretimine başvurmaya yönelik eğilim, talebin doğal sebebiyle değil, hem bu hem de ilave teşvik ile orantılıdır. Teşvikin etkisi, belli bir ürünle sınırlı değildir. Keza daha az kârlı diğer işlerden işçiler de bu ürünün üretimine katılır ve bu sebeple üretim dengesi bozulur.

Keza, insanların erzaklarının doğrudan kendi emeklerinin ürünü olduğu avcılık ve balıkçılık devirlerinin ardından üretim ortaya çıktığında üretimi uzun zaman gerektirmeyen hiçbir şey yoktu. Bir dokumacının, ham keten olarak satın aldığı ürünü satmak üzere pazara getirmesi uzun zaman önceydi. Bu yüzden de her türlü üretim, yemek ve kıyafet stoku ile bir üretim yerini gerektirir.[54] Varsayalım ki, her ülkede gerçekte de olduğu üzere, yapılacak işe uygun olacak şekilde bir yiyecek, kıyafet stoku ve barınma imkânı ile uygun sayıda işçi bulunduruluyor.[55] Eğer bir ürünün fiyatı kendi doğal fiyatının üzerindeyken bir diğerinin fiyatı doğal fiyatının altına düşerse tüm ihtiyaca cevap vermek için kullanılacak stok miktarı azalır. Tüm

---

[52] Bu, "ihraç edilen kaba ketenin bir yardası on sekiz peninin altında olduğunda" olmalıdır, *W. of N.* Kitap iv. bölüm viii. cilt ii. s. 227'de doğru referans olarak the statute 29 Geo. II, cap. 15 gösterilmiştir.

[53] Kırk sekiz olması gerekiyor, 1 W. & M. cap. 12. *W. of N.* Kitap i. bölüm xi. cilt i. s. 208.

[54] *W. of N.* Kitap ii. Giriş, cilt i. s. 273.

[55] *W. of N.* Giriş, cilt i. ss. 2, 3.

ürünlerin stokları arasındaki doğal ilişki nedeniyle, bir üründe teşvike izin vermekle diğer tüm ürünlerin stoklarının azalmasına sebep olunur. Bu, tahıl teşvikinin gerçek sonucudur.

Tahıl fiyatı düşünce çiftlik kiraları da düşer. Ancak vergi zamanlarında[56] tahıla uygulanan teşvik, kiraları yükseltme amacına yönelikti ve zaman zaman bu amacı yerine getiriyordu. Çünkü kiracılar, tahıllarının yurt içindeki ve yurt dışındaki fiyatından emin oluyorlardı. Ancak teşvikin tahıl fiyatlarını artırmasına rağmen bu sefer de daha fazla tahıl yetiştirmek üzere daha az otlak ayrıldığı için ot fiyatları yükseliyordu. Otun fiyatının artmasıyla beraber, kasapların işi de ota bağımlı olduğu için etin fiyatının da artması gerekiyordu. Bu sebeple, tahılın fiyatı düşünce diğer ürünlerin fiyatı kaçınılmaz şekilde artacaktır. Gerçekten de tahılın fiyatı kırk iki şilinden otuz beşe düşmesine rağmen kuru otun fiyatı yirmi beş şilinden yaklaşık elliye yükselmiştir. Kuru otun fiyatının yükselmesiyle at bakımının maliyeti de artmış ve bu yüzden taşımacılığın fiyatı da artmıştır. Taşımacılığın fiyatını artıran her şey, pazardaki bolluğu azaltır.[57] Bu yüzden tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda devletin yapacağı en iyi şeyin işleri kendi haline bırakmak ve ürünlere ne teşvik ne de vergi uygulamak olduğu görülür.

Böylece, niyetlerimizden ilkini gerçekleştirip meta fiyatlarını belirleyen şartları göstermiş olduk.

---

[56] "Kral William Hükümeti, ... o zamanlar yıllık arazi vergisinin ilk payını talep eden taşra beylerinden birini reddedebilecek bir durumda değildi", *W. of N.* Kitap i. bölüm xi. cilt i. s. 208.

[57] In *W. of N.* Kitap i. bölüm xi. cilt i. ss. 208-210, ve Kitap iv. bölüm v. cilt ii. ss. 81-84, Adam Smith, bolluğun ev fiyatlarını düşürdüğü ve dış talebi teşvik ederek daha çok yükselttiği şeklindeki teoriyi reddeder. Hatta bolluğun fiyatı arazi başına 4 cent daha yükselttiği şeklindeki "çok ılımlı varsayım"ı da buna dâhil eder. Buna rağmen, mısır fiyatlarındaki her değişikliğin gerçek değil, nominal olması gerektiğini savunmaya devam eder. Bu nedenle, yukarıdaki metinde kuru ot için yapılan argümana gerek yoktur.

[§ 8. Değer Ölçütü ve Mübadele Aracı Olarak Para]

Şimdi de sıra parayı değer ölçütü ve değişim veya mübadele aracı olarak değerlendirmeye geldi. İnsanlar pek çok çeşit eşya hakkında anlaşmaya vardıkları zaman bunlardan birisi mutlaka değerin ölçütü olarak değerlendirilmelidir. Varsayalım ki yalnızca üç çeşit mal; koyun, tahıl ve öküzler mevcut olsun. Bu durumda bunların birbirlerine göre değerlerini kolayca hatırlayabilirdik. Ancak yüz çeşit maldan bahsediyorsak her bir malın diğerleriyle kıyasından doksan dokuzar çeşit değer ortaya çıkar. Bu kadar değeri kolayca hatırlamak mümkün olmadığı için insanlar haliyle bunlardan birini, geri kalanları kıyaslayabilmek için ortak standart olarak kabul eder. İlk başta bu mal, doğal olarak insanların en çok aşina olduğu mal olacaktır. Bu yüzden *Homeros* döneminde karasığır ve koyunun standart değer ölçütü olarak kullanıldığını görüyoruz. *Homeros*'un anlattığı kahramanlardan birinin kalkanı dokuz öküz değerindeyken bir diğerininki yüz öküz değerindeydi.[58] Antik Yunan'da karasığır, standart değer ölçütüydü. İtalya'da, özellikle de Toskana'da, her şey, birincil mal durumundaki koyuna göre değeriyle ölçülüyordu. Bu uygulama, değerin doğal ölçümü olarak nitelenebilir. Benzer şekilde, niceliğin ölçülmesinde de doğal ölçütler vardı. İnsan bedeni esas alınarak tayin edilen; örneğin; kulaç, *cubit* (ön kol uzunluğu), *inç* gibi birimler bir zamanlar tüm toplumlar tarafından kullanılıyordu. Fakat ilk bakışta dahi bir adamın kolunun diğerininkinden uzun veya kısa olduğu ve dolayısıyla birbirleriyle kıyaslanamayacakları görülebildiği için, bu şeylerle ilgilenen akıllı kişiler, eş büyüklükleri eşit şekilde ölçebilmek için daha kesin ölçütler oluş-

---

[58] Glaucus and Diomedes, *Iliad*, vi. 236; *W. of N.* Kitap i. bölüm iv. cilt i. s. 24. Alıntı hayli beyliktir; Pliny, *H. N.* lib. xxxiii. cap. iii; Pufendorf, *De iure naturae et gentium*, lib. v. cap. v. § 1; Martin-Leake, *Historical Account of English Money*, 2nd ed. 1745, s. 4; ve (sayılar hatalı olmakla birlikte) E. Chambers, *Cyclopaedia*, 2nd ed. 1738, s.v. 'Money.'

turmaya çalıştılar. Bu yöntem, insanlar pek çok mal hakkında anlaşmaya varmaya başladıklarından kesinlikle gerekli bir hale geldi. *İnç*, yapılan anlaşmalar birkaç *yard*la sınırlı kaldığında sorun çıkarmasa bile, birkaç bin *yard*lık anlaşmalar yapılınca daha da ileri seviyede kesinliğe ihtiyaç duyuldu. Anlaşmaların küçük miktarlarla sınırlı kaldığı ülkelerde söz konusu hatalı ölçümün izlerine hâlâ rastlanır. Onların kaba saba malları için eşitlik sağlamak üzerine düşünülecek bir şey değildir.

Öyleyse, eşit büyüklüklerin değerlerinin eşit ölçülebilmesinin bir zaruret olarak ortaya çıkmasından bu yana genellikle metaller bu amaca yönelik en iyi çözüm olarak değerlendirilmiştir. Metallerden ise en iyi altın ve gümüşün değeri tespit edilebilir. Demirin terkibi asla kesin olarak bilinemez fakat altın ve gümüşün ayarı tam olarak bulunabilir. Bu yüzden de altın ve gümüş, eşyaları kıyaslamak üzere en kesin değer ölçüm standardı olarak tayin edilmiştir ve en uygun değer ölçütü olarak değerlendirilmiştir.

Altın ve gümüşün değer ölçütü olmasının sonucu olarak, bu metaller ticaretin de aracı haline geldiler. Kısa bir süre sonra ürünlerin pazara taşınması zorunluluğu doğdu. Değer ölçüm birimi aynı zamanda ticaretin de aracı haline gelene kadar pazardaki mallar uygun şekilde takas edilemiyordu. Çobanlık devrinde sığırların değiş tokuş aracı olarak kullanılması, hiçbir bakım masrafları olmadığı ve tüm ülke ortak kullanım alanı olduğu için büyük sorunlara yol açmamış olabilir. Fakat ne zaman ki araziler paylaşılmaya başlandı ve iş bölümü ortaya çıktı, o zaman bu uygulama büyük problemler doğurmaya müsait hale geldi. Kasap veya ayakkabı imalatçısının ürettikleri, kimi zamanlarda bir başkasının işine yaramayabiliyordu. Çiftçi, çoğunlukla sahip olduğundan daha fazla ineğe bakma imkânına sahip değildi. Glasgowlu bir tüccara sattığı bir ürüne karşılık bir inek almak ona büyük bir zorluk yüklerdi. Bu problemi çözmek için, daha önceden değer ölçütü olarak kabul edilen maddeler, mübadele aracı olarak da kullanılmaya baş-

landı. Altın ve gümüş, tüm gerekli avantajlara sahipti. Masrafsız bir şekilde muhafaza edilebiliyor, atık çıkarmıyor ve oldukça kolay taşınabiliyorlardı. Ancak, altın ve gümüş, faydalı olmalarını tamamen mübadele aracı olarak kullanılmalarına borçlu değildir. Para olarak kullanılmamışken de bu metaller, diğer metallerden daha değerliydiler. Daha güzeldirler, daha parlaktırlar, köşeli olanlar dışındaki aletleri yapmaya daha uygundurlar. Altın ve gümüş, tüm bu sebeplerle uygun değer ölçüsü ve değiş tokuş aracı oldu. Ancak bu maksatlara daha uygun hale getirmek için her ikisinin de ağırlıklarının ve ayarlarının tayin edilmesi elzemdi. İlk başta ayarları tam kesin değildi ve bu yüzden kolayca hile yapılabiliyordu. Fakat kademe kademe bu sorun dereceler tayin edilerek çözüldü. Ama ortak iş, altın ve gümüşün hangi ayar derecesine sabitlenmesinin en uygun olacağını belirlemek için deney yapmaya izin vermiyordu. Yüksek alaşım oranına rağmen görünüşleri güzeldir. Bu yüzden de değiş tokuşu mümkün kılabilmek için hem ağırlığı hem de ayarı sahih şekilde tespit edebilmek için bazı tedbirler almak gerekiyordu. Madeni para basımı, bu iki sorunu da en etkili şekilde çözdü. Bunun ticareti ne kadar kolaylaştıracağını fark eden idare, belli altın ve gümüşlere mühür vurulmasını temin etti. Böylece bu damgalı metalleri kim görürse hepsinin belli ağırlık ve ayarda olduğuna güven duyacaktı. Bu, paranın işaret edildiği ve büyük öneme sahip olduğu ilk durumdu.[59]

---

[59] Aristotle, Politics, 1257 a 38-41'den aktaran Pufendorf, *De iure naturae et gentium*, lib. v. cap. i. § 12. Altın ve gümüş sikkelerde gözlenen özelliklere ve bu nedenle değer ve değişimin iyi bir ölçümü için gerekli olan niteliklere ilişkin olarak bkz. Grotius, *De iure belli et pacis*, lib. ii. cap. xii. § 17; Pufendorf, *De iure naturae et gentium*, lib. v. cap. i. § 13; Locke, *Some Considerations of the Consequences of the Lowering of Interest and Raising the Value of Money*, 2nd ed. 1696, s. 31; Law, *Money and Trade considered*, 1705, bölüm i.; Hutcheson, *Introduction to Moral Philosophy*, s. 211; Montesquieu, *Esprit des lois*, liv. xxii. bölüm ii; Cantillon, *Essai*, ss. 153, 355-357; Harris, *Money and Coins*, pt. i. §§ 22-27. Birlikte düşünüldüklerinde, bu atıflar, Jevons'un (*Money and the Mechanism of Exchange*, 1875, bölüm v.

Sonrasında, her ülkenin parası, kendiyle ilişkilendirilen ağırlıkla anılır olmuştu[60] ve tekabül ettikleri birim değerini de içeriyordu. İngiliz paunt sterlini ilk başta bir paunt ağırlığındaki saf gümüşten yapılmıştı.[61]

Altın, kolayca gümüşle değiştirilebildiği için gümüş, her zaman asıl standart ya da değer ölçütü olmuştur. Aynı anda iki standart olamayacağı için ve satın almaların büyük bir kısmında gümüş gerektiği için asla bir adamın pek çok *guinea* [eski İngiliz altını] değerinde olduğunu söylemeyiz, bunun yerine *paunt* deriz.[62]

Paranın değeri düşerken miktar ölçütlerinin küçüldüğünü göz önünde bulundurmak gerekir. İngiliz pauntu şimdi, orijinal değeri olan altmış üç şilinin üçte birinden de daha düşük değere sahiptir. Fakat miktar ölçütü büyük oranda artmıştır. Bunun sebebi, yönetimin çıkarının böyle gerektirmesidir. Miktar ölçütünü olabildiğince azaltmak, fırıncı ve bira imalatçısının işine gelir. Bu yüzden de atanan denetçiler, miktar ölçütü ne zaman küçülse onu biraz daha yukarıda sabitlerler. Roma'dan alınan ayak, kulaç, inç gibi tüm ölçü birimlerimiz şu anda çok daha büyük ölçü birimleridir. Benzer şekilde, en büyük ticaret merkezi olan *Champaigne*'deki *Troyes* şehrinin ismiyle anılan *Troyes* ağırlık ölçüsü[63], daha büyük ölçümlere imkân tanımıştır çünkü bununla birlikte bir karşılık da verili olarak sunulmuştur. Fakat bununla, anlaşmalar kusurlu hale geldikçe, bu denge işinin de daha iyi tanımlanması gerekti. Daha sonrasında, *averdupois* [*avoir du poise*] tartı sistemi, on üç

---

listesini karşılar; yani faydalılık, taşınabilirlik, parçalanamazlık, homojenlik, bölünebilirlik, değerin korunabilirliği, anlaşılırlık ve bir ek, bir büyükbaş hayvan gibi beslenmek zorunda olmamak. Yukarıdaki metinde sözü edilen beş ise Harris'de yer alır. Onun da değindiği bölünebilirlik *W. of N.* Kitap i. bölüm iv. cilt i. ss. 24-25'de de karşımıza çıkar.

[60] Harris, *Money and Coins*, pt. i. § 28.

[61] *W. of N.* Kitap i. bölüm iv. cilt i. s. 27.

[62] *Ibid.* bölüm v. cilt i. s. 41. Harris, *Money and Coins*, pt. i. §§ 34, 35.

[63] In *W. of N.* Kitap i. bölüm iv. cilt i. s. 27, Adam Smith şöyle yazar "*Troyes in Champaign*" ve "*Troyes weight*".

onsa ayarlandı. Fakat bu sayı kolayca bölünebilir olmadığı için on altıya ayarlanarak onslar buna orantılı hale getirildi.[64]

Miktar ölçütünün bu şekilde arttığını gördükten sonra, şimdi de paranın değerinin nasıl azaldığını gösterelim. Yönetimler, para basmayı kendi uhdelerine aldıkları vakit bunun masraflarını da doğal olarak üstlenmiş olurlar. Eğer herhangi bir özel kişi, para basacak olursa paranın değerini düşürmediği takdirde eline, çektiği zahmetten başka bir şey geçmez. Bunun yanı sıra, hiçbir şahsın otoritesi, kendi parasını ortak ödeme aracı kılmaya yetecek kadar büyük olmadığı için bastığı paraya yönetimin damgasını vurmak zorundadır. Yönetim, bu görevi üzerine aldığı için, dolandırıcılıkları ve kralın parasının taklit edilmesini engellemekle, para basma imtiyazını kabul ettirmekle uğraşmıştır. Dahası, kamusal güven de işe dâhil olduğu için her türlü dolandırıcılığı engellemek gerekir. Çünkü aynı şekilde halkın, basılan paraları devletin belirlediği değer üzerinden kabul etmekle yükümlü olması gerekir. Öyle ki eğer herhangi bir alacaklı kimse, resmi bir ödeme teklifi yapıldığı halde bu yükümlülüğe riayet etmeyi reddederse borçlunun borcu iptal olurdu ve borç veren, sahtekârlıkla suçlanırdı.[65] Yabanıl ve barbar devirlerde yönetimi, paranın değerini düşürmeye, ya da -darphane diliyle söyleyecek olursak- parayı artırmaya iten pek çok cazip faktör vardı. Mesela, borçların veya askerlerin maaşlarının ödenmesi gibi herhangi önemli bir durumda iki milyona ihtiyaç varken elde sadece bir milyon varsa, ülkedeki paralar geri toplanıp büyük miktarda alaşımla karıştırılıp en baştakine olabildiğince benzetilerek sayısı iki milyona çıkarılırdı. Her ülkede buna benzer pek çok uygulama olmuştur fakat

---

[64] *Avoirdupois* ağırlığının kökeninin bu hesabı, belki de bir yanlış hatırlamanın sonucu olabilir Martin-Leake, *Historical Account of English Money*, 2nd ed. 1745, ss. 30, 31. Bir pound *avoirdupois*'deki orijinal ons sayısı on beş olarak verilir.

[65] Hukuki teklifi reddetmek suç değildi.

İngiltere, neredeyse hiç kesintisiz sahip olduğu hürriyet sayesinde diğer ülkelere nazaran bu konuda daha az problem yaşamıştır. Burada para, orijinal değerinin yalnızca üçte birine düşmüştür fakat pek çok ülkede bu oran ellide birin bile altındadır.

Bu tür uygulamaların sebep olduğu problemler çok büyüktür. Paranın değerini düşürmek, ticareti engeller, ya da en azından büyük ölçüde bozar. Eski basım bir paraya karşılık kaç yeni basım para vermek gerektiğini tespit etmek için yeni bir hesaplama kullanmak gerekir. İnsanlar, malları karşılığında ne almaları gerektiğini bilemedikleri için onları ellerinde tutma eğiliminde olurlar. Böylece, ticari bir durgunluk ortaya çıkar. Dahası, paranın değerinin düşürülmesiyle kamusal güven de sarsılır. Kimse, alacağını yarım alma ihtimaline binaen yönetime borç vermez veya onunla iş yapmaz. Yönetim tarafından işlenen bir sahtekârlık söz konusu olduğu için, her vatandaş da aynı şeyi yapma rahatlığını bulur ve borçlu olduğundan daha az değerli olan yeni parayla ödeme yapar. Fakat bu yöntem, sadece kısa bir süre için maksadına hizmet eder, şöyle ki: Paranın kullanımı iki şekilde olur. Borçların ödenmesi ve yeni ürünlerin satın alınması. Paranın değeri düşürüldüğünde yirmi şilinlik bir borç, on şilinle ödenmiş olur. Ama yeni basılan para yabancı bir pazara götürülürse eski değerinden fazla etmeyecektir. Tüm yevmiyeli işçilere yeni para ile ödeme yapılır. Tüm yaşamsal gereklilikler, halkın çoğunun ödeyebileceği fiyatlarla satılacaktır ve zaman içerisinde bu fiyatlar düşecektir. Ancak, kralın kendisi kısa vadede kazansa da nihayetinde büyük zarara uğrayacaktır. Parayı ikiye katlaması her ne kadar ivedi bir fayda sağlamış olsa da bu uygulama kaçınılmaz olarak kralın gelirlerini azaltacaktır çünkü tüm vergileri yeni para cinsinden toplamaktadır. Bu kaybı önlemek için Fransızlar, aslında benzer durumdaki tüm diğer devletler, para basmadan ferman ile paranın değerini artırma işini vergiyi tahsil ettikten sonra ve harcama yapmadan evvel gerçekleştirirler.

Paranın değerindeki düşüş ise, bir sonraki tahsil döneminden önce yapılır.[66] Düşüş, her zaman artırmaya göre daha kötü sonuçlara sebep olur. Bir artırma işlemi, alacaklıya zarar verirken değeri düşürme işlemi, her zaman kayırılması gereken borçluya zarar verir.[67] Eğer ben on paunt ödeyecekken on beş ödemek zorunda kalırsam tüm üretim bu durum sebebiyle büyük bozulmaya uğrar.[68]

Çoğu ülkenin parası bakır, gümüş veya altındır. *Sixpence* [altı peni değerinde bir bozuk para] ile dahi ödeme kabul etmekle yükümlü olmamız, kimi zaman karışıklığa ve zaman kaybına sebep olmaktadır. Farklı para birimlerinin değerleri, yönetimin kaprisleri tarafından değil altın ve gümüşün pazar fiyatları tarafından tayin edilir ve buna bağlı olarak altın ve gümüşün oranları sabitlenmiştir. Bu oranlar bazen küçük miktarda değişebilir. Bir *guinea* bir vakit evvel yirmi iki şilin değerindeyken diğer zamanlarda yirmi şiline eşit olmuştur.[69] Altın, İngiltere'de başka yerle-

---

[66] Fransızlar, artırmadan belirli bir ağırlıktaki madalyona giden livre sayısının (hesap parası, gerçek sikkeler değil) artmasını ve azaltmadan da bu sayının azaltılmasını anlarlar. Melon, 100 *louis d'or*'luk 2400 livre borcunu altıda bir azalma olduğunda, sonuçta 24'ten 20'ye düşecek şekilde, aynı ağırlıkta 120 *louis d'or* olarak ödemek zorunda kalan borçlu örneğini verir. "Essai politique" 1734, bölüm xii, içinde Daire, *Économistes financiers*, s. 715.

[67] 'Les diminutions favorisent le créancier, et les augmentations le débiteur; et tout le reste égal en matière d'Etat, c'est le débiteur qui doit être favorisé.' *Ibid.* bölüm xii. ad fin. Dutot bu iddiayı ve tarihi örnekleri eleştirir. "Réflexions politiques sur les finances et le commerce", 1738, bölüm i. (*Ibid.* ss. 789, sqq.)

[68] *W. of N.* Kitap i. bölüm iv. cilt i. ss. 28, 29, artış ve tağyişleri kuvvetli bir şekilde kınamakla birlikte, azalmalar hakkında bir şey söylemez.

[69] *Guineas*, 1663'te ilk çıkarıldığında yirmi şiline denkti, sonra 21, ardından da, 21.6 şilin oldu. Büyük gümüş sikkenin tedavüle girişinden hemen önce 30 şilini geçti. 7 ve 8 Will. III, cap. 10 düzenlemesi, 26 şilinden fazlaya alınıp satılamayacaklarını kurala bağladı, fakat bir alt sınır belirlemedi. Aynı yıl yapılan Cap. 19 düzenlemesi bunu en fazla 22 şilin olarak belirledi ve gelir ofisinin kabul ettiği mevcut değer, 1699'da Avam Kamarası'nın 7 ve 8 Will. III, cap. 19 düzenlemesinin kimseyi bir guineas'ı 22 şiline kabul etme yükümlülüğü getirmediği şeklindeki kararı-

re kıyasla daha hızlı yükselir ve bu bir şekilde gümüşü daha değersiz kılar. Bu da gerçek bir soruna neden olur. Aynı miktarda gümüşle, yurt dışında yurt içine nazaran daha fazla altın satın alınabildiği için gümüş dışarıya yollanır ve karşılığında getirilen altınla burada daha fazla gümüş satın alınabilir. Böylece bu çeşit bir ticaretle altın paraların miktarı artarken gümüş değersizleşir.[70] Bir süre önce bu durumu engellemek için bir teklif sunulmuş fakat çok karmaşık bir vaka olduğu düşünülerek müdahale etmeme kararı alınmıştır.

[§ 9. Milli Refahın Para Miktarına Bağlı Olmayışı]

Parayı, değer ölçütü haline getirenin ne olduğunu gördük fakat değerin gerçek ölçütünün para değil emek olduğunu da görmek gerekir.[71] Bu yüzden milli refah, malların miktar çokluğuna ve takas imkânlarına dayanır. Sıradaki ele alacağımız mesele de bu olacak.

Bir ülkede malların sirkülasyonu için ne kadar çok paraya ihtiyaç varsa malların miktarı da o ölçüde azalır. Diyelim ki İskoçya'nın tüm tahıl, sığır, para vb. mallarının toplamı yirmi milyonu buluyorsa ve bu sirkülasyon için nakit bir milyon paraya ihtiyaç varsa, ülkede on dokuz milyonluk yiyecek, elbise ve konut olacaktır. Bu durumda halk, bu gerekli paranın mevcut olmadığı duruma göre bir milyon daha az şeye sahip olmuş olacaktır. Böylece açıkça görülür ki para arttıkça bir ülkenin fakirliği de artar. Paranın kendisi, hayata hiçbir katkı sağlamadığı için ölü mal varlı-

---

nın ardından 21.6 şilin olarak gerçekleşti. Azami miktar, *Newton's Representation* (*Select Tracts on Money*, 1856, ss. 274-279) takip edilerek 22 Aralık 1717'de 21 şiline yükseltilmişti. Bkz. Ruding, *Annals of the Coinage*, 1817, cilt ii. ss. 405-410, 427, 446; Snelling, *View of the Gold Coin and Coinage of England*, 1763, ss. 30-32; *London Gazette*, Aralık 21-4, 1717.

[70] *W. of N.* Kitap i. bölüm v. cilt i. ss. 42-46; Harris, *Essay on Money and Coins*, pt. ii. §§ 25, 39.

[71] *W. of N.* Kitap i. bölüm v. cilt i. ss. 30-38.

ğıdır [*dead stock*].[72] Bu açıdan para, bir ülkedeki yollara benzetilebilir. Onlar da kendi başlarına ne tahıl ne de ot üretebilir fakat tüm tahıl ve otun sirkülasyonunun sağlarlar. Eğer biz yollar için kullanılan arazileri kurtarmanın bir yolunu bulsaydık ürünlerin miktarını büyük oranda artırabilir ve pazara çok daha fazla ürün sunabilirdik.[73] Aynı şekilde bir toprak parçasının kıymeti de üzerinden geçen yolların sayısına bağlı olmadığı gibi ülkenin zenginliği de sirkülasyonu sağlamak için kullanılan paranın miktarına değil hayati ihtiyaç maddelerinin bolluğuna bağlıdır. Bu yüzden eğer sahip olduğumuz paranın yarısını yurt dışına göndererek onları mallarla değiştirmenin bir yolunu bulabilseydik ve aynı anda yurt içinde sirkülasyon kanallarını besleyebilseydik ülkedeki refahı önemli ölçüde arttırmış olurduk.

Şimdi ise bankaların kurulmasının ve senetli borç verilmesinin faydalı etkilerine bakacağız. Bankaların kurulmasının ülkedeki ticaret açısından avantajlı olduğunu göstermek kolaydır. Yine yukarıdaki gibi varsayalım ki İskoçya'nın tüm mal varlığı yirmi milyon olsun ve bunun iki milyonu tedavüldeki miktar iken, kalan on sekiz milyonunu mülkler oluştursun. Eğer İskoçya'daki bankalar iki milyon değerinde kredi açsalar ve bunun üç yüz bin paundunu acil talepleri karşılamak üzere hazır tutsalar, iki milyon paranın yanı sıra bir milyon yedi yüz bin paunt daha tedavüle girmiş olur. Ancak doğal şekilde tedavülde olan para iki milyondur ve piyasada daha fazlasına yer yoktur. Fazlası, yemek, kıyafet ve barınma için kullanılacak malzeme ithal etmek üzere yurt dışına gönderilir. Bunun, bir ulusu zenginleştiren bir eğilim olduğu ilk bakışta görülebilir zira her ne çeşit bir ürün ithal edilirse edilsin, olduğu gibi ülkenin refahına eklenir. Kâğıt paraya yönelik yegâne itiraz, ülkeyi altın ve gümüş yönünden fakirleştirmesidir. Çünkü

---

72 Harris, *Essay on Money and Coins*, pt. i. § 51.

73 *W. of N.* Kitap ii. bölüm ii. cilt i. s. 322.

ülkenin banknotları yabancı ülkelerde geçerli olmadığı için yabancı ürünler metal paralarla satın alınmalıdır. Bunun böyle olduğunda şüphe yoktur fakat dikkatlice bakıldığında bu durumun ülkeye gerçek bir zarar vermediği görülecektir. Bir halkın refahı, para miktarına değil yaşamsal ihtiyaç olan ürünlerin bolluğuna dayanır ve bunları artırma eğilimindeki her şey, belli ölçüde ülkenin zenginliğini de artırma eğilimi taşır.

Para, bu yaşamsal ihtiyaçların hiçbiri için uygun değildir. Kendi başına ne yiyecek ne kıyafet ne de barınma ihtiyacını karşılayabilir. Ancak bu amaçlara uygun mülklerle takas edilmek zorundadır. Eğer milletin tüm madeni paraları ihraç edilse ve mülkleri bununla orantılı olarak artsa, acil bir durumda kimsenin tahmin edemeyeceği kadar hızlı bir şekilde paralar geri toplanacaktır. Mallar, her zaman para getirir ve herhangi bir halkın mal varlığı arttığı sürece, gerekli olduğunu düşündüklerinde bu halk, stoklarındaki malları ihraç etmek suretiyle yüklü miktarda bir parayı bir araya getirme gücünü de ellerinde tutacaktır. Bu akıl yürütme, olgularla da desteklenmektedir. Görüyoruz ki bankaların kurulması, Avrupa'daki tüm ülkelerde ticareti fevkalade artırmıştır. Ülkemizdeki herkes, bankaların olumlu etkilerinin farkındadır ve ticaretin büyük oranda kâğıt para tedavülüne dayandığı Amerikan kolonilerimiz, bankaların gelişmesi için en elverişli koşullara sahiptir.[74]

Bankaların kurulmasının ilk sebebi, para transferini sağlamaktı. Bu, bugün dahi Amsterdam'daki bankanın kurulmasındaki yegâne maksattır. Ticaret, büyük miktarlara ulaştığı vakit, altın ve gümüşün teslimatı büyük zaman alır. Büyük bir tüccar, on ya da yirmi bin paunt ödeme yapacağından *guinea* ve şilinleri sayması bir hafta sürer. Bir banka çeki, tüm bu zahmeti engeller. Amsterdam'daki bankanın kurulmasından evvel tüccarların büyük miktarlardaki nakit paraları sayma zahmetinden kaçınmak için

---

[74] *W. of N.* Kitap v. bölüm iii. cilt ii. s. 542.

kullandıkları yöntem, belli miktarlardaki paraların acil ihtiyaçlara cevap vermek üzere çantada hazır tutulmasıydı. Bu durumda ya tüccara güvenmeliydiniz veya parayı sayma zahmetine katlanmalıydınız. Eğer doğruluğuna güvenseniz, sık sık dolandırıcılıkla karşılaşırdınız. Aksi takdirde katlanacağınız zahmet yine azalmayacaktı. Bu durumdan doğan problemler, bankaların kurulmasına yol açmıştır. Bankalardaki tüm işlem ise şundan ibarettir: Siz, belli bir miktar parayı bankaya yatırırsınız, onlar da size buna mukabil bir çek verirler. Para, güvendedir ve asla geri istemezsiniz zira çek, normal değerinin üzerine bir fiyata satılır. Bu yüzden, paranızın bankada yatması sizin lehinize olur. Nadiren geri ödeme talebi olduğu için bankanın bir ödeme ofisi bulunmaz. Böylece, Amsterdam Bankası, ticaretin gelişiminde olumlu bir etkiye sahiptir ve onun banknotları yalnızca orada geçerlidir. Şehrin saygınlığı katiyen banka tarafından tehlikeye atılmaz. 1701 yılında[75] Fransız ordusu Utrecht'te bulunduğu zaman ani bir para ihtiyacı doğdu ve bütün Hollanda bunun muhtemel hayati etkileri sebebiyle alarma geçti fakat herhangi bir tehlike doğmadı. Bu vakadan evvel bankerlerin, parayla ticaret yapma alışkanlığı edindiğine yönelik bir şüphe yayılmıştı fakat o zaman anlaşıldı ki çok büyük miktarda bir para, yakınlarda çıkan bir yangın sebebiyle yaklaşık elli yıl evvel yanmıştı.[76] Bu durum açıkça gösterdi ki şüphe edecek bir durum yoktu ve bankanın itibarı zarar görmekten kurtuldu. Kimileri, Amsterdam Bankası'nın kasalarında her zaman seksen ya da doksan milyon nakit para bulunduğunu teyit etmişti fakat yetenekli bir beyefendi, yakın zamanda Londra ve Amsterdam'ın ticaretini kıyaslayarak bunun doğru olmadığını gösterdi.[77]

---

[75] *W. of N.*, kitap iv, bölüm iii, cilt ii, ss. 59-61'de 1672 olarak belirtilen tarihin yanlış aktarımıdır.

[76] "Daha sonra banka kurulmuştur", *W. of N.* Kitap iv. bölüm iii. cilt ii. s. 61.

[77] "Yetenekli beyefendi" Nicolas Magens'dir. ('Bay Meggens', *W. of N.* Kitap i. bölüm xi. cilt i. ss. 218 ve 222). Şöyle der: "Şimdi Amsterdam'ın

Britanya'daki bankaların kuruluş belgeleri Amsterdam'dakinden hayli farklıdır. Burada, anaparanın yalnızca altıda biri, acil ihtiyaçlara cevap vermek üzere hazır tutulurken geri kalanı ticarette kullanılır. İlk başta, buradakiler de Amsterdam Bankası ile aynı prensibe dayanıyordu fakat yöneticiler parayı piyasaya sürme özgürlüğü kazandılar ve durum, tedricen mevcut halini aldı. Bir bankanın çökmesi, genel olarak tasavvur edildiği kadar tehlikeli olmayacaktır. İskoçya'nın tüm parasının tek bir banka tarafından piyasaya sürüldüğünü ve bu bankanın da battığını varsayalım. Bu durumda çok fazla değil, yalnızca küçük bir grup insan zarar görür zira insanların ellerinde tuttukları nakit veya banka kâğıtları servetleriyle orantılı değildir. Tüm ülkenin serveti de bu durumdan pek etkilenmez çünkü ülke zenginliklerinin yüzde biri bile para formunda değildir. Bankaların çöküşünün zararlı etkilerini engellemenin yegâne yolu, hiçbir bankaya tekel olma fırsatı verilmeyip olabildiğince çok banka kurulmasını teşvik etmektir. Bir ülkede pek çok banka kurulduğunda, karşılıklı bir rekabet hissi doğar ve bankalar devamlı olarak birbirlerinden yüksek miktarlarda ve beklenmedik nakit taleple-

---

Londra'ya göre, oransal olarak daha fazla tüccara sahip olduğu bilinse de, Londra, Amsterdam'a göre bire dört daha fazla nüfusa sahip olduğundan, hesaplarını bankada tutan daha fazla tüccar ve iş adamı var. Londra sicilinde görünen en büyük sayı 2800'dür ve büyük olasılıkla Amsterdam'da bunun yarısı kadar bile değildir; ve çoğu bankada Amsterdam'da ikamet etmeyenlerin de hesapları bulunur ki, bu durum, Londra açısından da aynıdır. Eğer Amsterdam'daki sayı 3000 ise ve bunların her birinin 10.000 guldenlik [Hollanda parası –ç.n.] olduğu kabul edilirse, miktar 30.000.000 guldendir; ve sayı 20.000 ise toplam miktar 60.000.000 guldendir ki bu benim yukarıda gerçeğe daha uygun dediğime çok daha yakındır (örneğin, Melon'a göre seksen milyon sterlin ve Davenant'e göre otuz altı milyon sterlin). *Universal Merchant (anon.)*, ed. William Horsley, 1753, s. 33. Yanık para hikayesi Magens'ten alıntı değildir. *W. of N.* Kitap iv. bölüm iii. cilt ii. ss. 54-62'deki banka tanımı, Bay Henry Hope'dan alınmıştır ve *W. of N.*'nin dördüncü basımına önsözde veya tanıtımında ifade ettiği üzere, Adam Smith'e göre bundan "daha tatmin edici veya zeki" bir şey yayımlanmış değildir.

rinde bulunur. Bu durum, bankaların tedbirli davranmalarını ve bu tip taleplere karşı hazırlıklı olmalarını sağlar. İskoçya'da tek olan banka ise rakibi olmadığı için daha müteşebbis olacak ve kötü yönetim sebebiyle batabilecektir. Fakat birden fazla olduğunda tehlike de azalmış olacaktır. Birisi batsa dahi her bir kişi, bu bankanın banknotlarının çok azına sahip olacaktır. Tüm bu değerlendirmeler açıkça gösteriyor ki bankalar, bir ülkenin ticareti için faydalıdır ve bunları kısıtlamak kötü bir siyasettir.

Pek çok siyaset yazarı, bankaların ve kâğıt paraların habis doğasını göstermek için yazılar yazmıştır. Londralı bir tüccar olan *Mun*, bunun aksini savunan bir kitaba cevaben bu niyetle bir yazı kaleme almıştır. *Mun*, İngiltere'nin para yönünden yoksullaşması durumunda çökeceğini iddia etmiştir. Kâğıt para sirkülasyonu sebebiyle altın ve gümüşün ülke dışına çıkacağını, elimizdeki tüm diğer mülklerin hayatta kalmak için harcanacağını ve böylece azalıp sonunda da tamamen tükeneceğini savunmuştur. Para, asla çürümez, bir para stoku da sonsuza dek kalır. Parayı, büyük miktarlarda ülkede tutmak yoluyla zenginliklerimizin dünya döndükçe var olmasını temin edeceğimizi belirtir. Bu akıl yürütmenin o günlerde oldukça tatmin edici olduğu düşünülebilirdi fakat kamu refahı ile ilgili olarak daha önce söylediklerimiz, bu düşünce şeklinin açıkça gülünç olduğunu göstermektedir.[78]

---

[78] Bankaların ve kâğıt paranın zararlı niteliğini göstermek üzere yayımlanmış, Mun'a atfedilebilecek hiçbir çalışma söz konusu değildir. Temel eseri olan *England's Treasure by Foreign Trade* (1664), 1755'te Glasgow'da yeniden basıldı, muhtemelen Adam Smith onu görmeden eleştirdi. En mantıklı açıklama, bir ülkenin zenginliğinin kıymetli metal stokuyla temsil edildiği teorisine karşı, bankaların ve kağıt paranın kanıtlanmış yararını bir argüman olarak kullanıyor olmasıdır. Muhtemelen Adam Smith derste, Mun ve Gee gibi yazarların görüşleri doğruysa, kâğıt paranın en tehlikeli ["most pernicious"] olması gerektiğini söylemişken kayıtları tutan öğrenci, Mun ve Gee'nin kağıt paranın tehlikeli olmadığını söylediği şeklinde not tutmuştur. *W. of N.* Kitap iv. bölüm i. cilt ii. ss.

Bundan bir süre sonra, yine bir tüccar olan Bay *Gee* de aynı niyetle yazmıştı.[79] İngiltere'nin bir süre sonra yabancı ülkelerle yaptığı ticaret sebebiyle batacağını göstermeye çalışmıştı. Mr. *Gee*, ticaret dengesinin her zaman aleyhimize olduğunu ve bunun sonucu olarak da diğer ülkelerle yaptığımız hemen hemen tüm ticari anlaşmalarda paramızın tükenmesi sebebiyle bizim kaybeden olduğumuzu[80] ve yakında iflas edeceğimizi hesaplamıştı. Bu iddianın gülünçlüğü de benzer şekilde önceki değerlendirmelerimiz sayesinde görülecektir. Ve yine görülecektir ki dış ticaretin yürütülme şekline yönelik herhangi bir düzenlemeyle engel koyulmamasına rağmen ülkemizin zenginlikleri artmıştır ve artmaya da devam etmektedir.[81] Gerçi Bay *Gee*, ülkenin bu sebeple çökmemesi için bazı düzenlemeler önermiştir. Eğer yönetim, bunlara uyacak kadar aptal olsaydı kuvvetle muhtemeldir ki bu düzenlemeler ülkeyi yoksullaştırırdı.[82]

Bay Hume, bu ve başka diğer doktrinlerin saçmalığını gösteren bazı makaleler yayımladı.[83] Paranın, her ülkede daima mülklerin miktarına göre belli bir oranda bulunması gerektiğini mahirane bir şekilde ispatladı. Buna göre para, ne zaman bu oranın üstünde birikirse malların fiyatı artacak, başka ülke pazarları daha ucuz olacak ve bunun sonucunda para oralara akacaktı. Fakat aksi durumda para miktarı azaldığında para miktarı bu belli oranın altına düş-

---

4-7'de Mun'ın iddasının doğru hali yer alır ve *England's Treasure*'un dördüncü bölümüne neredeyse kelime kelime atıf yapılmıştır.

[79] Yani, bir önceki dipnotta verilen açıklamaya göre, "servet birikiminde ısrar etme niyetiyle" Joshua Gee, *Trade and Navigation of Great Britain Considered*, 1730, yeni baskılar 1750 ve 1755, Glasgow.

[80] Bölümler i-xii ve xxxiv.

[81] Hume, 'Of the Balance of Trade,' Gee, *Political Discourses*, 1752, s. 81'e karşı aynı argümanı kullanır.

[82] Gee'nin "düzenlemeleri" (chs. xxiv-xxxiii.) esasen zenginliğin kolonilerden çeşitli teşvik ve kısıtlamalarla çıkarılmasını hedef almaktadır.

[83] 'Of Money,' 'Of the Balance of Trade,' in *Political Discourses*, 1752, ve 'Of the Jealousy of Trade' in Essays and Treatises, 1758.

tüğünde malların fiyatları düşecek, bu ülke diğer ülke pazarlarında ucuz hale gelecek ve bunun sonucu olarak da para miktarı artacaktı. Böylece para ve malların miktarları, her ülkede belli bir seviyede kalacaktı.[84] Bay Hume'nin akıl yürütmesi müthiş derecede usta işidir. Fakat o da bir miktar kamu refahının para miktarına dayandığı anlayışına yer vermiştir[85] ki bu anlayışı biz yukarıda değerlendirmiştik.

Bunları göz önünde bulundurduğumuzda, insan üretiminin malları ve parayı her zaman aynı oranda olmasa bile her zaman birlikte artırdığını görüyoruz. İnsan emeği, daima insanın arzusunun nesnesi ne ise onun üretiminde kullanılır ve bu şeyler, insanların onu üretmeye muktedir olmasıyla orantılı şekilde artacaktır. Tahıl veya bu cinsten diğer tüm mallar, her zaman altından, değerli taşlardan veya benzerlerinden fazla üretilmek zorundadır. Zira insanlar, bunların üretiminde daha muktedirdir. Yeryüzünün neredeyse bütün kısımları uygun şekilde ekilirse tahıl üretimine el verişlidir. Fakat altın ise her yerde bulunmaz. Bulunduğu yerlerde dahi toprağın derinliklerinde gizlenmiş vaziyettedir. Az bir miktar altın üretmek için uzun süre ve bir hayli emek zaruridir. Bu sebepler dolayısıyla, para asla malların artışıyla aynı oranda artmaz ve bunun sonucu olarak ülkenin refahının artması oranında paranın fiyatı düşer. Yabanıl kavimlerde paranın değeri oldukça yüksektir çünkü parayı kendi ülkelerinde üretecek bilgiden yoksun oldukları için paraları yoktur ve ihtiyaçlarını yağma yoluyla temin ederler. Fakat toplum, zanaatlarda belli bir gelişmişlik seviyesine ulaşınca paranın değeri düşer. Sonra, gerekli madenleri arayıp parayı kendileri üretmeye başlarlar. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden Karayiplerin keşfine kadar olan dönemde paranın değeri çok

---

[84] 'Of the Balance of Trade.' *Political Discourses*, 1752, s. 82 *sqq*.

[85] Muhtemelen yine kâğıt parayı ileri sürdüğü yerdir. 'Of Money' ve 'Of the Balance of Trade.' *Ibid*. ss. 43-45, 89-91.

fazlaydı ve sürekli artmıştı. O dönemden bu yana ise kayda değer şekilde düştü.[86]

Bay Locke da bir toplumun para kıtlığı yaşamasına izin verilmesinin tehlikeli sonuçlarını göstermek üzere bir inceleme kaleme almıştır. Konuyu başkalarına göre daha felsefi bir bakış açısıyla ele almasına rağmen onun görüşleri de benzer şekilde toplumsal refahın para miktarına dayandığı anlayışını temel almaktadır. Bay *Mun*'u teyit eden Locke, paranın sonsuza kadar kalması tüm malların ise kısa sürede tükenmesi sebebiyle paraya sahip olmayan bir toplumun kısa süre içinde çökeceğini ileri sürer.[87]

Bu konuda biz ise paranın herhangi bir yaşamsal amaç için kullanılamaması fakat malların geçimimize elverişli olması sebebiyle zenginliklerimizin paraya bağlı olmadığını düşünüyoruz. Malların tüketilebilirliği, insan üretiminin en büyük sebebidir[88] ve üretici insanlar daima ihtiyaç duyduklarından daha fazlasını üretirler. Nakit paranın, bütün ülkelerdeki kamu refahının ne denli küçük bir kıs-

---

[86] "Son yüzyılın sonlarında gümüşün değerindeki değişimlere ilişkin düşünceler" *W. of N.* Kitap i. bölüm xi. cilt i. ss. 187-227'de üç dönemle ilgilenir: Gümüşün yükseldiği 1350 – 1570 dönemi; düştüğü 1570 – 1640 dönemi ve hemen hemen istikrarlı kaldığı 1570 – 1766 dönemi.

[87] Bu özet ile Locke'un *Some Considerations of the Consequences of the Lowering of Interest and Raising the Value of Money*, 1691; veya 1696'da *Several Papers relating to Money, Interest and Trade, &c.* başlığıyla yayımlanan bir başka çalışma arasında bir ilişki kurmak imkansızdır. Fakat özet *W. of N.* Kitap iv. bölüm i. cilt ii. ss. 2-3 ile uyumlu olduğuna göre, buradaki yanılgıyı notları tutan öğrenciye atfetmek mümkün değildir. Adam Smith'in zihninde muhtemelen paranın tahrip edilmezliğinin vurgulandığı *Some Considerations* (1696 edition), ss. 17-18 ile 77-79 ve belki de *Civil Government*'ın §§ 46-50'si vardır.

[88] 'Le commerce est l'échange des biens distribués par la nature en différents endroits, et que l'intérêt réciproque nous rend communs.
Tous ces biens se communiquent à nous en circulant d'un endroit à l'autre, jusqu'à ce que nos besoins satisfaits les aient consumés. La circulation est donc l'essence du commerce, la consommation en est la fin.' Dutot, "Réflexions politiques sur les finances et le commerce", 1738, bölüm iii. art. 7 ad init. (s. 898 *Daire's Économistes financiers* içinde); *W. of N.* Kitap iv. bölüm viii. cilt ii. s. 244.

mını oluşturduğunu göstermek kolaydır. Britanya'da otuz milyonluk bir ederin tedavülde olduğu genel olarak kabul edilir.[89] Fakat Ada'nın nüfusu on milyon olarak kabul edilse ve her bir kişinin iaşesi için aslında çok düşük bir miktar olan on paunt gerektiği var sayılsa ülkedeki yıllık tüketimin yüz milyondan çok daha fazla olduğu görülecektir. Böylece tedavüldeki nakit paranın tüm refahın küçük bir kısmını oluşturduğu anlaşılır. Fakat Britanya'da otuz milyon dahi nakit para olmaması muhtemeldir ve bu durumda bu oran daha da küçük olacaktır.

Zenginliğin paraya bağlı olduğunu savunan kimileri, bir kimsenin ticareti bıraktıktan hemen sonra mallarını derhal nakde çevirdiğine dikkat çeker. Fakat açıktır ki bunun sebebi, paranın ticaretin aracı olmasıdır. Bir kimse parayı, yaşamsal ihtiyaçlarını ve lükslerini elde etmeye çalışırken başka herhangi bir şeye göre çok daha kolay kullanabilir. Altınını sandıkta kilit altında tutan en pinti kişi bile parayı bu maksatla elinde tutar. Kimse parayı sırf kendisine verdiği değer adına yığmaz. Herkes parasını her zaman yanında tutarak kendisinin ve ailesinin ihtiyaçlarını derhal karşılayabilmeyi ister.

Zenginliğin paraya dayandığı fikri spekülatif olarak saçma olduğundan, pratikte pek çok zarar verici hataya sebep olur ki bazıları şunlardır:

[§ 10. Paraların İhraç Edilmesinin Yasaklanması]

Bu düşünce sebebiyle yönetim, paranın ihraç edilmesini yasaklamıştır. Bu yasak ise ülke ticareti için son derece zararlı olmuştur çünkü herhangi bir ülkede paranın tedavülü için gerekli olan miktarın üzerindeki her para, sadece ölü stoktur.

Kral William'ın zamanında tırtıklı ve tırtıksız olmak üzere iki çeşit madeni para vardı. Tırtıksız olan, dolaşımday-

[89] "Hatırladığım kadarıyla görülmüş veya duyulmuş en abartılı hesaplama", *W. of N.* Kitap iv. bölüm i. cilt ii. s. 15.

ken sıklıkla farklı kişilerce tırtıklanırdı. Bu da halk arasında sık sık problemlere sebep olurdu. Bu yüzden parlamento, tüm tırtıklanmış paraların toplanarak yeniden bastırılması için emir verdi. Bu adım, operasyonun masraflarını üstlenen yönetime yaklaşık iki milyona mal oldu. Bu masrafa katlandıkları için paranın gelecekte yurt dışına ihraç edilmesini yasaklamanın uygun olduğunu düşündüler.[90] Fakat tüccarların yaşadıkları güçlüklerden şikâyet etmeleri sonucunca paranın küçük miktarlarda ihraç edilmesine izin verildi.[91] Ancak en büyük şikâyet her zaman paranın kıt olmasıydı. Bunu engellemek için yönetim, herkesin altın ve gümüşünü hiçbir masraf almadan paraya dönüştürmek üzere bir birim kurdu.[92] Bunun sonucu ise altın paranın külçe altından daha fazla bir değere sahip olmaması nedeniyle paraların eritilip öyle ihraç edilmesi oldu. Buna engel olmak için paraların eritilmesi ağır suç olarak kabul edildi[93] fakat bu işlemin çok kolay olması ve çok çabuk yayılması sebebiyle yasa kolayca bertaraf edildi. Bu düzenlemenin en çabuk etkisi, öncesine göre çok daha fazla metal paranın ihraç edilmesi oldu. Bu durum, altın külçesinden para bastırmanın belli bir ücrete tabi kılınmasıyla veya darphane yöneticisinin ücretinin para bastırmak isteyenler tarafından ödenmesi talimatıyla kolayca engellenebilirdi. Fakat bu çeşit bir düzenleme asla düşünülmedi.

---

[90] Bu noktada, muhtemelen "Restorasyona kadar, herhangi bir altın veya gümüşü ihraç etmenin kanunsuz olduğu" sözleriyle telif edilebilecek bir ihmal olduğu açıkça ortadadır. Bkz. 9 Ed. III, st. 2, cap. 1, 2 Hen. VI, cap. 6, ve Hale, *History of the Pleas of the Crown*, 1736, cilt i. ss. 655-656'daki özet.

[91] Muhtemelen 15 Car. II, cap. 7'e göndermedir; yabancı madeni para ve külçe ithalatına izin vermektedir.

[92] Serbest ve karşılıksız tedavül 18 & 19 Car. II, cap. 5 ile sağlandı. *W. of N.* Kitap iv. bölüm vi. cilt ii. s. 131.

[93] Madeni para eritmek, cezalandırılabiliyorduysa da, suç olarak düzenlenmemişti. Gönderme yapılan düzenleme muhtemelen 6 & 7 Will. III, cap. 17'dir, ki § 2 İspanyol külçelerinin taklidinin yapılmasını yasaklamaktadır.

Yukarıdaki türden bir düzenleme oldukça saçmadır zira işler kendi serbest akışına bırakıldığında, her halk mülklerinin sirkülasyonu için yeterli miktarda parayı talep edeceği için korkuya mahal olmayacaktır. İhracata yönelik her türlü yasak daima faydasızdır ve çoğu zaman yasağın olmadığı duruma kıyasla çok daha fazla ihracata sebep olur. Örneğin, diyelim ki, Portekizliler paralarının ihracatını idamlık bir suç kabul ederek yasaklamış olsun. Bizim mallarımızla değiş tokuş yapmak üzere çok az malları bulunduğu için dış ticaretleri sona ermek zorunda kalır. Veya kaçakçılık yapılması halinde İngiliz tüccarlar yakalanma ihtimaline karşı aldıkları riskin makul bir bedeli olarak malların fiyatlarına zam yaparlar. Böylece, İngiliz mallarını almak zorunda olan Portekizli tüccar bunları çok fahiş fiyattan satın alacak ve kayba uğrayacaktır. Ticarete yönelik bu türden her yasak bir ülkenin ticaretine genelde zarar verir. Paranın gereksiz olarak biriktirilen her bir zerresi ülkeyi dış ticaretle zenginleştirmekte kullanılabilecekken ölü stok haline gelir. Benzer şekilde bu durum malların fiyatlarını yükseltir ve ülke pazarını yabancı pazarlar karşısında pahalı hale getirir.

Paranın yurt dışına ihraç edilmesine yönelik yasağın, İspanya ve Portekiz'in fakirliğinin en önemli sebepleri arasında olduğu görülecektir. Meksika ve Peru'nun madenlerini ele geçirince, maden tedarikinin sürekliliği sayesinde, parayı kendi ellerinde tuttukları takdirde, tüm Avrupa'ya hükmedebileceklerini düşünmüşlerdi. Bu yüzden paranın ihracını yasaklamışlardı. Fakat bu yasağın etkisi tümüyle tam tersi oldu. Para miktarı, doğal olmayan seviyelere çıktığında ve sirkülasyonun gerektirdiğinden daha fazlası piyasaya girince bunun çok büyük istenmeyen sonuçları olur. Zira ticaret dengesi, aldıkları sattıklarından çok olan İspanyol ve Portekizliler aleyhine olacağı için bu cari açık, parayla ödenmek zorundadır. Bu yüzden de altın ve gümüş ihracatını tamamen engellemek mümkün değildir. Böylece her bir ürünün fiyatı aşırı şekilde artar. Portekizli-

ler, İngiliz elbiselerinin doğal fiyatlarına ek olarak, onları ülkeye getirme masraf ve riski için de ödeme yaparlar. Çünkü kimse, bir İngiliz limanından tek bir İspanyol ve Portekiz gemisi dahi görmemiştir. Bu ülkelere gönderilen tüm mallar bizim tarafımızdan taşınır ve satmak üzere İngiliz simsarlara teslim edilir. Fakat taşıma ve sigorta masrafının yanı sıra, İngiliz tüccara söz konusu yasaklama nedeniyle sahip olduğu paraya el koyulması riskine karşı da ödeme yapılmalıdır. Tüm el koyulma ve ceza riskleri, malların fiyatları üzerine eklenmelidir.[94] Bu, adı geçen ülkelerdeki üretim üzerinde acınası sonuçlar doğurur ve kendi sanayilerini sona erdirir. Dünyadaki en iyi hammaddelere ve bizim Avrupa ticaretinde tekel kurmamızı sağlayan aynı zanaatlara sahip olmalarına rağmen kimse bir başka ülkede tek bir parça bile İspanyol kıyafeti görmemiştir. Belli bir vakada bir generalin, emrindeki İspanyol üretimi kıyafetler giymiş bir alayı kralına takdim etmesi, İspanyol ve Portekizlilerle bu ürünlerin ticaretini yapan ülkelerin dikkatini çekmişti. Dünyadaki en iyi çeliği üretmeleri sebebiyle kılıç ve kalkanı dışarıda bırakacak olursak, İspanyollar hiçbir mamul ürün ihraç etmezler. Yalnızca ülkelerinin kendiliğinden oluşan meyve ve şarap gibi ürünlerini dışarıya satarlar.

Benzer şekildeki düzenlemeler, Kral William zamanında Britanya'da da yapılmıştı. Paranın refah doğurduğu düşünülmüş ve bu sebeple paranın biriktirilmesi, tüm kamusal ilginin odağı haline gelmişti. Kazanılan tüm para karşılıksız olarak basılmış ve para basım masrafı olan yaklaşık yüz kırk bin paunt[95], tamamen çöpe atılmıştır. Dahası, paranın ihraç edilmesine yönelik büyük bir teşvik ortaya çıkmıştır. Çünkü altın ve gümüş, ücretsiz olarak paraya dönüştürüldüğü için para, asla külçeden daha değerli olmamıştır.

---

[94] Law, *Money and Trade Considered*, bölüm ii, İkinci baskı, ss. 21-22.

[95] Kayıtlarda "on dört bin paunt" yazıyor ki, bu çok azdır. *Lord Liverpool's Treatise on the Coins of the Realm*, 1805, s. 75'de baskı maliyetinin 179,431 sterlin 6 s. olduğu yazar.

Külçenin ihracatı serbest olduğu için, paralar eritilip külçe olarak yurt dışına gönderilmiştir. Günümüzde de bu işlem önemli ölçüde caziptir zira saf gümüşün bir onsunun darphane fiyatı 5*s*. 2*d*.'dir [5 Şilin 2 Peni]. Ancak külçe fiyatı genelde 5*s*. 6*d* seviyesindedir. Eritme işleminde hiçbir kayıp olmayacağı için ons başına dört penilik kâr sağlanır. Bu sebeple nadiren bir yeni şilin görürüz ve altına oranla gümüşün çok kıt olmasının sebeplerinden biri de budur.

[§ 11. Ticaret Dengesi]

Kamu refahının paraya dayandığı düşüncesinin başka olumsuz etkileri de vardır. Bu anlayışa dayanarak en zararlı türden düzenlemeler yapılmıştır. Paramızı azaltan ticaret türlerinin dezavantajlı olduğu, artıranların ise avantajlı olduğu düşünülmüştü. Bu yüzden de bunlardan ilki yasaklanırken ikincisi teşvik edilmiştir. Fransa'nın ülkemize kıyasla rafine lüksleri daha fazla ürettiği, dolayısıyla bizim onlardan daha fazla şey aldığımız, onların ise bize daha az ihtiyaç duyduğu, bu yüzden de ticaret dengesinin bizim aleyhimize olduğu düşünülmüştür. Bu sebeple Fransa'yla olan ticaretimiz yüksek ithalat ve diğer çeşit vergilerle neredeyse engellenmiştir. Öte yandan, İspanya ve Portekiz bizim ürünlerimizi, bizim onlarınkileri aldığımıza kıyasla çok daha fazla aldıkları için ticaret dengesi bizim lehimize olmuştur. Bu ticaret, iznin yanı sıra teşvik de edilmiştir. Bu düzenlemelerin saçmalığı, kolayca görülecektir. Herhangi iki ülke arasındaki herhangi bir ticaret, her iki ülkeye de doğal olarak fayda sağlayacaktır. Ticaretin en temel gayesi, kendi ürünlerinizi başkalarında bulunan ve size daha çok lazım olduğunu düşündüklerinizle takas etmektir. İki kişi aralarında bir takas gerçekleştirdiklerinde hiç şüphe yok ki bu, ikisinin de çıkarınadır. Bir kimse, bir çeşit ürünün ihtiyaç duyduğundan fazlasına sahip olabilir. Bu sebeple bu ihtiyaç fazlasının belli bir kısmını kendisi için daha kullanışlı olacak başka bir ürünle

değiş tokuş eder. Diğeri de pazarlığı aynı sebeple kabul eder ve bu sebeple karşılıklı ticaret her ikisi için de avantajlı olur. Bu durum, iki ülke arasında da tamamen aynıdır.[96] İngiliz tüccarlar için Fransa'dan ithal etmek istedikleri mallar, kesinlikle karşılığında vereceklerinden daha değerlidir. Onları satın almak için duyduğumuz arzu, bu malların para veya onlara mukabil vereceğimiz mallara kıyasla bizim çok daha işimize yaradığını gösterir. Gerçi, paranın sonsuza dek kalacağı fakat alacağımız kırmızı şarap ve patiskaların kısa sürede tükeneceği söylenebilir. Bu doğrudur da. Fakat imalatın amacı, kullanılabilir ve insan hayatının konforunu artırmaya yardımcı olacak şeyler üretmek değilse nedir? Eğer emeğimizin ürünlerini kullanmazsak, eğer daha iyi bir yolla daha fazla kimsenin ihtiyaçlarını tedarik edemezsek emeğimiz ne işe yarar. Dahası, şayet yabancı ülke mallarına harcayacak paramız varsa bu parayı ülkede tutmanın maksadı nedir ki? Eğer malların dolaşımı bu paraya yönelik bir ihtiyaç doğuruyorsa kimse parasını bundan esirgemeyecektir. Eğer dolaşım kanalları tamamen dolmuşsa daha fazlasına zaten gerek yoktur. Ve eğer bu amaca yönelik olarak yalnızca belli bir miktar para gerekiyorsa neden daha fazlasını buna ayırmak gereksin ki?

Ve yine, malların yabancı pazarlara ihraç edilmesine engel olmak, ülkenin imalatını büyük oranda olumsuz etkiler. İnsanların, emeklerinin ürünlerini ne isterlerse onunla değiştirebilmeleri, üretim için çok büyük bir motivasyon kaynağıdır. Nerede insanlar üzerinde bu anlamda bir kısıtlama varsa, orada insanlar üretimi geliştirmek hususunda pek hevesli değildir. Eğer Fransa'ya tahıl ve elbise yollamayı yasaklarsak Fransa pazarı için tahıl yetiştirenler ve elbise dikenler üretim yapmayı bırakırlar. Gerçi, Fransa'yla ticaret yaparken mallarımızı onların mallarıyla değil parayla değiştirdiğimiz ve bu sebeple üretimin hiçbir şekilde aksamayacağı itirazı dile getirilebilir. Fakat buna yakından

---

[96] *W. of N.* Kitap iv. bölüm ii. cilt i. s. 29.

bakacak olursak sonunda aynı kapıya varacağını görürüz. İnsanları, kendi paralarını en uygun olduğunu düşündükleri şekilde harcamaktan alıkoyarak, bu paraların kazanıldığı üretim kollarını geriletmiş olursunuz. Bu yüzden farklı milletler arasındaki bu türden tüm kıskançlık ve ön yargılar ticaret ve kamu refahı için son derece zarar vericidir.[97] Fransa ve bizim aramızda savaş zamanlarındaki durum her zaman böyledir.

Kıskançlık ve yasaklamalar, en zengin ülkelere genelde daha çok zarar verir ve bu zarar, serbest ticaretin sağladığı avantajla orantılıdır. Bir zengin ve bir fakir adam bir anlaşma yaptıklarında, eğer anlaşma makul bir anlaşmaysa, her ikisi de zenginleşir. Fakat zengin adamın mal varlığı, fakir adamınkine göre çok daha fazla artar. Benzer şekilde, biri zengin diğeri fakir iki ülke ticaret ilişkisi kurduklarında zengin olan ülke, daha avantajlı olacaktır. Bu yüzden bu ticaretin engellenmesi en çok zengin ülkeye zarar verecektir. Fransa'yla olan tüm ticaretimiz, ithal edilen her bir Fransız ürününe uygulanan yüksek gümrük vergisi sebebiyle engellenmiştir. Fakat Fransa ile olan ticaretimizi teşvik edecek bir politika izlemek daha iyi olurdu. İlla bir dış ticaret engellenecekse bu, İspanya ve Portekiz'le olan ticaretimiz olmalıdır. İngiltere için en avantajlısı bu olurdu. Fransa, çok daha kalabalık, daha geniş, zanaat ve üretimin her türlüsünde çok daha ileri bir ülkedir ve bu ülkeyle yapılacak ticaretin iç üretime yapacağı katkı çok daha büyük olurdu. Yirmi milyon kişiden müteşekkil büyük bir toplumda, daha önce iş bölümü bahsinde izah edildiği gibi, yalnızca iki veya üç milyon kişiden oluşan bir topluma nazaran bin kat daha fazla ürün üretilebilir. Bu sebeple, ülkemiz ve Fransa arasındaki tüm milli ön yargıların kazınıp serbest ve müdahaleye kapalı bir ticaretin tesis edilmesi, mutluluk verici olurdu.

Mezkûr ticaret dengesi sebebiyle herhangi bir toplumun

---

[97] Hume, 'Of the Jealousy of Trade,' *Essays and Treatises*, 1758, passim.

çöktüğünü hiç işitmediğimiz görülecektir. *Gee* kitabını yayımladığı zaman, İspanya ve Portekiz hariç tüm ülkelerle olan ticaret dengesi aleyhimizeydi.[98] Bu sebeple, birkaç yıl içerisinde tamamen fakirleşeceğimiz düşünülmüştü. Aslında bu, II. Charles zamanından bu yana tüm siyaset yazarlarının feryadıydı. Fakat tüm bunlara rağmen, kendimizi öncesine göre daha zenginleşmiş bulduk. Bir kez zenginleşince daha önce hiç olmadığı kadar çok para kazanır hale geldik. Merhum bir bakan, bir yıl içerisinde yirmi üç milyonu[99], Lord *Godolphin*'in Kraliçe *Anne* zamanında altı milyonu toplamasından çok daha kolay bir şekilde toplayabildi. Aynı prensibe sahip olan Fransız ve Hollandalı yazarlar da ülkelerini sık sık aynı temelsiz korkuyla alarma geçirirdi. Fakat bu ülkeler de gelişmeye devam ediyor. Eğer dış ticaret bilgelikle ve sağduyuyla yürütülüyorsa, bir ülkenin fakirliğinin asla bundan kaynaklı olmadığı görülecektir. Bir ülkenin fakirliği, bir kişiyi fakir bırakan sebeplerle büyük oranda aynı sebeplerden kaynaklanır. Bir kişi ürettiğinden çok tüketiyorsa başka bir gelir kaynağı bulamadığı takdirde mutlaka fakirleşecektir. Aynı şekilde, bir ülke ürettiğinden fazlasını tüketirse fakirlik kaçınılmazdır. Eğer yıllık üretimi doksan milyonken tüketimi yüz milyonsa, demek ki yemeye, içmeye, giyim kuşama kendi ürettiğinden on milyon daha fazla harcamaktadır. Böylece refah kaynakları, tedricen mecburen tükenecektir.

---

[98] Ve *Custom House* kayıtlarına göre Hollanda; fakat Gee bu durumda onu güvenilmez bulmayı reddetmeyi uygun görür. *Trade and Navigation*, bölümler xii, xxxiv.

[99] 1760 yılı hizmeti için £19,616,119 ve 1761 yılı için £18,299,153 oylanmıştır ve bu miktarlar Adam Smith'in Glasgow'u terk etmesinden önceki herhangi bir yılı kat kat aşmaktadır (Sinclair, *History of the Public Revenue*, pt. iii. 1790, s. 69). Pitt 5 Ekim 1761'de istifa etmiştir. Fakat Newcastle Mayıs 1762'ye kadar görevi sürdürmüştür. Öyleyse ya 1760 veya 1761'e gönderme yapılmalıdır. *W. of N.* Kitap iv. bölüm i. cilt ii. s. 17'de "1761 masraflarının örneğin on dokuz milyon yaptığı" ifade edilmektedir. Miktarın yarısı borç alındığına göre "toplanmıştır" değil "alınmıştır" olmalıdır.

[§ 12. İç Tüketimin Eksikliğinin Zararlı Olabildiği Düşüncesi]

Toplumsal refahın paradan kaynaklandığına dair saçma anlayışın başka bir olumsuz etkisi daha bulunuyor. İnsanlar kendi ülkelerinde her ne harcarsa harcasınlar ithalat ve ihracat kontrol altında tutulduğu sürece bunun zararlı olmadığına yönelik yaygın bir algı vardır. Bu algı, Dr. *Mandeville*'nin şahsi ayıpların kamunun faydasına olduğu sisteminin temelini oluşturur. Buna göre, yurt içinde harcanan her ne olursa olsun hepsi kendimiz için harcanmış olur, bunların hiçbiri ülke dışına çıkmış olmaz.[100] Fakat açıktır ki herhangi bir kişi üretimin hiçbir kısmına katılmayıp yalnızca mal varlığını tüketip elindekileri eskitirse halk, o yılın sonunda o kadar fakirleşmiş olur. Eğer yalnızca parasının faizini harcasa anaparası elinde olduğu ve üretimi teşvik etmekte kullanıldığı için bunun bir zararı olmaz. Fakat anaparayı harcarsa tamamı gitmiş olur. Bunu izah edebilmek için şöyle bir varsayımda bulunalım: Diyelim ki babam, bin paunt nakit para yerine aynı değerdeki hayati ihtiyaçlardan oluşan bir miras bırakmış olsun. Bu durum, para bırakmasıyla tamamen aynı şey olurdu zira parayla da o hayati ihtiyaçları satın alacaktım. Sonra, kendime başıboş arkadaşlar edineyim ve mirasın tamamını yiyip içerek tüketeyim. Böyle yaparak sadece kendimi sefalete düşürmüş olmam aynı zamanda bin paundun tamamını harcayıp hiçbir şey üretmediğim için de kamu mal varlığının bin paundunu da gasp etmiş olurum. Kamunun buna benzer davranışlar sebebiyle gördüğü zararları daha iyi izah edebilmek için bir varsayımda daha bulunayım. Diyelim ki Ada, halen çobanlık çağını yaşayan, üretim namına hiçbir şey bilmeyen büyük bir göçebe Tatar güruhu tarafından işgal edilmiş olsun. Burada, her türlü malı

---

[100] *Fable of the Bees*, pt. i. Remark (L)'ta Mandeville bu doktrinin aksini ileri sürer.

bulup alabilirler, güzel kıyafetleri giyer, yer, içer ve el koydukları her şeyi kullanıp eskitirler. Tüm bunların sonucu, tüm ülkenin en yüksek refah seviyesinden en kötü sefalete düşmesi ve antik dönemdeki durumuna gerilemesi olacaktır. Otuz milyon kadar bir para bir süre için kalacaktır fakat tüm yaşamsal ihtiyaçlar tüketilecektir. Bu vaka, iç tüketiminin bir ülkenin kamusal refahına zarar vermeyeceği düşüncesinin saçmalığını göstermektedir.

Ülke içindeki hiçbir kamusal harcamanın zararlı olmayacağı prensibi açısından Almanya'da gireceğimiz bir savaşın, ülkenin parasını tüketeceği için korkunç bir felaket olacağı düşünülür. Yine aynı sebeple kara savaşının deniz savaşına göre her zaman daha zararlı olacağına inanılır. Fakat düşünüldüğünde, paranın nasıl veya nerede harcandığı ülke için hiçbir şekilde fark etmez. Eğer bin paunt değerinde bir Fransız şarabı satın alsam ve eve gittiğimde hepsini bitirsem ülke iki bin paunt fakirleşir çünkü hem ürün bitmiş, hem de para gitmiş olur. Şayet bin paundu ülke içinde harcamış olsam para içeride kalacağı için ülke yalnızca bin paunt fakirleşmiş olacaktır. Fakat evden uzakta süren bir savaşta bir orduyu finanse ederken onlara parayla veya ürünlerle ödeme yapılması arasında bir fark yoktur çünkü her halükarda tüketim aynıdır. Belki, ürünler ülke içinde yaşamsal amaçlara daha iyi hizmet edeceği için askerlere parayla ödeme yapılması daha iyidir.[101] Aynı sebeple, kara ve deniz savaşları arasında yaygın şekilde zannedildiği gibi bir fark yoktur.

Yukarıdaki değerlendirmelerin ortaya koyduğu üzere Britanya, ne olursa olsun serbest bir liman haline getirilmelidir. Böylece dış ticarete yönelik herhangi bir müdahale engellenmelidir. Hatta mümkünse yönetimin masraflarını başka bir şekilde karşılama imkânı varsa, tüm vergiler,

---

[101] *W. of N.* Kitap iv. bölüm i. cilt ii. ss. 18-19'de "daha sağlam ve gelişmiş sanayicilerin" o andaki savaşların maliyetlerini karşılamakta daha güvenilir oldukları söylenir.

gümrük kesintileri kaldırılmalıdır. Bu sayede tüm ülkelerle tüm ürünlerde serbest ticaret ve değiş tokuş hürriyeti tesis edilmelidir.

Fakat dahası, yukarıdaki aynı prensibe dayananlar kamu borcu için de bir mazeret üretmektedir. "Şimdi yüz milyonun üzerinde[102] borcumuz olmasına rağmen bu borç kendi kendimizedir, çok azını yabancılara borçluyuz." denilmektedir. Bunun, sağ elin sol ele borçlu olmasıyla aynı şey olduğunu ve bunun da en nihayetinde pek de zararlı olmadığını savunurlar. Fakat bu yüz milyonun faizinin üretici insanlar tarafından ödendiğini ve bu paranın, onu toplamaktan başka işi gücü olmayan başıboş kişilere verildiğini de göz önünde bulundurmak gerekir. Böylece sanayi, başıboşluğu finanse etmek için vergilendirilmiş olur. Eğer bu borç yapılmamış olsaydı, sağduyu ve ekonomi sayesinde ülke şimdikinden daha zengin olurdu. Üretim, ona bağımlı olan başıboş kişilerin baskısıyla zarara uğramamış olurdu. Bira imalatçısı, genelde uygunsuz olan vergileri vermektense anaparasını, yüzde altı ya da yedi faizle üretici kişilere borç verirdi. Bu yolla, yönetime kıyasla daha iyi faiz geliri elde etmiş olurdu: Bu anapara, ülkenin refahı için kullanılabilirdi. Yüksek vergi ödeme zorunluluğu olduğu zaman ise her tüccar normalde yapabileceğinden daha az ticaret yapabilir. Henüz hiçbir ürününü satmadan ödenecek vergi borçları olacaktır. Bu durum, onun stoğunu azaltıp vergi olmasaydı yapabileceği kadar ticaret yapmasına engel olur.[103] Sir *Robert Walpole*, bu şikâyeti dindirmek için kamu borcunda hiçbir usulsüzlük olmadığını göstermeye çalışmıştır.[104] Fakat onun kadar yetenekli bir kimsenin, du-

---

[102] *W. of N.* Kitap v. bölüm iii. cilt ii. s. 523'e göre 1764'te borç £139,516,807 olmuştur.

[103] *W. of N.* Kitap v. bölüm iii. cilt ii. ss. 526-529.

[104] Walpole, 1733'te *Sinking Fund*'dan yarım milyon almıştır, fakat ne Avam Kamarası'ndaki müzakerelerde (bkz. *Historical Register*, 1733, ss. 218, 219, 222 ve 223) ne de kitapçığında, borcun rahatsızlık yarattığını dile getirmiş değildir. *Some Considerations concerning the Public Funds, the*

rumun tam tersi olduğunu kendi kendine gördüğünü zannediyoruz.

[§ 13. Bay Law'ın Taslağı]

Dikkate alınması gereken son olumsuz husus, İskoçyalı bir tüccar olan Bay *Law*'ın düşüncesidir. Bay *Law*, milli refahın paraya bağlı olduğunu, altın ile gümüşün değerinin gelişigüzel olduğunu, düzenleme ve anlaşmalara bağlı bulunduğunu düşünüyordu. Değerin, kâğıda aktarılabileceğini ve bu kâğıdın da (madeni) paraya tercih edilebileceğini tasavvur ediyordu. Eğer bu yapılabilirse, son derece münasip olacağını, zira yönetimin bu sayede masrafı her ne kadar olursa olsun istediği zaman ordu toplayıp askerlere ödeme yapabileceğini düşünüyordu. Bay Law, bu planını 1701[105] yılında İskoç Parlamentosu'na teklif etti. Teklif reddedilince, Fransa'ya planını beğenen Orleans Dükü'nün yanına gitti. Kitabında[106], ticaret dengesinin aleyhe olduğu durumda ülkenin parasının mutlaka tükeneceğini savunan daha önce adı geçen yazarlardan da bahsetti. Ticaret dengesini lehimize çevirmek için İskoç Parlamentosu'na şu planı sundu:

Public Revenues, and the Annual Supplies, 1735. Ne var ki, Hume *Political Discourses* eserinin önceki edisyonlarında "halkın itirazlarından bağımsız olarak avantajlı yeni paradoks" lehine iddiaların, doğal olarak retorikler arasındaki akıl denemeleri için geçerli olduğunu "Bakanlar tarafından böyle saçma sapmalar görmediğimizi ... ve bu şaşırtıcı argümanlar (zira yanıltıcı sıfatını hak etmezler) Lord Orford'un davranışlarının nedeni değillerse de –çünkü daha makuldur- en azından taraftarlarını elde tutar ve ulusun anlayışını zora sokar" demektedir, 'Of Public Credit,' *Political Discourses*, 1752, s. 126. 1768'den sonra Lord Orford'a yapılan bu atıf çıkarılmıştır (bkz. *Hume's Essays*, edç T. H. Green and T. H. Grose, 1875, cilt i. ss. 362-363).

105 "1705" olmalı. *Money and Trade*'in 1720 tarihli ikinci baskısında yayımcı, okurdan "Bay Law'un 1705 yılında İskoç Parlamentosuna sunduğu planın başlıklarından oluşan" bu kitabın keyfini çıkarmasını ister. Metinde ifade edilen yıl ise *Law's Proposals and Reasons for Constituting a Council of Trade in Scotland* yılıdır.

106 Yani, *Money and Trade Considered: with a Proposal for supplying the Nation with Money*, 1705.

Ülkede az miktarda altın ve gümüş bulunması sebebiyle yönetim, para üretmek için altın ve gümüşe bağlı olmayan başka metotlardan, yani kâğıt basımından, istifade edebilirdi. Bu sebeple Edinburgh'da bir emlâk bankası kurulmasını teklif etti. Fakat bu teklifte Bay Law'ın kullanım hakkı ve mülkiyetin doğasına dair pek çok yanılgıya düştüğü görülecektir. Bu bankada, yalnızca küçük miktardaki taleplere cevap vermek üzere yirmi-otuz bin paunt bulundurulacak ve arazi senetleri dağıtılacaktı. İki dönümlük ekilebilir araziye mukabil aynı değerdeki bir senet vereceklerdi. Eğer bu senetlere olağanüstü bir talep olursa, o kadar çok para ve o kadar toprak cinsinden ödeneceklerdi. Bu sayede çok kısa bir süre içerisinde tüm İskoç toprakları yirmi şilinlik banknotlar gibi elden ele dolaşacaktı.[107]

Bu proje asla hayata geçmediği için muhtemel sonuçlarının ne olacağını söylemek zordur. Ancak şu problemlere açık olması muhtemeldir. İskoçya topraklarının yıllık toplam kira gelirini, gerçekte çok daha fazla olmasına rağmen, beş milyon olarak kabul edersek satın almanın yirminci yılında toplam gelir yüz milyona ulaşır. Böylece ülkede ihtiyaç duyulandan çok daha fazla tedavüle girmiş nakit olur. Dolaşım için şayet bir milyon nakit yeterliyse, doksan dokuz milyonu yurt dışına da gönderilemediği için amaçsız bir şekilde boşta kalır. Bu nakit, bir kişinin ihtiyaçlarını eskisinden daha iyi gideremeyeceğine göre ve yiyecek, giyecek ve barınma miktarı değişmeyeceği için her bir ürünün fiyatı mevcut fiyatının doksan dokuz katına çıkar.

Bay *Law*, beklediği teşviki göremediği için 1714'te Fransa'ya gitti. Daha önce de bahsedildiği üzere o esnada[108] Kral Naibi de olan Orleans Dükü'nün himayesini kazandı

---

[107] Bu paragraf, *Money and Trade*, bölüm vii'ün özeti gibidir.

[108] "O esnada" ifadesi 1714 yılına değil, Law'un bir banka kurmasına izin verildiği döneme gönderme yapar. XIV. Louis 1 Eylül 1715'te ölmüştür. Orleans Law'u görmüş ve bu tarihten evvel şöyle demiştir: 'un homme de qui il pourrait tirer des lumières' (Saint-Simon, *Mémoires*, ed. Chéruel et Regnier, tom xiii s. 49)

ve burada bir banka kurma imtiyazı elde etti. Bankasında ilk etapta yalnızca üç yüz yirmi bin sterline tekabül eden altı milyon *livre*[109] vardı. Bu başlangıcın ardından bunu oldukça yüksek bir seviyeye çıkartarak pek çok senet dağıttı ve kısa sürede Fransa'daki tüm sirkülasyonu tekeline aldı. Bay *Law*'ın senetlerine gelir ödemeleri yapılması[110], planın başarılı olmasını sağladı. Vergilerin sayısı ve nasıl toplandıkları göz önüne alınınca, planın burada uygulanmış olması durumunda Fransa'daki kadar geniş etki oluşturmayacağı söylenebilir. Bu ve diğer koşullar sayesinde, Bay *Law*'ın senetleri her zaman, özellikle madeni para olarak basılanların değerlerindeki daimi değişim göz önünde tutulduğunda, altın ve gümüşle başa baş değerdeydi. O tarihlerde[111] sekiz ons saf gümüşe eşit olan yirmi sekiz *livre*, altmışa yükseltildi. Madeni paraların değerinin azalması, her zaman para miktarının aniden artırılmasının neticesiydi ve hemen her gün bekleniyordu. Bay *Law*, senetlerini daima günün parası olarak anılan bir şekilde geri ödeme yapılabilir kılıyordu.[112] Senetlerini sterlin olarak ödeme vaadinde bulunmaktansa ödemelerini *crown* ve yarım-*crown* olarak yapıyordu. Bu da, senetleri altın ve gümüşle eşit değerde tutmak için oldukça uygun bir yoldu. Düşünün ki madeni paralarımızın miktarı iki katına çıkarıldığı zaman bir yarım-*crown*, tam bir *crown* haline gelecektir ve böylece, banka senetleri ve para, beraber düşüp çıkacaktır.[113]

---

[109] Paris Duverney, *Examen du livre intitulé Réflexions politiques sur les finances et le commerce*, 1740, tom. i. s. 207.

[110] *Ibid.* s. 210.

[111] "O zamanda" muhtemelen "1715 ile Mayıs 1718" arasında demektir, Dutot, "Réflexions politiques sur les finances et le commerce", 1738, Daire, *Économistes financiers* içinde, ss. 810, 847; ve Duverney, *Examen*, tom. i. ss. 216, 217.

[112] 'En écus du poids et titre du jour.' Duverney, *Examen*, tom. i. s. 209.

[113] Unutulmamalıdır ki, Adam Smith'in zamanında, paunt/sterlin, Fransız livre'si gibi yalnızca bir para idi. Belli bir madeni parayla yapılan pratik özdeşleşme daha sonraki bir tarihtedir ve bu madeni para bir pound

Law, senetlerinin daha değerli olmasını istediği için şu planı uygulamaya çalıştı: Banka senetlerini *livre tournois* cinsinden ödemeye başlayarak madeni paranın değeri azaltıldığı zaman yarımdan fazla ödemekle yükümlü olmayacaktı.[114] Madeni para, yeniden değer kaybına uğraması beklendiği için pazarda veya başka bir yerde kabul edilmiyordu ve bir süreliğine gelmiyordu. Bu durum, bankasının itibarını güçlendirerek *Law*'ın planına fayda sağlıyor ve senetlerini daha değerli kılıyordu.

Bay *Law*'ın gerçekleştirmeye çalıştığı bir sonraki aşama, iki milyarı[115] bulan kamu borçlarına çare bulmaktı. Paranın değerinin düşmek zorunda olduğunu gören *Law*, senetlerinin değerini koruyabilmek için başka bir yöntem benimsedi. Kanada'yla ticaret yapmak için geniş imtiyazlar edinerek *Mississippi Company* isimli şirketi kurdu. Daha sonra bu şirkete Afrika, Türkiye ve Doğu Hindistan şirketlerini de kattı. Ayrıca tütün yetiştirip Fransa'nın elli iki milyonu[116] bulan yıllık gelirlerini de toplamaya başladı. Zira Fransa'da gelirler, bu işi deruhte eden bir kişi tarafından vergi memurları olmaksızın toplanıyordu. Ülkenin zenginleri olan bu kişiler, maliye ve kamu gelirleri konusunda

---

değil, kraliçe olarak anılır. Parayı iki katına çıkarmak, gümüş sikkenin değerini yarıya indirerek, yirmi şilin veya bir sterline dönüştür anlamına gelecektir. *W. of N.* Kitap i. bölüm v. cilt i. s. 42.

[114] Burada ya bir yanlışlık ya bir eksiklik vardır. Madeni parada değer azaltımı, yani belli bir ağırlığa verilen livre miktarının azalması, livrenin külçe değerini artıracaktır. Yani madeni paralar %50 hafifledi ve başka bir değişiklik olmadıysa, Law, yarım değil, daha fazla ödemelidir. Ne var ki, madeni para hafiflerken banknotların keyfi olarak azaltıldığı varsayılagelmiştir. Daha sonra çıkarılan bir tebliğ, bunun hiçbir zaman böyle olmadığını belirtir. Metin içerisinde takip eden iki cümle bu tebliğin sonuçlarını ifade eder (bkz. Duverney, *Examen*, tom. i. ss. 235-236) ve buradan Law'un yarısını ödeyeceği gibi bir sonuç çıkmaz.

[115] Daire, *Économistes financiers*, içinde Dutot, s. 806, bu miktarı şöyle verir; "deux milliards soixante-deux millions cent trente-huit mille une livres".

[116] Duverney, *Examen*, tom. i. s. 249. Yanlışlıkla on iki milyon yazılmıştır.

becerikli olmalıydı.[117] Bay *Law*, bu işi üstlenmişti ve tüm ülkenin ticaret tekeline sahip olarak ne kadar kâr yapabileceğini tahmin etmek (dahi) zordu. Yönetime, aynı değerde senet çıkararak kolayca elde edebileceği seksen-doksan milyon sterlin borç vermek istiyordu fakat bunların kısa süre sonra kendisine dönebileceğini fark etti. Bunu engellemek için yaptığı buluşun ne derecede başarılı olduğunu göreceğiz. Kurduğu şirket oldukça gelişmeye müsait bir durumda göründüğü için hisseler, oldukça yüksek fiyatlarla alıcı buldu. Hisseleri beş yüz *livre* fiyatla satışa çıkardı ve böylece bir donanma bileti veya *billet d'état* fiyatına bir hisse satılmış oldu ve uzun süredir bunun çok daha altında seyreden senetlerin fiyatı da eşit şekilde arttı. Fransız yönetimi daha önce hiç bu denli sefil duruma düşmemişti. *Billets d'etat* için ödenmesi gerek paranın faizi, başka maksatlar için değerlendirilmişti. Hiçbir hükümdar, XIV. Lewis'ten daha fazla alçalmamıştı. Utrecth Anlaşması'ndan sonra Hollanda'dan sekiz milyon *livre* borç almak zorunda kalmıştı ve onlara kendisine ait otuz iki milyonluk tahvil vermekle kalmamış, kimi tüccarları da kendisine kefil olarak göstermişti.[118] Durum bu hale geldiği için, *billet d'état*'nın gelir getirmemeleri ve geri ödemelerinde büyük bir belirsizlik olması sebebiyle büyük indirimlerle satılmalarına da şaşırmamalıyız. *Law*, bir deklarasyon yayımlayarak beş yüz *livre* karşılığında satılanlara şirket hisselerinden verileceğini duyurdu. Böylece, tekrar eşit değere geleceklerdi. İnsanlar halen büyük kâr etme beklentisini sürdürürken *Law*, beş bin *livre* seviyesinde yeni bir satış açtı. Daha sonra bu miktar on bine çıktı. O dönemde yönetime yüzde üç faizle bir nokta altı milyar *livre* borç verebildi.[119]

Eğer burada durmuş olsaydı muhtemelen tüm taahhüt-

---

[117] Duverney, *Examen*, tom. i. s. 252.

[118] Dutot içinde, Daire, *Économistes Financiers*, s. 805 bu terimlere değinir ve borcun özel bir kişi ve arkadaşları adına dışarıdan alındığını söyler; ama Hollanda'dan söz etmez.

[119] Duverney, *Examen*, tom. i. ss. 250, 273, 289.

lerini yerine getirmiş olacaktı. Fakat sonraki işleri her şeyi mahvetti. Hisselerin değerinin uzun bir süre boyunca bu denli yüksek seviyede kalabilmesinin imkânı yoktu. Fakat *Law*, pek çok kişinin tüm servetlerinin bankada bulunması sebebiyle hisse değerlerini bu seviyede tutabilmek için her şeyi yapması gerektiğini düşündü. Ülkedeki dolaşımı iki katına çıkaracak kadar senet üretmişti. Bu sebeple her şeyin fiyatı muazzam şekilde artmış ve sonucunda da tüm dış ticaret dengesi Fransa'nın aleyhine dönmüştü. Buna yol açan temel faktör ise beş yüz *livre*lik hisseleri dokuz bin *livre*den[120] satın almak için bir büro açması ve bunun kendisine büyük miktarda senet çıkarma zorunluluğu yüklemesiydi. İhtiyatlı kimseler bu plana karşı çıktılar. Gerçekten de *Law*'ın bankasının itibarını düşüren ve çözülmesinin yolunu açan ilk olay da buydu. Anaparayı değil yalnızca kârdan doğan yıllık iki yüz *livre*[121] tutarındaki temettüyü ödemekle mükellef olduğu için itibar dışında büyük bir kayba uğramadan hisselerin orijinal değeri olan beş yüz *livre*ye düşmesine izin verebilirdi. Fakat hisseleri tamamen satın alması, mutlaka kendisine dönecek olan yüksek miktarda senet çıkarmasına sebep oldu. Mesele o kadar büyüdü ki Bay *Law*, Paris'in farklı yerlerinde hisselerin geri ödemeleri için ofisler açmak zorunda kaldı. Bu şekilde köşeye sıkışınca, insanları hisselerini bankaya döndürmekten caydırmak ve altın ile gümüşten nefret ettirmek için paranın değeri üzerinde devamlı oynamalar yapmaya başladı.[122] Altını övüyordu, fakat metal halinden çok yüksek seviyede muhafaza edilemediği için madeni parayı değeri çok düştüğünde kabul etmiyordu. Eğer bir kimsenin yirmi bin *guinea*sı varsa, paranın değerini korumayacağından endişe ettiği için bankaya gidip bunları se-

---

[120] *Ibid.* ss. 280, 281.

[121] Özgün sabit kâr yalnızca %4 veya 500 livrenin 20 livresidir. Fakat şirketin 30 Aralık 1719 tarihli genel kurulunda hissenin %40 veya hisse başına 200 livre olması gerektiği kararı alınır, *Ibid.* ss. 215, 267, 268, 317.

[122] 'Pour dégoûter les peuples des monnaies d'or et d'argent.' *Ibid.* s. 316.

netlerle değiştiriyordu. Aynı düşünce, bu kimseyi senedi bankaya geri götürmekten de alıkoyuyordu zira geri ödeme, parayla yapılacaktı. Bu yolla yalnızca senetlerinin bankaya geri gelmesini engellemiş olmadı, aynı zamanda ülkedeki neredeyse tüm altını bankanın kasalarına doldurdu. Planın bu kısmını daha başarılı tamamlayabilmek için son derece keyfi bir şekilde halkın belli miktarın üzerinde altın ve gümüşü ellerinde tutmasını yasaklayan bir ferman yayımladı.[123] Ayrıca madeni para ihracatını yasaklamaya yönelik sert cezaları da yürürlükten kaldırıp herkese vergisiz bir şekilde para transferi yapabilme izni verdi.[124] Bu yolla ihraç edilen paraların çoğu Hollanda'ya gitti. Kendisini de şu şekilde savunuyordu: Bazı değişim vasıtaları gereklidir, mevcut halde kâğıt, altın ve gümüş paralar bu değişim ortamını oluşturmaktadır. Altın ve gümüş tümüyle ihraç edilirse geriye yalnızca kâğıt para kalır ve ticaretin yegâne vasıtası haline gelebilir. Bir kısmını fermanla kasalara doldurup kalanını da ülkeden temizleyince bu işi etkili bir şekilde yaptığını düşünmüştü. Bu yüzden kâğıt kabul etmekle yükümlü olacaklardı. Ancak pek çok tedbirin ardından sonunda bunun uygulanabilir olmadığını anladı. Büyük miktarlarda ödemeler yaparak aylarca çöküşü engelleyebildi. Fakat sonunda tüm banka senetlerinin yalnızca yarısı oranında ödeneceğine dair bir ferman yayımladı. Aslında bazılarının tahayyül ettiği gibi bu dediğini yapmış olsaydı sonunda katlanılan sonuçlardan çok daha iyi olabilirdi. Bu fermanın ardından bankanın itibarı yerle bir oldu ve banka senetlerinin değeri bir anda dibe çakıldı.[125] Bu durum, inanılmaz sayıda insanı felakete sürükledi. Britanya asla bir bankanın batmasından bu denli etkilenmezdi zira yalnızca çok sayıda kişi kendileri için büyük anlam ifade edecek değerde senedi elinde bulundu-

---

[123] Yani 500 livres, Duverney, *Examen*, tom. i. s. 335.
[124] *Ibid.* ss. 320, 321.
[125] *Ibid.* tom. ii. ss. 6-8.

ruyor. Kırk bin paundu bulunan birinin beş yüz pauntluk senet bulundurması nadirdir. Fakat Fransa'daki bu bankanın batması, en berbat karışıklığa yol açtı. İnsanların büyük kısmının tüm serveti senetler şeklindeydi ve bu kimseler sefil duruma düştüler. Yalnızca, ellerindeki senetleri vaktinde satan veya onlarla değerli mallar ve büyük toprakları en yüksek fiyatlara sahip olmalarına rağmen alan vurguncular kazançlı çıktılar. Bunlar, bu sayede büyük servetler edindiler.

Ülkemizdeki *South Sea* şirketi planının ise bununla hiçbir alakası yoktur. Kimsenin bu şirkete yatırım yapması zorunlu değildir. Yönetim de bu şirkette hisse sahibi değildir. Ve buradaki kayıp karşılaştırmalı bakıldığında oldukça önemsizdir. *Law*'ın büyük patırtıya sebep olan son fermanı kısa sürede yürürlükten kaldırıldı[126] ve senetlerin yeniden kendi değerleriyle ödeneceği duyuruldu. Fakat banka, asla itibarını yeniden düzeltemedi ve bu adım da etkisiz kaldı. Ancak paranın miktarını artırmak ve diğer tedbirlerle bankayı mayıstan ekime kadar ayakta tutabildi.[127] Sonrasında ise Fransa'yı tüm mallarına el konulduğu için güçlükle terk etmek zorunda kalıp kısa bir süre sonra da öldü.[128] Bu heyecan verici plan, şu iki prensibe dayanıyordu: "Ülkenin refahı para miktarına bağlıdır." ve "Paranın değeri, insanların rızasına bağlı olarak keyfidir." Bu prensiplerle tutarlı olarak, eğer para fikrini kâğıda aktarabilirse kamusal refahı hızlı bir şekilde artırabileceğini ve yönetimin, paranın oluşturacağı etki sebebiyle herhangi bir zarara uğramayacağını düşünüyordu. Bay *Law*'ın planı katiyen rezilce değildi, kendisi planına gerçekten inanıyordu ve kendi kendini kandırmıştı. Planı kendi çıkarı için kullandığı düşünülüyordu ancak daha sonra böyle olmadığı anlaşıldı. Eğer Orleans Dükü yalnızca birkaç gün daha fazla yaşamış ol-

---

[126] Duverney, *Examen*, tom. ii. s. 11.

[127] In December, 1720. *Ibid.* s. 132.

[128] 1729'a kadar değil.

saydı yeniden göreve iade edileceği konusunda mutabakat vardır. Dük'ün ölümünden sonra, bu kararın yürürlüğe geçirilmesi uygun görülmedi.[129]

Law'ın planı, tüm Avrupa'da taklit edilmişti. İngiltere'de, *South Sea* şirketinin kurulmasının önünü açmıştı. Şirket, daha sonra tümüyle dolandırıcılığa dönüşecekti ve *Law*'ın planı kadar büyük ölçekte uygulansaydı muhtemelen aynı sonuçları üretecekti. Kraliçe *Anne*'in saltanatının sonlarında kurulan şirket, Güney Denizleriyle [Güney Amerika] ticaret yürütme maksadına matuftu. Bu amaçla ülkenin alacaklarının büyük kısmını üzerine aldı. Ancak, şirketin varlıkları çok fazla değildi ve kâr beklentisi de oldukça sınırlıydı. İnsanların beklentileri asla çok fazla yükselmedi ve şirketin batması da tüm ülke için büyük zararlara yol açmadı.

[§ 14. Faiz]

Metaın fiyatlarıyla ilgili olarak henüz değinmediğimiz iki konu kaldı: Faiz ve kambiyo.

Faiz priminin altın ve gümüşün değerine dayandığına dair yaygın bir varsayım vardır.[130] Bunların değerini, miktarları belirler. Şöyle ki miktar arttıkça değerleri düşer ve miktar azaldıkça değerleri yükselir. Fakat bu açıdan bakacak olursak, faiz priminin stok miktarı tarafından belirlen-

---

[129] *W. of N.* Kitap ii. bölüm ii. cilt i. s. 318'de Adam Smith, Duverney tarafından tam ve açık bir şekilde açıklandığından, Law'un sisteminin "farklı işleyişi" hakkında herhangi bir bilgi vermez

[130] *W. of N.* Kitap ii. bölüm iv. cilt i. s. 357'de ortak görüş Locke, Law, Montesquieu ve "diğer yazarlara" atfedilir ve "ilk görüşte kabul edilebilecek bu görüş Bay Hume tarafından öylesine açık ortaya konmuştur ki, yeni bir şey söylemeye gerek olmadığı" ifade edilir. Bkz. Locke, *Some Considerations of the Consequences of the Lowering of Interest and Raising the Value of Money*, 2nd ed., 1696, ss. 6, 10, 11; Law, *Money and Trade Considered*, 2nd ed., s. 17 ve "Mémoires sur les banques" içinde Daire, *Économistes Financiers*, s. 518; Montesquieu, *Esprit des lois*, liv. xxii. bölüm vi; Hume, 'Of Interest,' *Political Discourses*, 1752, ss. 61-78.

diğini görürüz. Karayiplerin keşfedildiği dönemde genel faiz oranı yüzde on-on iki arasındayken o zamandan bu yana oranın giderek düştüğü görülecektir. Bunun sebebi şudur: Feodal yapıda toplumun tamamını oluşturan üç sınıf insanın mal birikimi az olacaktır. O üç sınıf şunlardır: Köylüler, toprak sahipleri ve tüccarlar. Köylülerin kiraladıkları topraklar, efendilerinin keyfine bağlıydı, asla servet edinemezlerdi, zira toprak sahipleri tüm serveti ellerinden almak için hazırda bekliyordu. Bu yüzden de servet edinme yönünde bir iştahları yoktu. Toprak sahipleri ise servetlerini ne kadar arttırsalar o kadar daha tembel bir hayat sürüyorlardı ve devamlı savaş halindeydiler.[131] Tüccarlar da yine tüm sınıfların baskısı altındaydılar ve ticaretlerinin ürünlerini yağmacılık ve şiddete karşı muhafaza edemiyorlardı. Bu yüzden yalnızca çok az bir servet birikimi mümkün oluyordu. Fakat feodal yönetimlerin çöküşünün ardından üretime yönelik bu engeller ortadan kalktı ve mal birikimleri yavaş yavaş artmaya başladı.

Daha da yakından bakacak olursak bir ticaretin bir diğerine verdiği şeyin para olarak değil daha ziyade mülk olarak anlaşıldığını görürüz.[132] Şüphesiz ki bir kişinin bir diğerine verdiği borç genelde paradır, fakat sonrasında bu para ivedilikle stoka dönüşür ve böylece stokun miktarı, büyük miktarda borç vermeye imkân sağlar. Faizin fiyatı, tamamen bu şart tarafından belirlenir. Eğer borç verme yetkinliğine sahip az sayıda kişi varsa ve pek çok kişi borç istiyorsa faizin fiyatı yüksek olacaktır. Fakat stok miktarı çok sayıda borç vermeye elverişli olacak kadar fazlaysa faizin fiyatı bununla orantılı şekilde düşecektir.

[§ 15. Kambiyo]

Kambiyo, tüccarların uzak mesafeli ödemelerini yapabilmek için icat ettikleri bir yöntemdir. Diyelim ki Lond-

---

[131] *W. of N.* Kitap iii. bölüm ii. cilt i. ss. 389, 390.
[132] *Ibid.* Kitap ii. bölüm iv. cilt i. s. 354.

ra'daki bir tüccara olan yüz pauntluk borcum için Glasgow'daki bir bankacıya başvurup, benim borçlu olduğum kişiye ödeme yapmak üzere Londra'daki bir başka tüccar adına senet dolduruyorum. Bu işlem için bankacıya yüz paunt vermenin yanı sıra ayrıca uğraşının karşılığı olarak da ödeme yapmalıyım. Bu ödeme, işlemin fiyatı veya kambiyo primi olarak adlandırılır. Bu ödemenin oranı Glasgow ile Londra arasında yapıldığında bazen yüzde ikidir, bazen de bunun üzerinde veya altındadır. Yine, Londra ve Glasgow arasında bazen yüzde dört veya beştir. Glasgow ile Karayip kolonileri arasında ise yüzde ellidir. Kambiyonun değeri, daima iki yer arasındaki para gönderme riskine bağlı olarak değişir. Ancak risk, sıklıkla beklenenden fazla olabilir ve bunun sebebi de kâğıt para sirkülasyonudur. Glasgow ile Londra arasında yüz paunt taşıtmak bir kişiye on beş-on altı şiline mal olabilir. Fakat İskoçya'da kâğıt paraların tedavüldeki paranın önemli bir kısmını oluşturması sebebiyle ve banka senetlerine mukabil altın ve gümüş almakta sorun yaşandığı için, bir tüccar senetleri nakde çevirme zahmetine katlanmaktansa yüzde iki masraf ödeyip para göndermeyi tercih edebilir.[133] Bu, Virginia ile Glasgow arasında kambiyo yapmanın yüksek maliyetinin de bir sebebidir. Amerikan kolonilerinde kâğıt para tedavüldedir ve bunların değeri, üzerlerindeki değerin yüzde kırk-ellisi kadardır. Çünkü bankaların sermayeleri, tamamını ödemek için yetersizdir. Her bir kambiyo işlemi için ücreti, riski, bankacı için bir miktar kârı ve paranın kâğıda aktarılması sırasındaki değer kaybını ödemek gerekir. Bu, kambiyo maliyetinin yükselmesinin sebebidir. [Kambiyo maliyeti] ne zaman sigorta maliyetini geçerse, bunun nedeni, bir ülkenin parasının bir diğerininkinden daha değersiz olmasıdır. Bu, *Mississippi Company* zamanında Fransa ile Hollanda arasındaki kambiyo fiyatının yüksek olmasının da sebebidir. Öyle ki bu oranı yüzde

---

133 *W. of N.* Kitap ii. bölüm ii. cilt i. ss. 327, 328.

seksen-doksanı buluyordu. Fransa'daki tüm madeni paralar Bay *Law*'ın planı nedeniyle ihraç edilmişti ve tüm sirkülasyon kağıt parayla yapılmaktaydı. Sonrasında banka, itibarını yitirmişti. Tüm bu sebepler, kambiyo fiyatını bu denli yüksek seviyelere ulaştırmak hususunda adeta ittifak etmişlerdi.

[§ 16. Refahın Yavaş Artışının Sebepleri]

Şimdi sıra, ele almayı düşündüğümüz bir sonraki konu olan refah artışının yavaş olmasının sebeplerini incelemeye geldi. İş bölümünün etkilerini değerlendirirken fark ettiğimiz ilk şey, iş bölümünün zanaatları geliştirmeye yönelik bir eğilimi olmasıdır. Böyleyken, her bir toplumun daha önce gördüğümüz üzere bu denli uzun bir dönem fakir ve muhtaç bir durumda kalması şaşırtıcı gelebilir. Bunun sebepleri, şu iki başlık altında incelenebilir: Doğal engeller ve devlet baskısı.

Gelişmemiş, barbar bir halk iş bölümünün etkileri hususunda bir bilgiye sahip değildir. Uzun dönemler boyunca bir kimse farklı işlerde devamlı çalışmasına rağmen kendi günlük ihtiyacı olandan daha fazlasını üretemezdi. İş bölümü yapılmadan önce belli miktarda bir mal birikimi zaruriydi. Bir birikime sahip olmayan fakir bir kişi asla üretime başlayamazdı. Birisi tarım yapacaksa en azından bir yıllık erzakı deposuna koymalıydı zira emeğinin meyvelerini sezon sonuna kadar yiyemeyecektir. Buna paralel olarak, bir avcı veya çoban toplumunda hiç kimse kendini idame ettirecek kadar erzaka sahip olmadan istihdam olunduğu ve günlük iaşesini kazandığı işi bırakıp da bir başka işe giremezdi. Herkes, gelişmiş bir toplumda bile bir kimsenin kendisini daha elverişli koşullara kavuşturmasının ne kadar zor olduğunu bilir. Bir kimsenin, zanaat ve ustalık gerektirmeyen işlerle daha iyi şartlara kavuşması zordur. Bir hamal veya yevmiyeli işçi, daima yoksul kalmaya mahkûmdur. Toplumsal hayatın başlarında bu, çok

daha zordu. Bir yabanılın çalışarak elde edebileceği yegâne şey yalnızca bir iaşeden ibarettir. Dayanabileceği bir birikimi olmadığı gibi kendi gücünü kullanması dışında geçimini sağlayacak bir şeye de sahip değildir. Şüphesiz ki uzun bir süre boyunca zaruret içinde yaşamaya devam edecektir. Kibar bir toplumda yaşayan en aşağı seviyedeki bir işçi dahi bu yabanıla karşı pek çok yönden avantajlıdır. İşini yaparken daha fazla yardımcısı vardır, özenle yerine getirmek zorunda olduğu tek bir yükümlülüğü bulunur, çalışmanın yapılacağı bir mekân vardır; ayrıca kendisine büyük yardımları dokunan makine ve aletlere sahiptir. Bir Kızılderili, bir kazma, bir kürek veya herhangi başka bir şeye bile değil yalnızca kendi emeğine sahiptir. Bu her memlekette refahın yavaş artış göstermesinin en önemli sebeplerinden biridir. Belli bir miktar birikim sağlanana kadar iş bölümü olamaz ve iş bölümü ortaya çıkmadan da ürün biriktirme ancak çok kısıtlı miktarda mümkündür.[134]

Yavaş refah artışının ikinci temel sebebi ise devletin niteliğidir. Toplumun emekleme döneminde, sık sık gözlemlenebileceği üzere yönetim, zayıf ve güçsüzdür. Yönetimin, halkın üretimini komşularının yağmacılığına karşı koruyacak hale gelmesi çok uzun zaman almıştır. İnsanlar, sahip oldukları her şeyin her an başkalarınca çalınabileceğini idrak ettiklerinde üretim motivasyonlarını kaybederler. En yüksek sayıya ulaşacak tembel insanların üretken olanlara dayanarak yaşayıp ürettikleri her şeyi tüketmesi sebebiyle mal birikimi çok kısıtlı kalacaktır. Yönetimin, üretimin meyvelerini koruyacak kadar güçlenmesiyle beraber, bambaşka bir engel ortaya çıkacaktır. Barbarların dünyasında komşular arasında daimi olarak savaşlar yaşanmaktadır. Sürekli biri diğerini işgal edip yağmalar. Özel mülkiyet komşular arasındaki şiddete karşı korunabilse dahi düşman işgali tehdidi devam eder. Bu minval üzerine herhangi türlü bir mal birikimi imkânsız hale gelir. Yabanıl

---

[134] *W. of N.* Kitap ii. Giriş, cilt i. ss. 273-275.

toplumlarda şiddet içeren sarsıntılara gelişmiş toplumlara nazaran her zaman daha sık rastlandığı görülecektir. Tatarlar ve Araplar'da büyük barbar güruhları yağma maksadıyla sürekli bir beldeden diğerine dolaşırlar. Geçtikleri her yeri talan ederler. Bu yüzden de ülkenin geniş toprakları genel olarak harap olur ve üretilen her şey götürülür. Roma İmparatorluğu'nun çöküşü zamanlarında Almanya da benzer bir durumdaydı. Hiçbir şey refahın artmasının önünde bundan daha büyük engel teşkil etmez.

Şimdi de ilk olarak tarımla ve sonrasında ticaretle ilişkili olarak baskıcı tedbirlerin sonuçlarını değerlendirelim.

Tarım, tüm zanaatlar arasında topluma en faydalı olanıdır ve onun gelişmesini sınırlayacak her türlü şey kamu yararı açısından son derece zararlıdır. Tarımsal üretim, diğer tüm üretimlerinkinden daha fazladır. İngiltere'deki tüm toprakların kira gelirinin yirmi dört milyonu bulduğunu düşünürsek[135], kira ödemesi tüm üretimin üçte biri olduğuna göre, tüm toprakların yıllık üretimi yetmiş iki milyon civarında olmalıdır. Bu miktar, keten veya yün kumaşların üretiminden çok daha fazladır. Zira yıllık toplam tüketimin yüz milyon olarak hesap edildiği göz önünde tutulursa, tarımsal üretim olan yetmiş iki milyon çıkarıldığı vakit ülkemizdeki diğer tüm üretim türlerinin toplamı için geriye yirmi sekiz milyon kalmaktadır. Bu nedenle, bu zanaatın gelişiminin önündeki engeller, refah artışı için de son derece zararlıdır.

Tarımın önündeki en büyük engellerden birisi, bir kişiye çok büyük toprak parçaları verilmesidir. Eğer bir adamın arazisi ekebileceğinden fazlaysa bunların bir kısmı bir şekilde ekilemeyecek ve kayba yol açacaktır. Yabanıl bir kavim bir ülkeyi ele geçirdiğinde önde gelenleri ve güçlüleri, arazileri kendi aralarında paylaştırırlar ve alt sınıflardan olanlara hiçbir şey bırakmazlar. Keltler ve sonrasında Sak-

---

[135] *W. of N.* Kitap v. bölüm ii. pt. i. cilt ii. s. 411'de tahmini miktar yirmi milyondur.

sonlar da bizim adamızı ele geçirdiklerinde böyle yapmışlardı.[136] Topraklar, güçlüler arasında büyük parçalar halinde bölüştürüldüğünde bunların işlenmesinde köleler kullanılır ki bu, tarım için oldukça verimsiz bir yöntemdir. Bir kölenin çalışmasının sebebi, ceza korkusundan başka bir şey değildir. Eğer bundan kaçınabilirse asla çalışmayacaktır. En zorlu şekilde çalışacak olsa bile en küçük bir ödüle dair en ufak bir beklentisi olmayacaktır ve emeğinin ürünü tamamen efendisinin olacaktır. Üretim yapması için hiçbir teşvik söz konusu değildir. Genç bir köle efendisinin beğenisini kazanmak için başta biraz kendisini zorlayabilir fakat kısa sürede tüm bunların boşuna olduğunu anlayacaktır. Her ne şekilde davranırsa davransın her zaman aynı haşin tavırla karşılaşacaktır. Bu yüzden, kölelerin üretime dair bir motivasyonları olmaması sebebiyle köleler tarafından işlenen topraklar asla büyük gelişme kaydedemezler.

Toprağa bağlı köylüler için de durum aynıdır. Toprak sahibi, işlemek üzere kendisine bir parça arazi verir ve geçimini bu toprakla sağlamasını, geçimi için gerekenin üzerindeki ürünleri de kendisine vermesini ister. Bu da tarımın gelişmesi açısından aynı derecede olumsuzdur. Çünkü bir çeşit köle olan toprağa bağlı köylüler, kendi geçimlerini sağlamak dışında üretim için bir motivasyona sahip değildir. İtirazımız, köleler tarafından yapılan her türlü tarıma yöneliktir. Kimi Karayip adaları gerçekten de köleler tarafından ekilip büyük gelişme de kaydetmiştir. Fakat özgür kişiler tarafından buralar daha az masrafla işlenebilirdi. Şekerden elde edilen kâr çok fazla olmamaya başlayınca çiftlik sahipleri köle masraflarını karşılayamaz hale geldi. Oysaki köle çalıştırmanın büyük maliyetleri ortadan kalkınca muazzam kârlara ulaştılar.[137] Kuzey kolonilerinde ise oldukça müreffeh şartlarda olmalarına rağmen çok az

---

[136] *W. of N.* Kitap ii. bölüm ii. cilt i. ss. 386-390.

[137] *Ibid.*, ss. 390-392.

köle istihdam edilir. Topraklar genelde sahipleri tarafından işlenir ki bu, tarımın gelişmesi için en uygun yoldur. En iyi kiracının dahi her zaman ödemek zorunda olduğu bir kirası olduğu için tarımı geliştirmeye yönelik çok daha az çabası vardır.[138] Bir ülke, bir koloni kurduğu zaman büyük toprak parçalarının tek bir kişinin eline geçmesini engelleyebilir.[139] Fakat yabanıl kabileler ülkeyi işgal ettiklerinde hiçbir yasaya tabi değillerdir ve en güçlü kişi toprakların çoğuna sahip olur. Böylece bu kavimlerde tarım hızlı bir şekilde gelişemez.

Daha evvel açıklandığı üzere, toprağa bağlı köylülük ortadan kalktığında sözleşmeli köylülük ortaya çıktı. Toprak sahibi bir çiftliği, bir ambarla beraber bir köylüye veriyor, daha sonra bunlar üretilen ürünün yarısıyla birlikte toprak sahibine iade ediliyordu. Fakat kiracı herhangi bir mal biriktiremediği için veya biriktirse dahi bunu, daha iyi tarım yapmak için yatırım olarak kullanmasına yönelik bir teşvik olmadığı için bu yöntem her zaman tarımsal üretim açısından dezavantajlı olmuştu. Aynı sebeple, çiftçilerden ürünlerinin onda birinin alındığı aşar uygulaması da gelişmeyi engeller. Fakat sözleşmeli kiracılıkta engelin büyüklüğü daha fazladır çünkü kiracı, ürettiklerinin yarısından mahrum kalır. Fransa'nın büyük bir kısmı halen sözleşmeli kiracılar tarafından işlenmektedir. Söylendiğine göre İskoçya'nın kuzeyinde de halen bazı topraklarda bu şekilde tarım yapılmaktadır.[140]

Sıradaki tarım yapma çeşidi ise bugün yaygın olduğu üzere toprakların kiralanması yoludur. Kimi sözleşmeli kiracılar, türlü desiselerle bir miktar birikim yapıp toprak sahiplerine sabit bir kira veriyorlardı. Böylece zaman içerisinde uzun süre düzensizlikler yaşanmasına rağmen bugünkü tarım yöntemi ortaya çıktı. Önceden toprak sahibi

---

[138] *W. of N.* Kitap iii. bölüm ii. cilt i. s. 397.

[139] İngiltere'nin Kuzey Amerika kolonilerinde olduğu gibi, *Ibid.* Kitap iv. bölüm vii. pt. ii. cilt ii. s. 152.

[140] *W. of N.* Kitap iii. bölüm ii. cilt i. s. 393.

arazisini sattığında yeni sahibinin, anlaşma şartlarına riayet etme zorunluluğu yoktu ve kiracı, sıklıkla toprağı yeni efendisine iade ediyordu. Bu sayede toprak sahipleri de istedikleri zaman topraklarını, kiracı kiraladığı toprağı iade edene dek, bir başkasına satıp kiracıdan kurtulmanın yolunu bulmuştu. Kiracılar da daima topraklarını geri verme riski altında yaşadıkları için daha iyi tarım yapma yönünde bir motivasyona sahip değillerdi. Bu uygulama, bugün hala Britanya dışında Avrupa'daki tüm ülkelerde devam etmektedir. Bu türden sözleşmelerin sağladığı haklar, İskoçya'da III. James[141], İngiltere'de ise VII. Henry zamanında[142] mutlak haklar arasına alınmıştır.

Bunların yanı sıra tarımın gelişmesinin önünde pek çok başka engel de vardı. Önceleri, kiralar aynî olarak ödenirdi. Bu sebeple kıtlık yıllarında kiracıların batma ihtimali vardı. Fakat üretimdeki azalma, kirasını para olarak ödeyen kiracıları nadiren zarara sokar zira tahıl fiyatları, kıtlığıyla orantılı olarak yükselir.[143] Ancak toplum, paranın ticarette kullanılan yegâne araç olmasından evvel bir hayli gelişmişti.

Feodal lordların bazen krallara kendi kiracılarından vergi toplama izni vermeleri de bir diğer büyük sıkıntıydı.[144] Bu da üretimi ciddi manada engelliyordu. Tüm bunlara ek olarak, feodal aristokrasinin tiranlığı altında toprak sahiplerinin kiracılarını ezip kira bedellerini diledikleri gibi yükseltmelerini engelleyecek hiçbir şey yoktu. İngiltere bu açıdan başka ülkelere kıyasla daha güvenliklidir. Çünkü kırk şilin değerinde bir toprağa sahip olan herkesin parlamento mensuplarını tayin etmek için bir oy hakkı bulun-

---

[141] II. James olmalıdır, *W. of N.* Kitap iii. bölüm ii. cilt i. s. 395.

[142] *Ibid.* s. 394 VII Henry'nin on dördüncü yılı gibi daha kesin bir tarih vermektedir, bkz. Bacon, *Abridgement*, s.v. Ejectment, cilt ii. s. 160 ve Blackstone, *Commentaries*, cilt iii. s. 201.

[143] Bu itiraz *W. of N.* Kitap v. bölüm ii. pt. ii. art. 1, cilt ii. s. 422'de, aynî kiraların hizmet kiraları ile birlikte mahkûm edildiği kısımda yer almaz.

[144] *Ibid.* Kitap iii. bölüm ii. cilt i. ss. 396, 397.

ması sebebiyle kendi toprağıyla yetinmeyip başka bir arazi kiralayan kimse baskıdan emindir.[145]

Pek çok başka şart da toprakların tek elde toplanması sürecinin devamıyla aynı zamana denk geldi. Ekberiyet hakkı, bir hayli zaman önce ortaya çıkmıştı ve arazilerin bölünmesine engel olmuştu. Şartlı miras uygulaması da günümüze değin aynı kötü sonuçlara yol açmıştır. Feodal yasaların mülklerin transferi konusundaki sıkıntıları da tarımsal gelişmenin yavaşlamasına sebep olmuştur. Herhangi büyüklükteki başka herhangi bir mülk, anında alınıp satılabilirken dört-beş dönümlük bir toprak parçasını satın alabilmek için mahkeme kayıtlarının incelenip hakkınızın hukuken tanınması bir hayli zaman alır. Bu durum, toprakların giderek daha az kişinin elinde toplanmasına ve sonucunda da gelişmelerinin durmasına yol açmıştır. Şayet toprak satışındaki tüm teamüller kaldırılmış olsa az bir miktar parası olan herkes onu arazi satın almaya yatırırdı ve topraklar, başka ellere geçerek çok daha iyi işlenirlerdi. Bin dönümlük bir arazinin bin serenlik elbise kadar kolay bir şekilde satın alınabilmesinin önünde hiçbir doğal gerekçe yoktur. Araziyi pazarın dışında tutmak daima onun gelişmesine engel olur. Küçük bir parça toprak satın alan bir tüccar, onu geliştirmek ister ve bunun için elinden geleni yapar. Büyük ve kadim aileler ise genelde evlerinin yakınındaki küçük bir hobi bahçesi dışındaki arazilerini geliştirmek için gerekli birikime veya meyle sahip değildir.

Bütün ülkelerde kamu düzeni adına yapılan hatalar da tarımsal ilerlemeyi büyük oranda durdurur. İki üç yılda bir şiddetli kıtlıklarla karşılaşan atalarımız, bu afetten kaçınmak için tahıl ihracatını yasaklamıştı. Bu, halen Avru-

---

145 "İngiltere'de yılda kırk şilinlik gelir yüzünden, ömür boyunca kaydıyla yapılmış bir kontrat, mutlak mülkiyet hakkı sayılıp, kiracıya parlamento üyeliği seçiminde oy verme hakkı kazandırır. Rençperlerin çoğunun böyle mutlak mülkiyet hakları olduğu için, bunun kendilerine verdiği siyasal önem dolayısıyla, bütün o tabakanın, arazi sahipleri yanında itibarı olur", *W. of N.* Kitap iii. bölüm ii. cilt i. s. 394.

pa'nın büyük kısmında uygulanan bir politikadır ve engellenmesi umulan tüm kıtlıkların da bizzat sebebidir. Dünyanın en verimli topraklarına sahip İspanya'da bollukla geçen bir yılda tahıllar, pek fazla gelir getirmeyecekleri için hasat edilmez ve ürünler toprakta çürümeye terk edilir. Bunun sebebi, genelde düşünüldüğünün aksine, insanların tembelliği değildir. Ürününü bu yıl elden çıkaramadığını gören çiftçi, arazisini otlağa çevirecektir. Gelecek yıl ise bir kıtlık olması mukadderdir ve çiftçi bu sefer de bir sonraki yıl için elden çıkarabileceğinden daha fazla ürün eker. Bu durumun, antik İtalya'nın insansızlaşmasının en önemli sebepleri arasında olduğu görülecektir. Tahıl ihracatı şiddetli cezalar koyularak yasaklanmış ve ithalatı ise yüksek primlerle desteklenmişti. Böylece İtalyan çiftçileri ürünlerini satabileceklerinden emin olamadıkları için üretime dair bir teşvikten mahrum kalmıştı. Cumhuriyet döneminin sonlarında imparatorlar ülkedeki tarımsal üretimi artırmak için çeşitli yöntemler denediler. Fakat istediklerinin önündeki en büyük engelin günlük olarak Mısır'dan ve Afrika'nın diğer bölgelerinden ithal edilen tahıl olduğunu fark edemedikleri için tüm teşebbüsleri etkisiz kaldı. *Caligula* ve *Claudius* bedelsiz olarak işlemeleri kaydıyla askerlerine toprak verdi fakat askerlerin bu yönde bir motivasyonu olmadığı için oldukça sınırlı seviyede bir ilerleme kaydedildi. *Virgil* de tarımı popülerleştirmek için *Georgica*'sını kaleme aldı fakat hepsi boşa gitti. İthal edilen tahıl, daima kendi üretebileceklerinden ucuzdu.[146] Yine buna paralel olarak Cicero'nun *De Officiis*'inde *Cato*'nun her türlü hayvancılığı tarıma tercih ettiğini görüyoruz. Yine İspanyol kralları da toprakların daha iyi işlenmesi için ellerinden geleni yapmıştı. IV. Philip moda haline gelsin diye bizzat kendisi tarla sürmeye gitmişti. Çiftçiler için, onlara iyi bir pazar sunmak dışında, her şeyi yapmıştı. Pek çok çiftçiye soyluluk unvanları bahşetmiş, anlamsız bir şekilde

---

[146] *W. of N.* Kitap i. bölüm xi. pt. i. cilt i. s. 159.

zanaatkârları ağır vergilerle yıldırıp onları kırsal bölgelere gitmeye zorlamış, şehirlerin kalabalıklaştığı ölçüde taşra nüfusunun azaldığını düşünmüştü. Bu düşünce oldukça saçmaydı zira bir şehrin yoğun nüfuslu olması, kırsalın nüfuslu olmasının da başlıca sebebidir. Çünkü yoğun nüfus, üretime yönelik en büyük teşviktir. Şehirdeki her bir kimse, kırsal kesimdeki bir başkası sayesinde karnını doyurmaktadır. İnsanların şehirlere yerleşmesi, her zaman taşranın gelişmesinin işaretidir. Ülkenin başka hiçbir kesimi, yoğun nüfuslu şehirlerin yakınlarındaki yerler kadar kalabalık ve tarımsal olarak gelişmiş değildir.

Tüm bu sebepler, üretimin en önemli kolu olan tarımın gelişmesini engellemiş ve engellemeye devam etmektedir. Görüyoruz ki bir ülkede ne kadar zanaatkâr varsa tarım da o kadar gelişmiştir ve onlara engel olan sebepler âdeta tarıma yönelik engellermiş gibi sonuçlar doğurur. Tahılın serbest ihracat ve ithalatının, tarımın yararına olduğunu göstermek kolaydır. Tahıl ihracatının serbest bırakılmasından bu yana İngiltere'de tahıl depoları daha dolu hale gelmiş ve fiyatlar da düşmüştür. İhraç primi de başka şekillerde zararlıdır fakat (en azından) tahıl miktarını artırır. Hollanda'da tahıl, başka her yerden ucuz ve boldur ve kıtlık diye bir şey bilinmez. Bu ülke, Avrupa'nın büyük bir bölümü için âdeta tahıl ambarıdır. Bunu, sahip oldukları ihracat ve ithalat serbestîsine borçludur. Eğer yersiz düzenlemeler mevcut bulunmasa Avrupa'daki herhangi bir ülke her türlü tahılı ihtiyacının ötesinde üretebilir.

Zanaatlar ve ticaretteki ilerleme yavaşlığı da benzer sebeplerden kaynaklanır. Köleliğin mevcut olduğu her yerde tüm üretim köleler tarafından yapılır. Bunların köleler tarafından özgür kişilerce yapıldığı kadar iyi yapılması imkânsızdır zira çalışmaya yönelik herhangi bir motivasyonları yoktur. Yalnızca cezadan kaçınırlar ve asla kendi işlerini yapacak bir makine icat edemezler. Kendi birikimi olan özgür kimseler iş yapmakta kendilerine yardımcı olacağını düşündükleri herhangi bir icadı alabilirler. Bir ma-

rangoz eğer bir planyanın bir bıçağa göre kendi işine daha fazla yarayacağını düşünürse demirciye gider ve kendisi için bir planya yaptırır. Fakat bu teklifi bir köle yapmış olsa tembel bir serseri olarak nitelenir ve işini kolaylaştırma şansı kendisine verilmez. Günümüzde Türkler ve Macarlar, aynı dağ silsilesinin farklı taraflarında benzer madenlerde çalışırlar fakat Macarlar, Türklere nazaran çok daha fazla üretim yapar. Çünkü onlar özgür kişileri çalıştırırken Türkler köle kullanırlar. Macarlar, bir zorlukla karşılaştıklarında bunun üstesinden gelmek için yeni bir yol icat etmeye çalışırlar. Ancak Türklerin aklına daha fazla köleyi işe koşmak dışında bir çözüm gelmez.[147] Tüm zanaatların kölelerce icra edildiği antik dünyada, hiçbir makine icat edilememiştir zira kölelerin hiçbir birikimi yoktu. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra aynı durum tüm Avrupa için de geçerli olmuştur.

Gelişmemiş bir toplumda savaştan başka hiçbir şey itibarlı değildir. *Odyssea*'da *Ulysess*'e zaman zaman korsan mı yoksa tüccar mı olduğu sorularak hakaret edilir.[148] O dönemlerde tüccarlık tiksindirici ve aşağılık bir iş olarak görülürdü. Fakat bir korsan veya haydut, askeri cesaret sahibi bir kişi olarak saygı görürdü. Topluma en faydalı olan insani prensiplerin hiçbir durumda doğal bir şekilde en saygın prensipler olarak kabul edildiğini göremeyiz. Açlık, susuzluk ve cinsel ilişki şehveti gibi duyguların insan türünün en büyük destekçileri olmalarına rağmen bunların hemen hemen tüm ifade edilişleri küçümseme

---

[147] 'On peut, par la commodité des machines que l'art invente ou applique, suppléer au travail forcé qu'ailleurs on fait faire aux esclaves. Les mines des Turcs, dans le bannat de Témeswar, étaient plus riches que celles de Hongrie; et elles ne produisaient pas tant, parce qu'ils n'imaginaient jamais que les bras de leurs esclaves.' Montesquieu, *Esprit des lois*, liv. xv. bölüm viii. *W. of N.* Kitap iv. bölüm ix. cilt ii. s. 269.

[148] *Odyssey*, ix. 252-255. Thucydides (i. 5), aktaran Grotius, *De iure belli et pacis*, lib. ii. cap. xv. § 5, bu ve benzeri pasajlara, ticaretin aşağılığına değil, korsanlığın onurlu geçmişine gönderme yapmak için atıf verir.

hissi doğurur. Benzer şekilde, insan zihnindeki alışveriş, takas, mübadele gibi zanaatların, ticaretin ve iş bölümünün en temelindeki fiilleri tetikleyen prensip olumlu hiçbir his uyandırmaz. Ödül olmaksızın bir şey yapmak veya bir şey vermek daima cömertçe ve asil bir davranıştır. Fakat takasta bir şeye karşılık başka bir şey almak yaygın olanıdır. Bunun en açık sebebi ise bu prensiplerin, doğa tarafından başka diğer zayıf prensiplerin ihtiyaç duyduğu ek desteğe ihtiyaç duymayacak şekilde yerleştirilmiş olmasıdır. İlkel çağlarda bu küçümseme hissi en üst seviyesine ulaşır ve gelişmiş bir toplumda dahi tamamen kaybolmaz. Ülkemizde bugün bile küçük bir satıcı belli bir ölçüde küçümsenir. Hiç şüphe yok ki toplumsal hayatın başlarında bir tüccar veya el işçisi küçümsendikleri için toplumun en alt tabakasına mahkûm olmuştu. Azat edilmiş köleler bile bu işleri yaptıklarında pek fazla birikim yapmaları imkânsızdı zira yönetim sert şekilde kendilerine baskı uyguluyordu ve iş yapma serbestîsi için para ödemek zorundalardı. *Kıyamet Günü* kitabında [*Domesday Book*][149] tüm bölgelerdeki tüm ticaret ve zanaat erbabının listesine, kaçının kralın emrinde olduğunun, kaçının bir piskoposun altında çalıştığının ve faaliyetlerini yürütmek için ne türlü onay ödemeleri yapmak zorunda olduklarının kaydına sahibiz.[150]

Tüccarlar hakkındaki bu bayağı ve aşağılık düşünce, ticaretin gelişmesini engelledi. Tüccar âdeta üreticiyle tüketici arasındaki aracı gibidir. Dokumacı, pazara bizzat kendisi gitmemelidir. Onun için bunu yapacak bir başkası bulunmalıdır. Bu kişinin de ürünleri satın alıp üreticinin geçimini sağlayabilecek kayda değer büyüklükte bir birikimi

---

[149] I. William döneminde oluşturulan bir komisyon tarafından arazileri ve toprak sahipliğini kayıt altında tutmak için hazırlanmaya başlanan 1086 tarihli bir tür sicil defteridir. Sanayi öncesi dönemde tutulan en kapsamlı ve önemli kayıtlar olarak nitelendirilmektedir. Ortaçağdaki toprak sahipliği konusunda elimizdeki en önemli belgedir.

[150] *W. of N.* Kitap iii. bölüm iii. cilt i. ss. 399, 400.

olmalıdır. Oysa tüccarlar aşağılandığı ve ticaret serbestîsi için yüksek vergi yüküyle ezildiklerinde iş bölümünü ve üretimin gelişmesini temin edecek kadar bir birikimi asla sağlayamazlar. Bu dönemlerde ticaret sayesinde para kazanabilen yegâne kişiler, serseri olarak addedilen, toprak satın alma özgürlüğü olmayan ve ticaret veya el işçiliği dışında bir alanda çalışamayan Musevilerdir. Ticaret onların karakterini bozamazdı zira dinlerinin onları hâlihazırda yaptığından daha iğrenç olamazlardı. Onlar dahi ağır şekilde ezildiler ve bunun sonucu olarak refah artışı önemli ölçüde zarar gördü.

Ticareti büyük oranda kısıtlayan bir diğer şey de hukuki sonuç doğuran son hak durumundaki sözleşmelere dair düzenlemelerin kusurlarıydı. Bu düzenlemeler, ilk başta mahkeme huzurunda yapılanlar dışındakiler için sözleşmelerin telafisini zorunlu kılmıyordu. Günümüzde kayda değer her türlü ticaret, komisyonlar tarafından yürütülüyor ve bunlardan sonuç çıkmazsa geriye yapılacak çok az şey kalıyor. Sözleşmelerin yaptırım gücüyle ilgili ilk genişleme yalnızca anlaşan tarafların taşınabilir eşyalarını kapsayacak şekilde yapılmıştı. Anlaşmayı çiğneyenin ne topraklarına ne de şahsına dokunulabiliyordu. Taşınabilir eşyalar genelde oldukça azdı ve dürüstlük de vahşi insanlar arasında geçerli faziletler arasında değildi. Dürüstlük ve dakikliği hayata sokan da ticarettir.

Ticaretin gelişmesinin önündeki bir diğer engel de bir yerden bir yere nakliyatın zorluğuydu. Başıboş insanların bir türü olan lorldlara bağımlı hizmetkârlar bir dönemde ülkeye doluştu. Bunların sebep olduğu şiddet ve kargaşa nedeniyle bir yerden bir yere gitmek oldukça zor hale geldi. Bunun yanı sıra, iyi ana yollar da mevcut değildi. Pek çok yerde nehirler gemiyle seyahat etmeye uygun değildi. Bu durum, Asya'da ve Doğu ülkelerinde hâlâ böyledir. İç bölgelerde tüm ticaret güvenlik nedeniyle binlerce yük arabasından oluşan büyük kervanlarla yapılır. Kendi ülkemizde bir adam Edinburgh'dan *Aberdeen*'e yola çıkma-

dan evvel vasiyetnamesini hazırlardı. Yabancı ülkelere seyahat ise bundan da tehlikeliydi. Her ülkenin yasaları yabancılara karşı olumsuzdur. Yabancıların yasalardan memnun olması zordur, hatta imkânsızdır. Bu durum bir miktar düzelse de deniz yolculuğu yine de zordu. Korsanlık itibarlı bir uğraştı. İnsanlar yön bulma konusunda bilgili değillerdi ve bu açıdan tehlikelere açıklardı. Tüm bu risklerin fiyatı ticaret mallarına ekleniyordu ve bu sebeple mallar doğal fiyatlarının çok üzerinde fiyatlarla satıldıkları için ticaretin gelişimi yavaşlıyordu.

Atalarımızın akıllıca bir müessese olduğunu düşündükleri bir diğer düzenleme de yine aynı etkiye sebep olmuştur. Bu, Avrupa'nın her yerindeki fuarlar ve pazarlardı. On altıncı yüzyıla kadar tüm ticaret fuarlarda yürütülüyordu. *Bartholomew*[151], Leipzig, *Champaigne*'deki *Troy* ve hatta Glasgow fuarları antik dönemde en çok bilinenlerdi. Bunlar, en merkezi ve iş yapmak için en uygun yerlerdi. Tüm kumaş ve sığırlar, kırsaldan önceden tayin edilen buluşma yerlerine, müşterilerin de zarara uğramaması için aynı günde getiriliyor ve başka bir gün satış yapılmasına izin verilmiyordu. Kırsalı dolaşarak malları satın alan iş bozucular, malların pazara getirilmemesini teşvik ettikleri için sert şekilde cezalandırılıyordu. Hiçbir yere yalnız gitmek güvenli değilken bu belki gerekliydi. Fakat fuarlar düzenlenmese bile alıcıyla satıcı birbirlerine ulaşmanın bir yolunu bulacaktır. Kolay sevkiyat ve ticaret trafiğinin başka diğer kolaylıkları, malları sabit pazara getirmek suretiyle alım satımı belli bir sezona hasretmeye nazaran daha avantajlı olacaktır. Bir dönem gerekli olan tüm fuarlar şimdi gerçek bir rahatsızlık kaynağıdır. İnsanların, eski âdetlerini korumaya gayret etmeleri, o âdetlerin sebepleri ortadan kalktığında saçma hale gelmektedir.

Ticaretin önündeki bir diğer engel de kendilerine belli

---

[151] "Londra'daki yağsız, siyah Galler sığırı fuarı", Postlethwayt, *Dictionary of Trade and Commerce*, 1751, s.v. Fair.

bir bölgede belli bir ürünü satma inhisarı verilen şehirlerdir. *Calais*, İngiliz hâkimiyetindeyken uzun bir süre boyunca pamuk inhisarına sahipti.[152] İnsanlar, pamuklarını bu denli uzaktaki inhisar sahibi bir şehre taşımak zorunda oldukları için ürünlerin fiyatları da oldukça yüksekti. Ancak bu ayrıcalık, ona sahip olan şehir için büyük bir avantajdı ve bu yüzden de kral, kendisini en hoşnut eden şehirlere bu imtiyazı veriyordu. Kendisine itaatsizlik ederlerse de imtiyazı geri alıyordu.[153] İnhisar uygulaması, fuarların ve pazarların tüm dezavantajlarının yanı sıra bir de ürünlerin yalnızca tek bir yerde satılabilmesi dezavantajına da sahipti. Bu sebeple takas hürriyeti ve en nihayetinde iş bölümü zarar görüyordu.

İthalat ve ihracata yönelik her türlü vergi de ticareti kısıtlar. Tüccarlar, ilk başlarda öyle aşağılık bir halde görülüyorlardı ki yasalar âdeta onları terk etmişti ve her ne olursa olsun devlete ödeme yapmak zorundaydılar. Ancak tüccarlar da bu vergileri malların fiyatlarına eklemek zorunda oldukları için onların fiyatları yükselir, çok azı satılır, üretici de caydırılır ve böylece iş bölümü aksar.

İlk başta hangi iyi maksatla kurulurlarsa kurulsunlar tüm tekeller ve geniş imtiyazlı şirketler de aynı olumsuz sonuçlara yol açar. Benzer şekilde ilk olarak devletin bir yükümlülüğü olarak ortaya çıkan çıraklık düzenlemesinin sonuçları da olumsuz olma eğilimindedir. Çok fazla kötü üretilmiş kıyafetin sebebinin terzilerin uygun şekilde eğitilmemesi olduğu düşünülüyordu. Bu yüzden de yapılan bir düzenlemeyle bir kimsenin terzilik iddiasında bulunmadan önce yedi yıl boyunca çıraklık yapması zorunlu kılındı. Fakat bu hiçbir şekilde kötü kıyafet dikilmesini engellemek için yeterli bir tedbir değildir. Bizzat kendiniz,

---

152 Yani, "ihraç edilmiş". Bir sonraki cümle muhtemelen münhasıran *Calais*'e gönderme yapmaz; daha genel Pazar şehirlerine atıf yapar. Zira "bu mesafe" ifadesi, ister yerli ister yabancı tüketime arz edilen her türlü yünün oraya taşınması gerektiği şeklindeki yanlış kanıyı uyandırır.
153 Bkz. John Smith, *Memoirs of Wool*, 1747, bölüm vii, §§ 15, 16.

büyük miktarlardaki kıyafeti kontrol edemezsiniz. Bu iş, hükmüne itibar edilmek zorunda olan bir denetimciye bırakılmalıdır.[154] Tüm diğer sebeplerden daha önemlisi, bir ürüne teşvik vermek ve diğerini zora koşmak, servetin elbirliğiyle oluşumunu engeller ve ticaretin doğal seyrine zarar verir.

Kamusal düzenlemelerin insan tutumları üzerindeki tesirlerini incelemeden evvel vergileri veya devlet gelirlerini inceleyeceğiz. Aslında bu, refah artışının çok yavaş olmasındaki sebeplerden birisidir.[155]

[EK] (§ 17: Ticaretin Tutumlar Üzerindeki Etkisi)

Şimdi de geriye kamu düzeni bölümünün son parçası olan ticaretin, halkın tutumları üzerindeki etkisini göstermek kaldı. Bir ülkede ticaret başladığı vakit, dürüstlük ve dakiklik de daima ona eşlik eder. Bu faziletler, gelişmemiş ve barbar toplumlarda neredeyse hiç bilinmezler. Avrupa'daki tüm milletler arasında ticarete en düşkün olan Hollandalılar, sözlerine en sadık olanlardır. İngilizler ise İskoçlardan daha iyi durumdadırlar fakat Hollandalıların gerisindedirler. Yine ülkenin uzak bölgelerindeki verilen söze sadık olma oranı ticaretle uğraşılan yerlerin çok altındadır. Bu durum hiçbir şekilde bazılarının söylediği gibi milli karaktere atfedilemez. Bir İngiliz veya İskoç'un anlaşmaları tam vaktinde yerine getirmek konusunda bir Hollandalı kadar iyi olmamasının tabii bir sebebi yoktur. Bu durum, daha ziyade her insanın hareketlerini tayin eden genel prensip olan kişisel çıkara indirgenebilir. Kişi-

---

[154] *W. of N.* Kitap i. bölüm x. pt. ii. cilt i. ss. 125-130.

[155] Adam Smith burada "Devletin Gelirleri" başlıklı üçüncü kısma geçmekte ve "Kamu Düzeni"nin son başlığı olan "Ticaretin Tutumlar Üzerindeki Etkisi"ni daha sonra "Ek" başlığı altında vermektedir. Bütünlük göstermesi bakımından Türkçe çeviride ileride "Ek" olarak ifade edilen on yedinci alt başlığı ("Ticaretin Tutumlar Üzerine Etkisi") buraya taşıyoruz. Dolayısıyla Smith'in bu paragrafta ifade ettiği atlamayı yapmamış oluyoruz.

sel çıkar prensibi, faydanın nerede olduğuna bağlı olarak kişileri belli bir şekilde davranmaya iter ve bir Hollandalı kadar bir İngiliz'in de fıtratına dercedilmiştir.[156] Bir satıcı, itibarını yitirmekten korkar ve her bir taahhüdünü yerine getirmek konusunda titizdir. Bir adam günde belki yirmi anlaşma yaptığı zaman, hile yapıyormuş gibi görünmesi kayba yol açacağı için komşularına zorluk çıkarmaya çalışmak ona pek bir şey kazandırmaz. İnsanların nadiren bir diğeriyle bir anlaşma yaptığı durumlarda ise bir şekilde hile yapmaya meyyal olduklarını görürüz. Zira zekice bir hileyle kazanabilecekleri, itibarlarının alabileceği zarar nedeniyle uğrayacakları kayıptan fazladır.

Politikacı diye andığımız kimseler, dürüstlük ve dakiklik konusunda dünyanın en parlak kişileri değildirler.[157] Farklı ülkelerin sefirleri ise bundan da kötü durumdadır. Elde edecekleri en küçük bir fayda için tebrik edilirler ve güzel bir anlaşma neticesinde dürüstlükten bu derece uzak oldukları halde kendileriyle iftihar ederler. Bunun sebebi ise ülkelerin birbirleriyle bir yüzyıl içerisinde iki veya üç kereden fazla müzakere yapmamaları ve bu yüzden de küçük bir hileyle kazanabileceklerinin kötü itibar sahibi olmakla yitireceklerinden fazla olmasıdır. Fransa'nın bizdeki itibarı XIV. Lewis'ten beri bu şekilde kötüdür fakat bu du-

---

[156] "Diğer insanların cehaletinden ve aldatmacadan yararlanmak için yeteneklerini ve zekâlarını kullanırlar; kanunu bilen büyük uygulayıcılardır: Diğer noktalarda, kendileri gibi olduklarını anladıkları, adaleti ve hukuku bilen diğerleriyle karşılaştıklarında, dünyanın en açık ve en iyi tacirleridirler. Savaşın disipline olduğu gibi –ve aslında o olmasaydı, tacirlerin işportacı ve askerlerin hırsız olacakları-, ortak dürüstlüğe bağlı olan, aralarında ticaret yapılması gereği ile ortaya çıkan bir gelenekten veya vicdan ve ahlak ilkesinden türemiş gibi görünmeyen tüccarlardır. Temple, "Observations upon the United Provinces", içinde *Works*, 1757, cilt i. s. 154.

[157] *W. of N.* Kitap iv. bölüm ii. cilt ii. s. 41'de genel ilkelerle uyumlu bir yasa koyucu, "meclisi olayların bir anlık dalgalanmasıyla yönlendiren sözde devlet adamı ya da siyasetçi olarak adlandırılan, sinsi ve kurnazlıkla," karşılaştırılır.

rum onun ne çıkarına ne de görkemine en ufak bir zarar vermiştir. Fakat devletler de tüccarlar gibi günde birkaç kez birbirleriyle müzakere yapmak zorunda olsalardı, onların da itibarlarını korumak için daha hassas olmaları gerekirdi. Anlaşmaların sıklığı arttıkça insanlar herhangi tekil bir anlaşmadan çok fazla kazanç beklemezler. Tüm anlaşmalarda gösterecekleri dürüstlük ile dakiklik sayesinde ve gerçek çıkarının nerede olduğunu anlayacak sağduyuya sahip olarak, herhangi bir şüpheye yer bırakmaktansa hakkı olanı kaybetmeyi seçerler. Bu türden şeyler nadir oldukları kadar tiksindiricidir de. Halkın çoğu tüccar olduğu zaman dürüstlük ve dakiklik daima revaçtadır. Bu yüzden de bunlar, bir ticaret toplumu için temel faziletlerdir.

Ne var ki ticaret ruhundan neşet eden olumsuzluklar da vardır. Bunlardan ilki, ticaretin insanların bakış açılarını daraltmasıdır. İş bölümünün mükemmelliğe ulaştığı yerlerde her bir adam yalnızca basit bir işi yapmakla mükelleftir. Bir kimsenin tüm dikkati bu yapmakla görevli olduğu işe yönelmiştir ve aklında doğrudan bu işle ilgili olan şeyler dışında çok az düşünce vardır. İnsan zihni farklı türden şeylerle meşgul olduğunda gelişir ve genişler. Bununla bağlantılı olarak bir taşra zanaatkârı, bir şehir zanaatkârına kıyasla daha fazla şey hakkında fikir sahibidir.[158] Taşra zanaatkârı aynı zamanda hem bir doğramacı, hem bir marangoz, hem de dolap imalatçısıdır. Buna bağlı olarak da haliyle zihni çok farklı türden şeylerle meşgul olmak zorundadır. Şehirli zanaatkâr ise yalnızca dolap imalatçısıdır ve tüm zihnini bu belli işe yoğunlaştırabilir. Çok farklı şeyleri kıyaslama imkânına sahip olmadığı için kendi işi dışındaki konulardaki görüşleri hiçbir şekilde ilk zanaatkârınki kadar geniş olmayacaktır. Aynı durum, tüm dikkatini, on sekiz aşamalı bir işin yalnızca on yedinci

---

158 *W. of N.* Kitap i. bölüm x. pt. ii. cilt i. s. 134'te köylünün şehirliye üstünlüğünün "genel olarak bilindiği" söylenmez ama yalnızca "her ikisiyle iş veya merak gereği konuşanlar tarafından bilinir" denilir.

aşamasına yönlendirmekle görevli olan bir kimse için çok daha fazla geçerlidir. Tüm ticaret toplumlarında alt seviyelerdeki insanların son derece aptal olması dikkate şayandır. Hollandalı avam tabakası için bu hüküm son derece uygundur. İngilizler için İskoçlara kıyasla daha da uygundur. Kural geneldir, şehirli alt sınıflar, taşradakiler kadar; zengin ülkelerdekiler fakir ülkelerdekiler kadar zeki değildir.[159]

Ticaretle beraber ortaya çıkan bir diğer olumsuzluk da eğitimin büyük ölçüde ihmal edilmesidir. Zengin ve ticaretin gelişmiş olduğu ülkelerde, tüm faaliyetleri çok basit işlere dönüştüren iş bölümü, çocukların çok erken yaşlarda çalıştırılabilmesine imkân sağladı. İşin doğrusu, iş bölümünün çok gelişmiş olmadığı ülkemizde en vasat hamal bile okuma yazma bilir, zira eğitimin maliyeti düşüktür[160] ve bir ebeveyn çocuğunu altı-yedi yaşından önce başka bir işte kullanamaz. Fakat İngiltere'nin ticaret bölgelerinde durum bundan farklıdır. Birmingham'da altı-yedi yaşındaki bir çocuk günde üç-altı peni kazanabilir. Bu yüzden de ebeveynleri bu çocukların en kısa sürede çalışmaya başlamalarını çıkarlarına uygun görür. Böylece, çocukların eğitimleri ihmal edilmiş olur. Aslında alt tabakalardaki insanların çocuklarına verilen eğitim, öyle kayda değer bir eğitim de değildir. Ancak bu kadarı bile o çocuklara muazzam bir hizmet imkânı sağlar ve bundan mahrum kalmak, kesinlikle en büyük talihsizliklerinden biridir. Bu sayede okumayı öğrenebilir ve böylece dinin büyük faydalarından istifade edebilirler. Bu faydayı yalnızca dindarlık anlamında düşünmemek gerekir, aynı zamanda bu sayede üzerinde düşünüp yorum yapabilecekleri konular da edinirler. Bu açıdan, taşra okullarının faydalarını gözlemleyebiliriz. Çok ihmal edilmedikleri takdirde bu okulların mükemmel kurumlar olduğunu kabul etmemiz gerekir. An-

---

[159] *W. of N.* Kitap v. bölüm i. pt. iii. art. 2, cilt ii. ss. 365-367.
[160] *W. of N.* Kitap v. bölüm i. pt. iii. art. 2, cilt ii. s. 369.

cak, bu eğitim eksikliğinin yanı sıra, çocukları erkenden çalıştırmaya başlamanın sebep olduğu bir başka ziyan daha vardır. Erkek evlat, babasının kendisine muhtaç olduğunu fark ederek onun otoritesine boyun eğmemeye başlar. Büyüdüğünde kendisini nasıl meşgul edeceğine dair hiçbir fikri yoktur. İşte olmadığında kendisini ayyaşlığa ve serseriliğe vurur. Dolayısıyla İngiltere'nin ticaret bölgelerinde satıcıların çoğu sefil bir haldedir. Haftanın yarısında çalışmak geçimlerini sağlamak için yeterlidir ve eğitimsiz olduklarından ötürü serserilik ve safahattan başka bir meşgaleleri yoktur.[161] Bu yüzden, tüm dünyayı giydiren bu kimselerin kendilerinin paçavralar içerisinde olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Ticaretin bir başka olumsuz etkisi ise insanoğlunun cesaretini kırması ve savaşçı ruhu tüketme eğilimidir. Tüm ticaret toplumlarında iş bölümü sınırsızdır ve herkesin aklı yalnızca belli bir şeyle meşguldür. Örneğin, büyük ticaret şehirlerinde, Hamburg ve İrlanda ketenlerinin alım satımları bambaşka işler olduğu için keten tüccarları çeşit çeşittir. Kimi hukukçular kralın meclisinde, kimileri halk mahkemelerinde kimileri ise temyizde görevlidir. Bunların her biri bir diğerinin işinden büyük ölçüde bihaberdir. Keza, savaşmak da bir mesleğe dönüşür. Her bir kimsenin yalnızca bir iş kolunu öğrenecek kadar vakti olduğu için herkesin harp sanatını öğrenip devamlı pratik yapması son derece dezavantajlı olacaktır. Bu yüzden de ülke savunması, bundan başka işi olmayan bir grup kimseye tevdi edilir ve halkın büyük çoğunluğu, askeri cesaretlerini yitirir. Zi-

---

161 "Bu krallığın sanayiinden endişe edenler, hükümler çok sevimli olmadığı sürece yoksulların haftada dört günün üzerinde emek vermeyeceklerini tecrübe ile bilirler. ... Buğday ve diğer ürünlerin fiyatı düştüğünde, ... boşanma ve sefahat artar", *Considerations on Taxes as they are supposed to affect the Price of Labour in our Manufactories: also some reflections on the general behaviour and disposition of the Manufacturing Populace of this kingdom; showing by arguments drawn from experience that nothing but necessity will enforce labour, &c.*, 2nd ed. 1765, ss. 12-13.

hinleri sürekli lüks zanaatlarıyla meşgul olduğu için de kadınsılaşıp korkaklaşırlar.

Evrensel tecrübe, bu hükmü teyit eder.

1745 yılında dört-beş bin kadar çıplak ve silahsız İskoç köylüsü, ülkenin gelişmiş bölgelerini savaşmaktan hoşlanmayan buradaki halkın hiçbir direnişiyle karşılaşmadan ele geçirmiştir. Bunlar, İngiltere'ye de nüfuz etmiş ve tüm ülkeyi alarma geçirmiştir. Şayet eğitimli bir orduyla karşılaşmasalardı tahtı kolayca ele geçirebilirlerdi. İki yüzyıl önce böyle bir girişim millet ruhunu canlandırabilirdi. Atalarımız cesur ve savaşçıydı, zihinleri tarım ve ticaret işlerini düşünmekten zayıf düşmemişti. Hepsi en şiddetli bir düşmana direnmek için cesaret ve coşkuyla hazırdı. Tam da aynı sebepten ötürü, dört yüz-beş yüz kişilik bir Avrupalı ordusu, Hindistan'ın içlerine kadar ilerleyebilmiş, Çinliler daima Tatarlar tarafından alt edilmişlerdir. İşbölümünün ve lüksün en üst seviyeye ulaştığı ülkelerde, devamlı bir ordu bulunmaz ve tüm halk, barışçıl zanaatlarla meşguldür. Hendekleri olmasa Hollanda, kolay bir lokma olurdu. Bu yüzyılın başlarında Hollanda ordusu savaş meydanında yenilince halkın geri kalanı kendilerini savunmak için silaha sarılmak yerine ülkelerinden kaçıp Doğu Hint Adalarına yerleşme planı yapmıştı.[162] Bir ticaret ülkesi dışarıda zorlu olabilir ve kendisini donanma ve ordularla savunabilir. Ancak bunlar aşılıp düşman ülke topraklarına ayak bastığında fetih kolay olacaktır. Aynı gözlemi Roma ve Kartaca için de yapmak mümkündür. Kartacalılar genellikle uzak seferlerinde zafer kazanıyorlardı. Fakat savaş, kendi topraklarına taşındığında Romalılarla baş edememişlerdi. Bunlar, tüccar ruhuna sahip olmanın dezavantajlarıdır. İnsanların zihinleri daralmaya uğrar ve gelişmeye elverişsiz hale gelir. Eğitim hor görülür, en

---

[162] On sekizinci yüzyılın başında değil, 1672'de. Hume, *History of Great Britain*, cilt ii. 1757, s. 226. Belki de altı sayfa evvel Hume'un Hollanda'nın kuzeyi ile ilgili olarak "ele gelir bir kanıt" ifadesini kullanmış olması basit tesadüf değildir.

azından ihmal edilir. Kahramanlık ruhu da neredeyse tamamen kaybolur. Bu arızaları giderebilmek için ciddi dikkat sarf etmeye değer bir konudur.

Böylece, yasaların üç büyük konusu olan adalet, kamu düzeni ve gelirleri bitirmiş oluyoruz. Şimdi ise hukuk ilminin dördüncü genel parçası olan silahlı güçler bahsine geçiyoruz.[163]

---

[163] Yukarıda ifade ettiğimiz üzere bu bölüm "Gelirler" konusundan sonra eklenmiş fakat Türkçe çeviride ilgili bölümün altına kaydırmıştık. Dolayısıyla bu kitapta "Silahlı Güçler" değil "Gelirler" başlığı ile devam ediyoruz.

[KISIM III: DEVLETİN GELİRLERİ]

[GİRİŞ]

Toplumsal hayatın başlarında, bir kamu görevlisi bir ücret almadan tüm kamusal işleri yürütüyordu ve statüsü itibarıyla mutmaindi. Bu durum, Tatarlar, Araplar ve *Hottentot*larda bugün dahi mevcuttur. Yalnızca gönüllü hediyeler kabul edilir -ki bunlar daima olumsuz etkilere sahiptir- fakat taraflardan biri vermeye biri almaya rıza gösteriyorsa bu engellenemez. Roma eyaletlerinin valileri de gelirlerini bu şekilde elde ediyorlardı. Ne zaman ki, devlet işleri bu kamu görevlilerinin tüm zamanını alacak kadar karmaşık hale gelir, hiç kuşkusuz, bu iş için belli bir ücret ödenmesi zarureti doğar. Bu ücret, kamu tarafından ödenmediğinde görevli kişi, ücretini daha tehlikeli yollarla edinmeye çalışır. Çok az kimse hiçbir ücret talep etmeyecek kadar cömerttir. Bu sefer, görevliye başvuran herkes hediye getirmek zorunda kalır ve en büyük hediyeyi verenin işi en iyi şekilde görülür.

Yönetim, birazcık daha gelişince ambarlara ihtiyaç doğar, gemiler yapılır, saraylar ve diğer kamusal binalar inşa ve idame edilir. Bunun sonucu olarak da kamusal gelirler toplanmaya başlanır. Aslında Roma'da ilk başta savaşlar için para toplanmamıştı zira askerlere ödeme yapılmak zorunda değildi. Vahşi kavimlerde de durum daima böyleydi. Atina'da herkes savaşa giderken kendi masraflarını kendisi karşılardı. Aynı durum, feodal lordlarımız için de geçerliydi. Savaşa gitme mükellefiyeti, kiracılık ve vassallık mükellefiyetiyle irtibatlıydı. Bu tip bir uygulama, uzun

ömürlü olamazdı ve nitekim uygulamanın Roma'da sona erdiğini, cumhuriyetin çökmesinin en önemli sebebi olduğunu görüyoruz. Eyalet valileri halktan bu türlü fena haraçlar topladılar ve halkı kendilerine karşı soğuttular. Bu yüzden de halk, ülkenin savunmasında yardıma ihtiyaç varken valilere yardım etmedi.

[§ 1. Mülkiyet Vergileri]

Arazi mülklerinin dağıtılmasından sonra toprakların bir bölümü genelde yönetimin ayakta kalması için tahsis edilirdi. Yunanistan'ın özgür devletlerinde bu maksatla ayrılmış araziler vardı. Nitekim Aristo'nun özel mülklerin yönetime ait arazilerin etrafını çevirmesi gerektiğine, zira şehre yakın arazilerin daima savaş için ayrıldığına, çünkü bu arazilerin müdafaasından emin olunduğuna, düşmanın ise ilk olarak sınırlara yakın arazileri işgal edeceğine dair düşüncelerini görüyoruz.[1] Tüm yabanıl memleketlerde toprakların egemenlik maksadına yönelik olarak tahsis edildiğini, bu yüzden de vergiler ve gümrük kesintilerine pek yer olmadığını gözlemliyoruz. Bunun ise kötü bir düzenleme ve refahın yavaş artışındaki nedenlerden biri olduğunu göstereceğiz.

Britanya yönetimini ayakta tutabilmek için ne kadar büyük topraklara ihtiyaç olduğunu bir tahayyül edelim. Yönetimin barış zamanlarındaki bir yıllık masrafları üç milyonken tüm toprakların kira gelirleri yirmi dört milyonu bulur. Bu sebepten ötürü yönetim, toprakların sekizde birini elinde bulundurmalıdır. Daha da ileri giderek bu denli büyük bir toprak parçasının nasıl işlendiğini de hesaba katarsak ihtiyaç duyulan toprak büyüklüğü devasa olacaktır. Pek çok nedenden ötürü, bu toprakların yarısı bile geri kalanlar kadar iyi işlenemese de öyle kabul etsek, yönetim,

---

[1] Aristoteles özel mülklerin yarısının kentin yakınlarında diğer yarısının ise sınırda olmasını önermektedir. Her bir yurttaşın, her iki parçada da hissesi olmalıdır. *Politics*, 1330a, ss. 14-23.

tüm ülkenin dörtte birini elinde tutmak zorunda olacaktır. Bu yüzden bu şekilde ülkenin birikimleri büyük oranda azalacak ve çok daha az kişi hayatını idame ettirebilecektir. Yönetimin pahalı hale gelmesiyle birlikte, onun devamlılığını toprak kiralayarak sağlamaya çalışmak en kötü tercih olacaktır. Görüyoruz ki gelişmiş bir ülkedeki yönetim, yabanıl bir ülkedekine kıyasla çok daha masraflıdır. Bir yönetimin diğerinden daha masraflı olduğunu söylemek, bir ülkenin diğerine göre daha gelişmiş olduğunu söylemekle aynı şeydir. Yönetimin masraflı halkın ise baskı altında olmadığını söylemek de halkın zengin olduğunu söylemek demektir. Gelişmiş bir ülkede ihtiyaç olup yabanıl bir toplumda gerek duyulmayan pek çok masraf kalemi vardır. Ordular, donanmalar, müstahkem yerler ve kamu binaları, hâkimler ile gelir memurları mutlaka istihdam edilmelidir. Eğer bunlar ihmal edilirse kargaşa doğar. Tüm bunları karşılamak için kira gelirlerine dayanmak dünyanın en uygunsuz işi olacaktır.

Vergiler, şu iki bölüm altında değerlendirilmelidir: Mülkiyet ve tüketim vergileri. Bunlar, vatandaşların yönetimin devamlılığına katkıda bulunmalarının iki yöntemidir. Arazi vergileri ilk gruba girerken mallara uygulanan tüm vergiler ikinci kısma dâhildir.

Mülkiyetler özetle üç çeşittir. Toprak, servet ve para. Topraktan vergi almak kolaydır, çünkü her bir kimsenin ne kadarına sahip olduğu açıktır. Ancak servet ve paradan vergi almak, oldukça keyfi işlemler olmaksızın bir hayli zordur.[2] Bir kişiyi ticaret esnasında, ne kadar mala sahip olduğunu anlamanın tek yolu olarak muhasebe kayıtlarını göstermekle mükellef kılmak ise bu kişiye büyük bir meşakkattir. Bu, özgürlüğün ihlalidir ve itibarını zedeleyerek çok kötü sonuçlar doğurabilir. Ticaret yapan kimseler, kimi zaman başkalarından çok daha kötü durumdadırlar. Fakat eğer bu zorluk nedeniyle para veya birikimlerden

---

[2] *W. of N.*, kitap v, bölüm ii, kısım ii, madde 2, cilt ii, s. 442.

değil de araziden vergi alınırsa büyük bir adaletsizlik yapmış olabilirsiniz. Fakat para ya da birikimlerden baskıcı olmaksızın vergi almak zor olduğu için bu yöntem pek çok ülkede kullanılmaktadır. Örneğin Fransa'da, vatandaşların gerçek ekonomik durumunu ortaya çıkarmak için her bir fatura ibraz edilir ve tüm ticari faaliyetler bir noterin huzurunda yapılır. Tüccarın muhasebe kayıtları incelenir ve böylece arazi, birikim ve paranın hepsinden aynı şekilde vergi alınmış olur. İngiltere'de ise bu üçünden yalnızca arazi vergilendirilir[3], çünkü diğer ikisini vergilendirmek bir ölçüde despotizm görüntüsü verir ve özgür kimseleri öfkelendirir. Toprak vergisi dışındaki vergilerimiz büyük oranda mallara uygulanır. Bu durumda toprak sahiplerine uygulanan vergiden daha da büyük bir adaletsizlik vardır. İnsanların tüketimleri her zaman sahip olduklarıyla değil eli açıklıklarıyla orantılıdır. Mallara yönelik olarak vergi uygulandığı vakit bunların fiyatları muhakkak artar. Ticaret ehlinin anlaşmaya varması engellenir ve suni bir kıtlık zuhur eder. Üretim coşkusu azaldıkça üretilen ürün miktarı da azalır.[4]

Toprak mülkiyetinden vergi almanın, çok masraflı olmamak gibi büyük bir avantajı vardır. İngiltere'deki tüm arazilerin vergilerini toplamanın yönetime maliyeti sekizon bin paunttan fazla değildir. Vergi toplama memurları, vilayetin beyleri tarafından tayin edilirler ve emanetlerini ilgili devlet hazinesine güvenli şekilde götürmek için uygun tedbirleri almakla yükümlüdürler. Büyük meblağlara ulaşan gümrük ve özel tüketim vergilerinin ise tamamı, onları toplamakla mükellef olan memurlar tarafından tüketilir. Bu memurların başında, onların işlemlerini izleyecek amirler bulunmak zorundadır. Bu amirlerin üzerinde

---

[3] 'İngiltere'de arazi vergisi denildiğinde, servetin arazi ile aynı oranda vergilendirilmesi kastedilir ... ve İngiltere'de servet, yıllık değerinin ellide birine zar zor vergilendirilir", *W. of N.* Kitap v. bölüm ii. pt. 2, art. 2, cilt ii. ss. 443-444.

[4] *Ibid.* madde 1, cilt ii. s. 418.

ise müdürlerin emrindeki vergi toplayan memurlar bulunur. Müdürler de hazineye hesap verirler. Bu memurların geçimini sağlamak için devletin ihtiyaç duyduğundan çok daha fazla vergi toplanmalıdır ki bu da apaçık bir dezavantajdır.

Araziden alınan vergilerin bir diğer avantajı da üretilen tahıl veya sığırla değil kiralanan toprakla orantılı olması sebebiyle malların fiyatlarını artırmamasıdır. Kiracı eğer vergisini öderse çok daha az kira öder. Tüketim vergisi, malların fiyatlarını yükseltir ve daha az kişinin ticaret yapabilmesine neden olur. Bir kişi şayet bin pauntluk tütün alırsa yüz paunt vergi ödemesi gerekir. Bu nedenle de istediği ölçüde büyük bir ticaret yürütemez. Böylece, ticaret yapabilmek için daha yüksek bir birikim gerektiğinden tacirlerin sayısı azalır zenginler fakirlere karşı adeta tekel haline gelirler. İngiltere'de açık bir özgürlük ihlali olarak kişilerin durumlarını incelemeyle ilgili bir tür hassasiyetten ötürü birikimler ve paradan vergi alınmaz. Bunun yerine ise tüm vergi, tüketimden alınır. Bu yöntemin avantajları her ne olursa olsun ortada açık bir eşitsizlik vardır. Yıllık arazi vergisini ödeyen bir toprak sahibi lord, aynı zamanda tüketim vergilerinin de büyük bir kısmını öder. Bu sebeple arazi sahipleri, bir savaş durumunda masrafların kendi üzerlerine kalacağını düşünerek bundan en başta şikâyet ederken paralı kimseler kârlı çıkacakları için arazi sahiplerine karşı çıkarlar. Bu, belki de 'Tory çıkarları' olarak bilinen durumun devamlılığına sebep olur.

[§ 2. Tüketim Vergileri]

Mülkiyet vergileri, işin doğası gereği eşitken tüketim vergileri ise yine işin doğası gereği eşitsizdir. Zira bunlar, kimi zaman tüccarlar, kimi zaman tüketiciler, kimi zaman ise ithalatçılar tarafından ödenir ve bu ödeme de yine müşteriden tahsil edilir. Hollanda'da tüm mallar, umumi bir depoda depolanır. Bu deponun anahtarlarından birisi

gümrük temsilcisi tarafından, diğeri ise malların sahibi tarafından muhafaza edilir. Eğer mallar ihraç edilirse herhangi bir vergi alınmaz. Fakat ülke içinde satılacaklarsa tüketici; tüccara malların ücretini, gümrük temsilcisine ise gümrük vergisini öder. Bu yöntem, Sir Robert Walpole'nin en sonunda çöken meşhur uygulamasıyla büyük ölçüde aynıdır. Şöyle ki, o uygulamada da genel bir tüketim vergisi ihdas ediliyor, tüm ithal edilen mallar umumi bir depoya koyulduktan sonra vergi, bunların iç piyasaya satılması durumunda alınıyordu.[5] Bu uygulamanın, malların sahibini, malları üzerindeki otoritesinin sarsılması kaygısına itmesi benzeri problemleri vardır. Buna rağmen uygulama, Hollandalıları Avrupa'daki tüm diğer milletlere karşı avantajlı bir konuma taşır. Hollandalılar, bir açıdan diğer Avrupalıların nakliyecisi gibidir. Baltık bölgesinden ve ucuz olan başka yerlerden tahıl, bağbozumu mahsulünün güzel olduğu yerlerden şarap getirir, bir kıtlık olduğunu duyana kadar bunları yanlarında muhafaza eder ve ellerindeki malları kıtlık bölgelerine ihraç ederler. Fakat İngiltere'de malları ülkeye getirdiğiniz anda vergisini ödemek zorundasınızdır. Sonrasında bunları istediğiniz yere satabilirsiniz. Böylece tacir, edeceği kârdan uzun süreliğine vazgeçmiş olacağı için mallarını çok daha pahalıya satmak zorunda kalır. Hollandalılar ise iç piyasaya yaptıkları satış dışında vergi ödemek zorunda olmadıkları için İngilizlerden veya diğer milletlerden daha ucuza satış yapabilirler.

Öte yandan, tüketim vergilerinin mülkiyet vergilerine göre bazı avantajları da vardır. Tüketim vergilerinin ödemesi hissettirmeden olduğu halde binlerce paunt tutarında kirası olan araziye sahip birisi cebinden çıkan yüz paunt hususunda oldukça hassastır. Tüketim vergileri, tüccardan tahsil edildiği ve tüccar da onları fiyatlara eklediği, dolayısıyla da tüketiciler bu vergileri fark etmeden ödedikleri için çok fazla homurdanmaya sebep olmazlar. Yarım kilo

[5] *W. of N.* Kitap v. bölüm ii. pt. ii. madde 4, cilt ii. ss. 481-484.

çay aldığımızda, ödediğimiz fiyatın çoğunun yönetime aktarılan vergiler olduğunu düşünmeyiz. Bu yüzden de, miktarı, ürünün doğal fiyatıymışçasına memnuniyetle öderiz. Benzer şekilde, biraya ek bir vergi konulduğu vakit biranın fiyatı kaçınılmaz şekilde artacaktır. Fakat bu artışa yönelik öfke, asıl fail olan yönetime değil vergiyi bira fiyatına ekleyen satıcıya yönelecektir. Bu nedenle tüccar tarafından ödenen tüketim vergileri, özgürlükler açısından en uygun olanı olarak görülür ve yönetimin de en sevdiği vergi türüdür. Hollandalılar bir fıçı bira alıp parasını tüccara verir, sonra onu içmeye gidebilmek için bir o kadar da vergi memurlarına öderler. Aslında biz de temelde tam olarak aynı şeyi yapıyoruz fakat vergiyi bizzat ödemediğimiz için hepsini tek fiyat gibi düşünüyoruz. Eğer hiç gümrük vergisi olmasaydı porto şarabının şişesini altı peniden ucuza içebileceğimizi katiyen aklımıza getirmiyoruz.

Tüketim vergilerinin, mülkiyet vergilerine nazaran bir avantajı daha vardır. Bir kimsenin yıllık yüz paunt kirası olan bir arazisi varsa ve bu mülk yüksek değerli olarak kabul ediliyorsa bu mülkün yirmi pauntluk vergisi vardır. Bu meblağ, vergi memuruna yılın belli bir döneminde ödenmelidir fakat çok az kişi bu parayı kenarda hazır tutacak kadar kendi iradesine hâkimdir. Bu yüzden de vergi ödeme zamanında insanlar acil ihtiyaçlarını gidermek için bu yirmi paundu borç almak zorunda kalır. Bir sonraki ödeme zamanı geldiğinde yalnızca vergisini değil, geçen yıl borç aldıkları paranın faizini ödemekle de mükelleftirler. Bu sefer arazisini ipotek ettirmeye başlar. Yakından incelense görülecektir ki pek çok arazi sahibi bu şekilde iflas etmiştir. Bunu engellemenin en iyi yolu ise kiracılardan arazi vergisini kira ücretinin içerisinde tahsil etmektir.[6] Tüketim vergileri için ise bu problem söz konusu değildir. Bir kimse lüks tüketime çok fazla para harcadığını düşündüğü vakit tüketimini derhal azaltabilir. Bu yüzden tüke-

---

[6] *W. of N.* Kitap v. bölüm ii. pt. ii. art. 1, cilt ii. s. 418.

tim vergileri, bireylerin iflasına sebep olma eğilimi taşımadıkları için mülkiyet vergilerine göre daha makbuldür.

Görülecektir ki tüketim ve mülkiyet vergilerinin her ikisi de tahsil edilme şekillerine bağlı olarak üretim açısından az veya çok avantajlıdır. İngiltere'deki arazi vergisi daimi ve birörnektir. Toprağın işlenmişliğine bağlı olarak tespit edilen kira fiyatıyla birlikte artmaz; modern gelişmelere rağmen vergi eskisiyle aynıdır.[7] Fransa'da ise vergi, kira fiyatıyla orantılı olarak artar, bu ise toprak sahibi için (toprağın değerinin artırılması adına) büyük bir heves kırıcıdır. İngiltere'deki aşar vergisi de benzer bir etkiye sahiptir. Ürünümüzü hiç emek sarf etmeyen birileriyle paylaşacağımızı bildiğimizde topraklarımızın iyi işlenmesi için normalde gayret edeceğimiz kadar gayret edemeyiz. Yine de Fransız vergi sistemi, şimdi bahsedeceğimiz diğer başka gerekçeler sebebiyle de her açıdan bizim vergi sistemimize göre daha başarısızdır.[8]

Gümrük vergilerini tahsil etme şeklimiz açısından da Fransızlara karşı bir avantajımız vardır. Bizde gümrük vergileri tüccarlar tarafından bir defada ödenir. Mallar, gümrük müdürlüğü defterine kaydedildikten sonra izne tabi bir şekilde ülkenin her yerine engelleme ve işgaliye benzeri küçük giderler hariç ek masraf olmaksızın taşınabilir. Fransa'da ise gümrük vergisi, malların son olarak ulaştığı her bir şehirde tahsil edilir ve toplamda bizde başta alınan miktardan fazla değilse de ona eşit bir vergi alınmış olur. Böylece onların iç üretimi de gümrük vergilerinden zarara uğrarken bizim vergilerimiz yalnızca dış ticareti kısıtlar.

Bizde vergilerin komisyon tarafından toplanıp Fransa'da ise iltizam usulünün uygulanması -ki bu da verginin yarısının yönetimin eline geçmemesi demektir- bizim vergi si-

---

[7] *Ibid.*

[8] "Fransız vergi sistemi her açıdan Britanya'dan üstün görülmektedir", *Ibid.* madde 4 ad fin., cilt ii. s. 504.

temimizin bir diğer avantajıdır. İngiltere'de yedi milyonu geçen toplam vergilerin toplanmasının maliyeti üç yüz bin paundu bulmaz. Fransa'da ise her yıl toplanan yirmi dört milyon verginin on iki milyondan fazlası yönetimin harcamalarına ayrılır. Kalanı ise vergilerin toplanmasına harcanır ve mültezimin kârına tahsis edilir.[9] İngiltere'de limanlar dışında -birkaç yer hariç- hiçbir yerde vergi memuru zaruri değildir. Fransa'daki mültezimlerin kârı, bunların tüm masraflarını karşılayabilir. Bizde vergilerin toplanışında, sabit maaşları dışında bir geliri olmayan memurlar istihdam edilir. Fransa'da ise en yüksek teklifi yapan vergileri toplama işini alır. Bu kişi de bu miktarı belli bir süre içerisinde toplamakla mükellef olduğu için ve bunu yapamama riskini de üzerine aldığından ötürü oldukça yüksek oranda bir kâr elde etmeyi hak eder. Dahası, böyle bir açık arttırmada bu işi üstlenmeye ehil olanlar değil ticaret erbabı olan ve gerekli büyük birikim ile krediye sahip olup, güvenliği temin edebilecek az sayıdaki teklif sahibi yer alır. Teklif sahibi kişilerin sayısı az olduğu vakit bu kişiler aralarında anlaşıp tüm vergi toplama ihalelerini çok düşük fiyatlarla kazanabilirler.[10] Tüm bunlar göz önünde tutulduğunda İngilizlerin Avrupa'daki maliyesi en güçlü millet olduğu ve İngiltere'de vergilerin başka diğer ülkelere kıyasla çok daha münasip şekilde elde edildiği söylenebilir.[11]

Bu konuyla ilgili olarak, ihracata yönelik vergilerin ithalata yönelik vergilere kıyasla çok daha zararlı olduğunu gözlemlemek mümkündür. Bir ülkenin sakinleri, ürettikleri ürünlere uygulanan yüksek vergiler sebebiyle bir şekilde

---

[9] Hazineye yapılan ödeme, 1765'te "on beş milyon sterlin tutmamıştır" ve toplanan vergiler muhtemelen ikiye katlanmıştır. *W. of N.* Kitap v. bölüm ii. ad fin., cilt ii. s. 504.

[10] *Ibid.* ss. 499-504.

[11] "Devletimiz mükemmel olmayabilir, iyileştirilmesi gerekiyor olabilir fakat pek çok komşumuzdan ya daha iyi durumdadır veya onlara denktir", *Ibid.* s. 497.

ihracattan men edilirse bu üreticiler, ürünlerini satabilmek için iç tüketime mahkûm olurlar. Bu yüzden de üretim yapma motivasyonları düşer. Örneğin, Hamburg ketenine uygulanan vergi, bu ürünün yüksek miktarlarda ithal edilmesine engel olur ve yerli üreticinin daha fazla keten kumaşı üretmesini sağlar. Oysaki ithalata yönelik vergiler, vergiye tabi ürünlerin üretimini teşvik eder. Hâlbuki ithalata uygulanan tüm vergiler bu açıdan ülkenin üretimini doğal olmayan bir mecraya ittikleri için genelde zararlıdır. Bir alana daha fazla yatırım yapılması demek bir başka alana yapılan yatırımın azalması anlamına gelir. Fakat ihracata yönelik vergiler yine de daha tehlikelidir. Bunlar, İspanya'daki fakirliğin büyük sebeplerinden biridir. İspanyollar, her türlü ürünün ihracatına, vergilerin yabancılar tarafından ödendiğini varsayarak yüksek vergiler koymuşlardı. Eğer ithalata vergi koyarlarsa bu vergilerin ise kendi vatandaşlarınca ödeneceğini varsaymışlardır.[12] Oysa ürünlerinin üzerine ihracat vergisi yükleyerek vatandaşlarını iç tüketime mecbur bıraktıklarını idrak edememiş ve üretimi yıkıma uğratmışlardır.[13]

Vergilerle ilgili tüm bu anlatılanların sonucu olarak denebilir ki, refahın para miktarına dayandığına yönelik yaygın ön yargı, bu bağlamda tahayyül edildiği kadar zararlı olmayabilir. Ve bu algı, çok da uygunsuz olmayan düzenlemelerin yolunu açmıştır. Aldığımız maldan daha çoğunu sattığımız ülkeler, bize genelde işlenmiş ürünler satar. Oysa ki, sattığımızdan çoğunu aldığımız ülkeler ya da ticaret dengesinin bizim lehimize olduğu ülkeler ise bize genelde işlenmemiş ürünler satarlar. Mesela, Rusya'ya kaliteli keten ve diğer işlenmiş ürünleri küçük miktarlarda

---

[12] "Hem konuşmalarında hem de yazılarında, yabancıların ödediği emtiaya ağır ve buna karşılık, ithal edilmiş olanlar için ılımlı ödevler yükleneceği yolundaki yanlış anlamayı sürdüren bakanlar ve bürokratlar bulunmaktadır", Uztariz, *Theory and Practice of Commerce and Maritime Affairs*, Çev.: John Kippax, 1751, cilt ii. s. 52; cilt i. s. xiii.

[13] *W. of N.* Kitap v. bölüm ii. pt. ii. madde 4, cilt ii. ss. 495, 496.

sattığımız halde bunun karşılığında yüksek miktarlarda işlenmemiş ürünler alırız. Bu tarz bir ticaret oldukça avantajlıdır, çünkü işlenmemiş ve kaba haldeki ürünler istihdam yaratır ve pek çok insana geçim kapısı olur. Bu durum tamamen İngilizlerin, bu absürt anlayışa bağlı olarak ticaret fazlasının para ile ödendiği dış ticaret kalemlerini teşvik etmesinden kaynaklanır.

Başka vergi türleri de vardır ancak tabiatları büyük oranda aynı olduğu için burada bahsetmeye gerek duyulmadı. Böylece, vergilerin genel bir çerçevesini çizdikten sonra, vergilerle olan ilişkisinin de gereği olarak devlet tahvillerinin niteliğini, artma ve azalma sebeplerini incelemek yersiz olmayacaktır.

[§ 3. Devlet Tahvilleri]

Devrimden hemen sonra, yönetimin ihtiyaçları nedeniyle halktan, genelde cari faiz oranının üzerinde bir faiz oranıyla ve birkaç yılda geri ödenmek üzere borç toplanmasına gerek duyuldu. Bu faizlerin ödenmesi için tahsis edilen fonlar ise belli ürünlere koyulan vergilerdi. Bu vergiler ilk başta paraların geri ödenme süresini kapsayacak sınırlı bir süre için koyulmuştu. Fakat zamanla bu borçlar, yönetimin becerikliliği sayesinde kalıcı hale gelince tabi ki, vergiler de kalıcı oldu ve böylece bu fonlar da ipotek altına alındı. Bu vergiler, kendi üzerlerinden yeni borç alınamadığında kalıcı hale gelmelerine rağmen halen daha ödenen borç kapatılarak üzerlerindeki ipotek kaldırılabilirdi.[14] Bu vergiler ihdas edildiğinde hiçbir şey insanları, bunların kalıcı olacağını düşünmek kadar şaşırtamazdı. Ne var ki süreç, kimsenin homurdanmasına yol açmayacak şekilde yavaş ilerlemişti. İlk başta şoke edici olan şeyler, her şeyi temize

---

[14] Yani, hissedar ipotekli fonları sürekli saklamasına ilişkin talebi, kendisinden alınan sermayeyi geri ödeyerek ortadan kaldırılabilir. Bu erken fonlara dair değerlendirmeler için bkz. *W. of N.* Kitap v. bölüm iii. cilt ii. ss. 513-517.

çıkaran alışkanlıktan ötürü zamanla daha kolay kabul edilir. Bu şekilde ihdas edilen vergiler böylece mevcut durumlarına ulaştılar. Bir özel kişiye bir miktar borç verildiğinde alacaklı, borçludan istediği zaman hem anaparayı hem de faizi talep edebilir. Borcu alanın yönetim olduğu durumda işler aynı şekilde işlemez. Size, verdiğiniz borcun yüzde üç veya dördüne tekabül eden daimi bir yıllık irat tahsis edilir fakat anaparayı geri isteme hakkı verilmez. Anaparasını asla geri alamayacağı göz önünde tutulunca alacaklının böyle uygunsuz bir anlaşmaya neden rıza gösterdiği ilk bakışta oldukça tuhaf gelebilir.[15] Ancak, bu uygulama gerçekten de borç verenin lehinedir. Eğer yönetime bir savaş zamanında bin paunt borç verirseniz, acil ihtiyaçlarından ötürü size yüzde beş faiz verilebilir. Barış zamanı geldiğinde ise yıllık geliriniz bu şekilde devam eder. Yıllık gelirinizi sarf etmekte özgürsünüzdür. Ayrıca anaparanız korunduğu ve faizleriniz hiçbir özel kişinin yapmayacağı kadar düzenli bir şekilde ödendiği için bin paundunuzun yıllık gelirini, bin yüz paunda veya daha fazlasına satabilirsiniz. Bu yıllık gelirlerin daha yüksek bedellerle satıldığını ve aynı sebeple insanların yönetim fonlarına yatırım yapmaya fazla düşkün olduğunu fark eden yönetim ise çareyi, yüzde beş faizle borç aldığı anaparayı geri ödeyip daha sonra yeniden daha düşük faizle borçlanmakta buldu.[16] Bu durum, devletin niyetini anlayan borç verenleri kendi tedbirlerini almaya itti ve alacaklılar, anaparanın faizinin en azından bir kısmını, mesela yüzde dördün yarısını, geri dönüşsüz bir şekilde garanti altına almadan başka borç vermemeye başladı. Bu yüzden, her bir irat fonundaki geri döndürülemez olan miktar[17], bu

---

[15] Mortimer, "katkıda bulunanların paralarını sürekli olarak hükümetin elinde tutmak zorunda kalmalarından kaynaklanacak olan sakıncalar"dan söz eder, *Every Man his own Broker*, 5th ed., 1762, s. 12.

[16] Ayrıntılar şurada: *W. of N.* Kitap v. bölüm iii. cilt ii. ss. 515, 516.

[17] Bu döneme ait "döndürülmezler" feshi vadeden ödemelerdir. Metin içindeki aritmetik örnek olarak öne sürüldüğü gibi asla bu kadar büyük ölçüde kullanılmadılar. *Ibid.* cilt ii. ss. 516, 517.

iratların ederinin üstünde satılmaya devam etmesini sağladı.

Kral William ve Kraliçe *Anne* saltanatında ve Kral I. George döneminin başlarında bu fonlar, halen bir devrim ihtimali mevcut olduğu için yönetimin itibarına göre artıp azaldı. Son dönemde ise ortada bir devrim tehlikesi olmamasına rağmen barış zamanlarında dahi birikimler yüzde on, yirmi, hatta elliyi bulmaktadır. Kimse, parasını bir yönetim değişikliğiyle kaybetme riskinden endişe edemez. Peki, o zaman nasıl oluyor da görünür herhangi bir sebep olmaksızın tahviller her gün dalgalanıyor? İyi veya kötü haberler tahvillerin yükselip alçalması üzerinde nasıl oluyor da bu türden etkilere sahip olabiliyor? Bunun gerçek sebepleri şunlardır:

Savaş sırasında yaşanan her bir talihsizlik, barışı daha da uzağa götürür ve her bir başarı, âdeta barışın yaklaştığını haber verir. Savaş devam ederken yönetimin ihtiyaçları karşılanmalı, daha fazla para toplanmalı ve bu maksada yönelik olarak yeni tahviller satılmalıdır. Savaş esnasında faizler zaruri olarak yükseleceği için herkes yeni satışa çıkarılan tahvillerden almaya heveslidir. Ellerinde hali hazırda yıllık irat bulunanlar da daha yüksek faiz beklentisiyle eskileri elden çıkarmayı kendi lehlerine görürler. Bu yüzden de savaş beklentisi arttıkça mevut tahvilleri satanların sayısı artar ve dolayısıyla tahvillerin fiyatı düşer. Öte yandan, ne zaman barış ihtimali doğsa, yeni bir tahvil satışı beklenmeyeceği için tahvil sahipleri ellerindekini satmaya gönüllü olmazlar. Bu yüzden de satıcı sayısı azalır ve tahvillerin değeri yükselir. Savaş zamanında herhangi bir birikimi olan herkes, başka hiçbir yerde, yüzde iki-üçü geri döndürülemez olmak üzere yüzde yedi-sekiz faizden daha iyi bir yatırım yapamayacakları için, devlet tahvillerine hücum eder ve sıklıkla kura çekme zorunluluğu doğar. Yıllık yüzde üçlük bir irada sahip olan kimse, bunu satıp birikimini daha da avantajlı bir yatırıma dönüştürmek için elinden gelen her şeyi yapar ve bu sebeple de sıklıkla ira-

dını ederinin altında satar ve bunun sonucu olarak tahvillerin değeri azalır. Fakat savaş zamanlarında şimdi değineceğimiz sebepler dolayısıyla yeni tahviller dahi ederinin altında satılabilir.

Tüccar olan güçlü birikim sahibi olduğu ve bunlar, ani bir talep karşısında, fiyatlar fırladığında iyi bir pazarlıkla elden çıkarmak üzere bu birikimlerini devletin elinde muhafaza ettikleri için[18] ve bu fırsatlar daha ziyade savaş zamanlarında doğduğu ve bu zamanlarda pazara sunulduğu için yeni tahvillerin fiyatları da çakılır.[19] Fakat dahası, daha önce de gördüğümüz üzere savaş zamanlarında birikimler avantajlı yatırımlara dönüşemediği için herkes devlet tahvillerini almak ister. Fakat durumları çok elverişsiz olanlar dahi tahvil fiyatlarının yükseleceğini ve ödeme zamanı gelmeden tahvilleri büyük kârlarla satabileceklerini umarak yüksek miktarlarda alım yaparlar. Fakat işler bekledikleri gibi gitmeyip borçlarını ödemek için bir şekilde elden çıkarmak zorunda kaldıklarında tahvilleri mecburen değerlerinin altında satarlar. Bu şekilde yeni tahvillerin de fiyatları düşmüş olur. İşlerinde oldukça tecrübeli olan tahvil simsarları, çok sayıdaki yoksul kişinin tahvil aldığı durumlarda piyasayı özellikle yakından izlerler. Parası ödenemeyen tahviller ucuza satılıp fiyatları düştüğü an, simsarlar için tahvil almanın en uygun zamanıdır.

[§ 4. Tahvil Simsarlığı]

Tahvil simsarlığı uygulaması veya tahvillerin zamanla toplanması da her şart altında tahvil fiyatlarının artıp azalmasında önemli rol oynar. Bu uygulamanın yürütülme şekli şöyledir. Bin paundu bile olmayan bir kişi, belli sabit zamanlarda ve parçalar halinde ödenmesi gereken yüz bin

---

[18] 3 Mart 1763'te %3 olan vadesiz senetler 95⅛ olarak kota edilmişken, on üç ay içerisinde hızlı bir artışla 62¼ olmuştur. Bkz. 3 Şubat 1762 ve 3 Mart 1763 tarihli *London Chronicle*.

[19] *W. of N.* Kitap v. bölüm iii. cilt ii. ss. 518, 519.

paundluk vadeli tahvil alır. Böyle yaparak, değerleri yükselen tahvilleri ödeme tarihinden önce elden çıkarıp avantaj elde etmeyi umar. Hâlbuki eğer tahvillerin fiyatları düşerse her şeyini kaybedebileceği için tahvillerin yükselmesi için her yolu dener. *Change Alley*'de[20] savaşın kazanıldığına, barışın yakın olduğuna dair söylentiler yayar.[21] Öte yandan, bir tahvil satın almak isteyenler ve bunun için değerinin düşmesini arzulayanlar, savaşın devam edeceği, yeni tahviller çıkarılmasının düşünüldüğü benzeri haberler yayarak tahvillerin olabildiğince çakılması için uğraşırlar. Savaş zamanlarında gazetelerimizin asla akla hayale gelmedik işgal ve entrika haberleriyle dolup taşmasının sebebi tam da budur. *Change Alley* jargonunda alıcı, 'boğa'[22] olarak anılırken satıcı ise 'ayı'[23] olarak isimlendirilir ve boğaların mı yoksa ayıların mı baskın olduğuna göre tahviller çıkar veya iner. Tahvillerin vadeli satın alınması uygulaması, yönetim tarafından yasaklanmıştır. Bunun sonucu olarak da talip oldukları tahvilleri teslim etme yükümlülükleri olmamasına karşın yasalara göre bunun bir tazminatı yoktur.[24] Bin pauntluk tahvilin, kendisine eş de-

---

[20] *Change Alley* veya *Exchange Alley*, Londra'da ticaret işlerinin döndüğü bir ara sokağın ismidir. İstanbul Tahtakale'deki piyasalara benzetilebilir.

[21] Mortimer, *Every Man his own Broker*, 5th ed., ss. 31, 37-40.

[22] *Ibid*. s. 45, note. "Boğa, *Change Alley*'deki beylerin, herhangi bir miktarda devlet menkul kıymetini, elinde bir ödeme yetisi olmadan satın almak için sözleşme yapmış olan kişiler için kullandıkları deyiştir. Sözleşme zamanı geldiğinde, kâr elde etseler de edemeseler de, ellerindekileri tekrar satmak zorunda kalırlar... Kendisine medeni bir talep iletildiğinde, somurtkan bir bakışla cevap verir ve üzgün, kasvetli yönü ve ahlâklılığı sayesinde, adını verdiği hayvanı kötü şekilde temsil etmez".

[23] *Ibid*. s. 47, note. "*Change Alley* jargonunda Ayı, elinde bulundurduğu kamu fonlarından fazlasını hatta çoğu zaman hiç sahip olmadıklarını dahi satmayı kabul eden kişidir; ancak bununla birlikte, herhangi bir anda, kendisinden bunu yapması istenebilir; bu ana kadar kimin elindekileri alabileceğine bakınarak dolanır", Fakat bkz. Murray, *New English Dictionary*, s.v. Bear.

[24] 7 Geo. II, cap. 8 "Kötü namlı tahvil simsarlığı uygulamasının önlenmesi yasası"

ğer mal için böyle bir zorunluluk söz konusu iken, neden teslim edilemeyebileceği veya buna ilişkin bir yaptırım uygulanmayacağına dair mantıklı hiçbir gerekçe yoktur. Ancak, *South Sea* Şirketi planından sonra bu tür uygulamaların önüne geçmek için, etkisiz olduğu ispatlanmasına rağmen, bir önlem olarak düşünülmüştür. Benzer şekilde, al-sat oyununa yönelik hiçbir yasa onu engelleyemez. Beş paunttan daha büyük hiçbir miktar için telafi hakkı olmamasına[25] rağmen yine de tüm büyük kayıplar geciktirilmeden ödenmiştir. Bu oyunu oynayan herkes mutlaka kendi ödemelerine dikkat etmelidir. Bu, başka kimsenin umurunda olmayacaktır. Tahvil simsarlığında da durum büyük oranda aynıdır. Kendi ödemelerini yapamayan kimse kısa sürede batacak ve *Change Alley* jargonuna göre 'topal ördek'[26] haline gelecektir. Tümü aynı durumda ve eşit derecede riskli oldukları için burada özel olarak belli irat fonlarını zikretmeye ihtiyaç duymuyorum. Şayet belli miktardaki bir borcun faizi, onu ödemek üzere tahsis edilen fon tarafından karşılanmıyorsa bu borç, batık fon dışındaki fonların borç fazlasıyla ödenir. Ödemenin yapılmasında küçük bir farklılık bulunabilir fakat kayda değer oranda olmadığı için üzerinde durmayacağız.

---

[25] 9 Ann. cap. 14'e göre, kaybedilen 10 sterlinden fazla tutara ilişkin menkul kıymetler geçersizdir ve ödenmişse, bu miktarlar kazanan tarafından geri alınabilir.

[26] "*Change Alley*'de sözleşmelerini yerine getirmeyi reddedenlere verilen addır...", Mortimer, *Every Man his own Broker*, 5th ed., s. 57, dipnot.

[KISIM IV: SİLAHLI GÜÇLER]

[§1. Milis Kuvvetleri]

Toplumun oluşumunun başlangıcında, devletin savunması için bir kamu gücüne veya hukuki düzenlemelere ihtiyaç yoktu. Halk, kendilerine yönelik herhangi bir saldırıya hep birlikte karşı koyuyordu ve barış zamanlarında halkın lideri olanlar, haliyle savaşta da bu etkilerini koruyorlardı. Fakat iş bölümünün ortaya çıkmasının ardından, halkın bir kısmının geride kalıp tarım ve diğer zanaatları yaparken geri kalanların savaşa gitmesi zorunluluğu doğdu. Toprakların paylaştırılıp toplumsal sınıfların ayrışmasından sonra bazı tedbirler hayata geçirildi. Toprağın işlenmesi işi, tabiatıyla toplumun en alt tabakasına verildi. Daha az yorucu olan fakat daha saygın addedilen askerlik işini ise en üst katmanlar üstlendiler. Gözlemlerimize göre, tüm toplumların en ilkel durumlarında iş bölümü bu şekilde yapılmıştır. Roma'daki *Equites* veya şövalyeler, en başta ordudaki atlılardı. Köleler veya hiç vergi ödememiş olanlar savaşa gitmezdi. Benzer şekilde bizim atalarımız da ülkenin savunmasında yalnızca kralın hizmetindekiler olarak bilinenleri istihdam ederlerdi. Antik dönemdeki köylüler katiyen milli savunma gücünün bir parçası olarak görülmezlerdi.

Bu yüzden, devletin savunmasını saygın kimselerin yaptığı dönemlerde disiplin diye bir ihtiyaç söz konusu olmazdı. Fakat ne zaman ki zanaatlar ve üretim gelişme gösterdi ve dikkate değer hale geldi, o vakit insanlar bu işleri yaparak da onurlu bir şekilde terakki edebileceklerini gördüler. Böylece zenginlerin savaşa gitmesi paraya düşkün-

lük sebebiyle uygunsuz görülmeye başlandı. Aktif ve hırslı kişilerin küçümsediği mezkûr zanaatlar, kısa süre içerisinde insanların tüm dikkatini celbetmeye başladı. Savaşa gitmediğinde iki-üç bin paunt kazanabilen bir tüccar için savaşa gitmenin bir cazibesi kalmamıştı. Oysa bir eski zaman şövalyesi için böyle bir durum söz konusu değildi. Zanaatlardaki ve üretimdeki artışın üst sınıflar için dikkate değer bir konu haline gelmesiyle birlikte ülkenin savunması da alt sınıflara tevdi edilmeye başladı. Çünkü zenginleri, kendi arzuları dışında bir şey yapmaya zorlamak mümkün değildi. Roma'da şövalyelerin savaşa katılmayı bırakmasıyla birlikte onların yerini en düşük sınıflardan insanlar aldı. Ülkemizde de feodal milislerin ortadan kalkmasıyla bir başka alt sınıf onları takip etti. Bu şekilde her ülkedeki askeri ilerleyiş böyle gerçekleşti. Avcı ve çoban toplumlarında, hatta bir ölçüde tarım yapmaya başlayanlarda, tüm halk birlikte savaşa gider. Zanaatlar ve üretim gelişmeye başlayınca tüm halkın savaşa gitme imkânı kalmaz. Daha önce bahsettiğimiz üzere bu zanaatların çok yorucu ve kârsız olması nedeniyle de en üst sınıflar savaşçı olur. Daha sonra ise zanaat ve ticaretin daha da gelişip kârlı hale gelmesiyle birlikte ülkenin savunması en alt sınıfların üzerine kalır.[1] Büyük Britanya'daki mevcut durum, bu sonuncusudur.

[§ 2. Askeri Disiplin]

Tüm halk birlikte savaştığı zaman askeri disipline ihtiyaç yoktur. Herkes âdeta aynı seviyede bulunduğu ve ortak gaye gayet açık olduğu için disiplin, son derece gereksizdir. Toplumun en üst tabakaları savaşırken ise onurunu

---

[1] "Modern geleneklere göre, ordular bir halkın en alt tabakasıdır. Yurttaşlar işgal vb. için çok ağır ve işe yaramazdır", Hutcheson, *Introduction to Moral Philosophy*, s. 324. "Ortak ordumuz alt seviye ve serseri bir gruptur", Hume, 'Of the Populousness of Ancient Nations,' *Political Discourses*, 1752, s. 188. *W. of N.* Kitap v. bölüm i. pt. i. cilt ii. ss. 274-281.

koruma kaygısı, disiplinin yerine geçer. Fakat savaşma işi en alt sınıflara tevdi edildiğinde en sert ve katı bir disipline ihtiyaç hâsıl olur. Böylelikle tüm daimi orduların bu ihtiyaca binaen ortaya çıktığını görüyoruz. Genel olarak, askerlerin, düşmandan ziyade kendi general ve subaylarından korktukları bir otorite altında bulunması icap eder. Askerlerin olumlu davranışlarının başlıca sebebi, subaylarına ve askeri kanunların sert cezalarına karşı duydukları korkudur. Askerlerin cesur hareketlerini, bu prensibe borçluyuzdur. Son savaşta, sekiz yüz Prusyalı asker, bir geçidi binlerce Avusturyalı askere karşı bir gün boyunca savunmuştu. Gece ise neredeyse tek bir asker kalmıştı. Peki, bu cesaretin temeli neydi? Ne onurunu koruma kaygısı, ne ülkelerine olan sevgileri, ne de halen kendilerini zorla alıkoyan subaylarına karşı duydukları saygıydı. Tek sebep, âdeta başlarında dikilen subaylara karşı hissettikleri korku ve itaatsizlik yapmaya cesaret edemeyişleriydi. Sırası gelmişken belirtelim ki bu durum, tabiatımız itibarıyla yönetilebilirliğimizi göstermektedir ve ayrıca erkekçe cesaretimizin ne denli dışsal faktörlere bağlı olduğunun da bir göstergesidir. Korkunun etkisini, daha ileri bir boyutta da gözlemlemek mümkündür. Şayet gözü pek, sert ve acımasız bir subay, mülayim ve kibar bir subaya görevini devrederse, üniforma ile irtibatlandırılan dehşet düşüncesi, yeni subayın önceki kadar korkunç olmadığı anlaşılana kadar bir süre daha etkisini korur.

[§ 3. Düzenli Ordular]

Bu şekilde, düzenli ordular ortaya çıkmıştır. Bunların bulunmadığı bir ülke, düşmanları için kolay bir lokmadır. Düzenli ordulara dair söylenebilecek tek şey, bunların en münasip şekilde oluşturulması ve bunun, ülkeye en az zarar verilecek şekilde yapılmasıdır. Fakat pek çok düzenli ordu, ortaya çıktıkları belli bir toplumsal dönemde büyük patırtılara sebep olmuştur. Kamu görevlerindeki beyefendilerin komuta ettiği bir milis gücü, her kim için olursa ol-

sun ülkedeki özgürlükleri feda etme fikrine sıcak bakamaz. Böyle bir milis gücünün, şüphesiz ki bir başka ülkenin düzenli ordusuna karşı en iyi güvenlik tedbiri olduğu söylenebilir.

Düzenli ordular, iki çeşittir: Birincisi, yönetimin belli kişilere rütbeler verdiği ve hemen herkesin askere alınabildiği ordu. Bizim ordumuzun da dâhil olduğu bu ordu modelinde ikinci tip orduya göre daha az tehlike vardır. İkinci tip orduda ise yönetim, belli sayıdaki birliği yönetmesi için bir generalle pazarlık yapar. İtalya'daki kimi küçük devletlerin düzenli orduları bu modele uyar. Zanaatların henüz gelişmediği ülkenin belli bölgelerindeki kabile reisleriyle anlaşılır. Tüm subaylar kendisine bağlı bulunduğu ve devletten bağımsız olduğu için, kendisine görevi tevdi edenler artık bu komutanın insafına kalmıştır. Fakat bizimki gibi düzenli ordular, silahlarını yönetime karşı çevirme eğiliminde değildir zira subaylar onurlarına büyük önem verirler ve ülkeleriyle güçlü bağlara sahiptir. Fakat yine de bazı örnekler, düzenli orduların özgürlükler için tehlikeli olabileceğini göstermiştir. Ülkemizde de yaşandığı gibi egemenin iktidarı bir meydan okumayla karşılaştığında bu durum ortaya çıkabilir, çünkü düzenli ordu genellikle kralın yanında saf tutar.[2] Askerin temel ilkesi, liderine itaat etmektir. Kendisini atayan ve maaşını ödeyen de kral olduğu için, ona hizmet etmeyi bir borç bilir. Eğer uygun şekilde bir milis gücü teşkil edilirse katiyen bu durum ortaya çıkmaz. Örneğin, bunun böyle olduğu İsveç'te bu çeşit bir tehlike yoktur. Düzenli ordular hakkında bu kadar konuşmak yeterlidir. Maaşlarına veya diğer konulara girmek gereksiz olur.

Doğal yasaları, planladığımız üzere adalet, kamu düzeni, devletin gelirleri ve silahlı güçler başlıkları altında inceledikten sonra, planımızın son kısmına geçebiliriz. Bu bölümde, milletlerarası yasaları, yani bir milletin bir diğeri üzerindeki hak iddialarını ele alacağız.

---

[2] *W. of N.* Kitap v. bölüm i. pt. i. cilt ii. s. 290.

[KISIM V: MİLLETLERARASI YASALAR]

[GİRİŞ]

Milletlerin uyması gereken veya başkalarının uymalarını bekledikleri kuralların, özel veya kamusal yasalar kadar kesin şekilde ele alınamayacağını göz önünde tutmak gerekir. Mülkiyet hakkındaki kuralların her toplumda tam olarak teşekkül ettiğini görebiliyoruz. Egemenin iktidarının sınırlarıyla vatandaşların sorumlulukları, adaleti ilgilendirdiği ölçüde her yerde büyük oranda muntazamdır. Fakat milletlerin yasalarına baktığımızda, her bir milletin rızasıyla koyulmuş ve daima riayet edilmiş tek bir düzenlemeye rastlayamayız.[1] Nitekim yüce bir yasama makamının veya anlaşmazlıkları çözecek bir hâkimin bulunmadığı bir vasatta başka türlü olması da düşünülemezdi. Bu ortamda ancak belirsizlik ve düzensizlik umabiliriz.

Milletlerarası yasalar, barış zamanında da savaş zamanında da mevcuttur. Barış zamanın yasaları, daha önce de açıkladığımız üzere, yabancılarla ilgili olarak onların can ve mal güvenliğini kapsar, fakat onlara vasiyet hazırlama hakkı vermez. Yabancının ölümü halinde tüm mal varlığı egemene ait olur. Savaş zamanında uyulacak yasa veya kurallar ise şu sırayla dikkate alınır:

Birincisi, savaşın meşru sebebi nedir? Ya da Latince ifadesiyle soracak olursak *quando liceat bellare*?

---

[1] 'Vix ullum ius reperitur extra ius naturale ... omnibus gentibus commune.' Grotius, *De iure belli et pacis*, lib. i. cap. i. § 14.

İkincisi, bir milletin savaş zamanında diğerine yapması hukuki olan şeyler nelerdir? Ya da *quantum liceat in bello*. Bu başlık altında, antik ve modern yönetimler arasındaki farklar ile modern yönetimlerin yaptığı büyük değişiklikleri ele alacağız.

Üçüncüsü, savaşan tarafların tarafsız olanlara nasıl davranmaları gerekir?

Dördüncüsü, farklı milletlerin sefirlerinin hakları nelerdir?

[§ 1. Savaş Ne Zaman Meşrudur?]

İlk olarak *quando liceat bellare* sorusunu ele alalım. Bir mahkeme huzuruna gelmiş usule uygun bir davaya zemin teşkil eden her şey, genel olarak bir savaşın da meşru gerekçesi olabilir.[2] Bir davanın dayandığı zemin, yerine getirilmesi için gerekirse güç kullanılacak mutlak bir hakkın çiğnenmesidir. Bu hak, ilkel bir toplumda aynen bu şekilde tesis edilirken modern zamanlarda herkes adaleti kendisi sağlayıp da toplumsal hayatı bozmasın diye, hakkın hak sahibine verilmesine bir hâkim karar verir. Bir devlet bir diğerinin mülkiyet hakkına tecavüz ettiğinde veya bir diğerinin vatandaşını idam ettiğinde, hapsettiğinde, vatandaşı haksızlığa uğradığında adaleti temin etmeyi reddettiğinde, yönetimin kendi mensuplarını yabancı düşmanlara karşı koruma niyetinin gereği olarak vatandaşları mağdur olan devlet, bu ihlalin tazmin edilmesini talep etmekle yükümlüdür. Şayet bu tazminat talebi reddedilirse savaşma zemini ortaya çıkar. Benzer şekilde, sözleşmenin ihlali, örneğin bir devlet bir başka devlete borcunu ödemeyi reddederse bu da savaşmak için oldukça meşru bir gerekçe teşkil eder. Örneğin Prusya Kralı, son savaş esnasında İngilizlerden aldığı parayı ödemeyi reddettiği takdirde ken-

---

[2] 'Ac plane quot actionum forensium sunt fontes, totidem sunt belli; nam ubi iudicia deficiunt incipit bellum.' Grotius, *De iure belli et pacis*, lib. ii. cap. i. § 2.

disine karşı savaş ilan edilmesi adil ve mantıklı olurdu. Bir ülke egemeninin bir diğer ülkenin egemenine karşı veya egemenin bir başka ülkenin vatandaşına karşı, ya da bir ülke vatandaşının diğer ülke vatandaşına karşı makul bir şekilde tazmin edilmeyen her ihlali savaş sebebi olabilir.

Şibih sözleşmeleri, bir dava konusu olan her şeyin savaş sebebi olabileceğine yönelik genel kaidenin tek istisnası olarak ön plana çıkmaktadır. Gerçekten de bu durumda bir savaşın makul olup olmadığına karar vermek zordur. Nitekim bu hakkın ihlal edilmesi üzerine ilan edilmiş bir savaşa rastlamıyoruz. Bu duruma sebep olan şey de muhtemelen, şibih sözleşmelerin adaletin kapsamına yönelik en büyük genişletme olması ve Roma hukuku dışında asla mükemmelleştirilip uygulanmamış olmasıdır. İngiltere'de kendisi yokken bir kişinin evini tamir ederseniz bunun ücretinin ödenmesi için kendisine itimadınızın olması gerekir. Zira bu işinize mukabil ödeme talep etmek için kanuni bir hakkınız yoktur. Benzer şekilde şayet bir Rus vatandaşı bir İngiliz tüccarı için yapılmadığı takdirde onu büyük ziyana uğratacak bir hizmette bulunsa ve bu iş için girdiği zahmetin ücretini ödemesi için İngiliz tüccardan talepte bulunsa, İngilizin bu ödemeyi yapmayı reddetmesi sebebiyle mahkemeye başvursa, mahkeme Rus vatandaşına yegâne dayanağının tüccarın şerefi olduğunu söyleyecektir. Buna benzer durumların haricinde dava açmak için uygun bir zemin teşkil eden her şey, bir savaşı da meşru ve makul kılacaktır.

[§ 2. Savaşta Neleri Yapmak Hukuka Uygundur?]

Şimdi ise ikinci başlık olan *quantum liceat in bello*'yu ele alalım. Bir devletin kendisine zarar veren bir diğer devletten öç almasının sınırlarını tayin etmek kolay değildir. Antik ve modern toplumlardaki uygulamalar, birbirlerinden büyük oranda farklıdır. Genel olarak denilebilir ki bir zarar, açıkça ve kararlı bir şekilde verildiğinde veya kasten

yapılıp tazmin edilmesi talebi reddedildiğinde öç alınması zaruri ve meşrudur. Hatta kimi durumlarda tazminat talep etmeksizin öç alınması da hukukidir. Eğer bir haydut, apaçık bir şekilde sizi öldürmeye çalışırsa onu durdurmak için elinizden gelen her şeyi yapmanız meşrudur. Benzer şekilde, bir devletin bir diğerine karşı kumpas kurduğunun görülmesi halinde gerçek bir zarar verilmemiş olmasına rağmen niyetlerini açıkça beyan etmeye ve bu talebin çiğnenmeyeceğine yönelik teminat vermeye zorlanması zaruridir. Prusya Kralı, sömürgelerinin Saksonya *Elektörü* ile Macaristan Kraliçesi'nin baskısı altında ezildiğini gördüğünde[3], bununla ilgili bir tazminat talebinde bulunmaksızın ilk kendisi harekete geçip onların topraklarını ele geçirmekte son derece haklıydı. Hiçbir şey, düşmanlarına onlara saldıracağını haber vermesi kadar absürt olmazdı. Öte yandan, söz konusu olan yalnızca ödenmesi gerekli bir borç ise bu yükümlülüğün yerine getirilmesi talebinde bulunmaksızın savaşa girmek mantıksız olacaktır. Yalnızca, borcun ödenmesini sürüncemede bırakmaya ve geçiştirmeye yönelik bir tavır, savaş açmak için hukuki bir gerekçe teşkil eder.

Savaşta neyin hukuki olduğunu daha yakından incelemek için herhangi bir yönetimin bir vatandaşının zarara uğratıldığını varsayalım. Öç alınması gereken kimseler, haliyle, bu kişiyi zarara uğratanlar ile tazminat talebinin reddedilmesi durumunda onlara sahip çıkacak yönetim olacaktır. Fakat halkın büyük kısmı, bu zarar konusunda tamamen masumdur ve konu hakkında hiçbir bilgileri yoktur. Fransa ile yaptığımız son savaşta Fransızlardan veya bizden, savaşa sebep olan ihlalleri bilenlerin oranı yirmide bir bile değildi. Bu gerçek göz önünde tutulduğunda, hangi adalet prensibine dayanarak bu insanların mallarını kendilerinden alıp onları türlü şekillerde sıkıntıya sokabiliriz? Bu durum hiçbir şekilde adalet ve hakkani-

---

[3] 1756'da.

yetle açıklanamaz. Bu uygulama yalnızca gereklilik ile izah edilebilir ki gerçekten de bu durumda adaletin bir parçasıdır.

Bay Hutcheson, aslında oldukça mahirane bir şekilde bu durumu izah eder ancak, onun bu düşüncelerini etraflıca incelediğimizde akıl yürütmesini münasip bir temele oturtmadığını fark ederiz. Her milletin, yönetimi kendi faydası için sürdürüp desteklediğini söyler. Şayet bir yönetim, komşu bir egemene veya vatandaşına karşı bir ihlalde bulunursa ve vatandaşları da buna rağmen kendi ihlalci yönetimlerini destekleyip korumaya devam ederlerse halk da âdeta suç ortağı durumuna düşer ve yönetimleriyle birlikte cezaya müstahak olurlar. Roma hukukunda da olduğu üzere, bir kimsenin kendi yararı için elinde tuttuğu kölelerden herhangi biri bir diğerine zarar verirse kölenin efendisi şu iki şeyden birini yapar: Ya bu köleyi artık elinde tutamaz veya ortaya çıkan zararı karşılar.[4] Benzer şekilde de bir halk yönetimlerinin verdiği bir zarar için tazminatın kendisinden de alınmasını kabul eder veya yönetimden tümüyle vazgeçer. Bu akıl yürütme oldukça ustalıklı olmasına rağmen zikredilen durumlar arasında en ufak bir paralellik yoktur. Bir kişi köleleri konusunda istediği gibi davranabilir. İster kölesini bırakır isterse kölenin sebep olduğu zararı tazmin eder. Fakat bir halk çoğu durumda bu seçeneklerden ne birine ne de diğerine sahiptir. Bir yönetim çoğu zaman halkın korumasıyla değil kendi kendini koruyarak ayakta kalır. Hiçbir kamu hukuku doktrini, halka egemeni def etme hakkı vermez. Bu durum, egemenin haklarının oldukça tartışıldığı İngiltere'de dahi söz konusu değildir. Bir halk, nasıl olur da kendi yetkisinde olmayan bir zarar için suçlu kabul edilebilir?

Halkın öç almak konusunda makul bir muhatap olarak kabul edilmesinin esas nedeni, kendimizden uzak olanlara

---

[4] Hutcheson, *Introduction to Moral Philosophy*, ss. 276-277, 336. Karş. Grotius, *De iure belli et pacis*, lib. ii. cap. xxi. §§ 2, 7.

karşı, yakın olanlara duyduğumuz hisleri duymayışımızdır. Fransa tarafından zarara uğratılırız ve öç alma hissimiz, yönetim yerine halkın tamamına yönelir. İnsanın doğasındaki ayrım gözetmeyen kör bir meleke sebebiyle Fransız halkı, mantıksız bir hınca hedef olur. Fransa ile bizim aramızdaki savaşta bir Danimarkalı, suçlu veya kurban ayrımı yapmaksızın bizim birbirimize öfke duymamızı doğal karşılar.[5] Hâlbuki bu, kendi vatandaşlarımızla ilgili olarak riayet edilen adalet prensiplerine tamamıyla terstir. Bir masuma acı çektirmektense on suçlu kişinin kaçmasını tercih etmemiz gerekir. Bir diğer neden ise ihlalde bulunan bir vatandaştan veya egemenden tazminat almanın genellikle çok zor olmasıdır. Bunlar ekseriyetle ülkenin merkezindedir ve çok iyi korunurlar. Eğer biz onlara ulaşabiliyor olsaydık şüphesiz ki öç alma hissimizin ilk hedefleri bunlar olurdu. Oysa bu durumun imkânsızlığı münasebetiyle başka yollarla intikam almak zorunda kalırız. Kendi ilişkilerimiz sebebiyle adaletsiz bir şekilde zarar gördüğümüz için, onların da kendi ilişkileri nedeniyle zarar görmelerini sağlarız. Savaş zamanında en büyük adaletsizlikler yaşanır fakat bunlar kaçınılmazdır.

Antik dönemdeki milletlerin savaşta uyguladıkları zulümlerle günümüzdekilerin uygulamaları arasında büyük farklılıklar vardır. Barbarlar, eğer esir aldıkları herkesi öldürmedilerse, onlar üzerinde diledikleri gibi tasarrufta bulunurlar. Savaşanlar, haydut ve toplumsal barışı ihlal eden kişiler olarak görüldükleri için her türlü cezanın reva olduğu düşünülmüştür. Romalılarda dahi koçbaşları bir kez duvarlara vurduktan sonra ne bir anlaşma yapılmasına ne de şartlı teslim olmaya izin vardı. Fatihler, her şeyi ellerine geçirdikten sonra bunları istedikleri gibi tasarruf etme özgürlüğüne sahiplerdi. Öyle ki Cicero, koçbaşları şehrin duvarlarına vurduktan sonra verilen şartlı teslim iznini,

---

[5] Yani, tarafsız bir yabancının, "bizim" (İngiliz ve Fransız uluslarının) birbirimize karşı öfkeli olduğumuzu düşünmesi doğaldır.

insaniyetin kapsamının en büyük genişlemesi olarak yansıtır.[6] Güç ve hile, eski çağlarda savaştaki en büyük erdemler olmalarına rağmen, modern davranış şekilleri, hem kişiler hem de onların eşyalarıyla ilgili olarak büyük bir kemale ulaşmıştır. Savaşta esir alınanlar artık hiçbir surette köle yapılmamakta ve baskıya reva görülmemektedir. Bir memur, şeref sözü vermek suretiyle serbest bırakılmaktadır. Fransa ile yaptığımız savaşta, bizim yaralı mahkûmlarımız kendi yaralı askerlerinden daha iyi muamele görmüştür.[7] Aslında, hiçbir millet, bu nezaketi bizim kadar ileriye taşımamıştır. Edinburgh'daki veya başka yerlerdeki Fransız mahkûmlara günlük olarak verilen altı peni, geçinmeleri için yetersiz görüldüğü vakit onlar için cömertçe on bin paunt toplanmıştır. Savaş esirleri şimdilerde genel olarak diğer insanlar kadar iyi muamele görmektedir.

Benzer biçimde, esir değişimi anlaşmalarında askerler ve denizcilere büyük bir değer biçilir. Her bir savaşın sonunda yapılan değiş tokuşta daha fazla askeri esir alınan tarafın aradaki fark için ödeme yapması, insaniyet anlamında kaydettiğimiz gelişmenin bir delilidir.[8] Gerçi, son savaşta Fransa'yla denizcileri için bir esir değişimi anlaşması yapmayı reddetmiştik.[9] Bu zekice tavır sayesinde donanmaları

---

[6] 'At Cicero (Off. i. 11) non tam quid fiat, quam quid natura aequum sit respiciens, sic ea de re pronuntiat: et cum iis, quos vi deviceris consulendum est, tum ii qui armis positis ad imperatorum fidem confugiunt quamvis murum aries percusserit, recipiendi.' Grotius, *De iure belli et pacis*, lib. iii. cap. xi. § 14.

[7] Örneğin bkz. *Gentleman's Magazine*, Ocak 1759, s. 42.

[8] "Antik tarihte hatırladığım tek kartel, *Demetrius Poliorcetes* ile *Rhodians* arasında; bir serbest vatandaş 1000 drachma ile özgür kalırken, silahları da olan bir kölenin 500 drachma karşılığı serbest bırakılmasıdır" Hume, 'Of the Populousness of Ancient Nations,' *Political Discourses*, 1752, s. 191. 5 Mart 1763 tarihli *The London Chronicle* Fransız tutsaklar için £1,200,000'dan söz etmektedir. *W. of N.* Kitap v. bölüm iii. cilt ii. s. 524'te "Fransız tutsaklar için" £670,000'den söz edilir. Tutsaklar için fidye verilmesi âdeti 1780'e kadar sürmüştür. Bkz. W. E. Hall, *International Law*, 4th ed., 1895, s. 428, dipnot 1.

[9] Bkz. *Considerations on the Exchange of Seamen Prisoners of War*, 1758.

kısa sürede tayfasız kalmış ve onların denizcilerinden çok daha fazla askerimizi takasla geri almıştık. Antik kentleri teslim olmak konusunda son derece inatçı kılan şey şüphesiz ki insani bir zaruretti. Zira en kötü zorluklara katlanmak, teslim olmaktan daha iyiydi. Fakat şimdilerde kuşatma altındaki kentlerin halkları, teslim oldukları takdirde nasıl muamele göreceklerini çok iyi biliyorlar ve böyle yaparak büyük bir risk almamış oluyorlar.[10]

İnsaniyetin bu yüksek seviyesi, Papalık devrinde ortaya çıkmıştır. Bu seviyeyi, tüm kazanımlarına rağmen Yunanlılarda ve Romalılarda göremiyoruz. Papa, tüm Hıristiyan âleminin ortak babası olarak görülüyordu. Ruhban sınıfı emri altındaydı ve elçileri sayesinde Avrupa'nın tüm saraylarıyla irtibat halindeydi. Bu sayede Avrupalı devletler daha yakın ilişkilere sahipti ve Papa onları, diğerlerine daha insani davranmakla yükümlü tutuyordu. Avrupa'daki prenslerin çoğunun katıldığı Kutsal Savaş da Avrupalıların tümünü, en zalim şekilde davranılmayı hak eden farklı dine mensup düşmanlarla karşı karşıya getirmişti. Fakat daha sonra kendi aralarında savaşa tutuştukları vakit, bir zamanlar ortak bir amaç için birlikte savaştıklarından ötürü ve Hıristiyanlara, kâfirlere davrandıkları gibi davranamayacakları için, birbirlerine karşı yüksek derecede bir insaniyet sergilemeye başladılar. Bu sebeplerden ötürü, modern halkların savaş esirlerine davranış şekilleri, antik halklarınkinden oldukça farklıdır.

Düşmanların mallarının koruma altına alınması, insaniyetten ziyade yönetimsel kaygılarla ilişkilidir. Bir Fransız ordusu Almanya'yı işgal ettiği zaman, ordu komutanı bir fermanla sessizce yaşayıp kendilerine karşı çıkmayan herkesin can ve mal güvenliğini garanti altına alır. Düşman ülkenin köylülerine zarar verecek herhangi bir askerin, kendi köylülerine zarar vermişçesine şiddetli bir şekilde

---

[10] Grotius, *De iure belli et pacis*, lib. iii. cap. xii. § 8; Hume, 'Of the Populousness of Ancient Nations,' *Political Discourses*, 1752, s. 190.

cezalandırılacağını bildirir. Fakat deniz savaşında durum bu şekilde değildir. Amiral, ele geçirebildiği tüm ticaret gemilerini ele geçirir ve yağmalar. Tüccarların çoğu köylüler kadar zararsızdır; peki, öyleyse neden böyle bir yapılır? Köylülerin mallarının gasp edilmemesi, ordu komutanının yararınadır çünkü bir ordunun tüm erzakını taşıyarak düşman toprakları içinde ilerlemesi zor olacaktır. Fakat onların oldukları yerde kalmalarını sağlayarak ordunun ihtiyaçlarını ek bir masraf olmaksızın temin edebilir. Bu sayede, gelişmiş bir ülkede savaşmak, o kadar da dezavantajlı değildir. Hatta pek çokları bu sayede zengin olur. Hollanda savaşa sahne olurken düşman ülkelerinde olduğu sürece tüm köylüler, toprak kirası ödemedikleri ve geçim maddelerini yüksek fiyatlarla satabildikleri için zengin olur. Gerçi bu durum, bu tarz durumlarda yıkıma uğrayan toprak sahiplerinin ve üst sınıflardan insanların zararınadır. Bu sebepledir ki yurt dışında bulunan tüm fakir insanlar ne zaman savaş söylentilerini işitseler anayurtlarına geri dönerler. Deniz savaşlarında ise vaziyet tam tersidir. Her bir gemi kendi erzakını taşır ve bu konuda, karşılaştıkları diğer gemilerden giderecekleri bir bağımlılıkları yoktur.

Öç almanın modern uygulamasının ortaya çıkmasında bir diğer sebep de birbirine düşman milletler arasındaki nezaket veya daha uygun bir ifadeyle centilmenliktir. Aynı centilmenlik sayesinde sefirler çeşitli saraylarda bulunabilirler. Eskiden bir ordunun komutanını öldürmek en büyük mertlikti.[11] Fakat şimdilerde başka hiçbir şey bir kimsenin adını bu fiil kadar kötüye çıkarmaz. Fransa Kralı, bir kaleyi kuşattığında kalenin idarecisi bir temsilci yollayarak kralın ordu kampının hangi kısmında kaldığını öğrenmiş ve o kısmı topa tutmamıştı.[12] Gerçi Prusya Kralı, Saksonya

---

[11] Grotius, *De iure belli et pacis*, lib. iii. cap. iv. § 18.

[12] 'Le comte de Croui, qui était gouverneur de la ville [Lille] ... envoya complimenter le Roi, et le supplier de le faire avertir de quel côté il camperait, pour empêcher qu'on ne tirât sur son quartier: Louis XIV le re-

Prensi'nin çadırının nerede olduğu bildirildiğinde benzer bir talebi kabul etmemişti. Fakat bunun sebebi, ana cephaneliğin bildirilen yerde olduğuna inanmasıydı. Bir toplumda başkalarına en çok zarar verenler, krallar ve generallerdir. Nasıl oluyor da şimdi, bunların öldürülmesi, eskiden olduğu gibi hukuka uygun addedilmiyor? Bunun en açık sebebi, çıkarları daima otoriteye saygı duymakta olan monarşilerin günümüzde örnek teşkil etmesidir. Geçmişte ise bu denilenin tam tersini yapmanın çıkarlarına daha uygun olduğu cumhuriyetlerin popüler olmasıdır.

Bizi, savaş yapma konusunda daha az meyilli kılan aynı yönetim tarzı, aynı zamanda mutlak bir fethin ardından bizi daha avantajlı yapmaktadır. Eskiden bir düşman tüm mülklerini yitirir ve fatihler, diledikleri gibi davranırlardı. Romalıların vatandaşları için yeni ülkeler kazanıp koloniler kurması da aynı davranış şeklinin bir sonucuydu.[13] Şimdi ise fethedilmiş bir ülkede efendiler değişir, yeni vergiler koyulup düzenlemeler yapılabilir fakat yeni bir halka ihtiyaç duyulmaz. Fatihler, genelde halkın kendi din ve hukukunu devam ettirmelerine izin verirler ki bu da antik dönemdeki uygulamalardan çok daha iyidir. Modern ordular da birbirlerine karşı çok daha az hınçla dolarlar zira ateşli silahlar onları birbirlerinden belli bir uzaklıkta tutar.[14] Daima ellerinde kılıçlarla savaştıkları dönemlerde ise birbirlerine yönelik öfke ve hiddetleri en yüksek seviyeye çıkardı. Birbirleriyle fiilen karşılaştıklarında kıyım çok daha büyük olurdu.

---

mercia de sa politesse, et lui fit dire que son quartier serait dans tout le camp de son armée.' *Histoire de Henri de la Tour d'Auvergne Vicomte de Turenne,* 1735, tom. i. s. 416.

[13] *W. of N.* Kitap iv. bölüm vii. pt. i. cilt ii. ss. 136, 137.

[14] Hume, 'Of the Populousness of Ancient Nations,' *Political Discourses,* 1752, s. 189.

[§ 3. Tarafsız Devletlerin Hakları]

Üçüncü olarak ise şimdi, muharip tarafların tarafsız kalan devletlere karşı sorumluluklarını göstereceğiz.

Tarafsız ülkelerle ilgili hukuki kural şudur: Kimseye saldırmadıkları için herhangi bir zarara uğramamalıdırlar. Fransa ile İngiltere arasında gerçekleşen bir savaşta Hollandalılar barış zamanındaki gibi her iki milletle de ticaret yapma özgürlüğüne sahip olmalıdır zira iki taraftan birine zarar vermiş değildirler. Ülkeye kaçak malları sokmadıkları veya kuşatma altındaki bir şehre satış yapmadıkları sürece ülkenin herhangi bir bölgesiyle tasalluta uğramaksızın ticaret yapabilirler. Ancak, tarafsız bir devlete ait gemi, düşmana ait malları taşıyorsa bu korumadan yararlanamayacağı gibi düşman gemilerinin taşıdığı tarafsız devletlere ait mallara da el konulabilir. Savaşta kaybedilenlerin tazmin edilmesiyle -ya da Latince tabiriyle *ius postliminii* ile- ilgili antik ve modern devletlerin uygulamaları arasında kimi farklılıklar vardır.[15] Antik dönemlerdeki savaşlara katılanların en temel şiarı şuydu: Biz her zaman haklıyız, düşmanımız her zaman haksızdır. Düşmandan her ne aldıysak meşru şekilde almışızdır, bizden her ne alındıysa adaletsizce alınmıştır. Bu sebeple, eğer bir Kartacalı, bir Romalıya savaşta el koyulmuş bir gemi satmışsa, yukarıda zikredilen prensibin gereği olarak kendisinden haksız bir şekilde alınmış olması sebebiyle gemi, ilk fırsatta önceki sahibine iade edilirdi. Bugün ise durum oldukça farklıdır. Savaşta yapılan her şeyi adil ve hakkaniyetli buluruz ve ele geçirilmiş bir şeyin iade edilmesini talep etmeyiz. Eğer bir İngiliz gemisine Fransızlar el koysa ve onu Hollandalılara satsa, bu gemi de daha sonra bir İngiliz limanına gelse, önceki sahibi gemiye düşman el koyduğunda gemiden yana tüm ümitlerini yitirdiği için gemi üzerinde hak iddiasında bulunmaz.

---

[15] Grotius, *De iure belli et pacis*, lib. iii. cap. vi. § 3, cap. ix. § 15.

Savaşan tarafların bir kara savaşında tarafsız devletlere karşı davranış şekliyle bir deniz savaşındaki davranış şekilleri arasında çok büyük bir farklılık bulunur ve bu, insaniyetten ziyade yönetimsel kaygılarla ilgilidir. Bir ordu geri çekilirken kazanan taraf onu tarafsız ülke toprakları içerisinde takip ettiğinde, şayet devletin her iki orduya da direnecek gücü yoksa ülke sıklıkla yaşandığı üzere savaş meydanına dönüşür. Yaşanan zararlar için ise çok az bir tazminat ödenir veya hiç ödenmez. Fakat bir deniz savaşında en güçsüz tarafsız devlete ait bir gemiye dahi el koyulduğunda zarar telafi edilir. Yaygın şekilde bu farklılığın sebebini izah için öne sürülen hiçbir şeyin gemilere el koyulması kadar ticaretlerine zarar veremeyeceği açıklaması, tatmin edici değildir. Çünkü bir kara savaşı, ticarete daha fazla darbe vurur. Gerçek sebep ise şudur: Bir kara savaşı sırasında küçük bir ülke, tarafsızlığını dayatacak kadar güce sahip değildir. Fakat deniz savaşında en küçük ülke dahi bunu yapabilir. Küçük bir kale bile en güçlü devletleri limanının tarafsızlığına riayet etmeye zorlayabilir.

[§ 4. Sefirlerin Hakları]

Son olarak, farklı ülkelerin birbirlerine gönderdikleri sefirlerin haklarını değerlendireceğiz.

Ülkeler birbirleriyle büyük ölçeklerde ticaret yapmaya başlayınca aralarında haberciler göndermeye ihtiyaç duydular ve bu haberciler, ilk sefirlerdi. Eskiden, farklı ülkeler arasında çok az ticaret yapıldığı için sefirler yalnızca belli durumlarda gönderilirdi. Olağan dışı sefirler olarak adlandırdığımız bu görevliler, işlerini bitirince ülkelerine dönerlerdi. Roma veya Yunanistan'da daimi sefir benzeri kimseyi göremiyoruz. O dönemki sefirler yalnızca barış yapmak, ittifak kurmak benzeri belli işleri yapmakla mükellefti. Daimi sefirler ise ilk kez on yedinci yüzyılın başlarında İspanya Kralı Ferdinand tarafından istihdam edildi. Hatta *ambassador* [sefir] kelimesi de İspanyolca'da yolla-

mak anlamına gelen *ambassare* fiilinden gelmektedir.[16] Gerçi, çok daha erken zamanlardan itibaren Avrupa'daki tüm saraylarda Papa'nın daimi elçileri bulunuyordu. Günümüzde sefaretlerin bu denli çoğalmasına neden olan aynı sebep Papa'yı da aynı yönteme başvurmaya itmişti. Avrupa'nın tüm ülkelerinde kazanç sağlayan işleri vardı ve gelirlerinin büyük kısmını buralardan topluyordu. Buralarda devamlı olarak iddia ettiği haklarının çiğnendiğini gören Papa, çıkarlarını korumak üzere bu ülke saraylarında daimi temsilciler bulundurma ihtiyacı duydu. Bu uygulama, Papa'ya pek çok fayda sağladı.

Avrupa'da ticaret ortaya çıkıp başka ülkelere gönderilen mallar için gümrük vergileri ödenmesi uygulaması yerleşik hale gelince bir ülkenin tüccarları sürekli olarak başka ülkelerde hak arayışına girmeye başladı. Başka ülkelerde yabancı oldukları için zarar görmeye çok açıklardı ve sıklıkla da zarara uğradıklarını düşünüyorlardı. Bu yüzden de bu tüccarların bir vatandaşının diğer ülkenin sarayında daimi bulunarak hemşerilerinin haklarını koruması ihtiyacı hâsıl oldu. Önceden de değindiğimiz gibi eskiden farklı ülkeler arasındaki karşılıklı ilişkiler kısıtlıydı ve dolayısıyla da daimi sefirlere ihtiyaç yoktu. Fakat şimdi ise tacirler arasında neredeyse her gün tashih edilecek bir şeyler olduğundan ötürü, yetkililere ulaşma imkânı bulunan ağırlık ve otorite sahibi birilerinin tüccarlar arasındaki anlaşmazlıkları engellemek üzere istihdam edilmesi elzemdir. Daha önce de değindiğimiz üzere bu uygulamayı İspanya Kralı Ferdinand başlatmıştı. İlk başlarda komşu ülkeler, kendi saraylarında daimi sefirler bulundurduğu için Ferdinand'a haset duyuyorlardı. Aslında böyle bir hakkı varmış gibi davranmıyordu ama belli bir durum üzerine sefir yollayıp başka soruşturmalar yaptırdıktan sonra sefi-

---

[16] 'Le mot d'Ambassadeur, Ambasiadore, ou Embaxador tire son origine de l'espagnol embiar, qui signifie envoyer.' Wicquefort, *L'Ambassadeur et ses fonctions*, 1681, s. 4.

rini o ülkede tutmanın bir yolunu buluyordu. Bu uygulama kısa süre sonra taklit edilmeye başlandı ve hızlı bir şekilde Avrupalı prensliklerin ortak bir teamülü haline geldi. Sonrasında ise bir ülkeye sefir yollamak gücenikliğe sebep olmak şöyle dursun, yollamamak bir hakaret olarak algılanmaya başlandı. Düşünceleri, antik devletlerin uygulamalarına dayanan Grotius, daimi sefirlere karşı çıkıyor, onları daimi ajanlar olarak niteliyordu.[17] Fakat günümüzde yaşıyor olsaydı, ülkenin âdetlerini bilen ve verilen zararı tam olarak izah etmeye ehil otorite sahibi bir kimsenin şikâyetlerle ilgilenmemesi durumunda barışı bir ay dahi korumanın mümkün olmayacağını görürdü. Karşılıklı sefir yollama teamülü, barışı korur ve sefirler, istihbarat sağlamak suretiyle bir ülkenin habersiz bir şekilde bir diğeri tarafından işgal edilmesine engel olur. Herhangi bir anlaşmazlık çıkıp bir ülkedeki sefirinizi geri çağırdığınız durumda bile diğer ülkelerdeki sefirlerinizle olan iletişiminiz sayesinde gerekli bilgileri edinmeye devam edersiniz. Zira sefirler, genelde Avrupa'da devam eden tüm işlere aşinadırlar.

Bir ülkenin, elçisinin etkisi ve çalışkanlığıyla bir çeşit üstünlük elde etmesi ihtimaline rağmen uzun süredir bu konuya ilgi gösterilmemişti ve sıkça sözünü ettiğimiz güç dengesinin bozulduğu hiç işitilmemişti. Her bir egemen, kendi topraklarında istediğini yapacak iktidara sahipti ve yabancı güçlere çok dikkatini ayırmasına gerek olmuyordu. Daimi sefaret müessesesinden evvel diğerleri hakkında sınırlı seviyede istihbarat sahibi olabiliyorlardı. Ancak on altıncı yüzyılın başından itibaren Avrupalı devletler iki büyük ittifaka ayrılmıştı. Bir tarafta İngiltere, Hollanda,

---

[17] Grotius, *De iure belli et pacis*, lib. ii. cap. xviii. § 3, şöyle der: 'optimo iure reiici possunt quae nunc in usu sunt legationes assiduae, quibus quam non sit opus docet mos antiquus cui illae ignoratae,' fakat kalıcı elçileri, yerleşik ajan olarak nitelemez. Fakat Wicquefort, *Memoires touchant les Ambassadeurs*, La Haye, 1677, s. 438'de Cocceius'un pasajını alıntılayarak, yerleşik elçilerin işlevlerinden birinin de ajanlık olduğunu söyler.

Macaristan, Rusya vs. varken diğer tarafta ise Fransa, İspanya, Prusya, Danimarka, İsveç vs. bulunuyordu. Bu şekilde ittifaklar sürdürülürken, günümüzde Prusya'nın İngiltere'yle, Macaristan'ın ise diğer tarafla olan ilişkisine benzer bir biçimde bazen bir devlet bir tarafı terk ederken bir diğeri bu ittifaka katılabiliyordu. On beşinci yüzyılda buna benzer bir sistem İtalya'da, oradaki büyük aileler tarafından da kurulmuştu. Bu ülkelerin daimi sefirleri, ülkelerden birinin diğeri üzerinde kara veya deniz yoluyla hâkimiyet kurmasına engel olur. Sefirler, antik Yunan'daki *Amphictyon* cemiyetinden çok da farklı olmayan bir birlik teşkil ederler. Kendilerini ilgilendiren konularda tavsiye verip danışmanlık yapabilirler fakat hiçbir hususta karar yetkileri yoktur. Herhangi bir ülke üstünlük tasladığında veya kabul edilemez taleplerde bulunduğunda birlik oluşturarak onu tehdit edebilirler. Ayrıca postaneler de tüm bu ülkelerde barış ve savaş zamanlarında iletişimin sürmesi sebebiyle bir diğer önemli istihbarat vasıtasıdır. Ticareti de kolaylaştıran postaneler sayesinde her türlü hareketlilik haber alınır.

Bir sefirin şahsı muazzez kabul edilmeli ve bulunduğu ülkedeki tüm mahkemeler karşısında dokunulmaz olmalıdır. Bir borç altına girdiğinde veya birine bir zarar verdiğinde kendi ülkesine şikâyet edilmelidir. 1718 yılında Hollandalılar Rus sefirini tutukladıklarında milletler arası hukukun çiğnendiğinden yakınılmıştı.[18] Bir sefirin satın aldığı mallar, herhangi bir gümrük vergisine tabi değildir. Nasıl ki bir egemen vergiden muaf tutulacaksa onun temsilcisi için de aynı durum geçerli olacaktır. Fakat bir sefir, komplolara dâhil olma benzeri yollarla ülkedeki huzura kast edecek olursa, o vakit hapsedilebilir. Saygının ve sefirin izzetini muhafaza etmenin gereği olarak suç işleyenler,

---

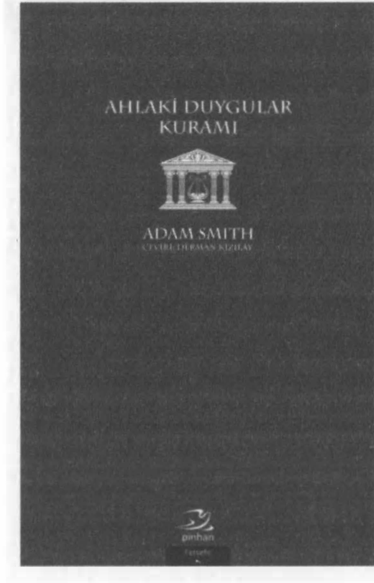
[18] Kayıtları tutan muhtemelen iki veya üç ayrı olayı karıştırmaktadır. Hollanda, İsveç bakanı Goertz'i 1717'de tutukladı; İngilizler 1708'de Rus büyükelçisini tutukladı; Fransızlar 1718'de İspanyol büyükelçisini tutukladılar.

sefirin evine sığınabilir. Ancak bu yetkisini kullanırken ve otoritesinin kapsamı hususunda dikkatli olmalıdır, yalnızca borçlulara ya da küçük kabahatlilere sığınma şansı vermelidir. Şayet idamlık suçlulara sığınma hakkı tanırsa bu ayrıcalığı çiğnenebilir. Sefirlerin hizmetkârları da belli bir dereceye kadar ayrıcalıklardan istifade ederler. Aslında borçlarını ödemezlerse tutuklanabilirler fakat aslında kimse buna gönüllü değildir.

Bir sarayın başka bir ülke sarayında bulunmak üzere istihdam ettiği kimseleri belirten tüm sözcükler, İspanyolcadan alınmıştır. İspanyol sarayı o zamanlarda, dünyadaki merasime en düşkün saraydı ve İspanyol kıyafetleri tüm sarayları etkilemişti. Sefirler, merasimlerin çoğuna ayak uydurmakla yükümlü oldukları için işlerini yürütmekten geri kalıyorlardı. En önemli işlerin pazarlıklarını yürütmekle mükellef bir adam, karşılıklı ziyaretlerin bitmek bilmez merasimlerine çok fazla vakit ayıramazdı. Bu yüzden de sefirlerin dışında bir de daha az merasime ihtiyaç bırakan ve herhangi bir durumda kendisine başvurulabilen temsilciler görevlendirildi. Böylece sefirlerin saygınlığı kısa sürede artarken iş yürütme kapasiteleri sınırlandı. İşler bir zaman bu şekilde yürütüldükten sonra daimi sefirler, olağan dışı sefirlerin alt rütbesindeki sıradan sefirler olarak anılmaya başlandı. Bu rütbenin altında ise kendi işlerini yürütmek üzere bir ülkede bulunan ancak ait oldukları ülkelerin kimi işlerini de yürütme yetkileri bulunan vekil sefirler bulunur.

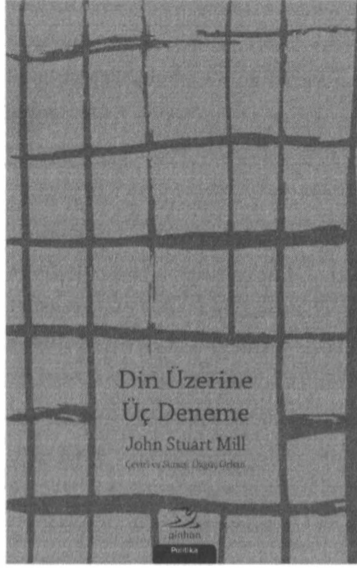
Konsolos ise kendi ülkesinin vatandaşı olan tüccarların tüm meseleleri konusunda hakemlik yapan özel bir kamu görevlisidir. İdarenin uygun şekilde sağlanamayabileceği yerlerde, tüccarlar için adaleti temin etmeye çalışır.

Bunlar bir ülkenin dış ilişkilerinde istihdam edilen makam ve kişilere verilen isimlerdir. Ticaretin ortaya çıkması ile belirmeye başlamış ve şu anda mutlak bir ihtiyaç olmuştur. Bu şekilde hem doğal kanunları hem de milletler [redacted]ış olduk.

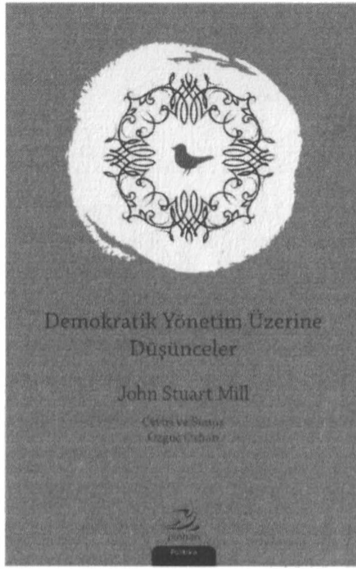
Ahlaki Duygular Kuramı
Adam Smith

Ahlaki Duygular Kuramı, ahlaki sistemlerin temellerini yeniden atar, bu yüzden ahlak ve siyasi düşünce tarihinin ana metinlerinden biridir. Sempati fikrinden hareket eden Smith bilinç, ahlaki yargı ve erdemler üzerine özgün kuramlar ortaya koyar. 1759 yılında yayınlandıktan sonra büyük etki yaratan çalışma Aydınlanma devrinin toplumsal, hukuki ve idari kurumları için rehber bir yapıt haline gelmiştir. Bu bağlamda, modern insanın zihin yapılarını biçimlendiren bu eser sadece uzman araştırmacılar değil konuya ilgili her okur için eşsiz bir başucu kaynağıdır.

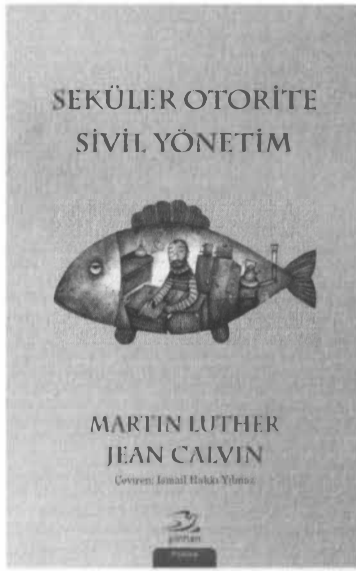
Din Üzerine Üç Deneme
John Stuart Mill

John Stuart Mill'in ölümünden sonra üvey kızı Helen Taylor tarafından yayımlanan Din Üzerine Üç Deneme, adından anlaşılacağı gibi, din üzerine üç denemeden oluşur: Doğa, Dinin Faydası ve Tanrıcılık. İlk iki deneme 1850-1858 yılları arasında, Üçüncü Deneme ise bunlardan çok daha sonra 1868-70 arasında yazılmıştır. Mill'in, hayatının son evresinde, yaklaşık yirmi yıla yayılan bir süreçte kaleme aldığı bu denemeler, siyaset ve ahlak felsefesinde ifade ve düşünce özgürlüğünü esas almış olan devrimci bir düşünürün din konusuna bakışını aydınlatır.

Demokratik Yönetim Üzerine Düşünceler
John Stuart Mill

"Demokrasi adı altında, çok farklı iki fikir, genellikle, birbirine karıştırılır. Saf demokrasi düşüncesi, tüm halkın, eşit derecede temsil edilen tüm halk tarafından yönetimidir. Oysa, yaygın olarak tasavvur edilen ve şimdiye kadar uygulanan haliyle, demokrasi, tek başına temsil edilen halkın salt çoğunluğunun, tüm halkı yönetimidir. İlki, bütün yurttaşların eşitliği ile eşanlamlıdır; ikincisi, onunla tuhaf biçimde karıştırılan, devlette neredeyse tek başına herhangi bir söz hakkına sahip sayısal çoğunluğun lehine bir imtiyaz yönetimidir."
Günümüz dünyasını hâlâ meşgul eden başlıca siyasi sorunu – çoğunluğun tiranlığını veya çoğunlukçu demokrasiyi– 19. yüzyılın önde gelen filozoflarından John Stuart Mill, bu şekilde ifade etmiştir. Gerçek demokrasinin sadece yöneticilerin seçimle iş başına geldikleri bir süreç olarak tasavvur edilemeyeceğini savunan Mill'e göre, çoğunluğun iktidarı anayasal olarak sınırlandırılmalı ve azınlıkların siyasal iktidara anlamlı katılımı sağlanmalıdır.
Bunun yanında Mill, iyi yönetim şeklini, ölçütlerini, koşullarını ve kurumlarını açıklar. Doğru ve sahte demokrasiyi anlatır, ve hem yaşadığı devirden ve coğrafyadan hem de geçmişten örneklerle demokratik yönetimlerin ve organlarının nasıl olması gerektiğini tarif eder.

Seküler Otorite Sivil Yönetim
Martin Luther , Jean Calvin

16. yüzyılda sekülerlik ile ruhanilik öylesine iç içe geçmişti ki, Hıristiyan Avrupa'nın kamu düzeni dönüşmeden hiçbir dini reformasyonun meydana gelmesi ya da böyle bir dönüşümün seküler hükümdarların desteği olmadan kurumsallaşması mümkün değildi. Sözün özü, Hıristiyanların karşı karşıya bulunduğu şey Roma Kilisesi'nin "tiranlığı" idi. Bu tiranlığı alaşağı etmek için her Hıristiyan elinden geleni yapmalıydı; ancak seküler hükümdarlar bu anlamda ötekilerden daha avantajlı konumdaydı.
16. yüzyılda Batı Avrupa'nın kültürel ve siyasal anlamda kökten dönüşümüne neden olan Reformasyonun iki öncü ismi Martin Luther ve Jean Calvin'in Seküler Otorite ve Sivil Hükümet üzerine devrimci düşüncelerinin eksiksiz çevirilerini içeren bu eser, düşünürlerin bir yandan Kilise düzenine bir diğer yandan devlete olan bağlılıkları ile her şeyin üstündeki Tanrı Sözü arasında denge kurma denemelerinin bir temsili olarak karşımıza çıkıyor. Herkes tarafından kolaylıkla anlaşılabilmesi için özenli ve yalın bir dil ile kaleme alınmış olan bu kitap, Luther ve Calvin'in çalışmaları, düşünceleri ve eylemlerinin kapsamlı bir sunumunun yanı sıra metnin ve dönemin düşünce anlayışının kavranmasında okuyucuya yardımcı olacak, hem Luther hem de Calvin için özel olarak hazırlanmış iki ayrı sözlük içeriyor.